

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**SOSYAL İNŞACI YAKLAŞIMA GÖRE 2001
SONRASINDA YENİDEN İNŞA EDİLEN
AFGANİSTAN'IN DIŞ POLİTİKASI**

ERDAL BAYAR

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

KASIM 2021

**SOSYAL İNŞACI YAKLAŞIMA GÖRE 2001 SONRASINDA YENİDEN
İNŞA EDİLEN AFGANİSTAN'IN DIŞ POLİTİKASI**

Erdal BAYAR

DOKTORA TEZİ

**ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KASIM 2021

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

(Erdal BAYAR)

10/11/2021

SOSYAL İNŞACI YAKLAŞIMA GÖRE 2001 SONRASINDA YENİDEN İNŞA
EDİLEN AFGANİSTAN’IN DIŞ POLİTİKASI

(Doktora Tezi)

Erdal BAYAR

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Kasım 2021

ÖZET

11 Eylül saldırıları sonrasında Afganistan’a askeri müdahalede bulunan ABD, burada istikrarlı, modern bir ulus-devletin inşa edilmesi için Taliban karşıtı Kuzey İttifakı’nı desteklemiştir. Afganistan’ın “yeni” yönetimi bir yandan demokratik bir cumhuriyet rejimi tesis etmeye çalışırken bir yandan da Taliban ile mücadeleye devam etmiştir. Başta ABD olmak üzere uluslararası kamuoyundan ciddi destek alan Afganistan İslam Cumhuriyeti’nde dönüşüm çabaları istenilen sonucu vermekten oldukça uzak kalmıştır. Bir buçuk asırdır muasırlaşmaya/modernleşmeye çalışan Afganistan, kronik sorunlarının nüksetmesinden dolayı arzuladığı dönüşümü sağlayamamıştır. Biri çağı yakalamaya çalışan ve modernleşmeyi temsil eden, diğeri muhafazakarlığı savunan ve gelenekselciliği temsil eden iki kimlik arasında sıkışan Afganistan’da mücadelenin nasıl sonuçlanacağı belirsizliğini korumaya devam etmektedir. Bu çalışmada, bir yandan devleti yeniden inşa ederken öte taraftan yeni bir kimlik de inşa etmeye çalışan Afganistan’ın dış politikası sosyal inşacı bakış açısıyla analiz edilecektir.

...

Bilim Kodu : 114113,114115
Anahtar Kelime : Sosyal İnşacılık, Ulus İnşası, Kimlik, Afganistan, Dış Politika
Sayfa Sayısı : 300
Danışman : Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN

(FOREIGN POLICY OF AFGHANISTAN, RECONSTRUCTED AFTER 2001
ACCORDING TO THE SOCIAL CONSTRUCTIVE APPROACH)

(Ph. D. Thesis)

Erdal BAYAR

GAZI UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

November 2021

ABSTRACT

The United States, which intervened militarily in Afghanistan after the September 11 attacks, supported the anti-Taliban Northern Alliance to build a stable, modern nation-state there. The "new" administration of Afghanistan, while trying to establish a democratic republic regime, continued to struggle with the Taliban. The transformation efforts in the Islamic Republic of Afghanistan, which received serious support from the international community, especially the USA, remained far from giving the desired result. Afghanistan, which has been trying to modernize / modernize for a century and a half, could not achieve the desired transformation due to the recurrence of its chronic problems. The outcome of the struggle in Afghanistan, which is stuck between two identities, one of which is trying to catch up with the era and representing modernization, the other defending conservatism and representing traditionalism, continues to be uncertain. In this study, Afghanistan's foreign policy, which is trying to reconstruct the state while trying to build a new identity, will be analyzed from a social constructivist perspective.

Science Code : 114113,114115
Key Words : Social Constructivism, Nation Building, Identity, Afghanistan, Foreign Policy
Page Number : 300
Supervisor : Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
ÇİZELGELERİN LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLERİN LİSTESİ	xii
HARİTALARIN LİSTESİ	xiv
RESİMLERİN LİSTESİ.....	xv
KISALTMALAR	xvi
1. GİRİŞ	1
2. KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE	11
2.1. Sosyal İnşacı Yaklaşımın Uluslararası İlişkiler Disiplini İçerisindeki Yeri	12
2.1.1 Uluslararası İlişkiler Disiplininin ve İlk Teorilerin Ortaya Çıkışı	12
2.1.2. Dördüncü Büyük Tartışma ve Sosyal İnşacı Yaklaşımın Ortaya Çıkışı	19
2.1.3. Sosyal İnşacı Yaklaşım (Konstrüktivizm-Constructivism)	25
2.1.4. Sosyal İnşacı Yaklaşımın Temel Varsayımları	26
2.1.4.1. Sosyal İnşacı Yaklaşımların Düşünsel Kökenleri.....	26
2.1.4.2. Sosyal İnşacı Yaklaşım ve Kimlik	32
2.1.4.3 Sosyal İnşacı Yaklaşım ve Öznelerarası (Süjeler arası) Anlamlar	40
2.1.5. Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacı Yaklaşımlar.....	44
2.1.5.1. Neo-Klasik İnşacılık.....	46
2.1.5.2. Postmodernist İnşacılık	49
2.1.5.3. Tabiatçı (Naturalist) İnşacılık	511
2.1.6. Sosyal İnşacı Yaklaşımın Getirilen Eleştiriler	52
2.1.7. Sosyal İnşacı Yaklaşımın Tercih Edilmesinin Nedenleri	54

Sayfa

2.2. Ulusun ve Devletin İnşası	56
2.2.1. Devlet İnşası.....	56
2.2.2. Ulus-Devletlerin İnşası	59
2.3. Uluslararası İlişkilerde Dış Politika Analizi.....	61
2.3.1. Dış Politika Kavramı	61
2.3.2. Dış Politika Analizi	63
2.3.2.1. Analiz Düzeyi Meselesi.....	63
2.3.2.2. Geleneksel Dış Politika Analizi Yaklaşımları	65
2.3.2.3. Dış Politika Analizinde Yakın Dönem.....	67
2.4. Afganistan'daki Dönüşümün Kökleşmesi ve Bilişsel Çelişki Kuramı	69
2.5. Afganistan'ın Bir Dış Politikası Var mı?	73
2.6. Afganistan'ın Kimlik ikilemi (Herod-Zealot)	78
2.7. Kabile Yapısını Anlamak İçin Faydalı Bir Araç: Asabiye Kavramı	82
2.8. Bölüm Özeti.....	87
3. AFGANİSTAN'IN SOSYO KÜLTÜREL VE EKONOMİK YAPISI	89
3.1. Afgan ve Afganistan Sözcüklerinin Kökeni.....	90
3.2 Afganistan'ın Modernleş(eme)me Tarihi.....	92
3.2.1. Modern Dönem Öncesi Afganistan Tarihi.....	93
3.2.2. Modern Zamanlarda Afganistan.....	99
3.2.2.1.Afganistan'da Bağımsızlık Öncesi Reform Çabaları.....	101
3.2.2.2.Afganistan'ın Bağımsızlık Sonrası Dönüşüm Çabaları	108
3.2.2.3.Afganistan'da Sovyet Etkisi Altında Dönüşüm ve Sovyet İşgali	114
3.2.2.4.Sovyet İşgali Sonrası Mücahitler ile Taliban'ın İktidar Mücadelesi	117
3.2.2.5. 2001 Sonrası Modernleşme Çabalarına Uluslararası Destek	120
3.3 Afganistan'da Toplumsal Yapı.....	124
3.3.1 Afganistan'ın Nüfus Yapısı	124

3.3.2. Afganistan'daki Etnik Gruplar	131
3.4. Afganistan Ekonomisi	151
3.5. Afganistan'ın Fiziki Coğrafyası	154
3.5. Afganistan Doğal Kaynakları.....	156
3.6. Bölüm Özeti.....	165
4. AFGANİSTAN'DA MODERNLEŞME ÇABALARI, ULUS DEVLET İNŞA SÜRECİ VE AFGANİSTAN DIŞ POLİTİKASI.....	1657
4.1. Modernleşme, Batılılaşma, Muasırlaşma ve Demokratikleşme Bağlamında Devlet İnşası.....	167
4.1.1. Afganistan'da Demokratikleşme Yolunda Atılan Adımlar	173
4.1.2. Bürokratik yapıların ve kurumların inşası bağlamında devlet inşası	180
4.1.3. Ekonomik Gelişme Bağlamında Devlet İnşası.....	186
4.1.4. Barış İnşası ve İstikrarın Sağlanması Bağlamında Devlet İnşası	194
4.2. Afganistan'ın Dış Politikası ve Afgan Kimliği'nin İnşası	205
4.2.1. Afganistan'ın Dış Politikası.....	205
4.2.1.1. Tarihsel Süreç İçerisinde Afganistan Dış Politikası	206
4.2.1.2. Bağımsızlık Sonrası Afganistan Dış Politikası.....	207
4.2.1.3. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yeni Dengeler, Bağlantısızlar Hareketi.....	210
4.2.1.4. Mücahitler Dönemi ve Taliban İktidarında Afganistan.....	213
4.2.2 Afganistan'ın Kimlik İnşası	214
4.2.2.1. Yeniden İnşa Süreci Öncesinde Afganistan Kimliği.....	215
4.2.2.2. Yeniden İnşa Sürecinde Afganistan'da Kimlik İnşası.....	221
4.2.2.3. Taliban'ın Geri Dönüşü.....	230
4.3. 11 Eylül Sonrası Afganistan'da Tesis Edilen Yeni İktidar	233
4.3.1. Hamid Karzai Dönemi Afganistan Dış Politikası.....	234
4.3.2. Eşref Gani Döneminde Afganistan.....	241
4.3.3. Eşref Gani ve Afganistan Dış Politikasında Beş Halka.....	242
4.4. Bölüm Özeti.....	246
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	250
KAYNAKLAR.....	260

EKLER.....	283
Ek 1. Afganistan Bayrakları	284
Ek 2. Afganistan’da Ders Kitaplarından Örnekler (Taliban Dönemi-2001 Sonrası Dönem Karşılaştırma).....	288
Ek 3. Afganistan’da Posta Pulları	291
Ek 4. Afganistan Milli Marşları (Türkçe Çevirileri).....	294
Ek 5. Bölgesel Ekonomik Kaynak Güzergahı Projeleri.....	299
ÖZGEÇMİŞ	300

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 2.1. Alexander Wendt'e göre uluslararası ilişkiler teori ve yaklaşımlarının yapısal haritası	25
Çizelge 3.1. Afganistan'daki başlıca etnik grupların tahmini nüfus oranları	140
Çizelge 4.1. Huntington'a göre demokratikleşme dalgaları	172
Çizelge 4.2. Modern Dünyada demokratikleşme	172

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 4.1. Afganistan’da Yürürlüğe Giren Yasa Sayısı.....	176
Şekil 4.2. Afganistan’da Yolsuzluk Algısı İndeksi 2008-2020	186
Şekil 4.3. Deniz aşırı gelişim yardımlarının (ODA) gayrisafi yurtiçi gelire oranları (2015)	189
Şekil 4.4. Afganistan vatandaşlarının kişisel güvenlik endişesi oranları (2006-2019)	195
Şekil 4.5. Afganistan’da Askeri Hiyerarşi.....	196
Şekil 4.6. Afganistan’daki ABD askeri varlığının ve askeri harcamalarının yıllara dağılımı.....	199

HARİTALARIN LİSTESİ

Harita	Sayfa
Harita 3.1. Afganistan'daki etnolinguistik gruplar	131
Harita 3.2. Afganistan ve Pakistan'daki Peştun Kabileleri	136
Harita 3.3. Hazaracat Bölgesi	143
Harita 4.1. Büyük Oyun 1846-1900	207
Harita 4.2. Peştunistan ve Durand Hattı	219

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim 4.1. Emanullah Han ve Atatürk	216
Resim 4.2. Afganistan’da farklı etnik gruplardan öğrenciler.....	223

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
a.g.e	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
AAF	Afgan Hava Kuvvetleri
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADB	Asya Kalkınma Bankası
ALP	Afgan Yerel Polisi
ANA	Afgan Ulusal Ordusu
ANDS	Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisi
ANDSF	Afganistan Ulusal Savunma ve Güvenlik Kuvvetleri
ANP	Afgan Ulusal Polisi
ANSF	Afgan Ulusal Güvenlik Güçleri
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BSA	Karşılıklı Güvenlik Antlaşması
CAREC	Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği Programı
CEDAW	Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi
CSTO	Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü
ESPA	Kalıcı Stratejik Ortaklık Antlaşması
FAO	Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü
FATA	Federal Olarak Yönetilen Kabile Bölgeleri
HOOAC	Afganistan Gözetim ve Yolsuzlukla Mücadele Yüksek Ofisi
IEC	Afganistan Bağımsız Seçim Komisyonu
IMF	Uluslararası Para Fonu
ISAF	Uluslararası Güvenlik Destek Gücü
ISI	Pakistan İstihbarat Örgütü
NSIA	Ulusal İstatistik ve Enformasyon Kurumu
UNG	Ulusal Birlik Hükümeti

ODA	Deniz Aşırı Gelişim Yardımları
SAARC	Güney Asya Bölgesel İşbirliği Topluluğu
SAFTA	Güney Asya Serbest Ticaret Bölgesi
SCO	Şangay İşbirliği Örgütü
SIGAR	Afganistan'ın Yeniden Yapılanması Özel Müfettişi
SOFA	Kuvvetlerin Statüsü Antlaşması
TAPI	Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Boru Hattı Projesi
UNAMA	Birleşmiş Milletler Afganistan Yardım Misyonu
UNODC	Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi
USAID	Amerika Birleşik Devletleri Kalkınma Ajansı
USGS	Birleşik Devletler Jeolojik Araştırma Kurumu
WB	Dünya Bankası

1. GİRİŞ

Afganistan coğrafi konumu açısından bölgeler arası geçiş güzergahı üzerinde bulunmasından dolayı büyük bir jeopolitik öneme sahiptir. Hem Orta Asya ile Güney Asya (Özellikle Hint Yarımadası) arasında hem de Asya kıtasının doğusu ile Güneybatı Asya (Ortadoğu olarak adlandırılan bölge) arasında bulunması nedeniyle tarihi ticaret yollarının güzergâhları üzerinde önemli bir kesişim noktasını oluşturmaktadır. Bu nedenle tarih boyunca birçok imparatorluk tarafından işgal edilmiştir.¹ Ancak zorlu coğrafi yapısı nedeniyle işgal sonrasında elde tutmanın güç olduğu bu coğrafyada bağımsızlıklarını korumaya azimli topluluklar yıllarca süren direniş hareketleriyle işgalcileri zor durumda bırakmışlardır. Afganistan toprakları tarih boyunca defalarca işgale uğrasa dahi, işgalciler uzun süre buralarda tutunamamışlardır.

Afganistan'ın sahip olduğu stratejik konumu nedeniyle araştırmacıların dikkatini çekmesi ve hakkında çok sayıda çalışmanın yapılmış olmasının beklenmesine karşın, literatürde yeterince kendisine yer bulduğunu söylemek pek mümkün değildir. Uluslararası literatürde görece daha fazla çalışma yapılmış olmasına karşın, özellikle Türkçe literatürdeki akademik çalışmaların yeterli sayıda ve nitelikte olduğunu iddia etmek zordur. Afganistan ile doğrudan veya dolaylı şekilde ilgili Türkiye'de yazılan tezlerin (2021 yılı Kasım ayına kadar) toplam sayısı 475 iken, bu tezlerin yalnızca 47 tanesi doktora düzeyindedir. Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi alanlarında yapılan doktora çalışmalarının sayısı ise yalnızca 25'tir ve bu çalışmaların tamamı ABD'nin Afganistan'a müdahalesi sonrasında Afganistan'ın dünya siyasi gündemine gelmesini müteakip olarak yapılmış çalışmalardır. Afganistan ile ilgili hazırlanmış tez çalışmalarının özellikle son 5 yıl içerisinde ciddi artış yaşadığı görülmüştür. Ancak bu çalışmamızın odak noktasını oluşturan Afganistan'ın Dış Politikası konusunda yazılmış Türkçe doktora tezi bulunamamıştır. Kısacası Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi verilerine göre Afganistan, Türkiye ile güçlü tarihi bağlarına rağmen Türk akademisyenlerin ilgisini pek çekmemiştir. Bu nedenle Türkçe literatürde Afganistan ile ilgili bir eksikliğin olduğunu iddia etmek mümkündür. Bu çalışmamızda söz konusu eksikliğin giderilmesi doğrultusunda literatüre bir katkı sunulması amaçlanmıştır. Şüphesiz literatürdeki eksikliğin tek bir çalışmayla kapatılması mümkün değildir.

¹ Encyclopedia Britannica, Afganistan maddesi, <https://www.britannica.com/place/Afghanistan>, (Erişim Tarihi: 17 Eylül 2020)

Dünya genelinde Afganistan ile doğrudan veya dolaylı şekilde ilgili bilimsel yayın ve tezlerin tarihsel olarak dağılımına bakıldığında Afganistan'ın uluslararası siyaset arenasında gündeme geldiği dönemlerde, haklı olarak, Afganistan çalışmalarının hız kazandığını söylemek mümkündür. Uluslararası literatürdeki bilimsel yayın ve tezlerin oldukça kapsamlı bir şekilde yer aldığı Proquest Veri Tabanının güncel verilerine göre Afganistan'ın SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) tarafından işgal edildiği 1979 yılı öncesinde Afganistan ile ilgili yapılmış yaklaşık 2500 tez veya bilimsel akademik çalışma var iken, işgalin devam ettiği yaklaşık 10 yıllık süre zarfında 2100 tez çalışması yapılmıştır. Soğuk Savaşın bitmesine rağmen Afganistan'da çatışmalar son bulmamış ve ülke bir iç savaşa sürüklenmiştir. Bu dönemde Afganistan ile ilgili akademik çalışmalar bir önceki döneme göre görece azalmış olsa da belli bir düzeyde devam etmiştir.

11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de gerçekleşen terör saldırıları sonrasında birdenbire uluslararası siyasi gündemin merkezine oturan Taliban kontrolündeki Afganistan akademik camianın da odaklandığı bir konuma gelmiştir. ABD'nin Afganistan'a askeri müdahalesi sonrasında Afganistan ile ilgili bilimsel ve akademik çalışma sayısında adeta bir patlama yaşanmıştır. Yaklaşık 20 yıllık dönemde Afganistan ile ilgili 35.000 bilimsel tez ve çalışma yapılmıştır ki bu sayının 4713'ü Siyaset Bilimi alanında iken, 3541'i Uluslararası İlişkiler alanında yapılmıştır. Afganistan ile ilgili söz konusu çalışmaların tamamı yalnızca Afganistan'a odaklanan ve Afganistan'ı merkeze alan çalışmalar olmayıp, yapılan dolaylı çalışmalar da bu istatistiklerde yer almıştır. Ayrıca birbirine yakın bu disiplinlerde yapılan çalışmalarda tabii ki geçişkenlikler ve inter-disipliner yönü ağır basan çalışmaların bulunması kuvvetle muhtemeldir. Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde, özellikle Dış Politika merkezli çalışmalar arasında Afganistan ile doğrudan veya dolaylı şekilde ilgili bilimsel tezlerin sayısı, yine aynı veri tabanına göre, yalnızca 295'tir. Bu tezlere biraz daha dikkatli bakıldığında ise çalışmaların büyük kısmının Afganistan Dış Politikası ile doğrudan değil dolaylı şekilde ilgili olduğu görülmektedir. Afganistan'ı odağına alan ve Dış Politika konusunda yazılmış tezler ise Büyük Güçlerin, komşu ülkelerin veya ilgili devletlerin Afganistan'a yönelik dış politikalarını araştırmaktadır. Bu tezlerde Afganistan pasif bir rolde, bir nesne gibi ele alınmıştır. Afganistan'ın da uluslararası politika sahasında bir özne olduğu genellikle gözardı edilmiştir. Yapılan çalışmaların çoğunda diğer ülkelerin Afganistan'a yönelik Dış Politikaları incelenmiş, Afganistan'ın Dış Politikası üzerinde fazlaca durulmamıştır. Afganistan'ın Uluslararası Siyasetin bir öznesi olduğu, büyük güçler veya bölgesel güçler kadar etkili olamasa da bir dış politikaya sahip olduğu göz ardı

edilmiştir. Çalışmamızın amacı tam olarak burada ortaya çıkmaktadır, zira güç kapasiteleri az olsa dahi uluslararası toplumun bir parçası olarak her devletin uluslararası siyaset içerisinde bir rolünün ve etkisinin olduğu düşünülmektedir. Bu açıdan bakıldığında uluslararası siyasetin bir öznesi olarak Afganistan, Uluslararası Toplum ile ilişkilerinde yalnızca etkilenen pasif bir unsur değildir. Afganistan İslam Cumhuriyeti de her ne kadar güçlü bir devlet olarak tanımlanamasa da muhataplarının davranışları üzerinde az veya çok etkili olabilen bir aktör olarak uluslararası siyaset arenasında yer almaktadır. Bir ülkenin uluslararası siyaset arenasında etkinlik derecesi verili, sabit değildir. Bunun dış politikadaki yansımaları da doğal olarak farklı olmaktadır. İç istikrarını sağlamış, görece müreffeh konumdaki bir ülkenin daha aktif bir dış politika izlemesi muhtemel iken, iç karışıklıklarla boğuşan ve ekonomik açıdan ciddi sorunlarla karşılaşan bir ülkenin daha az etkin bir dış politika yürütmeye çalışması daha olasıdır.

Bu çalışmada konunun çok fazla dağılmaması, doğrudan incelenen dönem ile ilgili olmayan konulara ayrıntılı şekilde yer verilmemesi için farklı disiplinlerce daha titiz bir şekilde incelenmeyi gerektirecek hususlarda bazı varsayımlardan faydalanılacaktır. Örneğin, Afganistan'daki yönetim sistemi üzerine yapılabilecek bazı tartışmalardan kaçınmak ve Taliban yönetiminin bir süreliğine de olsa dünyaya sunduğu Afganistan imajının doğurabileceği önyargılardan da kurtulabilmek amacıyla Afganistan'ın modernleşmeye çalışan bir devlet olduğu varsayılacaktır. Her ne kadar, Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin resmi isminden dolayı İran İslam Cumhuriyeti veya Suudi Arabistan Krallığı gibi teokratik bir yönetime sahip olduğu ilk başta düşünülebilir olsa da Afganistan devletinin yasama, yürütme gibi faaliyetlerini yerine getirirken teokratik bir devlet gibi hareket etmediği görülmektedir.

Afganistan'da inşa edilmeye çalışılan sistemin kusursuz bir şekilde işlediğini iddia etmek elbette mümkün değildir. Ancak yine de bu çalışmada, Afganistan'ın sorunlu dahi olsa demokratikleşmeye çalışan ve teokratik olmayan bir siyasal rejime sahip olduğu varsayılacaktır. İslam dininin hem toplumsal hem de siyasal alandaki belirgin etkisine karşın, Afganistan'ın teokratik bir yönetim şekline sahip olmadığını söylemek mümkündür.²

² Afganistan yönetimi ile Taliban arasında hâlihazırda devam etmekte olan barış müzakerelerindeki kritik noktalardan biri de Afganistan'ın nasıl bir rejimle yönetileceği meselesidir. Taliban tarafı Afganistan'ın bir İslam Emirliği'ne dönüştürülerek teokratik bir yönetim şeklinin tesis edilmesini gerektiğini savunurken, mevcut Afganistan yönetimi ise Afganistan'ın Cumhuriyetle yönetilmesinin devam etmesi gerektiğini, ayrıca

Afganistan’da 2001 yılı sonrasında başlayan modern bir ulus-devlet inşa süreci Afganistan tarihi açısından ilk değildir. Afganistan’da merkezi yönetimin güçlendirilmesine yönelik politikalar yaklaşık bir buçuk asır öncesine kadar götürülebilir. Afganistan’da modernleşme çabalarının başlangıcı olarak değerlendirilebilecek merkezileşme politikaları Batı’nın bütüncül bir model olarak kabul edildiği zihinsel bir dönüşümden ziyade, ordu merkezli modernleşmenin öncelikli olduğu kısmi bir dönüşümü işaret etmektedir. Modern ulus-devlet inşa çabalarının 20. yüzyılın ilk çeyreğinde başladığını söylemek de mümkündür. Yirminci yüzyıldaki modernleşme çalışmalarının yeterince başarılı olamamasının dâhili ve harici birçok nedeni bulunmaktadır, ancak çalışmamız daha çok 2001 sonrasında başlayan yeni sürece odaklandığı için çalışmamızın ikinci kısmında Afganistan’ın yirminci yüzyıldaki demokratikleşme, modernleşme ve reform çabalarından yalnızca kısaca bahsedilecektir.

Afganistan’ın yeni kimlik inşa sürecinin ve bu süreçte karşılaşılan zorlukların oldukça uzun süredir devam eden modernleşme çabalarının bir yansıması olduğu, günümüzde Taliban ile Afganistan hükümeti tarafından temsil edilen kimlikler arasındaki rekabetin bu bakımdan yeni olmadığı düşünülmektedir. Temsil edilen kimlik açısından değerlendirildiğinde tarihsel süreç içerisinde tarafların defalarca karşı karşıya geldiği görülecektir. Bir tarafta reform ve modernleşme yanlısı yönetimlerin devamı niteliğindeki Afganistan hükümetleri yer alırken, diğer tarafta reform hareketlerine karşı duran ve geleneksel yapıyı muhafaza etmeyi savunan kesimlerin (sonradan daha radikal bir şekle bürünen) bir uzantısı niteliğindeki Taliban yer almaktadır. 2001 sonrasında yaşanan mücadelenin tarafları yeni gibi gözükse de mücadelenin bizatihi kendisi oldukça eskidir. Söz konusu rekabeti daha öncekilerden ayıran temel özellik ise uluslararası toplumun taraflardan birine gösterdiği açık destektir.

2001 yılı sonundan itibaren başlayan sürecin başarıyla sonuçlandırıldığını iddia etmek pek mümkün değildir. Sürecin henüz başarıya ulaşamamasını yalnızca dış faktörlere bağlamak kadar, yalnızca ülkenin kültürel ve sosyo-ekonomik yapısına bağlamak da yanlış olacaktır. Ayrıca sürecin bizatihi kendisi, yani bir ulus ve kimlik inşa sürecinin pratik etkilerinin görülebilmesi için belirli bir süre geçmesi, yapılan reformların yerleşmesi ve daha da önemlisi dönüşen devlet sistemi ve ekonomik yapıyla birlikte bir zihinsel dönüşümün de

“kazanımlardan geri adım atılmamasının” bir zorunluluk olduğunu düşünmektedir. Barış müzakerelerinin sonucunda tarafların mevcut pozisyonlarını ne kadar koruyabilecekleri veya nasıl bir uzlaşmaya varılabileceği konusu henüz belirsizliğini korumaktadır. Afganistan’daki Barış Süreci, üzerine ayrı bir doktora tezi yazılabilecek kadar önemli ve karmaşık olduğu kadar da Afganistan’ın geleceği açısından da değerli bir süreçtir. Oldukça ayrıntılı bir incelemeyi hak eden bu konunun yalnızca küçük bir bölümü çalışmamızın ana konusuyla ilişkili olduğu ölçüde ilerleyen bölümlerde yer alacaktır.

gerçekleşmesi gerekmektedir. Toplumsal zihniyetin dönüşümü ancak sosyal sistemin de değişmesi sonucunda mümkün olmaktadır. Ancak sosyal sistemlerin değişmesi için bireyler, gruplar ve kurumlar arasındaki kalıplaşmış ilişkilerin de değişmesi gerekmektedir. Kalıplaşmış ilişki ağlarının değişmesi ise oldukça zorlu ve köklü reformlara ihtiyaç duymaktadır. Ancak köklü reformların ortaya çıkarabileceği toplumsal tepkilerin güçlü bir yönetim olmaksızın durdurulabilmesi pek mümkün değildir. Nitekim Afganistan tarihinin en önde gelen reformistlerinden Emanullah Han, bunu acı bir şekilde tecrübe etmek durumunda kalmıştır.

Küreselleşme (globalization) sürecinde her ne kadar ulus-devletlerin varlıkları ve işlevsellikleri tartışmaya açılmışsa da bu çalışmada küreselleşmenin ulus devletler üzerindeki etkilerine yönelik tartışmalara ayrıntılı şekilde yer verilmeyecektir. Günümüzde demokratikleşme eğiliminin de uluslararası toplumda oldukça rağbet gördüğünü söylemek mümkündür.³ Ayrıca, ulus devletlerin hâlihazırda en yaygın devlet türü olduğu göz önünde bulundurularak, küreselleşmenin ulus devletleri ortadan kaldırmadığı varsayılacaktır.⁴

Bu çalışmada uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde daha çok geleneksel yaklaşımlar tarafından savunulan iç politika/dış politika ayrımı yapılmayacak, bu alanların birbirlerinden tamamen ayrı oldukları varsayılmayacaktır. Zira az veya çok iç politika ile dış politika arasında karşılıklı etkileşim bulunmaktadır. Afganistan gibi dışarıdan müdahaleye görece açık ülkelerde bu etkileşimin daha yoğun olduğunu iddia etmek mümkündür. Ayrıca jeopolitik açıdan önemli bir kavşak noktasında bulunan Afganistan'ın, sınır geçirgenliğinin yüksek olduğu da göz önünde bulundurulduğunda yerel politikaları ilgilendirdiği düşünülen

³ Samuel Huntington demokratikleşmenin tarih içerisinde dalgalar halinde gerçekleştiğini ve demokrasinin bu şekilde yayıldığını iddia etmektedir. Üçüncü Dalga isimli kitabında yaptığı tarihsel dönemlendirmeye göre şu anda üçüncü demokratikleşme dalgası içerisindeyiz. Demokratik rejimlerin, en azından sayı olarak, arttığını ve otoriter rejimlerin azaldığını veya azalma eğiliminde olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu durum bize demokratikleşmenin, “temelde tersine çevrilemez”, uzun vadeli, küresel bir eğilim olduğuna dair yeterli veriyi sunmakta mıdır? Tocqueville’ye göre demokratikleşme kaçınılmaz ve tersine çevrilemez bir süreç olarak tasvir edilse de tarihi süreç içerisinde Samuel Huntington’un “ters dalga” olarak adlandırdığı gelişmeler de yaşanmış ve demokratik bir rejimle yönetilen kimi ülkelerin otoriterleştiğine şahit olunmuştur. Bakınız: Samuel Huntington, *Üçüncü Dalga: Geç 20. Yüzyılda Demokratikleşme*, Çev. Ergun Özbudun, Kilit Yayınları, 2010, s.40

⁴ Günümüzde küreselleşme dalgasıyla paralel bir tür demokratikleşme dalgası da yaşanmaktadır. Ancak demokrasinin küresel çapta yükseliş içerisinde olduğunu iddia eden yazarların aksine, yeni kurulan “demokratik” rejimlerin nitelikleri hususunda endişeleri olan ve demokratikleşmenin zannedildiği gibi bir yükseliş trendi içinde hareket etmediğini iddia eden yazarlar da mevcuttur. Bakınız: Marc Saxer, “Performance Matters: Challenge for the Democratic Model and Democracy Promotion”, *Internationale Politik und Gesellschaft*, Sayı.3, 2009, ss.81-99. library.fes.de/pdf-files/ipg/ipg-2009-3/07_a_saxer_us.pdf, (Erişim Tarihi: 25/04/2019)

birçok meselenin (başta insan kaçakçılığı, silah kaçakçılığı ve afyon kaçakçılığı olmak üzere) uluslararası boyuta taşınması oldukça kolaylaşmaktadır.

Bu çalışmada hâlihazırda uluslararası ilişkilerde en önemli aktörün devletler olduğu ve her devletin, etkinlik derecesi farklı olmakla birlikte, bir dış politikaya sahip olduğu ve dolayısıyla Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin de bir dış politikası olduğu varsayılacaktır. Literatürde çoğunlukla diğer ülkelerin Afganistan politikalarının değerlendirilmiş olması, Afganistan'ın her türlü ilişkide zayıf taraf olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Nitekim devletlerarası ilişkilerde görecelik ve ilişkisellik bulunmaktadır. Bu nedenle devletlerin her ülke ile ilişkileri aynı düzeyde olmamaktadır. Kimi ilişkilerde güçlü olan taraf ülke, bir başka ülke ile ilişkisinde zayıf pozisyonda olabilmektedir. Afganistan ölçeğinde bir ülkenin tüm devletlerarası ilişkilerinde zayıf ve pasif taraf olarak değerlendirilmesi veya göz ardı edilmesi doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

Bu çalışmada devlet ve ulus inşa süreçlerine paralel olarak devam etmekte olan kimlik inşası süreci de incelenecektir. Her ne kadar temel olarak devlet kimliği üzerinde durulacak olsa da uluslararası sistem ve devlet-altı analiz düzeylerinde de kimliğin nasıl inşa edildiği göz ardı edilmeyecektir. Zira tek bir analiz düzeyinde gerçekleştirilecek incelemelerin avantajları olduğu kadar bazı dezavantajları da olabilmektedir. Afganistan gibi bir ülkenin dış politikasının tek boyutlu olduğunu ve yalnızca tek bir seviyede cereyan ettiğini iddia etmek güçtür. Sosyo-kültürel ve tarihi yapısının karar vericiler üzerinde oldukça etkili olduğunu düşündüğümüz bir ülkede, farklı analiz düzeylerindeki değişkenlerin birbirleriyle etkileşiminin, yapılacak dış politika analizlerinde mutlaka yer alması gerekmektedir. Ayrıca mümkün olduğu ölçüde, eğer varsa, dönemsel değişiklikler üzerinde de durulmaya çalışılacaktır. Çünkü devletlerin ulusal çıkarları ve kimlikleri değişmez değildir, tarihi süreçlere bağlı olarak zaman içerisinde çeşitli değişiklikler gösterebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, bu çalışmada kimlik kavramına özcü bir açıdan yaklaşılmayıp, inşacı bir yaklaşım benimsenmiştir.⁵ Neden inşacı yaklaşımın tercih edildiği çalışmanın teorik çerçevesinin izah edildiği kısımda daha detaylı olarak ele alınacaktır.

⁵Özcü (essentialist) yaklaşımlar devlet kimliklerini veya siyasi kimlikleri verili, sabit olarak değerlendirmekte ve değişime pek ihtimal vermemektedir. Kimliklerin kültürel bir temele dayandığını devlet kimliklerinin, egemenlikleri altında yaşayan halkın kültürüne, dinine, diline, etnisitesine...vb. bağlı olarak geliştiğini iddia etmektedirler. Bu açıdan bakıldığında Samuel Huntington tarafından önce makale şeklinde yayımlanan (1993) sonra yazarın kitap haline getirdiği çalışması "Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması (Clash of Civilizations and the Remaking of World Order) (1996)" oldukça özcü bir yaklaşıma

Bu çalışmada devlet kimliğinin, bir devletin kendisini uluslararası politikada nerede gördüğü ve diğer devletlerle ilişkilerinde nasıl konum aldığı ile doğrudan ilişkili olduğu varsayılacaktır. Dolayısıyla kimliğin tek taraflı ve tek boyutlu olarak değil, karşılıklı bir şekilde ve belli bir etkileşim sonucu inşa edildiği üzerinde durulacaktır.

İnşacı yaklaşımların bakış açısı üzerinde durulacak olmakla birlikte, bu yaklaşımların meta-teorik eleştirisi üzerinde fazla durulmayacak, yalnızca inşacı yaklaşıma getirilen eleştiriler çerçevesinde bir değerlendirme yapılacaktır.

Bu çalışmanın temel hipotezleri şunlardır:

1. Afganistan'ın bir dış politikası vardır. Üzerinde fazla çalışma yapılmamış olması dış politikasının olmadığı anlamına gelmemektedir.
2. Afganistan Dış Politikası'nda, istisnai bazı kısa dönemler haricinde, geleneksel eğilimler yansızlık (tarafsızlık) ve denge politikaları olmuştur.
3. Afganistan'da yalnızca modern bir ulus-devlet değil, aynı zamanda modern bir Afgan kimliği de inşa edilmeye çalışılmaktadır.
4. Afganistan'ın modernleşme sürecindeki düşünsel karşıtlıklar (reformist, herodçututucu, zealotçu) isim değiştirse dahi varlıklarını günümüzde de sürdürmektedir.
5. Hemen her toplumsal yapının dönüşümünde olduğu gibi Afgan toplumunun dönüşümü de uzun ve istikrarlı bir reform sürecini gerekli kılmaktadır.

Çalışmanın hazırlanmasında kullanılacak kaynaklar büyük ölçüde Türkçe, İngilizce ve Farsça olacaktır. Peştuca kaynakların Farsça veya İngilizce çevirileri bulunması halinde bu kaynaklardan da istifade edilecektir, ancak resmi veya akademik düzeyde çevirileri bulunmaması halinde Peştuca kaynaklardan istifade edilmeyecektir. Bu durum yapılan çalışmanın objektifliğini negatif yönde etkilese de Peştuca kaynakların çeviri programları aracılığıyla çevrilerek kullanılması düşünülmemektedir. Zira Peştuca gibi görece az konuşulan dillerden Türkçe, İngilizce veya Farsça'ya çeviri yapılması esnasında kullanılan programların sağlıklı bir şekilde çeviri yapabildiği konusunda ciddi şüpheler bulunmaktadır. Bu nedenle çeviri programları aracılığıyla Peştuca kaynakların çevirisi yapılarak söz konusu kaynaklardan istifade edilmesi yoluna gidilmeyecektir. Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin

sahiptir. Yazıldığı dönemde oldukça ses getiren bu çalışmaya çok sayıda atıfta bulunulmuş ve çeşitli eleştiriler getirilmiştir.

iki resmi dilinden (Peştuca ve Darice⁶) biri olan Farsça'nın Afganistan'da yaygın bir şekilde kullanılmasından ve akademik çalışmaların birçoğunun Darice (Farsça) yazılmış olmasından dolayı kaynakların çoğuna ulaşılabileceği düşünülmektedir. Her ne kadar resmi dil olma açısından benzer statülere sahip olsalar da Darice, Peştunca'ya oranla daha yaygın olarak konuşulmakta ve kullanılmaktadır.⁷ Darice yalnızca Peştun olmayan vatandaşlar tarafından kullanılan bir dil olmayıp, Peştun kökenli Afganistan vatandaşlarının birçoğu da Darice bilmektedir. İki dillilik (bilingualism) Afganistan toplumunda oldukça yaygındır.

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin yaşadığı istikrar ve terör sorunları nedeniyle çalışma saha gözlemleriyle desteklenememiş ve çalışmanın esasını yazılı ve görsel kaynaklar oluşturmuştur. Bu durumun çalışmayı bu açıdan zayıflatan bir unsur olduğu kabul edilmektedir. Zira yazılı ve görsel kaynakların bilgi verme açısından oldukça faydalı olduğu yadsınmaz ise de devlet ve kimlik inşa süreçlerinin toplum üzerindeki etkilerinin gözlem yoluyla daha sağlıklı değerlendirilebileceği düşünülmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde kavramsal ve kuramsal çerçeve üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde ise Afganistan'ın tarihi, coğrafyası, ekonomisi ve toplumsal yapısı hakkında çok detaylı olmayacak şekilde bilgi verilecektir zira Afganistan'daki dönüşümün ve değişimin daha iyi anlaşılabilmesi için Afganistan'a dair temel ve ayırt edici özelliklerin neler olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Üçüncü bölüm ise ABD'nin Afganistan'a müdahalesi sonrasında başlayan ve günümüze kadar devam eden süreçte yaşanan değişim ve dönüşüm üzerine odaklanmaktadır. İnşa edilmeye çalışılan modern ulus devlet modelinin ve bununla paralel bir şekilde inşa edilen "Afganistan" kimliğinin hangi unsurlardan oluştuğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Yeniden inşa edilen Afganistan'ın ulusal çıkar tanımlamalarının ve dış politika tercihlerinin yaşadığı değişim daha çok Cumhurbaşkanlığı makamı üzerinden

⁶ Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin temelde resmi dilleri Peştuca ve Farsçanın bir lehçesi olan Darice'dir. Ancak 2004 Anayasasının 16. Maddesine göre etnik azınlıkların çoğunluğu oluşturduğu bölgelerde adı geçen resmi dillere ek olarak Özbekçe, Türkmençe, Pamir dili... vs. dillerinden biri üçüncü resmi dil olarak kabul edilmektedir.

⁷ CIA The World Factbook verilerine göre; Darice Afganistan nüfusunun % 77'si tarafından konuşulmaktayken, Peştuca % 48 oranında ve Özbekçe %11 oranında konuşulmaktadır. Bakınız: CIA The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html>, (Erişim Tarihi:15/07/2019). Mehmet Saray tarafından yazılan Afganistan maddesinde (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi) yer alan bilgiye göre ülke nüfusunun yaklaşık %55-60'ı Peştuca konuşmakta iken, yalnızca beşte biri Darice konuşmaktadır. Eserin 1988 yılında basıldığı göz önünde bulundurulduğunda, konuşulan dil açısından geçen süre içerisinde çok ciddi bir değişim yaşandığını söylemek mümkündür. Bakınız: Mehmet Saray, TDV İslam Ansiklopedisi, Afganistan Maddesi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/afganistan>, (Erişim tarihi:15/07/2019)

değerlendirilecektir. Son bölümde ise ortaya konan hipotezlerin ne derece doğrulandığı değerlendirilecek ve mümkünse ortaya bir projeksiyon konulmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmada aşağıdaki varsayımlar veri olarak kabul edilecek ve çalışmanın odak noktasının dağılmaması için bu varsayımlar üzerine yürütülebilecek detaylı tartışmalara girilmeyecektir.

Afganistan yeterlilikleri sınırlı ve literatürde “Başarısız Devlet” olarak nitelendirilebilecek bir devlettir.

Afganistan İslam Cumhuriyeti, İslam üzerine ziyadesiyle vurgu yapılmasına karşın köktenci bir dini devlet değildir.

Afganistan’ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesi demografik yapıda ciddi değişimlere yol açmıştır.

Ağustos 2021 sonu itibariyle Afganistan’da yeni bir dönemin başladığını söylemek mümkündür. Ancak bu yeni dönemin neler getireceğine ilişkin analiz yapabilmek için henüz elde yeterince veri bulunmamaktadır. Bu nedenle çalışmamızda Ağustos 2021 sonrası Afganistan’da oluşan yeni döneme ilişkin analiz yer almayacak olup, henüz belirsizliğini büyük ölçüde koruyan bu süreç ile ilgili yalnızca bazı tahminlerde bulunulacaktır.

2. KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

Bu bölümde öncelikle çalışmanın genel teorik çerçevesini oluşturan sosyal inşacı yaklaşımlara⁸ ve bu yaklaşımların temelinde yer alan kavramlara değinilecektir. İlk olarak Sosyal İnşacı yaklaşımın Uluslararası İlişkiler Teorileri arasındaki yeri belirtilecek ve bu yaklaşımın temel özellikleri üzerinde durulacaktır.⁹ Sosyal inşacı yaklaşımın uluslararası siyasete bakış açısı ortaya konulduktan sonra, bu yaklaşımın güçlü ve zayıf yönleri değerlendirilecek ve neden bu çalışmanın teorik çerçevesi olarak tercih edildiği açıklanacaktır.

Bölümün ikinci kısmında ulus devlet inşa süreci genel hatlarıyla izah edilecektir. Afganistan’da hem bir devletin hem bir ulusun hem de bir kimliğin inşa edilmekte olduğu göz önünde bulundurulacağından bu kavramların birbirleriyle ilişkilerine de değinilecektir. Adı geçen kavramların doğrudan veya dolaylı bir şekilde devletlerin dış politika kararlarının alınmasında etkili olduğu varsayıldığından, devlet-kimlik- ulusal çıkar-dış politika kavramları üzerinden bir çerçeve inşa edilmeye çalışılacaktır.

Bu bölümün üçüncü kısmında ise, yaklaşık bir buçuk asırdır merkezileşme ve/veya modernleşme çabalarını sürdüren Afganistan’ın tarihsel tecrübelerinin kimlik üzerinden analiz edilmesine yönelik bir çerçeve sunulacaktır. Bu çerçeve oluşturulurken Arnold Toynbee’nin *Medeniyet Yargılanıyor* (veya *Uygarlık Yargılanıyor*) adlarıyla Türkçe’ye çevrilen eserinde ortaya koyduğu Herod-Zealot ikileminden faydalanılacaktır. Ayrıca İbn-i Haldun’un Mukaddime adlı eserinde kendi yaşadığı dönem ve coğrafyayı göz önünde bulundurarak ortaya koyduğu “asabiye” kavramına da kısaca başvurulacaktır, zira asabiye kavramının kabilelerin yaygın olarak bulunduğu Afganistan’da ülkenin

⁸Sosyal inşacı (Konstrüktivist) yaklaşım, bazı akademik kaynaklarda Türkçe’ye “Yapılandırmacı Yaklaşım” şeklinde çevrilmektedir. Adı geçen yaklaşımın Anthony Giddens’in “Yapılandırma Kuramı”ndan oldukça etkilendiği göz önünde bulundurulduğunda bu şekilde bir çevirinin yanlış olmadığını söylemek mümkündür. Ancak bu çalışmada literatürde çok daha yaygın kullanılan adlandırma kullanılacak ve “Sosyal İnşacı Yaklaşım” tabiri tercih edilecektir.

⁹Uluslararası İlişkiler Disiplini içerisindeki birçok teorik yaklaşım gibi Sosyal inşacı yaklaşım da kendi içinde bazı farklı bakış açılarına barındırmaktadır. Özellikle farklı epistemolojik yaklaşımlara sahip olan düşünürler arasında birbirine zıt pozisyonların alındığı görülmektedir. Bu nedenle Sosyal İnşacı yaklaşım farklı adlandırmalar altında ayrımlara tabi tutulmaktadır. Hatta kimi yazarlar Sosyal İnşacı yaklaşımları sınıflandırırken çeşitli alt grupların varlığından da bahsetmektedir. Kısacası yekpare bir Sosyal İnşacı Yaklaşım’dan ziyade, ortak bir çatının altındaki farklı Sosyal İnşacı yaklaşımlardan söz etmek daha doğru olacaktır. Ancak bu çalışmada eğer özellikle söz konusu yaklaşımlardan biri hakkında bilgi verilmiyorsa, “Sosyal İnşacı Yaklaşım” ifadesi tercih edilecektir. Böylece Sosyal İnşacı Yaklaşımların ortak çatısını oluşturan düşünceden mi yoksa bu çatı altındaki herhangi bir yaklaşımdan mı söz edildiği konusunda ortaya çıkabilecek muhtemel kafa karışıklığı önlenecektir.

modernleşememe/batılılaşamama sorununun anlaşılmasında faydalı bir analiz aracı olarak kullanılabileceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak çizilecek teorik ve kavramsal çerçevenin eklektik bir yapıda olacağı kabul edilmektedir. Konunun daha iyi anlaşılmasının sağlanması açısından bu tür bir yaklaşım benimsenmiştir. Yalnızca uluslararası ilişkiler disiplini içerisindeki teorik yaklaşım ve kavramlardan ziyade sosyoloji ve siyaset bilimi başta olmak üzere diğer disiplinlerden de belirli ölçüde katkı alınmıştır. Bu yönüyle inter-disipliner bir çalışma ortaya konulmuştur.

Bölümün sonunda ise kısa bir özet yapılarak, bölümü oluşturan parçaların bir bütün halinde oluşturdukları yapının kısa bir değerlendirmesi yapılacaktır.

2.1. Sosyal İnşacı Yaklaşımın Uluslararası İlişkiler Disiplini İçerisindeki Yeri

Sosyal İnşacı Yaklaşımın Uluslararası İlişkiler Disiplini içerisindeki konumunun ortaya konulması için öncelikle disiplinin ortaya çıkışı ve süreç içerisinde disiplinindeki temel tartışmalara bakılmasında fayda görülmektedir. Zira Uluslararası İlişkiler'e bir tür dinamizm katan büyük tartışmaların (great debates) hangi tarafında bulunulduğu veya tartışmaya ne şekilde yaklaşıldığı teorik yaklaşımın pozisyonunun belirlenmesinde kolaylık sağlayacaktır. Ancak belirtmemiz gerekir ki, sosyal bilimler alanındaki çoğu teorik yaklaşımda olduğu gibi Uluslararası İlişkiler disiplinindeki teoriler de yeknesak bir yapıda bulunmamaktadır. Aynı teorik yaklaşım içinde bulunmalarına rağmen, birbirlerinden oldukça farklı düşünen hatta bazı konularda zıt fikirlere sahip teorisyenlerin de olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle farklı teorik yaklaşımlar arasındaki sınırların kesin hatlarla ayrılmış bulunduğunu iddia etmek güçtür. Bu güçlüğü rağmen, en azından fikir vermesi açısından teorik yaklaşımlara ilişkin bazı sınıflandırmalara yer verilecektir.

2.1.1 Uluslararası İlişkiler Disiplininin ve İlk Teorilerin Ortaya Çıkışı

Devletlerin ve ulusların ortaya çıkışı tarihsel süreç açısından oldukça geriye götürülebilirse de Uluslararası İlişkiler disiplininin birçok beşerî bilim dalına nispeten görece yeni sayılabilecek bir dönemde, 20. yüzyılın başında, akademik bir çalışma alanı olarak ortaya

çıktığı söylenebilir¹⁰. Bu alanda çalışmalar yapan akademisyenler arasında büyük tartışma (great debate) olarak adlandırılan görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Günümüzde de nihayete erdirilmemiş bu tartışmaların, dört büyük tartışma şeklinde sınıflandırılması neredeyse standart halini almıştır. Bu tartışmalara beşinci bir tartışmayı (Eleştirel Realizm Tartışması) ekleyen Emilian Kavalski gibi yazarlar bulunmakla beraber, Yosef Lapid gibi kimi yazarlar ise literatürde yaygın şekilde dördüncü tartışma olarak adlandırılan pozitivizm-post pozitivizm tartışmasını üçüncü tartışma olarak adlandırmaktadır.¹¹ Bu çalışmada uluslararası ilişkiler literatüründe yaygın kullanıma sahip olduğu şekilde, dört büyük tartışmadan söz edilecektir.

Disiplin içerisindeki büyük tartışmalara geçmeden önce disiplinin ortaya çıkış sürecinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Devletlerin ve insan topluluklarının birbirleriyle ilişkisinin tarihini çok eskilere kadar götürebilmek mümkündür. Ancak bu ilişkileri temel araştırma konusu olarak kabul eden bir disiplinin ortaya çıkışının görece yeni olduğu görülmektedir. “Uluslararası” kelimesinin ilk kez Jeremy Bentham tarafından 18. yüzyıl sonlarında, egemen devletler arasında bir hukuk sistemini tanımlamak için kullandığı “uluslararası hukuk” ifadesi içerisinde kullanıldığı düşünülmektedir. Gerçi Bentham bu kavramı Roma Hukuku’nda Romalılar ile yabancılar arasındaki ilişkileri düzenleyen “ius gentium” kavramının karşılığı olarak ortaya koymuşsa da¹², bu kavram literatürde yerleşmiştir. 19. yüzyılda uluslararası ilişkilere dair yapılmış çalışmalar daha çok uluslararası hukuk ile ilgili alanlarda yoğunluk kazanmıştır. Ancak yapılan çalışmaların akademik niteliğinin güçlü olduğunu söylemek zordur. Uluslararası İlişkiler disiplininin ortaya bağımsız bir akademik çalışma alanı olarak çıkışı 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, özellikle I. Dünya Savaşı sonrası dönemde gerçekleşmiştir. İlk Uluslararası İlişkiler kürsüsü 1919 yılında Aberystwyth’teki University of Wales’te açılmış, sonrasında diğer okullar bunu takip etmiştir. Bu dönemde İngiltere’de yapılan çalışmalar uluslararası olayların tarihsel kökenleri ve etkileri üzerine yoğunlaşırken, Amerikan üniversitelerinde açılan bölümlerde genellikle yaşanan güncel meselelerin uluslararası hukuk boyutuyla daha fazla

¹⁰ Torbjörn L. Knutsen, *A History of International Relations Theory: An Introduction*, Manchester University Press, Manchester, 1995, s.193

¹¹ Beşinci tartışma ile ilgili daha detaylı bilgi için bakınız: Faruk Yalvaç, “Uluslararası İlişkilerde Teori Kavramı ve Temel Teorik Tartışmalar”, içinde Ramazan Gözen (Der.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019 (İkinci Basım), ss.59-66. Yosef Lapid’in “üçüncü tartışma” ile ilgili çalışması için bakınız: Yosef Lapid, *The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positivist Era*, *International Studies Quarterly*, vol.33, no.3 (September 1989), ss.235-254.

¹² Hidemi Suganami, “A Note on the Origin of the Word ‘International’”, *British Journal of International Studies*, Vol.4, No.3 (October, 1978), s.226, Torbjörn L. Knutsen, a.g.e. s.136

ilgilenilmiştir.¹³ Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde uluslararası siyaseti ve dolayısıyla uluslararası ilişkiler disiplini en fazla meşgul eden mesele ise Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulacak yeni düzenin nasıl olması gerektiği meselesidir.

Birinci Dünya Savaşının yarattığı yıkımın tekrar yaşanmaması için, uluslararası sistemin bir düzene konulması gerektiği düşüncesiyle ortaya konulan çalışmalar daha çok mevcut uluslararası ilişkilerin nasıl olduğundan ziyade, nasıl olması gerektiği (normatif) üzerine odaklanmıştır. İki dünya savaşı arası dönemin uluslararası siyaset arenasındaki en aktif politik figürlerinden ve aynı zamanda bir akademisyen de olan ABD Başkanı Woodrow Wilson, uluslararası barışın kalıcı şekilde tesis edilebilmesi için oldukça gayret göstermiştir. Bu dönemde Uluslararası siyasette zayıflayan Avrupa'nın yerini yükselen Amerika almaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı devam ederken, ABD'nin geleneksel politikası olan Monroe Doktrinini¹⁴ bir kenara bırakıp bırakmama konusunda tereddütler yaşayan Başkan Wilson, savaşın sonlarına doğru kendisinin barış programını duyurmuştur. Wilson prensipleri veya Wilson ilkeleri olarak da adlandırılan ve ABD Başkanı Woodrow Wilson'nun Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulacak yeni düzene ilişkin görüşlerini açıkladığı "Ondört Nokta", 18 Ocak 1918 tarihinde ilan edilmiştir.¹⁵ Savaş sonrası Avrupa'da bazı sınırların yeniden çizilmesi konusunda çeşitli önerilerde bulunan Woodrow Wilson, Milletler Cemiyeti'nin (League of Nations) kuruluşuna da öncülük etmiştir. Böylece uluslararası ilişkilerde bir düzen sağlanmaya çalışılmıştır. Uluslararası ilişkiler alanında çalışmalar yapan akademisyenlerin birçoğu, Başkan Wilson'un ortaya koyduğu bakış açısından etkilenmiş ve bir bakıma onun takipçisi olmuşlardır. Kuralların ortaya konulmasının ve kurumların inşa edilmesinin uluslararası sistemdeki savaşları ortadan

¹³ Torbjörn L. Knutsen, a.g.e. s.195, Joseph S. Nye, International Relations: The Relevance of Theory to Practice, Christian Reus-Smit, Duncan Snidal (Ed.), The Oxford Handbook of International Relations, Oxford University Press, New York, 2008, s. 652.

¹⁴ Monroe Doktrini, ABD Başkanı James Monroe'nin (1817-1825) 1823 yılında ABD Kongresine sunduğu belgeye dayanması nedeniyle bu şekilde adlandırılmıştır. Söz konusu belgede ABD'nin Amerika kıtasındaki çıkar ve hakları üzerine odaklanması, Avrupalı devletlerin Amerika kıtalarında (Güney Amerika-Kuzey Amerika) yeni sömürgeleştirme faaliyetlerinin kabul edilmemesi ve ABD'nin Avrupalı devletler ile ilişkilerinde tarafsız kalması gerektiği belirtilmektedir. Bu doktrin ile, bir bakıma, Avrupalı emperyal güçlerin "Yeni Dünya"ya müdahil olmaması karşılığında, ABD de Avrupalı devletlerin işlerine müdahalede bulunmamayı taahhüt ediyordu. Böylece ABD, kendi nüfuz sahasını ilan etmiş bulunmaktaydı. Bakınız: Graham Evans, Jeffrey Newnham, The Penguin Dictionary of International Relations, Penguin Books, London, 1998, ss.136-137. Jack C. Plano, Roy Olton, The International Relations Dictionary, ABC-CLIO, Oxford, 1988 (Fourth Edition), s.393

¹⁵ Diplomasinin açık şekilde yürütülmesi, tüm denizlerin (bölgesel sular dışında) seyir serbestisine kavuşturulması, ticari engellerin mümkün olduğunca kaldırılması ve daha eşit ticaret koşullarının tesis edilmesi, tüm sömürge iddialarının tarafsız bir şekilde gözden geçirilmesi gibi maddeler Woodrow Wilson'un liberal bakış açısına oldukça uygun gözükmektedir. Bakınız: Jack C. Plano, Roy Olton, a.g.e. ss.77-78. Torbjörn L. Knutsen, a.g.e. ss.188-191

kaldırabileceğine veya en azından kontrol altında tutulmasını sağlayabileceğine yönelik inanç “idealist” yazar ve düşünürlerin çoğu tarafından paylaşılmıştır.¹⁶

Birinci Dünya Savaşı sonrasında yeni bir savaştan kaçınma arzusu Uluslararası İlişkiler disiplininin temel güdüsü haline gelmiştir. Ancak Dünya Savaşı sonrasında yapılan “Barış” antlaşmalarının, yenilen tarafa dayatılmış cezalandırıcı niteliklerini fazla dikkate almayan akademisyenler, yeni bir paylaşım savaşının gelmekte olduğunu görememekle eleştirilmişlerdir.

Uluslararası İlişkiler disiplininde İkinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan ve savaş sonrasında disiplin içerisinde kendisine merkezi bir konum elde eden gerçekçi (realist) yaklaşımı savunan yazarlar tarafından ilk dönem yazarları idealist veya ütopyacı olmakla itham edilmişlerdir.¹⁷ Uluslararası İlişkiler disiplini içerisindeki ilk büyük tartışma realistler ile realist yazarların “idealist” veya “ütopyacı” olarak nitelendirdikleri yazarlar arasında yaşanmıştır. Realist yazarlar, idealist düşünürlerin dünyanın nasıl olması gerektiği üzerine fazla odaklanmaktan dolayı gerçekte nasıl olduğunu göremediklerini belirtmişlerdir. İdealist yaklaşım ile neredeyse taban tabana zıt bir anlayışa sahip “gerçekçi” yazarlar, insan doğasına ve uluslararası sistemin yapısına ilişkin oldukça kötümser bir tablo çizmektedirler.¹⁸ Realist yaklaşımın uluslararası ilişkileri güç odaklı açıklama çabası İkinci Dünya Savaşının yaşandığı dönemde oldukça kabul görmüştür. Devletlerin uluslararası siyasette temel aktör olarak kabul edildiği gerçekçi görüş, uluslararası sistemde devletlerin üzerinde bir otoritenin bulunmaması nedeniyle devletlerin içerisinde bulundukları Hobbesçu doğa durumunda (State of Nature)¹⁹ ancak güçlenmeleri halinde hayatta kalabilecekleri ve çıkarlarını bu

¹⁶ Bu görüşteki düşünürlere göre insan, her ne kadar potansiyel olarak kötüyü de içinde barındırsa da, özünde iyidir. Yanlış düzenlenmiş yapılar, kurallar ve elverişsiz koşullar insanları rasyonel olmayan davranışlara yönlendirmektedir. Bu olumsuzlukların giderilmesi, rasyonel olmayan arzuların ve zaafaların kontrol altına alınmasıyla uluslararası sistemde ilerleme sağlanabilecektir. Bakınız: Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, Oxford University Press, New York, 2007, s.16

¹⁷ İdealist veya Ütopyacı yaklaşımın arka planı, Uluslararası ilişkiler disiplininin ortaya çıkışındaki rolü ve uluslararası sistemde yapılmaya çalışılan düzenlemelere ilişkin detaylı bir inceleme için bakınız: Edward Hallet Carr, *The Twenty Years' Crisis (1919-1939): An Introduction to the Study of International Relations*, The MacMillan Press, London, 1939, ss.10-62

¹⁸ Analizlerinin merkezine güç kavramını oturtan realist yazarlar, Soğuk Savaş döneminde yaşanan olaylara da bağlı olarak teorik yaklaşımlarında yeni açılımlar yapmışlardır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Klasik realist yaklaşım zamanla yeni realist yaklaşımlara bırakmıştır. Bakınız: Jennifer Sterling Folker, *Realist Approaches*, içinde “Making Sense of International Relations Theory”, (Ed.)Jennifer Sterling Folker, Lynne Rienner Publishers, London, 2006, ss.13-53

¹⁹ Thomas Hobbes, doğa durumunu “herkesin birbirine karşı olduğu (herkesin herkesle savaştığı) bulunduğu bir ortam olarak değerlendirmektedir. Sürekli bir korku ve şiddet ortamının hüküm sürdüğü bu durumda vahşi, acımasız ve kısa bir insan hayatı söz konusudur. İnsan doğasına ilişkin oldukça kötümser diyebileceğimiz bir değerlendirmede bulunan Hobbes, bu şartlar altında insanların bencilce ve acımasızca hareket edeceklerini

sayede gerçekleştirebilecekleri varsaymıştır. Gerçekçi yazarlara göre, uluslararası sistemin “anarşik”²⁰ yapısı devletlerin yalnızca kendi güçlerine güvenebildikleri bir ortamda hareket etmelerine yol açmıştır.²¹

İkinci Dünya savaşı sonrasında ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeninin de realist yaklaşımların popülerliğine katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür. Uluslararası ilişkiler disiplininin daha görünür hale geldiği bu dönemde, özellikle 1960’lı yıllarda, disiplin içerisindeki ikinci büyük tartışma başlamıştır. Bu tartışmanın odak noktasını metodolojik yaklaşım farklılıkları oluşturmuştur. Tartışmanın “gelenekselci” olarak adlandırılan tarafında bulunan yazarlar, devletlerin ve diğer siyasi kurumların anlaşılmasında tarih, felsefe, hukuk gibi niceliksel olmayan araştırma biçimlerinin faydalı olduğunu savunmuştur. “Davranışsalci” olarak adlandırılan taraf ise, biraz da Psikoloji alanında ortaya çıkan davranışsalci akımdan da etkilenerek, sosyal bilim kavramsallaştırmalarında / araştırmalarında, değişkenlerin mümkün olduğunca sayısal verilere dökülmesinin, siyasal süreçlerin ve davranış kalıplarının modellenmesinin ve ortaya konulan hipotezlerin test edilmesinin gerekliliğini iddia etmiştir.²² David Singer ve Morton Kaplan gibi davranışsalci yazarlar, Uluslararası İlişkiler disiplininin ancak doğa bilimleri gibi modellenmesi halinde ileri gidebileceğini düşünürken, Hedley Bull gibi gelenekselci düşünürler Uluslararası İlişkiler disiplininin merkezi kavramlarının sert veri toplama prosedürleri için elverişli olmadığını savunmuştur. Farklı bilim felsefesi anlayışlarına sahip taraflar arasından herhangi birini tartışmanın galibi ilan etmek güçtür. Her ne kadar davranışsalcılar tarafından savunulan yaklaşım zaman içerisinde sulandırılmış olsa da önerdikleri yöntemlerin tamamen terk edildiğini iddia etmek pek mümkün değildir.²³

varsaymaktadır. Hobbes, gerçekte böyle bir durumun mevcut olduğunu iddia etmez ancak bir üst yönetimin bulunmadığı durumda dünyanın bu şekle dönüşeceğini düşünmektedir. Hobbes’un, üst otorite bulunmaması halinde yaşanabilecekleri resmettiği eserleri (başta Leviathan olmak üzere) gerçekçi uluslararası ilişkiler yazarlarını oldukça etkilemiştir. Bakınız: Paul, R. Viotti, Mark, V. Kauppi, *International Relations Theory*, Longman Pearson Education, Boston, 2012 (5th. Edition), ss.47-48

²⁰ Burada anarşi kavramı ile devletlerin üzerinde bir otoritenin veya merkezi bir yönetimin bulunmamasına vurgu yapılmaktadır. Anarşi kavramı ile tamamen düzensizliğin hâkim olduğu bir kaotik düzen kastedilmemektedir.

²¹ Paul, R. Viotti, Mark, V. Kauppi, a.g.e. ss.56-57

²² Paul, R. Viotti, Mark, V. Kauppi, a.g.e. s.2, Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, a.g.e. ss.17-18, Scott Burchill, Andrew Linklater (Ed.), *Theories of International Relations*, Palgrave Macmillan, London, 2013(5th Edition), ss.24-25

²³ Paul, R. Viotti, Mark, V. Kauppi, a.g.e. s.2, Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, a.g.e. ss.17-18, Scott Burchill, Andrew Linklater (Ed.), a.g.e. s.26

Uluslararası İlişkiler'deki üçüncü büyük tartışma, 1970'li yıllarda ortaya çıkan ve "paradigmalar arası tartışma (inter-paradigm debate)" olarak da adlandırılan tartışmadır.²⁴ Thomas Kuhn'un "*Bilimsel Devrimlerin Yapısı (The Structure of the Scientific Revolutions)*" adlı kitabında bilimsel gelişmelerin tarihsel süreç içerisinde nasıl ilerlediğine yönelik ortaya koyduğu ilerleme modelinin Uluslararası İlişkiler alanının teorik gelişimine uygulanması sonrasında akademisyenler arasında bir tartışma ortaya çıkmıştır.²⁵ Thomas Kuhn'a göre bilimsel ilerleme, pozitivistlerin iddiasının aksine, doğrusal bir şekilde seyretmemektedir. Mevcut paradigmaların yeterli açıklama gücünde olmadığı kriz dönemlerinde paradigma²⁶ değişikliği yaşanmakta ve yeni bir paradigma inşa edilmektedir. Thomas Kuhn'a göre bilimsel ilerleme iki temel aşamadan geçmektedir: Normal bilim dönemi ve devrimci dönem. Normal bilim dönemlerinde, ilgili bilim dalında yapılan teori geliştirme çalışmalarına yön veren ve modellemeler yapılmasına imkân sağlayan geçerli bir paradigmanın varlığı söz konusudur. Ancak bu dönemlerde yapılan bilimsel çalışmalar sayesinde yaşanan ilerleme, mevcut paradigmanın yetersiz kalması veya başarısız olması durumunda yavaşlamaktadır. Anomalilerin artması halinde bütün bilim dalını ilgilendiren çelişkilerin ortaya çıkmasıyla bunalım sürecine girilmeye başlanmaktadır. Yeni bir paradigmanın, mevcut yetersizliklere sahip paradigmanın yerini almasıyla söz konusu bunalım atlatılmakta ve Thomas Kuhn'a göre *bilimsel devrim* gerçekleşmektedir.²⁷ Thomas Kuhn'a göre bilimsel ilerlemenin sağlanabilmesi ve bilimin bilim olmayandan ayrılabilmesi

²⁴Bu tartışmanın disiplin içerisindeki büyük tartışma alanlarından biri olmadığını iddia eden yazarların da bulunmasına karşın, genel kabul gören anlayışa göre paradigmalar arası tartışma Uluslararası ilişkiler alanındaki üçüncü büyük tartışmadır.

²⁵ Faruk Yalvaç, Uluslararası İlişkilerde Teori Kavramı ve Temel Teorik Tartışmalar, içinde, Ramazan Gözen (Der.), Uluslararası İlişkiler Teorileri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019(İkinci Basım), s.53. Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, a.g.e. ss.18-19, Martin Griffiths, Worldviews and IR Theory: Conquest or Coexistence?, içinde, Martin Griffiths(Ed.), International Relations Theory for the Twenty-First Century: An Introduction, Routledge, London, 2007, s.3.

²⁶ Paradigma kavramı bilimsel araştırma yapmaya olanak sağlayan model veya perspektifi ifade etmektedir. Bir paradigma dünyayı belli bir şekilde anlamaya ve anlamlandırmaya yönelik temel varsayımları içerebilmektedir. Bakınız: Paul, R. Viotti, Mark, V. Kauppi, a.g.e. s.460, Bir bakıma bilim adamları tarafından genel kabul gören, o dönemin yaygın bilimsel yaklaşımını ifade etmektedir. Bu yaklaşımın yeni ortaya çıkan olguları açıklama konusunda yetersiz kalması halinde, yeni arayışlar, yeni modellemeler ve yeni yaklaşımlar ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Yeni arayışların yaşandığı bu dönemleri bir tür kriz dönemi olarak adlandıran Thomas Kuhn, bilimsel devrimler yoluyla bu kriz dönemlerinin atlatıldığını savunmaktadır. Thomas Kuhn bu yaklaşımını doğa bilimlerini göz önünde bulundurarak ortaya koymuştur, kendisinin kastettiği paradigma yaklaşımının sosyal bilimciler tarafından yanlış kullanıldığını düşünmektedir. Bakınız: Paul, R. Viotti, Mark, V. Kauppi, a.g.e. ss.27-28

²⁷ Paradigma kavramı birden çok anlamda kullanılmaktadır, bilim topluluğu tarafından paylaşılan "ortak inanç ve değerler sistemi", normal bilim dönemlerinde bilimsel disiplin içerisindeki "hakim bilimsel görüş", ilgili bilim dalında yapılan "araştırmalara yön veren perspektif", bilimsel topluluğunca "genel kabul gören bir model veya örnek"...vb. Bakınız: Tayyar Arı, Uluslararası İlişkiler Kuramları I, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2018, s.162. Faruk Yalvaç, a.g.e. s.53, Paul, R. Viotti, Mark, V. Kauppi, a.g.e. s.460, Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, a.g.e. s.19.

için iki temel gereksinim vardır, bunlardan birincisi bahse konu bilim dalında geçerli bir paradigma, ikincisi ise bu paradigmaya bağlı bilimsel topluluk. Kuhn, bir paradigma olmaksızın yapılan gözlemlerin ve bilgi toplama işlemlerinin yalnızca veri zenginliği sağlayacağını ancak bilimsel bilgi üretmede işlevsiz olacağını belirtmektedir.²⁸

Bir paradigmanın diğerinin yerine kısmen veya tamamen geçmesiyle bilimsel devrim gerçekleşmekte ancak Kuhn'a göre bu durum paradigmalar arasında bir seçim yapılmasını mümkün kılmamaktadır. Zira ona göre bir paradigmanın diğerini eleştirmesi imkansızdır, çünkü her paradigmanın savunucusu olay ve olgulara farklı bir perspektiften, farklı bir dünyadan yaklaşmaktadır. Bir paradigmanın bir diğerinin yerine geçmesi bilimsel ilerlemeyi kendiliğinden sağlamamaktadır zira ilerleme kavramı her paradigmaya özgüdür. Dolayısıyla Kuhn, bilimsel ilerlemenin birikimsel bir şekilde gerçekleşmediğini savunmaktadır.²⁹

Tümden gelim yöntemini benimseyen Thomas Kuhn, tüme varım yöntemine ciddi eleştiriler yöneltmiştir. Ayrıca mantıkçı pozitivistler tarafından savunulan ve teori ile ampirik gözlemlerin uyuşmaması halinde teorinin yanlışlanması gerektiği fikrini de eleştirmektedir. Zira ona göre bir teorinin geçersizliği ampirik gözlemlere uymamasından değil, başka bir teorik yaklaşımın daha anlamlı bir perspektif sunmasından dolayıdır.³⁰

Thomas Kuhn tarafından doğa bilimleri dikkate alınarak ortaya konulan yaklaşım 1970'li yıllarda Uluslararası İlişkiler teorisyenleri arasında oldukça rağbet görmüştür. Uluslararası ilişkiler disiplininde yapılacak araştırmalar için ortak bir çerçeve sunabilecek ve rehberlik edebilecek bir paradigmanın olması gerektiği düşüncesinden hareketle ortaya çeşitli teorik yaklaşımlar konulmuştur. 1970'li yılların ortalarında üç paradigma, teorik alanda başat konuma yükselebilmek için rekabet halinde olmuştur: Realizm, Pluralizm ve Marksizm.³¹

²⁸ Tayyar Arı, a.g.e. s.163

²⁹ Faruk Yalvaç, a.g.e. ss.53-54, Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, a.g.e. s.19, Tayyar Arı, a.g.e. s.163

³⁰ Faruk Yalvaç, a.g.e. s.54

³¹ Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, a.g.e. s.19. Pluralizm (çoğulluk-çoğulculuk) kavramı ile belirtilmek istenen, devleti uluslararası siyasetin tek veya en önemli aktörü olarak değerlendiren realist bakış açısına karşılık devlet dışı aktörlerin de uluslararası siyasette önemli rol oynadığını veya oynayabileceğini savunan düşüncedir. Bu bakımdan İngiliz Okulu düşünürleri tarafından kullanılan Pluralizm kavramından oldukça farklı bir içerikte kullanılmaktadır. Mark V. Kauppi ve Paul Viotti yazdıkları uluslararası ilişkiler kitabının başlığını ilk üç baskısında "International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism" şeklinde adlandırırken, dördüncü baskıdan itibaren bu adlandırmadan vazgeçmiş ve Pluralizm kavramı yerine liberalizm (daha doğrusu uluslararası ilişkilerin liberal görüntüsünü) kullanmışlardır. Bakınız: Paul, R. Viotti, Mark, V. Kauppi, a.g.e. s.461. Knutsen Uluslararası İlişkilerdeki üç temel paradigmayı şu şekilde aktarmaktadır: Realizm, Transaksiyonalizm, Globalizm. Bakınız: Torbjörn L. Knutsen, a.g.e. ss.234-237. Faruk Yalvaç ise 1980'li yıllarda yapılan tartışmaların odağında yer alan üç temel paradigmanın; Realizm, Pluralizm ve Yapısalcılık olduğunu ifade etmektedir. Bakınız: Faruk Yalvaç, a.g.e. s.54, Knud Eric Jorgensen diğer

Söz konusu dönemde popüler hale gelen bu tür kategorileştirme çabalarının bir benzeri olarak, kimi yazarlar tarafından bu üç farklı yaklaşımın aslında üç farklı ideolojik geleneğin bir yansıması sonucunda doğdukları savunulmuştur. Knutsen'e göre, realist perspektif muhafazakâr ideolojik geleneğin bir uzantısı iken, liberal ideolojik geleneğin yansıması transaksionalist yaklaşımdır. Knutsen ayrıca Marksist yaklaşımın ve Rousseaucu toplumsal sözleşme yaklaşımlarının radikal ideolojik geleneğin bir yansıması olduğunu iddia etmiştir.³² İngiliz okulunun tanınmış iki düşünürü Hedley Bull ve Martin Wight, Uluslararası İlişkiler disiplindeki üç gelenek şunlardır. Felsefi düşünce açısından kökenlerini Thomas Hobbes ve Nicolo Machiavelli'de bulabileceğimiz *Realizm*, düşünce temellerini uluslararası hukukun babası kabul edilen Hugo Grotius'un düşünceleri üzerine kuran *Rasyonalizm* ve Kant'ın felsefi yaklaşımında kendisine yer bulan ve bir dünya toplumu inşa etmeyi hedefleyen *Revolüsyonist* (Devrimci) gelenek.³³

Paradigmalar aracılığıyla Uluslararası İlişkiler'in incelenmesi disiplin içerisinde bilimsellik anlayışının oldukça görelilik kazanmasına sebep olmuştur. Bu durum bu alandaki bilimsel gelişmenin nasıl olacağı konusunda soru işaretleri doğurmuştur. Kuhn'un bilimsel devrimlerin yapısına ilişkin getirdiği yaklaşım sonuçları itibariyle pozitivist düşünürleri tatmin etmediği için farklı yollar aramaya devam etmişlerdir.³⁴

2.1.2. Dördüncü Büyük Tartışma ve Sosyal İnşacı Yaklaşımın Ortaya Çıkışı

Uluslararası İlişkilerde dördüncü büyük tartışma 1980'li yılların ortalarında ortaya çıkmış olmakla beraber, hâlihazırda bu tartışmanın henüz sonuçlanmadığını iddia etmek mümkündür. Bilimsel anlayış farklılıkları tartışmanın odağını oluşturmaktadır. Tartışmanın taraflarının farklı şekillerde adlandırıldığına sıklıkla rastlamak mümkündür. Söz konusu

yazarlardan farklı olarak üç temel paradigmayı şu şekilde ifade etmiştir: Realizm, Liberalizm, Globalizm. Bakınız: Knud Eric Jorgensen, *International Relations Theory: A New Introduction*, Palgrave, London, 2018 (2nd edition), s.168. Söz konusu üç paradigmayı Realizm, Liberalizm ve Maksizm şeklinde ifade eden yazarlar da bulunmaktadır. Bakınız: Martin Griffiths, Terry O'Callaghan, *International Relations: The Key Concepts*, Routledge, London, 2002, ss.166-168

³² Torbjörn L. Knutsen, a.g.e. ss.237-239.

³³ Gabriel Wight, Brian Porter (Ed.), *International Theory: The Three Traditions*, Holmes&Meier Publishers, New York 1992, ss. 8-22

³⁴ Faruk Yalvaç, a.g.e. s.55

tartışmayı *pozitivizm*³⁵-*postpozitivizm*³⁶ arasındaki bir tartışma olarak adlandıran yazarlar kadar, *rasyonalizm-reflektivizm* tartışması veya *açıklama* (explaining)-*anlama* (understanding) tartışması şeklinde bir ayrım yapan yazarlar da mevcuttur.³⁷ Farklı terimlerin kullanılmış olması tartışmanın taraflarının genel pozisyonlarında bir değişiklik olduğunu göstermemektedir. Pozitivizm kavramı uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde sıklıkla empirizm (deneycilik) kavramı ile karıştırılmaktadır. Pozitivizm bir bilim teorisidir ve çoğu pozitivist empirist (deneyci) epistemolojiyi benimsemektedir. Ancak, tüm empiristlerin pozitivist olduğunu söylemek mümkün değildir, zira pozitivist görüşe sahip olmaksızın deneysel verilerin geçerliliğini kabul etmek mümkündür.³⁸ Pozitivist bakış açısının temel özellikleri şu şekilde özetlenebilir. Öncelikle pozitivist düşünürlere göre bilim, sistemli gözlemlere dayanmalıdır, gözlemlenebilir olmayan “gerçeklikler” hakkında konuşmaktan kaçınılmalıdır. Yalnızca gözlemlenebilir ve ölçülebilir şeylerin bilgisine sahip olunabilir, bunların dışında kalanlar bilimsel araştırmaya konu olamazlar.³⁹ Gözlemlenemeyen süreçlere, mekanizmalara ilişkin hiçbir açıklama çabası pozitivist düşünürlere tarafından itibar görmezler. Tüm pozitivistler, tekrarlanan gözlemler aracılığıyla

³⁵ Pozitivizm düşüncesinin iki temel versiyonu bulunmaktadır: Klasik Pozitivizm ve Mantıkçı Pozitivizm. Klasik Pozitivizm August Comte, Saint Simon gibi düşünürler tarafından ortaya konulmuşken, Mantıkçı Pozitivizm’in önde gelen düşünürleri Viyana çevresi filozofları, Schlick ve Neurath’dır. Bilim dünyasına bakış açıları temelde aynı olan bu yaklaşımlardan Mantıkçı Pozitivizm, Klasik Pozitivizmin bilim görüşünü mantık ve matematik ile güçlendirmektedir. Bakınız: Ahmet Cevizci, *Bilgi Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul, 2015(3. Baskı), ss.203-208. Pozitivizm veya olguculuk olarak adlandırılan yaklaşıma göre, duyu organları tarafından algılanamayan, niceliksel zaman içinde yer almayan şeylerin varlığını doğrulamak mümkün değildir. Bu nedenle, ontolojik düzeyde, tüm gerçeklik olgusal gerçeklikten ibarettir. Bu düşüncenin bir yansıması olarak, epistemolojik düzeyde, gerçek bilginin elde edilmesinde duyu organları ile algılanabilenler dışındaki kaynakları (ilham, sezgi, metafizik kurgular...vb.) gerçek ve sağlam bilgi kaynağı olarak değerlendirilmez. Bakınız: Ömer Demir, Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997 (2.Baskı), s.232, Robert L. Miller, John D. Brewer (Ed.), *The A-Z of Social Research: A Dictionary of Key Social Science Research Concepts*, Sage Publications, London, 2003, ss.235-237

³⁶ Post-pozitivizm olarak adlandırılan yaklaşım, pozitivist yaklaşımın aksine, Uluslararası İlişkiler’de doğa bilimlerindeki bilimsel delil standartlarının kullanılarak, doğa bilimlerindeki eş düzeyde açıklayıcılık kazanılabileceği iddiasına karşı çıkmaktadır. Post-pozitivist yaklaşım bilimin tek bir gerçekliği ifade ettiği iddiasına karşı çıkarak, bilginin göreceliği üzerinde durmaktadır. Bakınız: Steve Smith, Ken Booth, Marysea Zalewski (Editörler), *International Theory: Positivism & Beyond*, Cambridge University Press, New York, 1996, ss.31-32

³⁷ Bu tartışmayı üçüncü büyük tartışma olarak nitelendiren Schmidt, Lapid gibi yazarların dışında çoğu yazarın bu tartışmayı dördüncü büyük tartışma olarak nitelendirdiği görülmektedir. Faruk Yalvaç’ın aktardığına göre, Robert Keohane’nin Rasyonalistler ve Reflektivistler (Düşünselciler) yaptığı ayrım bu tartışmanın başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Ayrıca Martin Hollis ve Steve Smith’in Max Weber’den yola çıkarak ortaya koyduğu *açıklama* (*Erklären*)-*anlama* (*Verstehen*) ayrımı da oldukça önemli bir sınıflandırma olarak kabul edilmektedir. Bakınız: Faruk Yalvaç, a.g.e. s.55, Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, a.g.e. ss.20.

³⁸ Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, a.g.e. ss.20-21.

³⁹ Martin Griffiths, Terry O’Callaghan, *International Relations: The Key Concepts*, Routledge, London, 2002, ss.249-250

elde edilecek yeterli veri bulunması halinde, o alandaki genel kanunların işleyişini gösteren çeşitli düzenliliklerin ortaya çıkarılabileceğine inanmaktadırlar.⁴⁰

Pozitivizm ile post-pozitivizm yaklaşımları arasındaki tartışma gelen hatlarıyla 1960'lı yıllardaki metodoloji ağırlıklı gelenekselcilik-davranışsalcılık tartışmasının bir uzantısı olarak değerlendirilebilirse de⁴¹, söz konusu iki yaklaşım arasındaki tartışma yalnızca epistemolojik bakış açısı farklılığı olarak kalmamış ve Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde yeni tartışma konuları da açmıştır. Uluslararası İlişkiler disiplini içindeki akademik çalışmalar ile özellikle ABD'nin uluslararası siyasetteki hegemonya çabaları arasındaki yakın ilişki de üzerinde konuşulan konular arasına girmiştir. Dönemin politik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik akademik çalışmaların uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde baskın konumda bulunması, Realizm'in özellikle Nixon döneminde ABD'nin baskın ideolojik yaklaşımı haline gelmesi ve çok sayıda akademisyenin "askeri-endüstriyel kompleks"⁴² ile oldukça yakın ilişki içerisinde bulunması akademik çalışmaların iddia ettiklerinin aksine değer bağımsız (value-free) olmadıklarını gösterir niteliktedir.⁴³ Öyle ki Stanley Hoffmann, Uluslararası İlişkileri bir "*Amerikan Sosyal Bilimi*" olarak adlandırmıştır⁴⁴.

Post-pozitivist yaklaşımın bilgi felsefesi açısından yeknesak bir yapıyı ifade etmekten ziyade çoğulcu olduğunu söylemek mümkündür. Steve Smith beş farklı epistemolojik yaklaşımı post-pozitivist uluslararası ilişkiler teori içerisinde değerlendirmektedir. *a) Bilimsel gerçekçilik, b) Hermeneutik (Yorumsamacılık)*⁴⁵, *c) Eleştirel Teori (Frankfurt Okulu*

⁴⁰ Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, a.g.e. s.21. Martin Griffiths, Terry O'Callaghan, a.g.e.s.250, Knud Eric Jorgensen, a.g.e. s.307

⁴¹ Nitekim Faruk Yalvaç, bu düşüncededir ve ona göre bu iki yaklaşım arasındaki tartışma felsefi alternatifler üzerinden yapılan bir tartışma olmayıp, tartışmanın taraflarınca pozitivizm bilimin tek temsilcisi olarak varsayılmaktadır. Bakınız: Faruk Yalvaç, a.g.e. s.59.

⁴² Askeri Endüstriyel Kompleks veya Askeri Sınai Kompleks, silah ve askeri teknoloji üretimiyle ilişkili kurum ve kişilerin (bu kişiler çoğunlukla askeri uzmanlar, bilim adamları ve siyasetçilerden oluşmaktadır) oluşturduğu ağı ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu ağın temel amacı ulusal hükümet tarafından askeri harcamaların kesintiye uğramaksızın devam ettirilmesi, hatta mümkünse artırılması için siyasi destek sağlamaktır. Birçok ülkede bu tür ilişki ağlarına rastlamak mümkünse de, söz konusu kavram daha çok ABD'deki yapı için kullanılmaktadır. Kavramın ilk kez ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower tarafından 1961 yılında kullanılmıştır. Başkanın bu yapıya karşı çeşitli uyarılarda bulunmuştur. Ona göre Dwight Eisenhower'a göre askeri endüstriyel kompleks kendi çıkarlarını ülke çıkarlarının önüne koymaktadır, silahlanma yarışını ve çatışmaları desteklemektedir. Bakınız: Rachel N. Weber, Encyclopedia Britannica, Military-Industrial Complex maddesi, <https://www.britannica.com/topic/military-industrial-complex> (Erişim Tarihi: 15/08/2020)

⁴³ Scott Burchill, Andrew Linklater (Ed.), a.g.e. s.15

⁴⁴ Stanley Hoffmann, An American Social Science: International Relations, Daedalus, Vol.106, No.3, 1977, ss.41-60.

⁴⁵ Hermeneutik, klasik epistemoloji anlayışına karşı çıkmaktadır, zira hermeneutiğin anlayışına göre hakikat, bilen özne ile nesne arasındaki etkileşimin sonrasında ortaya çıkmakta iken, klasik epistemolojide öznel

bağlamında) d) *Feminist bakış açısı Epistemolojisi*⁴⁶, e) *Post-modernist Epistemoloji*.⁴⁷ Çalışmamızın ana eksenini oluşturmadıkları için bu epistemolojik yaklaşımlardan yalnızca yeri geldiğinde bahsedilecektir.

Uluslararası İlişkilerdeki dördüncü büyük tartışmanın taraflarını “Rasyonalistler-Reflektivistler (Düşünseleçiler) şeklinde tanımlayan Robert Keohane, disiplin içerisinde ana akımı oluşturan Neo-Realizm ve Neo-Liberalizm yaklaşımlarını Rasyonalist yaklaşımlar olarak nitelendirmiştir. Disiplinin ana akım yaklaşımlarına sert eleştiriler getiren, eleştirel teori, inşacılık, post-yapısalcılık ve feminizm yaklaşımlarını ise reflektivist (düşünseleçiler) olarak adlandırmıştır. Keohane’nin ana akım yaklaşımları rasyonalist olarak değerlendirmesinin temelinde, bu yaklaşımların aynı varsayımları paylaştığını düşünmesi yatmaktadır. Keohane, Rasyonalist nitelemesini bilgi felsefesindeki anlamından ziyade iktisat alanındaki Rasyonel Seçim Teorilerinde kullanıldığı şekliyle yapmıştır. Dolayısıyla ana akım yaklaşımların akılcılığın öngördüğü şekliyle; “*akla uygun olanın gerçek, gerçek olanın da akla uygun olduğu*” iddiasını taşıdıklarını iddia etmemektedir.⁴⁸ İktisat alanındaki yaklaşımlardan biri olan Rasyonel Tercih Teorisi veya Rasyonel Seçim Teorisi, bireyler için en akılcı tercihin daima çıkarını (kârını) maksimize etmek olduğunu ve bu nedenle seçimlerini yaparken ve davranışlarında bu amaca yönelik tercihlerde bulunduğunu ve insan davranışlarının açıklanmasında genel yasalar bulunabileceğini iddia eden bir yaklaşımdır. Pozitivist bir yaklaşım olan Rasyonel Seçim Teorisini savunanlar, sosyal dünyanın karmaşıklığını kabul etmekle birlikte, kurdukları model üzerinden öngörülerde bulunabilmek adına sosyal varlıkların önemli bir kısmını göz ardı etmektedirler.⁴⁹ Keohane bu yaklaşımın sınırlılıklarının farkındadır ancak, bilgi üretimi açısından söz konusu yaklaşımın çok başarılı olduğunu düşünmüştür. Keohane reflektivist⁵⁰ olarak adlandırdığı

etkilerden ve geleneğin etkisinden kurtarılmış, evrensel, tarihin dışında konumlanan ve önermesel doğrulukla belirlenen bir haikat anlayışı söz konusudur. Hermeneutik, doğa bilimlerinin değerini yadsımamakla beraber, bu bilimlerde somutlaşan bilginin veya ampirik bilginin tek gerçek ve yegâne bilgi türü olduğu iddiasını sorgulamaktadır. Bakınız: Ahmet Cevizci, a.g.e. ss.229-230.

⁴⁶Aslında birden çok feminist epistemolojinin varlığından söz edilmektedir. Ancak farklı feminist epistemolojilerin ortak paydasını oluşturan iki unsur bulunmaktadır. Öncelikle epistemolojik öznelere objektif olması gerektiği düşüncesi reddedilmektedir. Faillerin bir etnik kimlik, sosyal sınıf veya gelenek içerisinde “konumlanmış” oldukları varsayılmaktadır. İkinci ortak unsur ise, bilginin özerk bireyler tarafından üretildiği (epistemolojik bireycilik) düşüncesine karşı çıkılarak, bilgi üretiminin toplumsal bir süreç olduğunun kabul edilmesidir. Bakınız: Ahmet Cevizci, a.g.e. s.264.

⁴⁷ Steve Smith, Ken Booth, Marysea Zalewski, a.g.e. s.25.

⁴⁸ Ömer Demir, Mustafa Acar, a.g.e. ss.16-17

⁴⁹ Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, a.g.e. ss.22-23, Steve Smith, Ken Booth, Marysea Zalewski, a.g.e. ss.138-140

⁵⁰ Reflektivist yaklaşım, rasyonalist yaklaşımın aksine, fiziksel ve sosyal dünyanın bir bütün olarak değerlendirilmesinin doğru olmadığını ve bilimin amacının evrensel yasaları keşfederek geleceğe yönelik

yaklaşımların; eylemlerin altında yatan anlamlara, aktörlerin inanç ve söylemlerine odaklanmaları, değer bağımsız olmayan sosyal ve siyasi açıklamaları nedeniyle akılcı yaklaşımlara bir alternatif oluşturamadığını iddia etmiştir. Söz konusu yaklaşımların kullandıkları tarihsel ve söylemsel yöntemler nedeniyle, Lakatos’a referansta bulunarak, bir *araştırma programından* yoksun olduklarını savunmuştur.⁵¹

Dördüncü büyük tartışmada Martin Hollis ve Steve Smith’in Max Weber’e atıfla yaptıkları ayrıma göre teoriler iki gruba ayrılmaktaydı: Açıklayıcı teoriler ve anlama teorileri. Bu ayrımın diğer bir tanımlanmasına göre söz konusu teorik yaklaşımlar; *bilimsel yaklaşım* ve *yorumsayıcı yaklaşım* şeklinde adlandırılmıştır.⁵² Açıklayıcı teorik yaklaşımların “bilimsel” olarak adlandırılması doğa bilimlerinin yöntemsel yaklaşımlarından yararlanılarak genel neden ve sonuçlara ulaşılmaya çalışılmasındandır. Anlamaya yönelik yaklaşımlar ise, sosyal anlamlar, dil, inançlar gibi sosyal varlıkların en önemli ontolojik boyutu oluşturan unsurlar üzerinden bir okuma gerçekleştirmektedirler. Bu iki grubun bilimin ne olduğuna yönelik farklı bakış açılarına sahip olmaları tartışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Odak noktasını tıpkı doğada olduğu gibi sosyal dünyada da tek bir gerçekliğin bulunduğu iddiası üzerine inşa eden pozitivist yaklaşımın bilim anlayışına göre söz konusu gerçekliğin doğa bilimlerinde benzer anlayış ve yöntemlerle incelenmesi gerekmektedir. Böylece sosyal bilimlerde de genel geçer kurallara varılabilecektir. Açıklayıcı teoristler *kantitatif* (niceliksel-sayısal) yöntemlerin kullanılması gerektiğini savunmaktadırlar. Anlamaya yönelik yaklaşımlar ise, tek bir sosyal gerçekliğin bulunduğu düşüncesini eleştirmekte ve sosyal gerçekliğin yapı ve aktörler arasındaki karşılıklı etkileşim sonucunda inşa edildiğini, dolayısıyla tek bir sosyal gerçeklikten söz etmenin mümkün olmadığını savunmaktadırlar. Anlamaya yönelik yaklaşımlar, araştırma yöntemi olarak *kalitatif* (nitel), *söylemsel* ve *tarihsel* yöntemleri kullanmakta ve genelleme yapmaktan kaçınmaktadırlar.⁵³

öngörülerde bulunmak ve açıklamalar getirmek olmadığını iddia etmektedir. Pozitivistlerin objektiflik iddialarının aksine reflektivistler sosyal düzeni oluşturan aktörlerin bakış açılarının, sosyal yapıların ve aktörlerin karşılıklı etkileşimi üzerine odaklanmaktadır. Uluslararası ilişkilerde reflektivite, gerçekliğin sosyal olarak inşa edilmesine atıfta bulunmaktadır. Bakınız: Martin Griffiths, Terry O’Callaghan, a.g.e. ss.267-269. Steve Smith’e göre reflektivist yaklaşımlar şunlardır; Post-modernizm, Feminizm, Eleştirel Teori, Normatif Teori, Tarihsel Sosyoloji. Ancak Smith, “reflektivist” adlandırmasının herkes tarafından kabul edilen bir adlandırma olmadığını da belirtmektedir. Bakınız: John Baylis, Steve Smith, *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford University Press, New York, 2001 (2nd Edition), ss.228-229

⁵¹ Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, a.g.e. s.23, Faruk Yalvaç, a.g.e. ss.56-57

⁵² Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, a.g.e. s.20

⁵³ Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, a.g.e. s.20, Faruk Yalvaç, a.g.e. ss.55-56, Paul, R. Viotti, Mark, V. Kauppi, a.g.e. ss.14-17,

Sosyal inşacı yaklaşım dördüncü büyük tartışma içerisinde konumlandırılırken genellikle tartışmanın yukarıda bahsedilen tarafların arasında bir noktada konumlandırılmaktadır. İnşacı yaklaşım birçok Uluslararası İlişkiler yazarı tarafından, her iki yaklaşımdan da unsurlar barındırmasına karşın, diğer yaklaşımlardan ayrıldığı hususların da bulunması nedeniyle üçüncü bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir.⁵⁴ Soğuk Savaş döneminde Uluslararası İlişkilerdeki ana akım teorik yaklaşımların (Neo-Realist Yaklaşım-Neo-Liberal Yaklaşım), durağan analizlerinin soğuk savaşın bitişini öngörememesi nedeniyle uluslararası ilişkilerin sosyal boyutuna ve sistemdeki değişim ihtimaline vurgu yapan sosyal inşacı yaklaşımlar disiplin içerisinde görünür hale gelmeye başlamıştır.⁵⁵ K.M. Fierke'ye göre, tek bir objektif gerçekliğin var olduğu düşüncesine katılmamakla beraber, post-yapısalcı yaklaşımlar gibi “bilimsel” yöntemleri toptan reddetmeye de mesafeli yaklaşan sosyal inşacı yaklaşım, rasyonalist yaklaşımlar ile post-yapısalcı yaklaşımlar arasında, orta bölgede, bulunmaktadır.⁵⁶ Steve Smith, sosyal inşacılığın rasyonalizm ile reflektivizm arasında bir noktada bulunduğunu belirtmektedirler.⁵⁷ Önde gelen inşacı düşünürlerden Alexander Wendt, uluslararası ilişkiler disiplinindeki teori ve yaklaşımları temel aldıkları düşüncelere göre gruplandırırken iki temel kriteri baz almıştır. Bu kriterlerden ilki yaklaşımın materyalist veya idealist olması, diğer kriter ise yaklaşımın bireyci veya bütüncü olması kriteridir. Wendt'e göre materyalist yaklaşım daha çok nedensel ilişkiler üzerinde dururken, idealist yaklaşım daha çok kurucu ilişkileri odağına almaktadır. Yine Wendt'e göre bireyci yaklaşımlar bilimsel açıklamaların fertlerin niteliklerine indirgenebilir olduğuna inanırken, bütüncül yaklaşımlar ise sosyal yapıların etkilerinin yalnızca aktörlere veya aktörlerin etkileşimlerine indirgenemeyeceğini savunmaktadır.⁵⁸ Alexander Wendt, Sosyal İnşacı yaklaşımın aşağıdaki şekilde görülebileceği üzere, bütüncül ve idealist bir düşünce yapısına sahip olduğunu dolayısıyla aşağıdaki şeklin sağ üst bölümünde konumlandırılması gerektiğini iddia etmektedir.

⁵⁴ Bakınız: John Baylis, Steve Smith, a.g.e. 228.

⁵⁵ K.M.Fierke, Constructivism, içinde Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, International Relations Theories: Discipline and Diversity, Oxford University Press, New York, 2007, s.167

⁵⁶ K.M.Fierke, a.g.e. s.172

⁵⁷ John Baylis, Steve Smith, a.g.e. 228

⁵⁸ Alexander Wendt, a.g.e. ss.42-45

Çizelge 2.1. Alexander Wendt’e göre uluslararası ilişkiler teori ve yaklaşımlarının yapısal haritası

Bütüncüllük	Dünya Sistemi Teorisi Neo-Gramsciyeen Yaklaşım	İngiliz Okulu Dünya Toplumu Postmodern Uluslararası İlişkiler Feminist Uluslararası İlişkiler (Sosyal İnşacı Yaklaşım) *
Bireycilik	Neorealizm Klasik Realizm	Liberalizm
	Neoliberalizm	
	Materyalizm	İdealizm

Sosyal inşacı yaklaşımın felsefi açıdan etkilendiği düşünürlerin, aynı zamanda Uluslararası İlişkilerdeki diğer bazı teorik yaklaşımlara da ilham kaynağı olması nedeniyle, sosyal inşacılığın diğer teorik yaklaşımlardan tamamen farklı bir ontoloji ve epistemolojiye sahip olmaması oldukça doğal karşılanmalıdır. Sosyal inşacı yaklaşımın diğer teorik yaklaşımlardan farklı yönleri ve temel özellikleri ilerleyen bölümde daha detaylı bir şekilde izah edilecektir.

2.1.3. Sosyal İnşacı Yaklaşım (Konstrüktivizm-Constructivism)

İnşacı yaklaşım veya Sosyal İnşacı yaklaşım Uluslararası İlişkiler disiplini içerisindeki pozitivizm-post pozitivizm tartışmasının yaşandığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Köken olarak sosyoloji ve psikoloji disiplinlerinden Uluslararası İlişkiler’e devşirilen bir yaklaşım olduğunu söylemek mümkündür. Sosyal inşacı yaklaşımın, daha doğru bir ifadeyle yaklaşımların, diğer yaklaşımlardan ayrıldığı ve üzerinde en çok vurgu yaptığı husus dünya siyasetinin “sosyal” veya “özneler-arası” boyutu olmuştur. Burada kastedilen “öznelerarasılık” kavramı, en basit tanımıyla bir nesnenin ortak tanımına sahip olmayı ifade etmektedir. Öznelerin sahip oldukları bakış açılarının karşılıklı farkındalık ve etkileşim içerisinde ortak bir düşünce zemini ve toplumsal gerçeklik inşa etmesine atıfta bulunmaktadır.⁵⁹

⁵⁹ Alex Gillespie, Flora Cornish, Intersubjectivity: Towards a Dialogical Analysis, Journal for the Theory of Social Behaviour, London, 2009, Vol. 40:1, ss.19-20. Mark V. Kauppi, Paul R. Viotti, a.g.e. s.405.

Sosyal İnşacı yaklaşım, Realizm veya Liberalizm gibi klasik anlamda bilinen kuramlardan farklı olarak, bir uluslararası ilişkiler teorisi değildir, zira teorik bir yaklaşım olarak devletlerin davranışlarının yönetilmesi için özel bir sosyal yapı öngörüsünde bulunmaz. Daha ziyade, belirli bir sosyal ilişkinin incelenmesini ve nihayetinde anlaşılmasını sağlamaya yönelik bir yaklaşımdır.⁶⁰ Faruk Yalvaç'a göre sosyal inşacı anlayışın uluslararası ilişkiler disiplinine özel bir teorik yaklaşım olmayışı, disiplin içindeki spesifik teorik yaklaşımlar ile spesifik inşacı yaklaşımların birbirleriyle karşılaştırılmaları için engel teşkil etmemektedir. Örneğin, Alexander Wendt'in inşacı uluslararası sistem teorisi ile Kenneth Waltz'un yapısalcı uluslararası sistem teorisi ile karşılaştırılabilir.⁶¹

İnşacı felsefe eklektik⁶² bir görüntü sergilemektedir. Farklı yaklaşımlardan unsurlar barındıran İnşacı felsefe, geniş bir yelpaze içerisinde, çok farklı konumdaki yazarları bir araya getirmektedir. Detaylarına ilerleyen sayfalarda değinileceği üzere, inşacı anlayış yeknesak ve tek tip bir yaklaşım sunmamaktadır.

2.1.4. Sosyal İnşacı Yaklaşımın Temel Varsayımları

Sosyal inşacı yaklaşımları benimseyen yazar ve akademisyenlerin tamamının üzerinde anlaştığı bir çerçeve ortaya koymak oldukça güçtür. Zira birbirlerine karşı zıt epistemolojik yöntemleri savunan inşacı yaklaşımlara dahi rastlanılmaktadır. Bu kısımda sözü edilen temel varsayımlar, sosyal inşacı yaklaşımı diğer yaklaşımlardan ayırt eden özellikleridir. Bu özelliklerden bir kısmı pozitivist ve modernist yaklaşımlara yakın konumlanırken, diğer bir kısmı ise post-pozitivist ve post-modernist yaklaşımlara yakın durmaktadır.

2.1.4.1. Sosyal inşacı yaklaşımların düşünsel kökenleri

Sosyal inşacı anlayışların felsefî ve teorik izlerini farklı filozof ve araştırmacıların çalışmalarında bulmak mümkündür. İnşacılığın eklektik bir yapıda bulunmasının sonucu olarak farklı yaklaşımlardan önemli ölçüde faydalandığı görülmektedir. Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde sosyal inşacı yaklaşıma sahip yazarlar tarafından Anthony

⁶⁰ Martin Griffiths, Terry O'Callaghan, a.g.e. s.52

⁶¹ Faruk Yalvaç, a.g.e. ss.367-368

⁶² Eklektisizm, farklı düşünce, ekol, yaklaşım veya düşünürlerin fikirlerinden işlevsel açıdan kullanışlı olduğu düşünülen ve söz konusu yaklaşımların "en doğru" olduğu varsayılan düşüncelerinin, içerisinde bulundukları bütünlükten çıkarılıp bir araya getirilmesini ifade etmektedir. Bakınız: Ömer Demir, Mustafa Acar, a.g.e. s.89

Giddens ve Roy Bhaskar'ın “yapılanma”⁶³(veya yapılaşma-structuration) teorisine, George Herbert Mead ve Herbert Blumer'in “sembolik etkileşimcilik”⁶⁴ teorisine, Peter Berger ve Thomas Luckmann'ın “gerçekliğin sosyal inşası”⁶⁵ yaklaşımına, Schutz'un “fenomenolojik” yaklaşımına, Habermas'ın “iletişimsel eylem” teorisine sıklıkla atıfta bulunmaktadır. Adı geçen teorik yaklaşımlardan ve yazarların eserlerinden oldukça faydalanılmaktadır.⁶⁶ Sosyal inşacı yaklaşımın istifade ettiği veya felsefî kökenlerini

⁶³ Yapılanma (Structuration) teorisi, insan faaliyetleri açısından sosyal yapıların ve failerin aslında birbirinden çok farklı olmadığını iddia etmektedir. Anthony Giddens, yapı-yapan (structure-agent) veya özne-nesne gibi ayrımların insani faaliyetlerin karmaşıklığını açıklamak için oluşturulduğunu ancak bu tür yaklaşımların yanlış olduğunu savunmaktadır. Zira sosyal yapılar ile failerin etkileşimi tek boyutlu ve belirli bir süreyle sınırlı bir etkileşim değildir. Giddens'a göre insanların sosyal aktiviteleri, doğada kendi kendini yeniden üreten öğeler gibi tekrar etmektedir. Söz konusu kendini yeniden üretme süreci sosyal yapılar ile öznel arasındaki ilişki sürecinde de devam etmektedir. Giddens, bireyin özerkliğinin sosyal yapıdan etkilenmesi kadar, sosyal yapının da failin yaptıklarından etkilendiğini ve failin yaptıkları aracılığıyla sosyal yapının uyarlandığını belirtmektedir. Giddens bu durumu bir bakıma tavuk-yumurta ikilemine benzetmektedir. Sosyal yapıların ve failin sürekli olarak aynı anda ve aynı davranışlarla, birlikte var olduklarını ve birbirini dışlayan iki unsur olarak değil, aynı şeyin analitik olarak ayırt edilebilen iki parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bakınız: Kenneth Allan, *Contemporary Social and Sociological Theory: Visualizing social worlds*, Pine Forge Press, California, 2006, s.266. Beverly J. Gibbs, *Encyclopedia Britannica*, Structuration Theory maddesi. <https://www.britannica.com/topic/structuration-theory> (Erişim Tarihi: 26/10/2020)

⁶⁴ Sembolik etkileşimcilik (Symbolic interactionism) yaklaşımına göre hem anlamlar hem de benlikler etkileşim yoluyla oluşmaktadır. Toplum içerisinde yalnızca sosyalleşmiyor, aynı zamanda “insan” oluyoruz, zira başkaları olmaksızın benlik de olamaz. Mead'e göre dinamik olan bu süreç devam eder, sosyalleşen benliklerimizin bakış açısıyla hareket eder ve eylemlerimizi değerlendiririz. İnsan varoluşunun ortaya çıkışı ve dünyamızı şekillendirmemiz söz konusu sürecin dönüşlülüğü ve devamıyla mümkün olur. Bakınız: Iddo Tavory, *Interactionism: Meaning and Self as Process*, içinde, Seth Abrutyn (Ed.), *Handbook of Contemporary Sociological Theory*, Springer International Publishing, Switzerland, 2016, ss.85-86. Benliğin ve anlamın sosyal etkileşim ve semboller yoluyla üretilmesi hakkında daha detaylı bilgi için bakınız: Kenneth Allan, a.g.e. ss.5-23

⁶⁵ Aslında Bilgi Sosyolojisi alanında ortaya konulmuş olan, “Gerçekliğin Sosyal İnşası” (The Social Construction of Reality) yaklaşımına göre sosyal gerçeklik üç aşamada inşa edilmektedir: dışsallaştırma (externalization), nesneleştirme (objectivation) ve içselleştirme (internalization). Bu üç süreç diyalektik olarak işlemektedir. Devam etmekte olan her süreç, her tekrarın değişikliğe yol açtığı bir önceki aşama ile bağlantılıdır ve söz konusu aşamanın zorunlu bir sonucudur. Berger ve Luckmann'a göre, diğer canlılardan farklı olarak insan, kendi dünyasını inşa etmektedir. Bu inşa sürecinin ilk aşaması olan dışsallaştırma aşamasında insan kültür aracılığıyla yeni dünyayı yaratır ve dışsallaştırır. Berger ve Luckmann'a göre kültürün iki temel niteliği vardır: bunlardan biri zaman içerisinde iletme/aktarma, diğeri ise anlam üretmektir. Her iki özelliğin de önemli olduğunu belirten Berger ve Luckmann kültürün anlam üretme özelliği üzerinde daha fazla durmuşlardır. Anlamın ve gerçekliğin değişken olduğu çünkü hiçbir şeye bağlı olmadığı dışsallaştırma aşamasından sonra gelen nesneleştirme aşamasında gerçekliğin inşa edilebilmesi için kolektif hareket edilmesi gerekmektedir. Anlamın güvencesiz ve değişken yapısının, sanki kararlı ve sorgulanamazmış gibi görünmesi ve çevredeki herhangi bir şeymiş gibi doğal kabul edilmesi halinde nesneleşme süreci tamamlanmış ve anlamlar olgulara dönüşmüş olur. Güçlü meşrulaştırma araçları kültürün ve insan gerçekliğinin doğal görünmesini, insan eliyle inşa edilmemiş görünmesini sağlamaktadır ki, din en güçlü meşrulaştırma şeklidir. Kültürün inşa edilip, somutlaştırılmasından (nesneleştirilmesinden) sonra, onun içselleştirilmesi (internalization) aşamasına geçilir. İçselleştirme aşaması sosyalleşme üzerinden gerçekleşmektedir ve içine doğulan kültürün doğal ve gerçek olduğu görüntüsünü sağlamaktadır. Birincil sosyalleşmenin gerçekleştiği bebeklik ve çocukluk döneminde, bireyin benliği de oluşmaya başlamaktadır. Bireyin benliğinin oluşumu ile toplumun kültürel gerçekliğinin içselleştirme süreçleri paralellik göstermektedir. Sosyalleşme süreci bireyin tüm hayatı boyunca devam etmektedir. Daha detaylı bilgi için bakınız: Kenneth Allan, a.g.e. ss.31-46. Peter L. Berger, Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Penguin Books, London, 1966.

⁶⁶ Faruk Yalvaç, a.g.e. s.365.

yalnızca adı geçen çalışmalarla sınırlı değildir. Burada inşacı yaklaşımın düşünsel kökenlerinin izlerine rastlanılan temel bazı düşünelere değinmekle yetinilecektir.

Bilgi kaynağı meselesinde klasik nesnelciliğe, yani insanın bilgi edinme sürecinde nesnel bir dünyayı yansıttığı iddiasına karşı, insanların bilgiyi inşa ettiklerini savunan inşacı yaklaşım, ontolojik bir gerçeklikten ziyade yapı kazandırılan bir gerçeklik anlayışını savunmaktadır. Nesnelcilik, en azından 18. yüzyıla kadar hüküm sürmüş şekliyle, bilgi ile bilen özne arasında ayırım yapmaktadır ve bilen zihnin dışında, ondan bağımsız olarak nesnelere ilişkin bir farkındalığın olduğunu ifade etmektedir. Nesnelci yaklaşım, bilen öznenin dışında yer alan, asli ve değişmez yapıdaki nesnel gerçekliğin olduğu gibi aktarılması halinde doğru bilgiye ulaşılacağını iddia etmektedir. Zira nesnelerin anlamları ve özellikleri bilinebilir olduğu kadar, bu özelliklerin değişmez yapıda oluşu söz konusu nesnelere ait bilginin son derece istikrarlı olmasını sağlamaktadır. Nesnelci yaklaşımın tam karşısında konumlanan inşacı yaklaşıma göre ise, bilgi ve gerçekliğin nesnel bir değeri bulunmamaktadır, bulunsa dahi bizim bu aşkın gerçekliği bilmemiz mümkün değildir. Anlam ve bilgi her zaman insani bir inşa veya yapıdır. Ahmet Cevizci, inşacılığın kaynağında Alman düşünürü Kant'ın (1724-1804) ve İtalyan düşünür Vico'nun (1668-1744) bulunduğunu ve 20. yüzyıldaki önemli temsilcilerinden birinin de Jean Piaget (1896-1980) olduğunu belirtmektedir.⁶⁷ Kant, Cassirer ve Hegel gibi düşünürler tarafından katkıda bulunulan idealist felsefe, Jean Piaget'in de savunduğu düşünelere paralel olarak bilginin aktif ve sosyal bir öğrenme süreci sonunda ortaya çıktığını savunmaktadır.⁶⁸

Kant'ın bilgi felsefesine yaklaşımında önemli bir yeri olan ve daha sonraları fenomenoloji düşüncesinin doğuşuna da katkıda bulunacak *nomen-fenomen (görüngü)* ayırımına göre; herhangi bir bilgi türüne konu olamayan, ne duyu organları aracılığıyla ne de sezgiyle bilinmesi mümkün olan, gerçek olmasına karşın bilinemez olan *nomen*, eğer duyularla kavranabilir hale gelirse *fenomene* (görüngüye) dönüşmüş olur. Gözlemleyebildiğimiz nesneler ve oluşumlar, yani fenomenler, ampirik ve rasyonel bilginin konusu olabilirken, nomenler deneyime aşkın oldukları için pratik akıl tarafından varsayılmalarına rağmen bilgiye konu olamazlar. Neo-Kantçı olarak adlandırılan takipçileri Kant'ın bu düşüncesini

⁶⁷ Çocuk gelişimi ve eğitimi konularındaki çalışmalarıyla tanınan Jean Piaget, çocukların öğrenme sürecinde bilgiyi yalnızca pasif bir şekilde almadıklarını, gerçekte olanın oldukça aktif bir öğrenme süreci olduğunu iddia etmiştir. Bakınız: Ahmet Cevizci, a.g.e. ss.78-80.

⁶⁸ Mustafa Küçük, Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık, içinde Ramazan Gözen (Der.), Uluslararası İlişkiler Teorileri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019 (2. Basım), s.364

doğadan alarak onu kültüre ve sosyal ilişkilere de aktarmıştır. Bunun bir yansıması olarak Neo-Kantçı düşünürler, bilginin, daha doğru bir ifadeyle bildiğimizi zannettiğimiz şeyin, öznelliğimizden kaynaklandığını ve zihinsel çerçevelerimizi yalnızca doğaya değil, içinde bulunduğumuz ve önemli bir parçası olduğumuz sosyal dünyaya da dayattığını ileri sürmüşlerdir.⁶⁹

Kant'ın sosyal bilimlerden ziyade bilginin öznelliğine yönelik yaptığı doğada gözlemleyebildiğimiz fenomenler ile bu nesnelerin duyarlarla algılayamadığımız içsel özül olan nomenler arasındaki ayrımı fenomenologlar ve bu iddiaları sosyal bilimlere doğru genişleten düşünürler üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Bu düşüncenin izini takip edenler ve inşacılar, doğa bilimlerindeki epistemolojik ve metodolojik standartların doğrudan Uluslararası İlişkiler alanına uygulanmasına oldukça şüphe ile yaklaşmışlardır. Zira bilmek oldukça öznel bir çabadır. İnşacı yaklaşıma göre doğa veya dışarıdaki dünya ile özneler arası bir ilişki kurulduğunda onlarla ilgili ortak değerler ve anlayışlar inşa edilmektedir. Bu nedenle inşacılar, bireyleri veya devletleri etkileşimli normatif bir bağlamın içinde hareket eden sosyal varlıklar olarak değerlendirmişlerdir. Söz konusu etkileşimli çevre, bireylerin veya devletlerin kendilerini nasıl gördüklerini ve başkalarının onlar hakkındaki düşüncelerini etkilemektedir.⁷⁰

Daha önce eklektik olduğunu belirttiğimiz inşacı yaklaşımın Locke'un (1632-1704) görüşleri içerisinde kendi yaklaşımlarını desteklemek için onun doğa durumuna (state of nature)⁷¹ ve toplumsal sözleşmeye (social contract) yönelik görüşlerinden faydalandıkları görülmektedir. Realist düşünürlerin kendisine sıklıkla atıfta bulundukları Thomas Hobbes (1588-1679), doğa durumunu anlatırken insanların üzerinde herhangi bir otoritenin bulunmadığı, herkesin herkesle savaştığı ve kimsenin kendisinden başkasına güvenemediği son derece karamsar bir tablo çizmektedir. Doğa durumundaki bu tablonun kaynağı olarak Hobbes, insan doğasını görmektedir. Bencil ve çıkarıcı karakterdeki insan, doğası gereği, hayatını rahat bir şekilde sürdürebilmek için ihtiyaç duyduğu şeyleri ele geçirmek amacıyla

⁶⁹ Paul, R. Viotti, Mark, V. Kauppi, a.g.e. ss.279-280.

⁷⁰ Paul, R. Viotti, Mark, V. Kauppi, a.g.e. s.280

⁷¹ Doğa durumu (state of nature) kavramı siyaset teorisi alanında sıklıkla kullanılan bir kavram olmakla birlikte daha çok toplum sözleşmesi kavramına yönelik yaklaşımları desteklemek amacıyla kullanılmaktadır. Aslında insanların henüz organize olarak bir siyasi toplum inşa etmedikleri hipotetik (varsayımsal) bir durumu ifade etmek için kullanılmaktadır. İnsan hayatının ve insanlar arasındaki ilişkilerin ne üzerine inşa edilerek bir siyasi toplum oluşturulduğunu veya oluşturulabileceğini araştırmaya yönelik çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Bakınız: David Robertson, The Routledge Dictionary of Politics, Routledge, London, 2004 (Third Edition), ss.458-459.

güce karşı çok büyük bir arzu duymaktadır.⁷² Büyük ölçüde, başta klasik realistler olmak üzere, Realist düşünürlerin birçoğu uluslararası alanda da devletlerin üzerinde bir otorite bulunmadığı için Hobbesçu anlamda bir doğa durumunun geçerli olduğunu ve uluslararası sistemin anarşik yapıda bulunduğunu iddia etmektedirler. Uluslararası sistemin, devletlerin üzerinde bir üst otorite bulunmaması anlamında, anarşik yapıda olduğu düşüncesi Uluslararası İlişkiler literatüründe genel kabul gören düşüncelerden biridir. Ancak söz konusu anarşik yapının niteliği, uluslararası siyasetteki etkinliği ve değişime açık olup olmaması konuları oldukça tartışmalıdır. Hobbes'un sürekli savaş ve savaşa hazırlık halinde bulunan doğa durumu anlayışından farklı olarak Locke, doğa durumunda sürekli bir savaş halinde bulunma zorunluluğu yoktur. Ona göre, doğa durumunda barış içinde yaşamak veya barış durumundan savaş durumuna geçtikten sonra tekrar barış ortamına geri dönülmesi mümkündür. Bir savaşın ortaya çıkması halinde, bunun ilanihaye devam etmesi zorunluluğu yoktur.⁷³ Alexander Wendt, Hobbesçu doğa durumunu 'öldür ya da öldürül' şeklinde özetlerken, Lockeçu doğa durumunu 'yaşa ve yaşamasına izin ver' şeklinde slogan haline getirmiştir.⁷⁴

Sosyal inşacı yaklaşım, realist bakış açısının resmettiği "anarşi" kavramının yalnızca onların anladıkları şekliyle kabul edilmesinin zorunlu olmadığını, anarşinin farklı çeşitlerinin de olabileceğini, bir üst otoritenin bulunmayışının kuralların olmadığı bir doğa durumunu ifade etmediğini savunmaktadır. Bu nedenle, bir tür düşmanlık kültürü şeklinde ifade edilen Hobbesçu kültürden ziyade, rekabeti ön plana çıkaran, ortak beklentilerin ve etkileşimlerin bir tür anlaşma zemini sağlayacağını varsayan Lockeçu kültürü benimsemektedirler. Devletler arasında paylaşılan ortak beklentilerin, (örneğin kendi egemenliklerine karşı saygı duyulması gibi) karşılıklı etkileşimin ve sosyalleşmenin çatışma riskini azaltabileceğini düşünmektedirler.⁷⁵

Yukarıda bilgi felsefesine ilişkin görüşlerine çok kısaca değinilen Kant'ın, Lockeçu kültürün Hobbesçu kültüre nazaran daha iyimser olan yaklaşımını, bir seviye daha üste taşıdığını da belirtmekte fayda vardır. Alexander Wendt'in Kantçı kültür olarak adlandırdığı, dostluk

⁷² Peter Lamb, Fiona Roberston-Snape, *Historical Dictionary of International Relations*, Rowman & Littlefield, London, 2017, ss.142-143

⁷³ Paul, R. Viotti, Mark, V. Kauppi, a.g.e. s.280.

⁷⁴ Alexander Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, Çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer İhlamur Öner, Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s.344.

⁷⁵ Paul, R. Viotti, Mark, V. Kauppi, a.g.e. s.280.

kavramının ve dayanışma fikrinin ön plana çıkarıldığı⁷⁶ yaklaşım, Martin Wight tarafından Uluslararası İlişkiler içerisindeki üç gelenek'ten “dünya toplumu (*World Society*)”nu öngördüğü şeklinde değerlendirilmiştir.⁷⁷ Realist yazarların ütopyik bulduğu yaklaşıma göre; dünya üzerindeki tüm toplumların birlikte ve barış içerisinde yaşaması mümkündür, hatta cumhuriyetçi bir temel üzerine tüm devletlerin dahil olduğu bir sistem, bir dünya cumhuriyeti inşa edilebilir.⁷⁸ Kant'ın Daimî Barış Üzerine: Bir Felsefi Deneme (*To Perpetual Peace: A Philosophical Sketch*) adlı eserinde belirttiği bazı şartların sağlanması halinde tüm dünyada barışın tesis edilebileceği düşüncesi özellikle liberal yaklaşıma sahip Uluslararası İlişkiler yazarlarınca ortaya konulan “Demokratik Barış Teorisi”nin felsefi kaynağını oluşturmaktadır.

Viotti ve Kauppi, sosyal inşacı anlayışın temellerine katkı sunan bir diğer düşünür ve bilim adamı olarak Émile Durkheim'ı (1858-1917) görmüşlerdir. Her ne kadar Durkheim'ın, birimlerin davranışlarını şekillendiren ve sınırlayan “yapı” anlayışı neo-realist yazarlarca sıklıkla atıf olsa da, onun sosyal yapılar ve sosyal ilişkiler üzerine yaptığı ampirik çalışmaların inşacı yaklaşımı savunan yazarların görüşünü desteklediği de görülmüştür. Durkheim, yaptığı ampirik çalışmaların sonucunda sosyal yapının yalnızca etkileyen değil, aynı zamanda “etkilenen” de olduğunu ve sosyal ilişkilerin yapı üzerinde etkisi olduğunu savunmuştur. Bu da inşacıların, yapı ile amil (agent) arasındaki karşılıklı ilişkiye yönelik iddialarını destekler niteliktedir. Ayrıca Durkheim'ın sosyal ilişkilerin yalnızca maddi unsurlara indirgenerek açıklanamayacağı düşüncesi de inşacı bakış açısıyla paralellik taşımaktadır. Ancak şu da belirtilmelidir ki, Durkheim, maddi gerçekliğin incelenmesinde kullanılan yöntemlerin düşünsel faktörlerin incelenmesinde de kullanılabileceğini, dolayısıyla pozitivist metodolojinin karşısında konumlanmadığını da ifade etmiştir. Bu nedenle birçok inşacı yazar pozitivizmin ilkelerini, kendi yorumlayıcı yaklaşımlarının doğal karşıtı şeklinde algılamamayı tercih etmiştir.⁷⁹

Max Weber (1864-1920) yukarıda da kısmen değinildiği üzere hem açıklayıcı teorik yaklaşımlar hem de yorumlayıcı teorik yaklaşımlar için kendisinden yararlanan bir sosyal bilimcidir. Kârını en yüksek seviyeye çıkarmaya çalışmayı veya uğrayacağı zararı en az

⁷⁶ Alexander Wendt, a.g.e. ss.365-366.

⁷⁷ Barry Buzan, *From International to World Society: English School Theory and the Social Structure of Globalisation*, Cambridge University Press, 2004, ss.7-9.

⁷⁸ Pauline Kleingeld (Ed.), “Toward Perpetual Peace and other Writings on Politics, Peace, and History”, (Trans.) David L. Colclasure, Yale University Press, New York, 2006, s.81.

⁷⁹ Paul, R. Viotti, Mark, V. Kauppi, a.g.e. s.281.

seviyeye düşürmeye çalışmayı araçsal olarak rasyonel bulan açıklayıcı teorik yaklaşımların yanı sıra, değerlerin de insan eylemlerinin kaynağı olabileceğini savunan yorumlayıcı anlayışlar da Max Weber'e sıklıkla atıfta bulunmaktadır. Değer odaklı (ahlaki, dini veya kültürel...vb.) davranış şekillerinin, araçsal yaklaşımdan daha az "rasyonel" olmadığını savunması açısından Max Weber'in inşacı anlayışa önemli bir katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür.

Bu düşünürlerin yanı sıra dil felsefesi alanındaki çalışmalarıyla tanınan Ludwig Wittgenstein, (1889-1951) da inşacı anlayışa düşünsel katkıda bulunmuştur. Wittgenstein yazdığı *Philosophical Investigations* adlı kitabıyla dil felsefesine önemli katkılarda bulunmuş, dilin gerçekliği yansıttığını iddia eden geleneksel dil anlayışına ciddi eleştiriler getirmiş ve dilin yalnızca gerçekliğin bir aynası olmadığını, bizzat dilin bir anlamlar bütünü ve gerçekliği kurabilme özelliğine sahip olduğunu iddia etmiştir.⁸⁰ Sosyal inşacı yaklaşım içerisinde yer alan farklı düşüncedeki yazarların etkilendiği düşünürlerin de birbirinden oldukça farklı düşüncelere sahip olduğu görülmektedir. Kısacası inşacılık anlayışı kendi içerisinde farklı yaklaşımları ve farklı düşünsel kökenleri barındıran oldukça zengin bir anlayıştır. Ancak bu durum, söz konusu yaklaşımın tamamen orijinal olduğu ve diğer yaklaşımlardan tamamen farklı olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Farklı teorik yaklaşımlar ile ortak bazı düşüncelerin etkisinde gelişen sosyal inşacı yaklaşımın, İngiliz Okulu yaklaşımı ile oldukça benzer argümanlar kullandığı anlaşılmaktadır.

Yukarıda düşünsel kökenlerine kısaca değinilen sosyal inşacı yaklaşımların, temel kavramları ve yaklaşım içerisindeki farklı bakış açılarına aşağıda değinilecektir.

2.1.4.2. Sosyal inşacı yaklaşım ve kimlik

Bu kısımda Sosyal inşacı yaklaşımın özelliklerine ve temel kavramlarına değinildikten sonra, sosyal inşacı yaklaşım içerisindeki farklı bakış açılarına değinilecektir. Ancak bu çalışmada Alexander Wendt'in uluslararası ilişkiler teorilerini konumlandırırken kullandığı kıstaslar (idealizm-materyalizm ve bireycilik-bütüncülük) doğrultusunda idealist ve bütüncül bir ontolojiye sahip olmaları nedeniyle "konstruktivist" olarak adlandırdığı; İngiliz Okulu, Dünya Toplumu, Postmodern Uluslararası İlişkiler ve Feminist Uluslararası İlişkiler

⁸⁰ Mustafa Küçük, a.g.e. ss.364-365

teorilerinin hepsi sosyal inşacı olarak değerlendirilmeyecektir.⁸¹ Sosyal inşacı yaklaşım tüm bu teorik yaklaşımları da içeren bir çatı kavram olarak kullanılmayacaktır.

Sosyal inşacı yaklaşımın Uluslararası İlişkilerdeki öneminin giderek artmasında en önemli etken, 1980’lerde ve 1990’larda uluslararası politikada yaşanan gelişmeler olmuştur. Soğuk savaşın bitişini öngöremeyen ana akım teorilere yönelik artan eleştirilerin ve Uluslararası İlişkilere farklı yaklaşım arayışlarının artışı İnşacı yaklaşımların da rağbet kazanmasını sağlamıştır. Söz konusu dönemde pozitivizm ile post pozitivizm (veya modernizm ile post modernizm) arasında gerçekleşen tartışmalar, teorik tartışmalarla sınırlı kalmamış ve meta-teorik tartışmaların da yükselişini beraberinde getirmiştir.⁸²

Sosyal İnşacı yaklaşımı diğer yaklaşımlardan ayıran önemli özelliklerinden biri “kimlik” kavramına yaptığı vurgudur. Kimlik kavramını dış politika analizinin temel unsurlarından biri haline getiren inşacı yaklaşımın, bu kavrama yüklediği anlamın daha iyi anlaşılması için öncelikle genel olarak kimlik kavramının farklı disiplinlerdeki kullanımlarına sonrasında ise uluslararası ilişkiler disiplini içerisindeki kullanımına bakılacaktır.

Sosyal bilimlerdeki birçok kavram gibi kimlik kavramı da bir tür muğlaklık içermektedir. Kimlik (identity) kavramının etimolojik kökenine bakıldığında Latince *identitatem* kelimesinden türediği ve bu kelimenin “aynılık” anlamı taşıdığı görülmektedir. Orta çağ’da Fransızca’da (*identité*) ve İngilizce’de (*idemtity*) kullanımlarına rastlanılan sözcüğün bir kavram olarak ilk kullanıldığı tarih ise 1954 yılında “kimlik krizi” (*identity crisis*) şeklinde olmuştur.⁸³ Gordon Marshall kelimenin kökünün Latince *idem* sözcüğü olduğunu ve anlam olarak aynılığı içerdiği gibi sürekliliği de içerdiğini ifade etmiştir.⁸⁴ İlk bakışta kelimenin kökeni hakkında farklı görüşler varmış gibi görülebilir ancak, *identitatem* sözcüğünün de kökeninin “aynı” anlamına gelen *idem* olduğu ve dolayısıyla ortada bir çelişkinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Türk Dil Kurumu Sözlüğünde kimlik kavramının ifade ettiği

⁸¹ Alexander Wendt, a.g.e. s.51

⁸² Çalışmamızın ana eksenini oluşturmadığı gerekçesiyle adı geçen dönemde Uluslararası İlişkiler’de yapılan meta-teorik tartışmalara değinilmeyecektir. Adı geçen dönemde yapılan meta-teorik tartışmaların kısa bir özeti için bakınız: George Sørensen, *IR Theory After the Cold War*, içinde, Tim Dunne, Michael Cox, Ken Booth (Ed.), *The Eighty Years’s Crisis: International Relations 1919-1999*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, ss. 84-93.

⁸³ Online Etymology Dictionary, identity maddesi, link ekle, (Erişim Tarihi: 22/11/2020), Eylem Özdemir, Kimlik, içinde, (Hazırlayanlar: Gökhan Atılğan, E. Atilla Aytekin), *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, Yordam Kitap, İstanbul, 2013 (3. Basım), s.202.

⁸⁴ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev.) Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat, Ankara, 1999, s.405.

anlamlar şu şekilde sıralanmıştır: “1. Toplumsal bir varlık olarak insanın nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özelliklerin bütünü... 2. Kişinin kim olduğunu tanıtan belge, kimlik belgesi, kimlik kartı, tanıtma kartı, hüviyet. 3. Herhangi bir nesneyi belirlemeye yarayan özelliklerin bütünü.”⁸⁵

Kimlik kavramının herkesin üzerinde hemfikir olduğu bir anlamı bulunmadığı gibi, farklı disiplinlerde birbirinden farklı anlamlarda kullanılabilmektedir. Ancak söz konusu kavrama yüklenen anlamların tamamen birbiriyle alakasız olduğunu söylemek mümkün değildir, zira kavramın içerdiği anlamlar genel hatlarıyla incelendiğinde birçok tanımda benzer noktalara temas edildiği görülecektir.

Felsefe sözlüklerinde kimlik kavramının bir tür özdeşlik ifade ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim sözlüklerde özdeşlik maddesi içerisinde izah edilen kimlik (identity) kavramının felsefede formüle edilmiş şekliyle, $a = b \leftrightarrow \forall F (Fa \rightarrow Fb)$, yani a ve b’nin kimlikleri tüm özelliklerini paylaştıklarını ima ettiği görülmektedir. Formülün soldan sağa doğru okunuşu bu iki koşullu özdeşlerin ayırt edilemezliğini ileri sürerken, sağdan sola doğru okunuşu ise ayırt edilemez kimliği ifade etmektedir.⁸⁶ Orhan Hançerlioğlu’nun Felsefe Sözlüğünde de özdeşlik/aynıyet (identity) kavramı bir şeyin kendisi ile aynı olmasını ve kendisinden başka bir şey olamaması durumunu ifade etmek için kullanılır.⁸⁷ Alexander Wendt kimlik kavramının, felsefede bir şeyi olduğu şey yapan ne ise onu ifade etmek için kullanıldığını belirtmiştir.⁸⁸ Felsefedeki bu temel anlamının haricinde felsefenin alt dallarında, kavramın farklı açılımlarının yapıldığı, özellikle zihin felsefesinde sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.⁸⁹

Antropoloji Sözlüğünde kimlik kavramının insana özgü olduğu ve iki temel bileşenden oluştuğu belirtilmiştir. Söz konusu iki temel bileşenden birincisi *tanımlama ve tanınma* iken, ikincisi *aidiyettir*. Bireyin kendini tanımlamasının ve toplumsal hayat içerisinde tanınmasının insana özgü ve insani bir ihtiyaç olduğu hayvanlar âleminde tanınmanın

⁸⁵ Güncel Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Sözlükleri, kimlik, sozluk.gov.tr, (Erişim: 22/11/2020)

⁸⁶ Robert Audi (Ed.), The Cambridge Dictionary of Philosophy, Cambridge University Press, Cambridge, 1999 (Second Edition), s.415.

⁸⁷ Orhan Hançerlioğlu, Felsefe Ansiklopedisi: Kavramlar ve Akımlar, Özdeşlik Maddesi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1978, Cilt 5 (Ö-R), s.289.

⁸⁸ Alexander Wendt, Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi, Çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer İhlamur Öner, Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s.279.

⁸⁹ Bakınız: Özdeşlik İlkesi, Özdeşlik Yasası, Özdeşlik Felsefesi...vb.

tamamen biyolojik bir temele dayandığı ifade edilmiştir.⁹⁰ Kimlik, benzerlik ve farklılıkların her ikisinin de tanımlanması üzerine kurulmaktadır. Bu tanımlamalar sonrasında aynı anda hem ait olunan hem de dışında bulunulan bir konum belirlenmiş olmaktadır. Dolayısıyla kimliğin tek bir boyutunun olmadığı ve kimliğin ilişkisel yönünün bulunduğu görülmektedir. Ancak kimliğin yalnızca bir konum ifade etmediğini aynı zamanda bir sürekli kuruluyor olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Bu nedenle kimlik tanımlamalarının tek sefere özgü olmayıp, sürekli bir oluş halinde bulunduğunu söylemek mümkündür.⁹¹ Kimliklerde meydana gelen değişim, bireysel kimliklerde diğer kimlik türlerine nazaran daha fazla meydana gelmektedir.⁹²

Kimliğin, bireylerin ve farklı büyüklük ve nitelikteki toplumsal grupların “kim olduklarını, kimlerden olduklarını” izah ederken kullandıkları tanımlamalarla ilişkili olduğu görülmektedir. “Ben kimim?” sorusuna dayanak teşkil eden “ben”in tanınması ve tanımlanması, kimlik kavramının sosyal psikolojik boyutunu ortaya koymaktadır. Bu sorunun cevabının kişinin kendi varlığıyla ilgili tüm değerleri kapsayan öznel bir duygu olarak, kişisel kimliğini ifade ettiğini söylemek mümkündür. Kişinin kendisini tanımlarken ve kendisini diğerlerinden ayıran özellikleri ortaya koyarken başvurduğu mensubiyet (*attachment*) ve ait olma (*belonging*) çerçeveleri, kimlik tutunumunu (*cohesion*) sağlayan dayanaklardır Eric Fromm’un vurguladığı üzere, kimlik kavramı bir şeye ait olma ihtiyacının bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendini tanıma ve tanıtmaya aşamasında kimliğe yönelik sorulara verilen cevaplar çoğunlukla sosyal psikolojik temele dayanmaktadır. Bireylerin ve toplumsal grupların genellikle birden çok kimliği bulunmaktadır, zira toplumsal yaşam içerisinde gerek bireyler gerekse toplumsal gruplar çeşitli kimliklerle tanınır ve kendilerini farklı kimliklerle tanıtır. Bu bakımdan kimlik, hem tamamen toplumsal, hem de oldukça kişiseldir.⁹³ Bir yandan kişinin kendisi tarafından benimsenen, diğer yandan başkaları tarafından kişiye atfedilen göndermeler üzerinden inşa edilmektedir.⁹⁴ Söz konusu inşa sürecinin bir birlik-bütünlük içerisinde gerçekleşmesi

⁹⁰ Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın, Antropoloji Sözlüğü, Kimlik Maddesi, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003, ss.469-470.

⁹¹ Eylem Özdemir, a.g.e. s.203.

⁹² Mehmet Anık, Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi, Açılım Kitap, İstanbul, 2012, s.41.

⁹³ Bakınız: Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın, a.g.e. s.470.

⁹⁴ Alexander Wendt iki tür düşüncenin, yani kişinin kendi benliğine ilişkin düşünceleri ve “öteki”ne ait düşünceler kimliğin parçalarını oluşturduğunu belirtmektedir. Ancak bu iç-dış ilişkisinin de sabit ve genel tanımlamalardan oluşan bir ilişki türü değildir. Alexander Wendt kimliği dört türü üzerinden incelemiştir; Kişisel veya Kurumsal kimlik, Tip Kimliği, Rol Kimlikler, Kolektif Kimlik. Şüphesiz kimlik türleri bunlarla sınırlı değildir ve bu durum yazar tarafından da kabul edilmektedir. Adı geçen kimlik türleri hakkında daha detaylı bilgi için bakınız: Alexander Wendt, a.g.e. ss.280-290.

halinde sorun yaşanmamaktadır. Ancak kişinin sahiplenmediği bir kimliğin diğerleri tarafından kişiye atfedilmesi veya kişinin benimsediği kimliğin ötekiler tarafından kendisine atfedilmemesi halinde, ortaya çıkan uyumsuzluk toplumsal bütünlük duygusuna zarar verici niteliktedir.⁹⁵ Ayrıca kolektif kimliklerle çatışma yaşamaksızın da çok farklı bireysel kimliklerin de edinilebileceğini hatırd tutulmalıdır. Kendi adına tercihlerde bulunabilen bir varlık olarak bireylerin, aynı dini, siyasi, ulusal, kültürel...vb. kimliklere sahip olsalar dahi bireysel açıdan farklı kimlikleri edinebildikleri ve kolektif kimliklere duydukları aidiyet hislerinin farklı düzeylerde olabileceği görülmektedir. Aynı ulusal kimliği veya dini kimliği paylaşan bireylerden kimilerinde bu kimliklerin ortaya çıkardığı bilinç durumu oldukça baskın iken, diğer bireylerde çok daha zayıf olabilmektedir.⁹⁶

Sosyoloji alanında kimlik kavramının popüler bir terim olarak kullanılmaya başlanması yirminci yüzyılda olmuştur. Gordon Marshall kimlik tartışmalarının *psikodinamik* ve *sosyolojik* olmak üzere iki biçime büründüğünü ve her iki geleneğin de özcü anlayışlara karşı olduklarını ifade etmiştir. Özcü yaklaşımlarda ifade edilen ve kimliğin yaşam boyunca büyük ölçüde aynı kalan, tutarlı bir öz olarak değerlendirilmesine karşı çıkan sosyolojik ve psikanalitik kuramlar, farklı derecelerde de olsa, genellikle kimliğin yaratılmış ve inşa edilmiş olma özelliğine vurgu yapmışlardır.⁹⁷ Daha önce özcü bir yaklaşıma sahip olduğunu belirttiğimiz Samuel Huntington'ın 2004 yılında yazdığı "*Who Are We: The Challenges to America's National Identity*", (Türkçe'ye Biz Kimiz: Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı adıyla çevrilen) kitabında daha önceki çalışmalarında odaklandığı uluslararası kültürel meseleler yerine bu kez ABD içerisindeki kültürel farklılıklara değinmiştir. Huntington ABD'nin ulusal kimliğinin çerçevesini oluşturduğunu düşündüğü İngiliz dili, protestan değerleri, bireysellik, dine bağlılık ve kanunlara saygı gibi unsurların hispanik göçmenler yüzünden aşınmaya başladığını iddia etmiştir.⁹⁸ Görülebileceği üzere Huntington, ulusal kimliğin sosyal olarak inşa edildiği düşüncesinden ziyade belirli tanımlamalar ve kalıplar üzerinden değerlendirmektedir. Aslında bu örnekten de kısmen anlaşılabilceği üzere, kimliklerin sembollerle ilişkisi bulunmaktadır. Çünkü bir kimliğin tanımlanmasında ister dil

⁹⁵ Bakınız: Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın, a.g.e. s.470.

⁹⁶ Mehmet Anık, a.g.e. s.42.

⁹⁷ Gordon Marshall, a.g.e. s.405.

⁹⁸ Peter Lamb, Fiona Roberston-Snape, a.g.e., s. 148.

kullanılsın, ister rakam, maddi kültür öğeleri veya renkler kullanılsın, benzerlik ve farklılıklar ve diğerleriyle ilişkiler sembolik ifadeler üzerine inşa edilmektedir.⁹⁹

Sosyoloji alanında kimlik kavramının tartışmasız olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Kimlik kavramına sosyologların yaklaşımını iki genel grupta toplamak gerekirse; iyimser yaklaşıma sahip olanlar ve kötümser yaklaşıma sahip olanlar şeklinde bir gruplandırma yapılabilir. Modern dünyanın ve artan iletişim imkânlarının bireyselliği ve bireyin çok farklı kimlikleri tanıma imkânlarını arttırdığını belirten iyimser grup, böylece insanların kendilerini gerçekleştirme, iç benliklerini keşfetme ve kendilerine gelenek/kültür veya din tarafından dayatılmayan farklı kimlikleri seçebilmeleri için alan bulma şansına sahip olacaklardır. Söz konusu değişime kötümser yaklaşan sosyologlar ise yabancılaşmış bir kitle toplumunun, parçalanmanın yaşandığı, anlamsızlığın, evsizliğin rağbet gördüğü ve bencilliğin arttığı karamsar bir toplum resmi çizerler. Artan bencilliğin kamu düzeni ve otoritesi için tehdit oluşturacağından endişe eden kötümser sosyologlarla benzer şekilde psikodinamik gelenek de benlik ile kültür arasındaki sınırların silinmesine ve narsist kişilik eğilimlerinin artmasına vurgu yapmaktadır.¹⁰⁰

Sosyal psikoloji alanında kimlik kavramının değerlendirilmesi daha çok iki teorik yaklaşım etrafında gerçekleştirilmektedir: *Sosyal Kimlik Teorisi* ve *Kimlik Teorisi*. Mustafa Altunoğlu'nun Jan E. Stets ve J. Peter Burke'den aktardığına göre, Sosyal Kimlik Teorisi kimliğin grup içerisinde oluşumu üzerine daha çok odaklanmışken, Kimlik Teorisi ise kişinin sosyal hayatta üstlendiği toplumsal rollerin kişinin kimliği üzerine etkisini merkeze almaktadır. Diğer bir ifadeyle, sosyal kimlik teorisi 'kim olduğumuz' ile daha çok ilgilenirken, kimlik teorisi davranışlara ve 'ne yaptığımız'a odaklanmaktadır.¹⁰¹ Sosyal kimlik teorisine göre bir gruba dâhil olan kişinin hem dâhil olduğu gruba yönelik algısı hem de söz konusu grubun dışında kalan diğer gruplara ve grup üyelerine yönelik algısını etkilemektedir. Gruba dâhil olan kişi aynı zamanda yeni bir kimlik de edinmiş olmaktadır. Üyesi olunan grubun diğer gruplarla ilişkilerinin kimlik üzerinde etkisi bulunmaktadır. Bir gruba üye olmanın beraberinde getirdiği kimlik, her zaman diğer gruplara karşı belirli bir pozisyon almayı da ifade etmektedir. İç grup ile dış grup arasında bir tür diyalektik ilişki

⁹⁹ Eylem Özdemir, a.g.e. s.203.

¹⁰⁰ Gordon Marshall, a.g.e. s.408.

¹⁰¹ Jan E. Stets, J. Peter Burke, Identity Theory and Social Identity Theory, Social Psychology Quarterly, Vol. 63, no.3, 2000, ss.228-232, aktaran, Mustafa Altunoğlu, Kimlik'in Modern İnşâı, Kimlik Politikaları ve Türkiye'de Kimlik Tartışmaları, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Ankara, 2009, s.11.

bulunmaktadır ve bu ilişki grup kimliğini şekillendirmektedir.¹⁰² Bir bakıma “biz” ve “öteki” bilinçleri inşa edilmektedir. Vamık Volkan, Aristo’nun insanı “politik hayvan” olarak nitelendirirken insan doğasında var olan grup oluşturma isteğini dikkate aldığını iddia etmektedir. Burada politik olmak, insanların bir araya gelerek gruplar, şehirler, devletler kurmaları anlamında kullanılmıştır. İnsanlar arası gruplaşmaları insan doğasının bir sonucu olduğu kadar, bir gereksinim olarak değerlendiren Vamık Volkan, insanların ve grupların dostlara olduğu kadar düşmanlara da ihtiyaç duyduklarını belirtmektedir. Hatta politik psikoloji alanının temelinin bu gereksinimden kaynaklandığını iddia etmektedir.¹⁰³

Kimlik teorisi, toplumsal hayatta kişinin seçim yapmasının mümkün olduğu durumlarda rol ile ilişkili davranışsal tercihleri neden diğerlerine nazaran daha fazla tercih ettiğini açıklamaya çalışmaktadır. Bir kimliğin ön plana çıkmasının, o kimliği gerektiren rol ilişkilerine bağlılığı yansıttığını iddia etmektedir.¹⁰⁴ Rol ilişkilerine bağlılığın kimliği daha belirgin hale getirdiğini, daha belirgin hale gelen kimliğin de rol seçimi davranışlarını şekillendirdiği sonucuna ulaşmaktadır. Temelde yapısal sembolik etkileşimci yaklaşımdan, rol teorisinden ve George Herbert Mead’in çalışmalarından oldukça faydalanan kimlik teorisi söz konusu yaklaşımların formülasyonlarını eklektik bir bakış açısıyla bir araya getirmiş gibi gözükmektedir.

Siyaset Bilimi açısından kimlik kavramına yönelik artan ilgi, günümüzde daha çok milliyetçilik, azınlık hakları, çokkültürcülük, devlet/birey ilişkileri, küreselleşme, kimlik politikaları...vb. ekseninde yürütülen çalışmalar üzerinden ilerlemektedir. İnsan toplumsal olarak var olabilen ve kimliğini toplumsal olarak inşa edebilen bir varlıktır. Kişisel kimlikler gibi toplumsal kimlikler içinde kültürel ortamdan etkilenmektedir, zira insan toplumsal çevresiyle ilişkisini kültür aracılığıyla kurar ve içine doğduğu kültüre büyük ölçüde uygun bir kimlik kazanır. Ancak toplumsallığın sınırlarının genişlemesi beraberinde kimlik algılarının farklılaşmasını ve çoğalmasını getirmektedir. Genişleyen ve karmaşıklaşan toplumsal sınırlar içinde aidiyet kategorileri de çeşitlenmektedir. Küçük bir toplumsal yapı içerisindeyken, durağan, belirlenebilir olan kimlikler, toplumsal grup içerisinde barışı sağlayan bir etkidir ancak genişleyen toplumsal grup içerisinde artan aidiyet

¹⁰² Mustafa Altunoğlu, a.g.e. s.12. Mehmet Anık, a.g.e. s.32.

¹⁰³ Vamık D. Volkan, Politik Psikoloji, (Çeviri ve Derleme) Abdülkadir Çevik, Birsen Ceyhun, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1993, ss.1-3

¹⁰⁴ Sheldon Stryker, *Traditional Symbolic Interactionism, Role Theory, and Structural Symbolic Interactionism: The Road to Identity Theory*, içinde, J.H.Turner (Ed.), *Handbook of Sociological Theory*, ss.227-228.

kategorilerinin, kimlik çeşitliliğinin ve hızlı değişimin ortaya çıkardığı çok sayıda kimliğin toplumsal açıdan sorun oluşturmaya başladığı ve çatışma ihtimalini arttırdığı görülmektedir. Özellikle ulus devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte, daha öncesinde genellikle evrensel dinsel kimliklerin doğurduğu çatışmaların odağı hem daha küçük birimlere hem de yeni çatışma alanlarına yayılmıştır.¹⁰⁵

Kimlik kavramının özellikle popülerlik kazandığı 1980’li yıllardan itibaren giderek daha fazla alanda ve daha farklı yorumlarla kullanıldığına şahit olunmaktadır. Literatürdeki tüm tanımlama ve yorumlama çabalarının incelenmesi bu çalışmanın kapsamı açısından mümkün olmadığından, kimlik kavramının taşıdığı anlamların disiplinler arası kısa bir değerlendirmesinin yapılmasıyla yetinilecektir.

Kimlik kavramının felsefe disiplini içerisindeki kullanımı daha çok ayniyet, özdeşlik üzerinden, bir şeyi kendisiyle bir ve aynı kılan şey anlamına vurgu yapılması şeklinde iken, dolayısıyla bir şeyin değişebilir, arızı özelliklerinden ziyade cevhere/töze tekabül etmektedir. Sosyoloji alanında ise kimliğin edinilebilen, değiştirilebilen, inşa edilebilen özelliklerinin bulunduğu genel kabul görmektedir. Bu bakımdan kimlik kavramının felsefe ile sosyoloji alanlarında kullanımları arasında ciddi bir farklılık bulunmaktadır. Psikoloji’de kimlik kavramı bireyin kişisel bütünlüğüne ve sürekliliğine yapılan vurgu nedeniyle felsefe alanındaki kullanımıyla benzerlikler taşımaktadır. Ancak psikolojinin alanının tamamı için söz konusu kullanım şeklinin geçerli olduğunu söyleyemeyiz, zira sosyal psikoloji, politik psikoloji gibi alanlarda kimlik kavramının sosyoloji’deki kullanımına benzer şekilde kullanıldığı görülmektedir. Antropoloji, siyaset bilimi ve sosyoloji alanlarında kimlik kavramı bir yandan bireyi diğerlerinden ayıran ve onu kendisi yapan özelliklerine, diğer yandan kimliğin sosyalliğine, kültürel farklılıklarına, kolektif niteliğine vurgu yapan şekilleriyle kullanılmakta ve birçok açıdan benzerlikler taşımaktadır.

Kimlik kavramını diğer disiplinlerden ödünç alan Uluslararası İlişkiler, bu kavramı daha çok devletler üzerinden ele almıştır. Rasyonalist teoriler devletlerin kimliklerini verili kabul etmekte ve söz konusu kimliklerin sabit olması nedeniyle devletlerin çıkarlarının ve dolayısıyla davranışlarının da öngörülebilir olduğunu iddia etmektedir. Ancak söz konusu

¹⁰⁵ Ulus devletlerin ortaya çıkardığı kimlik sorunlarının ulus devletler açısından çözümü eski tutunum biçimlerinin üzerinde bir “eritici kimlik” yaratılması ve bu kimliğin özneleri arasındaki her türlü farklı tutunum odağının yok sayılması veya ikincilleştirilmesi şeklinde olmuştur. Bakınız: Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın, a.g.e. s.471.

yaklaşımlar kimlik ve çıkarların kaynağı ve oluşum süreci hakkında bir açıklama yapmamaktadırlar. Devletlerin bencil çıkarlar peşinde koşmalarını ve beka kaygısıyla hareket etmelerini genel kabul olarak değerlendirmelerine rağmen bu davranış güdülerinin nereden edinildiğini izah etmemektedirler.¹⁰⁶ Realist yaklaşımın uluslararası sistemin anarşik yapısına atıfta bulunarak açıkladığı güvenlik ikilemi, güç mücadelesi, savaşın kaçınılmazlığı ve hayatta kalma mücadelesi içerisinde önceden belirlenmiş çıkarlar sosyal inşacı yaklaşım açısından farklı değerlendirilmekte ve bu durumların devletlerin kendileri tarafından sosyal olarak inşa edildiği düşünülmektedir. Devletlere ait kimliklerin ve çıkarların inşa edilişi devletlerin diğer devletlerle sosyal ilişkileri sonucu ortaya çıkmaktadır. Kimliklerin ortaya çıkışını mümkün kılan unsur ise sosyal inşacıların öznelerarası anlamlar (intersubjective meanings) olarak adlandırdığı kolektif bilgi ve anlayışlardır.¹⁰⁷

2.1.4.3 Sosyal inşacı yaklaşım ve öznelerarası (süjeler arası) anlamlar

Öznelerarasılık inşacı kuramın temel kavramlarından biridir. Öznelerarasılık kavramı sözlük anlamı olarak “*anlamanın üretilebilmesi ve her türlü teorik veya deneysel araştırmaların yapılp, ortaya çıkan sonuçların yorumanabilmesi için zorunlu olan, genelde tüm insanların özelde de bilimadamları arasındaki örtük uzlaşma veya anlaşma*” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁰⁸ Öznelerarasılık (intersubjectivty) kavramı ilk kez Edmund Husserl tarafından ortaya atılmış ve fenomenolojik yaklaşımların temel bir özelliğini yansıtacak şekilde, şeylerin varlığının, doğasının ve anlamının yalnızca bireye bağlı olmadığını, bir kültür veya alt kültür içindeki sosyal ve dilsel kısıtlamalara tabi olduğunu ifade eden bir kavramdır. Öznelerarasılık kavramı mutlak öznellik ile mutlak nesnellik arasında kalmaktadır ve her iki yaklaşıma da mesafeli bir konumda bulunmaktadır. Çünkü sosyal ve dilsel kısıtlamalar dünyaya bakış açımızı sınırlandırmaktadır. Öznelerarasılık kısacası iki veya daha fazla özne/aktör arasında öznel deneyimlerin paylaşılması olarak tanımlanabilmektedir. Bu şekilde dilin ve toplumsal anlamın üretildiğini/inşa edildiğini ifade etmektedir.¹⁰⁹ Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde bu kavram uluslararası siyasetin aktörleri tarafından paylaşılan ve kurumsallaşmış kuralları, değerleri, fikirleri ve inançları

¹⁰⁶ Mustafa Küçük, Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık, içinde Ramazan Gözen (Der.), Uluslararası İlişkiler Teorileri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019 (2. Basım), ss.389-380.

¹⁰⁷ Jennifer Sterling-Folker, “Constructivist Approaches: Constructivism”, içinde Jennifer Sterling Folker(ed.), *Making Sense of International Relations Theory*, Lynne Rienner Publishers, London, 2006, s.116

¹⁰⁸ Ömer Demir, Mustafa Acar, a.g.e. s.223

¹⁰⁹ Amerikan Psychological Association Dictionary of Psychology, intersubjectivity, <https://dictionary.apa.org/intersubjectivity>, [Erişim Tarihi: 16/06/2019]

ifade etmek için kullanılmaktadır.¹¹⁰ Aktörler tarafından paylaşılan düşünceler ve kurumsallaşmış uygulamalar uluslararası politikada neyin meşru davranış olarak kabul edileceğini ve dünyanın işleyiş şeklini belirlediği gibi aktörlerin buna uygun beklentilerinin oluşmasında da etkilidir. Bu şekilde oluşturulan maddi olmayan unsurların (düşünsel etmenlerin ve yapıların) yanı sıra maddi unsurların (ekonomik üretim, silah sistemleri, coğrafi faktörler, nüfus...vb.) da devletlerin dış politikalarını oluşturmada rolü bulunmaktadır. Ancak sosyal inşacı düşünürler fikirlerin, normların, kuralların önemi maddi unsurlardan daha ön plandayken neorealistler, ekonomik yapısalcılar ve çoğu liberal düşünür açısından ise maddi unsurlar temeli oluştururken, maddi olmayan unsurlar ikincil plandadır. Kenneth Waltz ve John Mearsheimer gibi neorealist düşünürlere göre Uluslararası İlişkiler’de devletlerin davranışlarını anlamakta en önemli unsurlar maddi imkanlar veya güç dağılımıdır.¹¹¹ Sosyal inşacı yaklaşımı savunan düşünürler için ise uluslararası siyasetteki aktörlerin davranışları üzerinde sosyal olarak inşa edilen unsurların etkisi en az maddi unsurlar kadar, hatta onlardan daha fazla etkilidir. Nicholas Onuf gibi sosyal inşacı düşünürler maddi olan ile sosyal olan arasında her zaman keskin hatların çizilmesinin doğru olmayacağını bu iki unsurun birbirlerine bulaştıklarını, değişen oranlarda birbirlerini içerdiklerini, birbirlerini yadsıyamayacaklarını ve her birinin diğerinden bağımsız bir tanımının varolamayacağını savunmaktadırlar.¹¹² Dolayısıyla sosyal inşa ile maddi gerçekliklerin birbirlerinin zıttı gibi algılanmaması gerektiğini söylemek mümkündür.

Sosyal inşacı yaklaşımın bakış açısından bakıldığında güç dengesi, ittifaklar, barış, anarşi, tehdit, uluslararası kurumlar, normlar, kimlikler, söylemler...vb. olguların tamamen maddi ve tamamen sabit nitelikte olduğunu söylemek mümkün değildir, tüm bu olgular sosyal olarak inşa edilmişlerdir. Tüm uluslararası ilişkiler teorileri ve yaklaşımları uluslararası sistemin “anarşik” yapıda olduğunu kabul etmektedir ve başta neorealizm olmak üzere bazı teorik yaklaşımlar bunun dünya siyasetinin doğal bir sonucu olarak görmektedir. Neorealist

¹¹⁰ Mehmet Akif Okur ve Hakan Övünç Ongur’un Robert Cox’dan aktardığına göre; Robert Cox, fikirleri öznelarası anlamlar ve kolektif imajlar şeklinde iki gruba ayırmaktadır. Ona göre öznel arası kavramı dünyanın doğasına ilişkin olarak insanlar veya bir insan grubu tarafından paylaşılan hâkim algıyı veya hakikat anlayışını ifade etmektedir. Bakınız: Mehmet Akif Okur, Hakan Övünç Ongur, “Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Teori”, içinde Ramazan Gözen (Der.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019 (İkinci Basım), s.342

¹¹¹ Paul, R. Viotti, Mark, V. Kauppi, a.g.e. ss.281-282. Neorealist bakış açısına göre, uluslararası sisteminin değişikliği ancak kapasite değişimi olması halinde mümkün iken, sosyal inşacı bakış açısına göre devletlerin sosyal kimliklerinde yaşanabilecek değişimler sistem değişikliğini doğurabilmektedir. Bakınız: Bilal Karabulut, *Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek*, Barış Kitabevi, Ankara, 2011, s.81.

¹¹² Nicholas Greenwood Onuf, “World of Our Making: Rules and rule in Social Theory and International Relations”, University of South Carolina Press, Columbia, 1989, s.40

yazarlar, uluslararası sistemin devletlere dayattığı bencil kimliklerin (*selfish identity*) ve bencil çıkarların (*self interest*) olduğunu savunmaktadır.¹¹³ Bu görüşten farklı bir düşünsel pozisyonda yer alan Sosyal İnşacı yaklaşım ise uluslararası sistemin anarşik yapısının da verili ve değişmez nitelikte olmadığını, uluslararası sistemi oluşturan aktörler tarafından sosyal olarak inşa edildiğini iddia etmektedir. Sosyal inşacı yaklaşımın önde gelen düşünürlerinden Alexander Wendt bu iddiayı veciz bir şekilde ifade etmektedir: “*Anarşi devletlerin yaptığı bir şeydir.*”¹¹⁴

Neorealizm ve Neoliberalizm gibi ana akım teoriler uluslararası sistemin değişmez bir yapıda olduğunu ve bu sistemin temel aktörü olan devletlerin kimliklerinin, çıkarlarının ve bu kimlik ve çıkarlar tarafından şekillendirilen davranışlarının verili olduğunu kabul ederken sosyal inşacı yaklaşım ise uluslararası sosyal etkileşimin devletlerin kimliklerinde ve çıkarlarında değişikliğe yol açabileceğini ve sistemin dönüşebileceğini iddia etmektedir. Zira devletler arası ilişkilerde tesis edilen düzenleyici kuralların/normların uyulması gereken meşru yolu temsil etmesi nedeniyle uluslararası sistemdeki aktörlerin davranışları üzerinde etkisi bulunmaktadır. Normların meşruiyetine ve doğruluğuna inanan devletler söz konusu normları zamanla içselleştirmekte ve içselleştirdiği ölçüde kimliğinin bir parçası haline getirmektedir. Aktörler arası ilişkileri düzenleyen kurallar, normlar veya değerler araç olmaktan çıkarak zamanla amaç haline gelmektedir. Kimliğin bir parçası haline gelen ve araç olmaktan ziyade amaca dönüşen uluslararası normlar kimliklerin ve çıkarların kurulmasında veya dönüştürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır.¹¹⁵

Rasyonalist yaklaşımlara göre açık veya örtük bir şekilde normların, kuralların, prensiplerin ve karar verme prosedürleri aktörlerin davranışlarını düzenlemektedirler.¹¹⁶ Bunu yaparken de uluslararası aktörlerin kimi davranışlarını kısıtlarken, kimi davranışlarını ise teşvik etmektedirler. Alexander Wendt ana akım Uluslararası İlişkiler teorisyenlerinin savunduğu rasyonalist görüşün özünde tercih ve beklentilerin davranışı meydana getirdiği düşüncesinin

¹¹³ Bilal Karabulut, *a.g.e.* s.80.

¹¹⁴ Alexander Wendt’in ilgili makalesi için bakınız: Wendt A.(1992). “Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics”, *International Organization*, Cilt 46, No 2, ss.391-425

¹¹⁵ Mustafa Küçük, *a.g.e.* ss.381-382, Paul, R. Viotti, Mark, V. Kauppi, *a.g.e.* s.286, Alexander Wendt, *a.g.e.* ss.149-150.

¹¹⁶ Burada Stephen D. Krasner tarafından ortaya konulan uluslararası rejim tanımından yararlanılmıştır. Krasner’in bu tanımda kullanmış olduğu kavramlardan “prensip” kavramı nedenselliği ve doğruluk inançlarını ifade ederken, “normlar” ifadesi hak ve yükümlülük açısından tanımlanan davranış standartlarını ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Bakınız: Stephen D. Krasner, (Ed.) “*International Regimes*”, Cornell University Press, London, 1983, s.2.

yattığını belirtmektedir. Wendt bu görüşü şu şekilde formülize etmektedir: *arzu + niyet = eylem*.¹¹⁷ Sosyal inşacı düşünürler ise uluslararası normların daha çok kurucu ve dönüştürücü etkisi üzerinde durmaktadırlar.¹¹⁸

Günlük hayatta kullandığımız “normal” kelimesinin kökü olan “norm” sözcüğü İngiliz dilinde bir “standartı” veya bir “kural”ı ifade etmektedir. Bu sözcükten türetilmiş “Normal” sözcüğü de standartlara ve kurallara uygunluğu, kısacası tipik bir durumu izah etmek için kullanılmaktadır. Hangi davranışların “normal” kabul edileceğine, hangi davranışların ise “anormal” veya “uygunsuz” olarak değerlendirileceğine karar verilirken toplumda sosyal olarak inşa edilmiş gerçekliklerden hareket edilmektedir. Sosyal alanda genel veya kısmi bir uzlaşının söz konusu olduğu durumlarda yani öznelerarasılığın varlığı halinde normların davranışlar üzerinde etkisini gözlemlemek mümkündür. “Normal” olarak değerlendirilen davranışların içselleştirilerek benliğin bir parçası haline gelmesi ve kimlikleri şekillendirmesi sonucunda kimlikler ile davranışlar arasında örtüşme yaşanmaktadır. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere, sosyal ilişkilerden bağımsız bir gerçeklik tarafından ortaya konulmuş sabit kurallar ve normlar bulunmamaktadır. Topluluklar veya gruplar tarafından inşa edilen sosyal gerçeklik ile o sosyal gerçekliği inşa eden topluluklar arasındaki ilişki tek taraflı değil, karşılıklıdır. Bir taraftan “anarşik” bir uluslararası sistem inşa eden, başta devletler olmak üzere uluslararası siyasetin aktörleri, inşa ettikleri bu yapıdan doğrudan veya dolaylı şekilde etkilenmektedirler öte taraftan inşa ettikleri bu sistemi de etkilemekte ve zamanla dönüştürmektedirler. Uluslararası hukuk kurallarının, uluslararası rejimlerin ve kurumsal yapıların zaman içerisindeki yaşadığı değişim, uluslararası sistemin de dönüşmesini beraberinde getirmektedir. İnşacı yaklaşıma göre uluslararası yapı, onu oluşturan birimlerden tamamen bağımsız bir güç değildir, bu bakımdan özellikle yapısal realistlerden tamamen farklı düşünmektedirler. İnşacı yaklaşıma göre uluslararası sistemin ve devlet kimliklerinin karşılıklı oluşturulduğu ve birbirlerine karşı mantıksal önceliğe sahip olmamaları literatürde *amil-yapı tartışması* olarak adlandırılmıştır.¹¹⁹

Amil (yapan-fail)-yapı tartışmasına inşacı yaklaşımın bakışı büyük ölçüde Anthony Giddens’in *yapılanma kuramı*’ndan etkilenmiştir. Yapılanma teorisi amil-yapı sorununa

¹¹⁷ Alexander Wendt, a.g.e. ss.151.

¹¹⁸ Mustafa Küçük, a.g.e. s.382, Paul R., Viotti, Mark, V. Kauppi, a.g.e. s.285

¹¹⁹ David Dessler, Kenneth Waltz’un ortaya koyduğu “konumsal” yapı modeli yerine, daha kapsayıcı bir ontoloji sunan ve “dönüşümsel ontoloji” adını verdiği bir model önermektedir. Bakınız: David Dessler, “What’s at Stake in the Agent-Structure Debate?”, *International Organization*, Summer, 1989, Vol. 43, No:3, p.444.

ilişkisel bir çözüm sunmaktadır. Bu teoriye göre amiller (failler) ile yapılar karşılıklı oluşturulmuş ve birlikte belirlenmiş varlıklardır.¹²⁰ Yapıyı teşkil eden aktörlerin hareketleri hem yapı tarafından kısıtlanır hem de aynı süreç içerisinde aktörlerin davranışları tarafından yapı dönüştürülür. Giddens tarafından *yapıların ikiliği* (duality) olarak adlandırılan bu varsayım, onu sosyal kuramdaki diğer temel yaklaşımlardan ayırmaktadır. Yapılanma kuramına göre amil ve yapı birbirine öncelenemezler ancak öte taraftan yapısalcılık ve fonksiyonalizm yapıyı amile ve onun eylemlerine öncelerken, yorumsamacı sosyolojinin hermeneutik geleneği faili ve fail tarafından gerçekleştirilen eylemleri yapıya incelemektedir.¹²¹

Dil, amil ve yapının karşılıklı olarak birbirini inşa ettiği örneklerden biri olarak sıklıkla kullanılmaktadır. Herhangi bir dil o dili kullananların nasıl iletişim kuracaklarını sınırlarken, aynı zamanda, dilin konuşmacılar tarafından kullanılması zaman içerisinde değişikliğe uğrayarak dili dönüştürebilir. Böylece bu örnekte yapı (dil) amilin davranışını sınırlarken ve şekillendirirken, dili iletişim aracı olarak kullanan faillerin uygulamaları da yapıyı (dili) dönüştürmektedir.¹²² Ancak bu örneğin tüm sosyal yapılara uyarlanmasının doğru olmayacağını iddia eden düşünürler de bulunmaktadır. Ruggie'nin sosyolog William Sewell'den aktardığına göre, dilsel yapılar güç ilişkilerine diğer sosyal yapıların birçoğundan çok daha az dahil olmaktadır. Bir dil pratiğinin değiştirilmesinin güç ilişkileri üzerindeki etkisi de diğer sosyal yapılardaki değişikliklerin ortaya çıkardığı etkilere nazaran oldukça sınırlıdır. Dilsel yapılardaki dönüşüm üzerinden kurulan analogiler, genellikle büyük güç yoğunluğu üreten ve kullanan devlet ve siyasi yapılar için zayıf kalmaktadır.¹²³

2.1.5. Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacı Yaklaşımlar

Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde 1980'lerden sonra gündeme gelmeye başlayan İnşacı yaklaşımlar, kimi yazarlarca üçüncü kimilerine göre ise dördüncü büyük tartışmada (Pozitivizm-Postpozitivizm tartışmasında) yer alan gruplar arasında “üçüncü yol” veya “orta

¹²⁰ Alexander Wendt, “The Agent-Structure Problem in International Relations Theory”, *International Organization*, Vol. 41, No:3 (Summer, 1987), p.350.

¹²¹ Sezgin Kaya, “Sosyal İnşacılık (Konstruktivizm)”, içinde Tayyar Arı, Elif Toprak (Der.), *Uluslararası İlişkiler Kuramları II*, Anadolu Üniversitesi Yayını no:2954, Eskişehir, 2013, s. 77.

¹²² John Gerard Ruggie, “Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization”, Routledge, London, 1998, s.26

¹²³ Sewell W.H., “A theory of Structure: Duality, agency, and transformation,” *American Journal of Sociology*, Vol.98, no:1, 1992, pp. 22-23, aktaran, John Gerard Ruggie, a.g.e., s.26.

yol” olarak adlandırılmıştır. İnşacı yaklaşımın bu tartışmanın iki tarafı arasındaki boşluğu doldurduğu iddiası her ne kadar kimi yazarlar tarafından dile getirilmiş olsa da bu iddianın oldukça tartışılabilir olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü sosyal inşacı yaklaşımın yeknesak, bütüncül bir kuram olarak ortaya konulamamıştır. Ayrıca tek bir sosyal inşacı yaklaşımın varlığından ziyade sosyal inşacı yaklaşımların varlığından söz etmek daha doğru olacaktır. Bu yaklaşımlardan bazıları ana akım kuramlara daha yakın iken, bazı sosyal inşacı yaklaşımlar ise büyük ölçüde postpozitivist görüşe yakındırlar. Ayrıca sosyal inşacı yaklaşımların pozitivism ile postpozitivism arasındaki boşluğu doldurabilme kapasitesi oldukça şüphelidir.¹²⁴ Farklı sosyal inşacı uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının sınıflandırılmasında veya adlandırılmasında çeşitlilik bulunmaktadır. Örneğin K. M. Fierke sosyal inşacı yaklaşımları *geleneksel (conventional) inşacı yaklaşım* ve *tutarlı (consistent) inşacı yaklaşım* şeklinde sınıflandırırken¹²⁵, Ruggie tarafından yapılan ve literatürde çok daha fazla kullanılan sınıflandırmaya göre sosyal inşacı yaklaşımlar *tabiatçı (naturalist) inşacılık*, *neo-klasik inşacılık* ve *postmodernist inşacılık* olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır.¹²⁶ Peter J. Katzenstein, Robert O. Keohane ve Stephen D. Krasner tarafından yapılan sınıflandırmaya göre ise temelde inşacı yaklaşımlar *geleneksel* ve *eleştirel* olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır¹²⁷. Jeffrey T. Checkel ise yukarıdaki sınıflandırmalara benzer şekilde bir sınıflandırmayı tercih etmiş ve sosyal inşacı yaklaşımları *geleneksel*, *yorumsamacı (interpretative)* ve *eleştirel /radikal* şeklinde gruplandırmıştır¹²⁸. Bu çalışmada, literatürde kendisine daha fazla yer bulmuş olduğu için Ruggie’nin yaptığı sınıflandırma baz alınarak, farklı inşacı yaklaşımlar hakkında bilgi verilecektir.

Ruggie sosyal inşacı yaklaşım içerisinde görüş farklılıklarının ortaya çıktığı en önemli konuların epistemoloji ve metodoloji olduğunu belirtmektedir.¹²⁹ Kendisinin yaptığı sınıflandırmayı da büyük ölçüde yaklaşımlar arasındaki metodoloji ve epistemoloji

¹²⁴ Sezgin Kaya, a.g.e. ss.71-72

¹²⁵ Karin Marie, Fierke, a.g.e. ss.174-175

¹²⁶ John Gerard Ruggie, “What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge”, *International Organization at Fifty: Exploration and Contestation in the Study of World Politics*, (Autumn, 1998), p.880. <https://www.jstor.org/stable/2601360>, [Erişim Tarihi: 13 Mart 2019],

¹²⁷ Peter J. Katzenstein, Robert O. Keohane, Stephen D. Krasner, “International Organization and the Study of World Politics”, *International Organization*, Autumn, 1998, Vol. 52, No:4, pp.676-677. <https://www.jstor.org/stable/2601354>, [Erişim Tarihi: 13 Mart 2019]

¹²⁸ Jeffrey T. Checkel, “Social Constructivisms in global and European Politics: A Review Essay”, *Review of International Studies*, vol. 30, no:2, Cambridge University Press, 2004, pp.230-231. <https://www.jstor.org/stable/20097911>, [Erişim Tarihi: 13 Mart 2019]

¹²⁹ Paul R., Viotti, Mark, V. Kauppi, a.g.e. ss.291-292, John Gerard Ruggie, “What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge”, *International Organization at Fifty: Exploration and Contestation in the Study of World Politics*, (Autumn, 1998) pp.880-883.

farklılıklarına dayandırmıştır. Sosyal inşacı yaklaşımı savunan düşünürlerin ontolojik meseleler üzerinde fazlasıyla yoğunlaşmalarına karşın epistemolojik tartışmalara pek dahil olmamaları dünyayı okuma şekilleri büyük ölçüde benzerlik gösteren sosyal inşacılar arasında birbirinden çok farklı hatta birbirinin zıttı epistemolojik pozisyonlarda yer alan düşünürler olmuştur. Yukarıda da belirtildiği üzere bazı sosyal inşacı düşünürler pozitivist epistemolojiyi ve metodolojiyi benimserken, kimi inşacı düşünürler ise karşıt bir pozisyonu, postpozitivist epistemoloji benimsemişlerdir. Meta-teorik tartışmalar bu çalışmanın kapsamı dışında tutulduğu için, sosyal inşacı yaklaşımlar arasındaki temel farklılıkların neler olduğu üzerinde durulacaktır.

2.1.5.1. Neo-klasik inşacılık

Ruggie tarafından bu grubun neo-klasik inşacılık olarak adlandırılmasının sebebi ana akım teorilerden neorealizm ve neoliberalizm arasındaki tartışmada üçüncü bir taraf olduğunu göstermeye çalışmaktan veya onlara denk tutmaktan ziyade, bu yaklaşımın düşünsel temellerinin klasik gelenek içerisinde bulunduğunu göstermek içindir. Bu grupta yer alan düşünncelerin temelde klasik gelenek içerisinden gelmesine karşın kullandığı analitik araçların yeni olmasından dolayı “yeni (neo)” önekini eklemiştir. Neo-klasik inşacı yaklaşım içerisinde olduğu değerlendirilen bilimadamları arasında kullanılan araçların (söz edimi teorisi, iletişimsel eylem teorisi, evrimsel epistemoloji...gibi) farklılık göstermesine karşın genellikle epistemolojik olarak pragmatizm ile bir yakınlıklarının bulunduğunu söylemek mümkündür. Kendisini de bu gruba dahil eden Ruggie’ye göre Ernst Haas, Peter Haas, Emanuel Adler, Martha Finnemore, Nicholas Onuf, Friedrich Kratochwil, Peter Katzenstein ve Jean Elshtain gibi bazı yazarlar da neo-klasik inşacı yaklaşım içerisinde yer almaktadırlar.¹³⁰ Adı geçen düşünürler normları, değerleri ve diğer düşünsel faktörleri kuramsallaştırırken ortaya koydukları hipotezlerin veya önermelerinin test edilmesi için bilimsel kanunların, metodolojilerin ve standartların kullanılmasını reddetmemektedirler.¹³¹ Bu bakımdan yukarıda farklı bir terminoloji kullanılarak adlandırılan yorumsamacı ve eleştirel inşacı yaklaşıma oldukça benzer olduklarını söylemek mümkündür.¹³²

¹³⁰ John Gerard Ruggie, “What Makes the World Hang Together?..., s.881

¹³¹ Paul R., Viotti, Mark, V. Kauppi, a.g.e. s.291.

¹³² Jeffrey T. Checkel, a.g.e., s.240. Mustafa Küçük, a.g.e. ss.384-385

Ruggie'nin neo-klasik inşacı olarak adlandırdığı bu grubun da yeknesak olmadığını belirtmek gerekir. Sosyolojik inşacılığın klasik yorumundan yararlanmasının yanı sıra, kuralların, normların, değerlerin, kimliğin ve kültürün önemine vurgu yapan *sosyolojik inşacı* yazarlar (John Gerard Ruggie, Peter Katzenstein, Alexander Wendt¹³³ gibi) olduğu kadar, Wittgenstein'in dil felsefesinden esinlenen, dilin, söylemin ve iletişimin önemini vurgulayan *söylemsel inşacı* yazarlar (Nicholas Onuf, Frederich Kratochwil gibi) da Ruggie tarafından aynı grupta değerlendirilmiştir.¹³⁴

Ruggie'nin sosyal inşacılığa bakışının büyük ölçüde klasik (nesnel yorumsamacı) sosyal teorinin, Emile Durkheim ve Max Weber'in sosyolojik analizlerinin etkisi altında şekillendiğini söylemek mümkündür. Alexander Wendt'in sosyal inşacı yaklaşımının temelini sosyal teoriden aldığı yapılanma kuramı ve sembolik etkileşimcilik oluşturmaktadır.¹³⁵

Emanuel Adler kimliklerin, normların ve nedensel anlayışların ülkelerin ulusal çıkarlarının inşa edilmesindeki rolü üzerinde durmaktadır. Normların ve kuralların öznel arası anlamların oluşmasını sağladığını belirten Friedrich Kratochwil'e göre normlar aynı zamanda aktörlerin birbirleriyle iletişim kurmasını, aktörlerin yaptıkları eylemlerin niteliklerini değerlendirmesini ve aktörlerin eylemlerinin yönlendirilmesini de sağlamaktadır.¹³⁶

Nicholas Onuf'un "*insanların toplumları oluştururken toplumların da insanları oluşturduğu*" görüşü inşacı anlayışın özünü oluşturmaktadır. İnsanları insan yapan şey onun sosyal yönüdür. İnsanların kurallar ve kurumlar ortaya koyarak inşa ettiği toplumsal düzen, aynı zamanda insanların faaliyet göstermeleri için gerekli zemini ve ortamı hazırlamaktadır. Yerel toplumların bu özelliğine benzer şekilde uluslararası toplum da içerisinde çok sayıda kurumun yer aldığı karmaşık bir yapıdır.¹³⁷ Sosyolojik inşacılığın temelini oluşturan bu görüşü kabul etmekle birlikte, Nicholas Onuf ve Friedrich Kratochwil'in özellikle *konuşma edimleri-speech acts* teorisinden esinlenerek bu yaklaşımı uluslararası ilişkiler alanına

¹³³ Alexander Wendt'in Ruggie tarafından "natüralist" olarak değerlendirmesinin nedeni Alexander Wendt'in bilimsel gerçekçiliğe yaklaşımı ve ana akım teorileştirme yöntemleriyle ortak noktalar taşımasından dolayıdır.

¹³⁴ Mustafa Küçük, a.g.e. ss.387-389.

¹³⁵ Mustafa Küçük, a.g.e. ss.388.

¹³⁶ Paul R., Viotti, Mark, V. Kauppi, a.g.e. s.292.

¹³⁷ Paul R., Viotti, Mark, V. Kauppi, a.g.e. ss.291-292.

uygulamaya çalışmaları adı geçen yazarları dil odaklı sosyal inşacılığın kurucuları haline getirmiştir.¹³⁸

Klasik sosyolojik inşacılar ile eleştirel inşacılar arasındaki önemli bakış açısı farklılıklarından biri de nesnel bir dünyanın varlığı hakkındaki varsayımlardır. Klasik yaklaşım bizim dışımızda nesnel bir dünyanın varlığını kabul ederken, eleştirel inşacılar dile vurgu yapmaktadırlar.¹³⁹ Kratochwil'e göre zihinlerimizin dışında bir dünyanın varlığı konusunda nerdeyse hiç kimsenin bir şüphesinin bulunmamaktadır. Ancak buradaki esas mesele bizim bunu saf ve doğrudan bir şekilde mi algıladığımız yoksa halihazırda kesin kategoriler ve teorik unsurlar tarafından şekillendirilmiş ve organize edilmiş haliyle mi algıladığımızdır.¹⁴⁰

Söylemsel inşacı yazarlar John R. Searle'nin *konuşma edimleri* (speech acts) kuramına yönelik çalışmalarından oldukça etkilenmişlerdir. Daha çok kuralların (Nicholas Onuf) ve normların (Friedrich Kratochwil) dilsel inşasına odaklanan inşacı yazarlar, dilin kullanımının sosyal anlamın ortaya çıkışında etken olduğunu kabul etmektedirler. Konuşma edimleri teorisi, konuşmanın aynı zamanda bir eylem türü olduğunu, belli kategorilerdeki konuşmaların yalnızca söz olmakla kalmayıp bunun ötesine geçerek bir eylem haline geldiğini savunmaktadır. Uluslararası ilişkiler düşünüldüğünde aktörlerin (devletlerin ve uluslararası kurumların) bir "taahhütte bulunma"sının, "söz verme"sinin, "tehdit etmesi"nin veya "özür dilemesi"nin oldukça önemli siyasal sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Dolayısıyla konuşmak aynı zamanda yapmaktır. Benzer bir şekilde uluslararası alanda bir olayın, durumun veya olgunun tanımlanması, adlandırılması veya betimlenmesi de konuşma edimlerine örnek teşkil etmektedir. Zira bir çatışmanın "etnik temizlik" olarak adlandırılmasının veya bir olayın "terör saldırısı" olarak nitelendirilmesinin ciddi sonuçlar doğurduğu, aktörlerin davranışları (insani müdahale gibi) açısından siyasi söylemlerin oluşturulmasına veya etik tartışmalarının başlamasına yol açmaktadır.¹⁴¹

Eleştirel düşünceye yakın, dil odaklı çalışmalar yapan ve Jürgen Habermas'ın "iletişimsel eylem" teorisini uluslararası ilişkiler alanına uygulamaya çalışan (Andrew Linklater ve

¹³⁸ Mustafa Küçük, a.g.e. s.389.

¹³⁹ Karin Marie, Fierke, a.g.e. ss.174.

¹⁴⁰ Friedrich Kratochwil, "Constructing a New Orthodoxy? Wendt's 'Social Theory of International Politics' and the Constructivist Challenge, *Millenium-Journal of International Studies*, Vol. 29, No:1, p. 91.

¹⁴¹ Mustafa Küçük, a.g.e. ss.389-390.

Thomas Risse gibi) inşacılar da eleştirel inşacılık içerisinde kabul edilmektedir. Post-yapısalcı ve postmodernist eleştirilere daha duyarlı olan bu düşünürler, Nicholas Onuf ve Friedrich Kratochwil gibi diğer dile odaklanmış inşacılarından farklı olarak söylemler üzerine odaklanmışlardır. Öznelerarası anlamın, kimliklerin ve normların hegemonik söylemlerden, sosyal ve siyasal güç ilişkilerinden ve tarihsel olasılıklardan bağımsız bir şekilde ortaya çıkamayacağını savunmaktadırlar.¹⁴²

2.1.5.2. Postmodernist inşacılık

Ruggie'nin yaptığı sınıflandırmadaki diğer bir inşacı yaklaşım Postmodernist İnşacılık'tır. Kimi yazarların sınıflandırmasında radikal inşacı olarak da adlandırılmaktadır.¹⁴³ Richard Ashley, David Campbell, James DerDarian, Robert B. J. Walker'ın çalışmalarını ve Spike Peterson gibi feminist araştırmacıları bu grup içerisinde değerlendiren Ruggie, Postmodern inşacı yaklaşımın sosyal bilimlerin geleneksel epistemolojisini reddettiğini belirtmektedir.¹⁴⁴ Entelektüel köklerini başta Friedrich Nietzsche'ye daha yakın dönemde ise Michel Foucault'ya ve Jacques Derrida'ya dayandırabileceğimiz bu yaklaşımın modernizmin ilke ve pratiklerinden epistemolojik olarak kesin bir kopuşu benimsediğini söylemek mümkündür.¹⁴⁵

Güç-bilgi ilişkisi üzerinde önemle duran postmodernist düşünürler, Michael Foucault'nun bilgi üretiminin güç ile bilgi arasında karşılıklı ve destekleyici bir ilişkinin bulunduğu siyasi bir süreç olduğu yönündeki düşüncesine genel olarak katılmaktadırlar.¹⁴⁶ Nietzsche'nin birden çok doğrunun bulunduğunu, tek bir tarihi doğrunun bulunmadığını çünkü doğruluğu tespit edebilmek için nesnel bir standardın olmadığını belirttiği düşüncesine katılan postmodernistler, gerçek nedenlerin belirlenmesinin de imkansızlığını kabul

¹⁴² Mustafa Küçük, a.g.e. ss.390-391, Jeffrey T. Checkel, a.g.e. s. 239

¹⁴³ Mustafa Küçük, a.g.e. s. 383.

¹⁴⁴ Adı geçen yazarların yaptığı çalışmaların Postyapısalcılık (Poststructuralism) başlığı altında değerlendirildiği çalışmalar da bulunmaktadır. Hatta Ruggie'nin postmodernist olarak değerlendirdiği David Campbell, postyapısalcılığın uluslararası ilişkiler disiplinine 1980'li yıllarda Richard Ashley, James Der Darian, R. B. J. Walker ve Michael Shapiro'nun yaptığı çalışmalarla dahil olduğunu ifade etmektedir. Bakınız: David Campbell, "Poststructuralism", in, Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith (Ed.), International Relations Theories, Oxford University Press, 2007, New York, p.206.

¹⁴⁵ John Gerard Ruggie, "What Makes the World Hang Together?...", s.881.

¹⁴⁶ Paul R., Viotti, Mark, V. Kauppi, a.g.e. ss.334-335. Tuncay Kardaş, Ramazan Erdağ, "Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler", içinde, Ramazan Gözen (Der.), Uluslararası İlişkiler Teorileri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019 (İkinci Basım), ss.420-421.

etmektedirler.¹⁴⁷ Tek bir doğrunun varlığını reddeden Postmodernistler, doğru bilginin elde edilmesinde ana akım teorilerin geleneksel yaklaşımlarının ve bu teoriler tarafından kullanılan pozitivist metodolojinin de tek yöntem olarak kabul edilmesine karşıdır. Postmodernist inşacılar öznel dilin dilin inşasını vurgulamakta ve söylem analizi üzerinde önemle durmaktadırlar. “Hegemonik söylemin” disiplinler güçler aracılığıyla bir “hakikat rejimi”ni dayattığını iddia etmektedirler.¹⁴⁸

Postmodernist inşacılar veya radikal inşacılar sosyal dünyaya ilişkin bilgilerimizi sınamayabileceğimiz, destekleyebileceğimiz veya teyit edebileceğimiz, dilimizin ve söylemlerimizin dışında, nesnel bir referans noktasının bulunmadığını düşünmektedirler. Ayrıca doğa bilimlerinde kullanılan yöntemlerin sosyal bilimlerde kullanılamayacağını, her iki alan arasında yöntem birliğinin mümkün olmadığını savunmaktadırlar.¹⁴⁹ Teorik önermelerin doğruluğunu sınamayabilecek herhangi bir ölçütün veya referans noktasının bulunmaması nedeniyle halihazırdaki tüm söylemler neredeyse eşittir. Bilimsellik iddiasında bulunan mevcut yaklaşımlar yalnızca egemen söylemin bir yansımasıdır. Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde ana akımı oluşturan pozitivist-rasyonalist yaklaşımların “bilim” alanındaki hegemonyalarının aşılması ve disiplinde farklı bakış açılarının yer almasının sağlanması postmodern inşacıların temel amacını oluşturmaktadır.¹⁵⁰

Postmodernist/radikal inşacılar pozitivism ile post pozitivism arasındaki ontolojik, epistemolojik ve metodolojik farklılığın ortaya çıkardığı boşluğun kapatılmasının mümkün olmadığını düşünmektedirler. Dolayısıyla sosyal inşacılığın bu iki pozisyon arasında “üçüncü bir yol” veya “orta yol” olarak ortaya çıkması radikal inşacılar tarafından pek mümkün görünmemektedir.

Postmodernist/radikal inşacılık moderniteden kopuşu temsil ederken bu grup dışındaki diğer tüm sosyal inşacı düşünür ve yazarların ise modernist olarak değerlendirilebileceğini söylemek mümkündür.

¹⁴⁷ John Gerard Ruggie, “What Makes the World Hang Together?..., s.881, Paul R., Viotti, Mark, V. Kauppi, a.g.e. ss.334-335.

¹⁴⁸ John Gerard Ruggie, “What Makes the World Hang Together?..., s.881, Paul R., Viotti, Mark, V. Kauppi, a.g.e. ss.334-335. Tuncay Kardaş, Ramazan Erdağ, a.g.e. 420.

¹⁴⁹ Mustafa Küçük, a.g.e. ss. 383-385.

¹⁵⁰ Mustafa Küçük, a.g.e. s. 385.

2.1.5.3. Tabiatçı (naturalist) inşacılık

John Gerard Ruggie sosyal inşacı yaklaşımları gruplandırırken Alexander Wendt, Roy Bhaskhar ve David Dessler'i natüralist (tabiatçı) olarak nitelendirmiştir. Pozitivizm ile post pozitivizm arasındaki tartışmada pozitivist yaklaşıma en yakın sosyal inşacı yaklaşımın natüralist inşacı yaklaşım olduğunu söylemek mümkündür. Zira natüralist inşacılık diğer inşacı yaklaşımlardan özellikle epistemolojik açıdan ayrılmaktadır. Neoklasik inşacı yaklaşımlar gibi ana akım teorileştirme çabalarıyla bazı benzerlikler taşır ancak, neoklasik inşacı yaklaşımdan farklı olarak “bilimsel realizm” felsefi doktrininden ve özellikle Roy Bhaskhar'ın çalışmalarına dayanmaktadır.¹⁵¹

Bilimsel realizm (bilimsel gerçekçilik) kavramının çok çeşitli kullanımları mevcuttur. Kendilerini bilimsel gerçekçi olarak tanımlayan yazarlara göre “olgun” bilimsel teoriler dünyanın gerçek özelliklerine atıfta bulunmaktadır. Geçmişte kabul edilen bilimsel teorilerin zamanla yanlışlanıyor olması çağdaş teorilerin doğrulanmasına yönelik ısrarlı bir şüphecilik için makul bir neden sunmamaktadır.¹⁵² Bilimsel gerçekçilik, bizim bilgimizden bağımsız olarak dışarıda nesnel bir dünyanın var olduğunu, bilimsel teorilerin ve bilimsel araştırmaların amacının dünyanın hem gözlemleyebildiğimiz hem de gözlemleyemediğimiz yönlerini açığa çıkarmak olduğunu ifade etmektedir. Bu yönüyle bilimsel gerçekçiliğin sosyal inşacılıkla ve mantıksal ampirizmle bir tezat oluşturmaktadır.¹⁵³ Ancak Alexander Wendt'in bilimsel realizm yorumu felsefe sözlüğündeki bu anlamın dışındadır. Zira Wendt realizmin bir bilim felsefesi olduğunu, bir toplum teorisi olmadığı için ampirik sorulara cevap vermesinin beklenmemesi gerektiğini belirtmektedir. Bir toplum veya uluslararası siyaset teorisi devletler sistemi realizm sayesinde bilinebilir ancak devletlerin nasıl davrandıklarını veya neyden yapıldıklarını anlatmaz, çünkü bunu yapması gereken sosyal bilimcilerdir, felsefeciler değil.¹⁵⁴ Alexander Wendt'e göre bilimsel gerçekçiliğin özünü dünyada olup bitenin bizim bilgimiz veya inançlarımız tarafından şekillendirilmediği düşüncesi oluşturmaktadır. Wendt'e göre realizm tanımı şu şekilde özetlenebilir: Gözlemcilerin bireysel akıl ve dillerinden bağımsız olarak dışarıda bir dünya vardır ve yerleşik teoriler gözlemlenebilir olmasa dahi sıklıkla bu dünyaya atıfta bulunmaktadır.¹⁵⁵ Naturalist inşacılar, ana akım neorealist yaklaşımdan farklı olarak yalnızca gözlemlenebilir olanın varlığını değil, gözlemlenemeyen bir sosyal dünyanın da varlığını da kabul etmektedir. Ayrıca sosyal dünyanın öznelarası niteliğine de vurgu yapmaktadırlar.¹⁵⁶

¹⁵¹ John Gerard Ruggie, “What Makes the World Hang Together?..., s.881.

¹⁵² Robert Audi, a.g.e. s.702.

¹⁵³ Robert Audi, a.g.e. s.821

¹⁵⁴ Alexander Wendt, Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi, s.74

¹⁵⁵ Alexander Wendt, Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi, ss.73-74.

¹⁵⁶ John Gerard Ruggie, “What Makes the World Hang Together?..., s.882.

Radikal/postmodernist inşacılar ile taban tabana zıt bir epistemolojiyi savunan natüralist inşacılar doğa bilimlerinde kullanılan yöntemlerin sosyal bilimlere de uygulanabileceğini ve *bilimin tekliği* (*unity of science*) savunan tabiatçılık (natüralizm) düşüncesine yakındırlar. Naturalist inşacılar, uluslararası toplumun ve kültürün sosyal bir yapı olmasına karşın tamamen düşünsel olmadığını, bireysel düşüncelerin, söylemlerin ve tanımlamaların dışında nesnel ve yapısal bir gerçekliğe de sahip olduğunu düşünmektedirler. Maddi unsurları gözardı etmediği gibi sosyal inşanın ancak maddi bir zemin üzerinde tesis edilebileceğini savunan natüralist inşacılar, aynı zamanda doğa bilimlerinde kullanılan araştırma yöntemlerinin sosyal bilimlerde de kullanılabileceğini iddia etmektedirler. Böylece inşacı yaklaşıma uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde daha saygın ve merkezi bir konum kazandırmayı amaçlamaktadırlar. Alexander Wendt, hem inşacıların yorumsamacı ve kurucu yöntemlerinin hem de rasyonalistlerin nedensel yöntemlerinin sosyal araştırmalarda kullanılabileceğini savunmaktadır. Ancak, sosyal araştırmalarda kurucu yöntemin analitik önceliğe sahip olduğunu da ifade etmektedir.¹⁵⁷

Yukarıda genel hatlarıyla açıklanan farklı sosyal inşacı yaklaşımların yanı sıra daha farklı sınıflandırma ölçütlerine ve terminolojilere göre yapılan çeşitli gruplandırmalar da söz konusudur. Ancak özü itibariyle yukarıda belirtilen sınıflandırmaların çok da dışına çıkmadığı için bu kısımda daha detaylı bilgi verilmeyecektir. Takip eden kısımda sosyal inşacı yaklaşımlara getirilen eleştirilere değinilecek ve bu yaklaşımın tercih edilmesindeki sebepler ortaya konulacaktır.

2.1.6. Sosyal İnşacı Yaklaşıma Getirilen Eleştiriler

Sosyal inşacı yaklaşımların ortaya çıktığı 1980’li yıllardan itibaren uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde kendisine yer edindiğini söylemek mümkündür. 1980’li yılların sonunda neoliberal kurumsalcılık yaklaşımını savunan Robert Keohane, inşacı yaklaşımları bir araştırma programlarının bulunmadığı iddiasıyla eleştirmiştir. Neorealist John Mearsheimer, sosyal inşacılık, eleştirel teori ve postmodern teorilerin realizmin ortaya koyduğu kötümser tabloyu eleştirmelerini olumlu karşılamakla beraber, daha barışçıl bir dünyaya evrilme konusunda ortaya bir mekanizma koyamamalarından dolayı eleştirmiştir. Ancak Mearsheimer ve Keohane tarafından getirilen eleştiriler zamanla etkilerini yitirmişlerdir.¹⁵⁸

İnşacı yaklaşımlara karşı en önemli eleştiriler ve oldukça ciddi sorular yine inşacı yazarlar tarafından yöneltilmiştir. İnşacı anlayışlar arasında sahip olduğu merkezi konum nedeniyle soru ve eleştirilere en çok maruz kalan inşacı yaklaşım Wendt’in savunduğu natüralist

¹⁵⁷ Mustafa Küçük, a.g.e. ss. 383-384. Alexander Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, ss.74-75.

¹⁵⁸ Paul R., Viotti, Mark, V. Kauppi, a.g.e. ss.297-298.

inşacılıktır.¹⁵⁹ Wendt'in devlet merkezli bir sistemik kuram geliştirmeye çalışması, çalışmalarına yöneltlen ilk eleştirilerden olmuştur. Neoklasik yaklaşımdan etkilenen ve Kenneth Waltz'un klasik yaklaşım içerisinde yaptığını inşacılığın analitik araçlarıyla klasik yaklaşımın çalıştığı alanda (uluslararası sistem) yapmaya çalışan Wendt, bunun doğal bir sonucu olarak devletleri temel aktörler olarak almak durumunda kalır. Bu nedenle Wendt'in teorik penceresinden bakıldığında devlet dışı aktörlerin, maddi olmayan devletlerarası etkileşim süreçlerinin devletler sistemi üzerindeki etkisini görmek imkansızlaşır.¹⁶⁰

Eleştirel ve postmodernist inşacılar tarafından Alexander Wendt'e yöneltlen bir diğer eleştiri ise devlete ontolojik bir statü vermesidir. Devletin uluslararası yapılardan önce meydana geldiğini belirten Wendt'e göre devletin yalnızca sosyal kimliği uluslararası etkileşime girmektedir, devlet uluslararası etkileşime veya uluslararası sosyal yapılara bağlı olarak teşekkül etmemiştir, o daha öncesinde mevcuttur.¹⁶¹

İnşacı yaklaşımın yapı üzerine fazla odaklanması nedeniyle mikro süreçleri gözardı ettiğini ifade eden eleştirilerde bulunmaktadır. Yapı ile amil/aktör arasındaki karşılıklı etkileşimden ve yapılanma sürecinden söz edilmesine karşın, sosyal inşacı yazarları ampirik çalışmalar yaparken genellikle yapıyı merkeze almaktadırlar. Bu nedenle küresel çaptaki yapıları, normları ve uluslararası sosyal çevreyi başarıyla açıklamalarına rağmen, aktörlerin etkileşimi gibi mikro düzeyde yaşanan sosyal dönüşümü açıklamakta oldukça zayıf kalmaktadırlar.¹⁶²

Sosyal inşacı yaklaşımlar arasında hangi analiz düzeyinin daha açıklayıcı olduğu konusunda görüş farklılıkları bulunmaktadır. Wendt'in sistemik inşacılığı uluslararası normların ve kültürel yapıların devletlerin dış politikaları üzerinde kurucu etkileri olduğunu vurgularken, birim-düzey inşacılar ise devletlerin kendi iç yapılarının, kendi siyasal kültürlerinin veya toplumsal yapılarının devletlerin dış politikaları üzerinde daha etkili olduğunu savunmaktadır. Zira aktörlerin/devletlerin kendi iç yapıları uluslararası sistemden çok daha sosyal niteliğe sahiptir. Bu nedenle dış politikada karar alıcıların uluslararası toplumdan ziyade kendi ulusal toplumunun ve siyasal kültürünün etkisinde kalarak politika

¹⁵⁹Paul R., Viotti, Mark, V. Kauppi, a.g.e. ss.298-299.

¹⁶⁰ Mustafa Küçük, a.g.e. s.402.

¹⁶¹ Mustafa Küçük, a.g.e. s.402.

¹⁶² Mustafa Küçük, a.g.e. ss .402-403.

oluşturduklarını savunmaktadırlar.¹⁶³ Wendt'in kimlik ve çıkarların oluşum sürecini devletlerarası düzeyde incelemesi, devletlerin iç yapılarıyla ve toplumsal dinamikleriyle ilgilenmemesi önemli yapısal değişikliklerin gözden kaçırılmasına sebep olabilmektedir. Ayrıca sosyal dünyanın inşasında daha çok aktörlerin tutum ve davranışlarına odaklanan Wendt, dilin ve söylemin rolüne gereken önemi vermemekle eleştirilmiştir.¹⁶⁴ Özellikle yukarıda eleştirel ve modernist inşacı yaklaşımı savunduklarını belirttiğimiz Nicholas Onuf, Friedrich Kratochwil ve Reus-Smit gibi yazarların dilin ve söylemlerin önemine ve kurucu özelliklerine vurgu yapan “söylem edimleri” ve “iletişimsel eylem” yaklaşımlardan istifade ederek dilsel pratiklerin sosyal etkileşim içerisindeki kurucu ve dönüştürücü etkisini ortaya koyduklarını söylemek mümkündür.¹⁶⁵

İnşacı yaklaşımların sosyal gerçekliğin öznelarası boyutunun kavramsallaştırmakta gösterdiği başarıyı, sosyal gerçekliğin nesnel boyutlarını kavramsallaştırırken gösteremediğini ve bunun en önemli nedeninin yorumsamacı bir epistemolojinin benimsenmesi olduğunu ifade eden eleştiriler de bulunmaktadır.¹⁶⁶

Kısacası sosyal inşacı yaklaşıma yöneltilen gerek teorik gerekse meta-teorik eleştirilerin büyük bir kısmı eleştirel ve modernist sosyal inşacılar tarafından yapılmaktadır. Bir bakıma yaklaşımın kendi iç teorik tartışmaları olduğunu söylemek mümkündür.

2.1.7. Sosyal İnşacı Yaklaşımın Tercih Edilmesinin Nedenleri

Afganistan ile ilgili çalışmaların önemli bir bölümü bu ülkenin jeopolitik konumundan doğan önemine ve ülke içerisindeki istikrarsızlığın ortaya çıkardığı güvenlik sorunlarına odaklanmış çalışmalardan oluşmaktadır. Bu çalışmaların birçoğunda Afganistan edilgen bir unsur olarak ele alınmış, genellikle komşu ülkelerin veya süper güçlerin Afganistan'a yönelik siyasi faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Yaklaşık bir buçuk asırdır modernleşmeye/merkezileşmeye/muasırlaşmaya çalışan Afganistan'ın uluslararası toplumda bir yer edinme çabaları arzulanan sonuçları vermemiştir. Düşük maddi kapasitesi nedeniyle yalnızca uluslararası siyasette yaşanan önemli olaylar sonrasında hatırlanan

¹⁶³ Mustafa Küçük, a.g.e. s. 403.

¹⁶⁴ Alexander Wendt, “Anarchy is What States Make of it”, s.404, Mustafa Küçük, a.g.e. s. 404.

¹⁶⁵ Mustafa Küçük, a.g.e. s. 404.

¹⁶⁶ Klevis Kolasi, “Uluslararası İlişkilerde Sosyal Ontoloji Kavrayışının Meta-Teorik Eleştirisi”, Uluslararası İlişkiler, Cilt. 13, Sayı:59, 2018, ss.16-17.

Afganistan’da belki de tarihinin uluslararası kamuoyu tarafından en geniş çapta desteklenen modernleşme çabaları ve Afganistan’a yeni bir hüviyet kazandırma girişimleri çalışmamızın ana eksenini oluşturmaktadır. Bu çalışmada sosyal inşacı yaklaşımın tercih edilmesinin başlıca nedeni, 2001 yılı sonundan itibaren modern bir ulus-devlet olarak yeniden inşa edilmeye çalışılan Afganistan’ın uluslararası toplumun saygın bir üyesi olabilmek adına yeni bir kimlik kazanma sürecinin daha iyi anlaşılabilmesine olanak sağlayacak teorik zemin sunmasıdır. Yeni bir devlet kadar yeni bir ulusal kimlik de inşa etmeye çalışan Afganistan, uluslararası topluma entegre olmaya ve uluslararası kamuoyundaki negatif imajını düzeltmeye çalışmaktadır.

Maddi olanaklar açısından oldukça sınırlı kapasiteye sahip Afganistan’ın, dış politikasının ana akım teoriler çerçevesinde değerlendirilmesi sıklıkla jeopolitik teoriler ve güvenlik yaklaşımları çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Sınırlı maddi kapasiteye sahip olması ve çoğunlukla başarısız devlet kategorisinde değerlendirilmesi nedeniyle Afganistan’ın bir özne olarak dış politikası değerlendirmeye pek layık görülmemiştir. Genellikle Afganistan ile ilgili çalışmalarda diğer ülkelerin Afganistan’a yönelik politikaları değerlendirilmiş, Afganistan uluslararası sistemin aktörlerinden biri olmaktan ziyade edilgen bir nesne gibi algılanmıştır.

Bu çalışmada sosyal inşacı yaklaşımın tercih edilme nedenlerinden bir diğeri de ana akım teorilerin genellikle uluslararası sistem üzerinde etkili devletler göz önünde bulundurularak oluşturulan teorik alt yapısının Afganistan gibi küçük/orta ölçekli ve oldukça düşük maddi kapasiteye sahip bir devletin dış politikasının analizi için pek de uygun görülmemesidir.

2001 yılı sonrasında Afganistan’da inşa edilmeye çalışılan yeni ulusal kimliğin ve modern ulus devletin uluslararası toplumda öznelerarası anlamlara uygun bir şekilde dönüştürülmeye çalışılması (neredeyse tüm ülkelerin üzerinde uzlaşmaya vardığı insan haklarının, kadın haklarının, özgürlüklerin ve demokrasinin Afganistan’da tesis edilmeye çalışılması) sosyal gerçekliklerin ve kimliklerin inşa edilme süreçleri üzerinde dikkatle duran sosyal inşacı yaklaşımı diğer teorik yaklaşımlardan daha cazip hale getirmektedir.

Başta neorealizm olmak üzere ana akım teoriler ülkelerin iç yapılarını gözardı etmesi nedeniyle bu çalışma için uygun görülmemiştir. Afganistan gibi iç yapısı hakkında bilgi sahibi olmaksızın yapılacak tüm analizlerin az çok eksik kalacağı bir ülkenin dış

politikasının analizi için sosyal inşacı yaklaşım daha geniş imkanlar sunmaktadır. Şüphesiz ana akım teoriler üzerinden Afganistan'ın dış politikası analiz edilebilir, ancak bu analizlerin gözden kaçırdığı kısımların oldukça önemli olduğunu ve bu nedenle Afganistan dış politikasının yeterince anlaşılamayacağını söylemek çok iddialı olmasa gerektir.

Elbette her teorik yaklaşımın güçlü ve zayıf yönleri bulunmaktadır. Cevabı aranan bazı sorulara doyurucu cevaplar verebilen teorik yaklaşımlar, bazı soruları ise ya cevapsız bırakacak ya da tatmin edici olmayan cevaplar verebilecektir. Sosyal bilimlerde cevabı aranan tüm sorulara tam ve doyurucu cevaplar verebilen herhangi bir teorik yaklaşımın bulunması mümkün değildir, zira hemen her sosyal olgunun birden çok boyutu bulunmakla birlikte bu boyutlar zaman ve mekândan bağımsız veya verili/sabit değildir. Dolayısıyla sosyal inşacı yaklaşımın bu çalışmada cevabı aranan tüm sorulara eksiksiz cevaplar verebileceğini iddia etmek de pek mümkün değildir. Bu nedenle bu çalışmada daha çok kimlikler üzerinde durulacaktır. Sosyal inşacı yaklaşım içerisindeki diğer unsurlardan da istifade edilecektir. Bu çalışma eklektik bir yapıda olacaktır, zira çalışmanın ana eksenini oluşturan konu oldukça farklı boyutlara sahiptir ve çalışmada kullanılacak inşacı yaklaşımın bizatihi kendisi eklektik bir yapıdadır. Konunun daha iyi anlaşılması ve anlamlandırılması adına yapılan bu tercih nedeniyle, çalışmaya yöneltilecek “eklektisizm” eleştirileri baştan kabul edilmektedir.

2.2. Ulusun ve Devletin İnşası

Ulusun İnşası ve Devletin İnşası süreçleri kimi zaman birbirleri yerine kullanılmış ve sıklıkla karıştırılmış kavramlar olsa da bu çalışmada Devlet İnşası ve Ulus-Devlet İnşası şeklinde iki başlık altında toplanmıştır. Bu kavramlar üzerine yapılan teorik tartışmalar çalışmamızın kapsamının çok üzerindedir. Bundan dolayı bu çalışmada söz konusu kavramlar üzerinden yürütülen teorik tartışmalardan mümkün olduğunca kaçılmıştır.

2.2.1. Devlet İnşası

Devlet inşası ile ilgili çalışmalarda söz konusu kavram farklı şekillerde anlaşılmış ve farklı şekillerde çalışılmıştır. Bir bakıma bu kavramın bir tür çatı kavram olarak kullanıldığını ve yazarların bu çatı altındaki farklı alanlara odaklandıklarını söyleyebiliriz. Örneğin, Francis Fukuyama, Louis Dupree, Thomas Johnson gibi kimi akademisyenler devlet inşasını

demokratikleşme üzerinden tanımlarken, Samuel Huntington, Katleen Collins gibi bazı akademisyenler demokrasiye geçiş süreçleri üzerinden devlet inşasını değerlendirmişlerdir. Son zamanlarda devlet inşasını ifade etmek için kullanılan moda tabirlerden biri olan Barış İnşası (Peace Building) kavramının yanı sıra bu kavramı uluslararası müdahaleler üzerinden analiz eden çalışmalar da bulunmaktadır. Ulus inşası da devlet inşası ile örtüşen diğer bir alandır. Reinhard Bendix, James Dobbins, David Chandler gibi yazarların bu konuda çalışmaları mevcuttur. Literatürde devlet inşasının sıklıkla kurumların inşası veya bürokratik yapının geliştirilmesi şeklinde anlaşıldığına da rastlanmaktadır. Ekonomik gelişme, istikrarın sağlanması ve modernleşme kavramları da yine devlet inşası başlığı altında incelenen temel konular arasındadır.¹⁶⁷

Afganistan'da 2001 sonrasında yapılmak istenenlere bakıldığında yukarıda devlet inşası genel başlığı altında bulunan tüm alanlarda değişikliğe gidilmeye çalışıldığını söylemek mümkündür. Zira bir yandan istikrarlı bir yapıya kavuşturulmaya çalışılan Afganistan'da demokratikleşme yolunda da adımlar atılmıştır. Bürokratik yapı bir taraftan güçlendirilirken, öte taraftan yeni bir ulus inşa edilmesine yönelik çabalar olmuştur. ABD tarafından gerçekleştirilen askeri müdahale ve çatışma sonrası devletin inşasına yönelik teorik çalışmalarda yer alan öneriler uygulanmaya gayret edilmiştir. Kurulan, silahlandırılan ve eğitilen güvenlik birimleri aracılığıyla merkezi hükümetin nüfuz alanı tüm ülke sathına yayılmaya çalışılmıştır. 2001 yılı sonlarından itibaren Afganistan'da tesis edilmeye çalışılan demokratik, insan haklarına saygılı, serbest piyasanın hüküm sürdüğü, kendi ayakları üzerinde durabilen bir ekonomiye ve refaha sahip, istikrarlı, modern bir ulus devlet projesinin tam olarak başarıyla sonuçlandırıldığını söylemek imkansızdır. Ancak aradan geçen sürede Afganistan'da hiçbir değişikliğin yaşanmadığını iddia etmek de haksızlık olacaktır. Toplumsal dönüşümlerin doğası gereği çok yavaş ilerlediklerini göz önünde bulundurduğumuzda arzulanan hedeflerin kısa sürede ulaşılabilir hedefler olmadığını belirtmemiz gerekir. Kurumların teşekkül etmesi, konulan yasaların uygulanması, sorunlu alanların düzeltilmesi kâğıt üzerinde yazıldığı kadar çabuk sonuç vermemektedir. Afganistan'da devlet inşa sürecinin ortaya çıkardığı en büyük gerçek, teorik bilginin pratiğe yansımalarının her zaman kolaylıkla gerçekleşmediğidir. Teorik olarak Afganistan'da üst yapının değişmesi zamanla alt yapıda (halkta) önce davranış değişikliğine, sonrasında bu yeni davranış şekillerinin içselleştirilmesiyle birlikte bir kimlik değişikliğine yol açabilirdi.

¹⁶⁷ Rebecca Young Greven, "An Analysis of State Building: The Relation Between Pashtun 'Para-State' Institutions, and Political Instability in Afghanistan", Doktora Tezi, University of South Florida, 2014, ss.3-4.

Alt yapıdaki değişimin de üst yapıyı şekillendirmesi ile ortaya çıkacak sosyal gerçeklik yeni Afganistan'ı ortaya çıkarabilirdi, ancak bu etkileşim istenilen düzeyde sağlanamadığı için Afganistan'da yeni kimlik inşası şu an için akamete uğramıştır.¹⁶⁸

Ulus İnşası kavramının içeriği konusunda yazarlar arasında görüş birliği bulunduğunu iddia etmek güçtür. Amerikalı yazarların sıklıkla kullandıkları *ulus inşası* (*nation building*) kavramına ilişkin olarak özellikle Avrupalı yazarlar tarafından bazı eleştirilerin getirildiğini görmekteyiz. Francis Fukuyama'nın aktardığına göre Amerikalı yazarların, muhtemelen Amerika'nın kendi tarihsel tecrübesinin bir yansıması olarak, ulus inşasından anladıkları şey; köklü haklar, gelenekler ve kültürler olmaksızın yeni yerleşim birimlerinde inşa edilen yeni bir siyasi düzendir. Avrupalı düşünürler bunun "ulus inşası", olmadığını, zira ulus kavramının paylaşılan ortak değerleri, tarihsel toplumsal hafızayı ve gelenekleri de içerdiğini ve bu özelliklerin dışarıdan bir müdahale yoluyla inşa edilemeyeceğini savunmaktadırlar. Ulusların, söz konusu özellikler üzerinde önceden planlanmamış şekilde, tarihsel bir süreç dâhilinde evrilmeleri sonucunda inşa edildiklerini düşünmektedirler. Bu bakımdan Amerikalı yazarlar tarafından sıklıkla kullanılan "ulus inşası" kavramına çekinceli yaklaşmakta ve bunun ulus inşasından ziyade bir devlet inşası olduğunu, zira yapılan şeyin siyasi kurumların tesisi ve ekonomik kalkınmanın teşviki ile sınırlı olduğunu iddia etmektedirler. Fukuyama, bu eleştirilere büyük katılmakla birlikte ulus inşasının dışarıdan müdahale ile asla gerçekleştirilemeyeceği düşüncesine çekinceli yaklaşmaktadır. Fukuyama'ya göre, çoğu emperyal gücün kolonilerinde ulus inşasına yönelik çalışmaları olmuştur ve bu çalışmalardan bazılarında başarı sağlanmış ve ulus inşa edilmiştir. Fukuyama, bunun en çarpıcı örneği olarak Hindistan'ın Birleşik Krallık yönetimindeyken başlayan ulus inşası süreci sonunda merkezileşmiş, demokratik bir ulus devlete evrilmesini göstermektedir.¹⁶⁹ Ancak Fukuyama bunun istisnai örneklerden biri olduğunu kabul etmektedir, zira çoğu sömürgeci devlet kolonilerinde bu derece büyük ve kalıcı bir etki bırakmamıştır.

¹⁶⁸ 30 Ağustos 2021 tarihi itibarıyla son Amerikan askerlerinin de Afganistan'dan ayrılmasıyla birlikte Afganistan'da Taliban'ın ilerleyişi hızlanmış ve Taliban Afganistan'ın tamamına yakınında kontrolü ele geçirmiştir. Phil Stewart and Idrees Ali, "Last U.S. Troops Depart Afghanistan after Massive Airlift ending America's longest War", Reuters, 31 August 2021, <https://www.reuters.com/world/last-us-forces-leave-afghanistan-after-nearly-20-years-2021-08-30/>, [Erişim Tarihi: 12 Eylül 2021] Amerikan'ın en uzun savaşı böylelikle sona ermiştir. Yaklaşık 20 yıl boyunca devam eden "Sonsuz Özgürlük" (Enduring Freedom) operasyonunun ne derece başarılı olduğunu ise zaman gösterecektir.

¹⁶⁹ Francis Fukuyama, *Nation-Building and the Failure of Institutional Memory*, içinde *Nation Building: Beyond Afghanistan and Iraq*, Ed. Francis Fukuyama, The John Hopkins University Press, Baltimore, 2006, s.3

Başarılı ulus inşası örnekleri olarak kabul edilen, İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya ve Japonya'nın yeniden inşa süreçlerinde ABD ve diğer işgalci güçlerin etkisinin abartıldığını veya yanlış değerlendirildiğini düşünen Fukuyama, hem Almanya hem de Japonya'nın savaş nedeniyle zayıflamış ancak yapısal olarak bozulmadan kalabilen güçlü bürokratik yapıya sahip olduklarını iddia etmektedir. İşgal devletlerinin atadığı yetkililer her ne kadar siyasi olarak bu bürokratik yapıları tasfiye etmişlerse de savaş sonrası dönemde yeniden yapılanmanın gereklilikleri onları eski üst düzey birçok bürokrati görevlerine geri çağırmaya zorlamıştır. Her iki örnekte ulus inşası kapsamında gerçekleştirilenler, devletin varlığının ortadan kalktığı Somali, Doğu-Timor veya Afganistan gibi örneklerden oldukça farklı görünmektedir.¹⁷⁰

2.2.2. Ulus-Devletlerin İnşası

Ulus Devletlerin tarihi olarak Batı dünyasında (ilk olarak Avrupa'da) ortaya çıktığı genel kabul görmektedir. Batı dünyasının yaşadığı tarihsel süreç içerisinde, bir dönüşümün sonucu olarak ortaya çıkan modern ulus devletlerin, Batı dışındaki toplumlarda tarihsel sürecin doğal bir sonucu olarak rastlanılmadığı görülmektedir. Avrupa kıtasının kendine has tarihi tecrübelerinin (Reform Hareketleri, Merkantilizm, Sanayi Devrimi, Fransız İhtilali, Milliyetçiliğin Ortaya çıkışı gibi) yarattığı yaklaşık üç asırlık dönüşüm sonucunda ortaya çıkan ulus devlet modelinin, bu açıdan bakıldığında Batı dünyasına özgü olduğunu iddia etmek mümkündür. Batı dışı toplumlarda, bu tarihi tecrübelerin bir sonucu olmaktan ziyade hâlihazırdaki devletlerin kendi elleriyle inşa etmeye çalıştıkları, yukarıdan aşağıya (devlet kurumlarından halka doğru) bir inşa sürecinin yaşandığı gözlemlenmektedir. Zira Batı'da olduğu üzere uluslaşma çabalarını destekleyecek bir burjuvazi sınıfından yoksun olan, milliyetçilikle henüz tanışmamış ve sanayi devriminin getirdiği yeni üretim ilişkilerini tecrübe etmemiş bir toplumun demokratikleşme, ekonomik ve siyasal haklar, bireyselleşme gibi taleplerinin kendiliğinden ortaya çıkması pek mümkün değildir. Bu tür taleplerin ortaya çıkması ve yönetimde bulunanların bu taleplerle muhatap olması için toplumun zihinsel bir dönüşüm de yaşaması gerekmektedir. İnsanların içine doğdukları toplumun ve kültürün zihinsel kodlarından ve belleğini inşa eden tarihsel süreçlerinden farklı taleplerde bulunması pek rastlanılan bir durum değildir. Bu nedenle Avrupa'nın tecrübe ettiği kendine has tarihsel

¹⁷⁰ Fukuyama, a.g.e. s.4

süreçlerin, Avrupalıların zihin dünyasında ortaya çıkardığı dönüşümün de modern ulus devletlerin ortaya çıkmasında rolü olduğunu söylemek mümkündür.

Batı dünyasında ortaya çıkan modern ulus devlet modelini kendi hüküm sürdükleri topraklarda da uygulamak isteyen yöneticilerin önünde genellikle iki seçenek bulunmaktadır. Birinci seçenek; Avrupa'nın yaşadığı tecrübelerin bir benzerinin kendi ülkesinde yaşanmasını sağlamaktır. Bunun için; toplumun daha seküler bir anlayışa sahip olmasının sağlanması, sanayileşmenin gerçekleştirilmesi, üretim ilişkilerinde değişim yaşanması, bir burjuva sınıfının ortaya çıkması, kentleşmenin artması, geleneksel toplum yapısının bozulması, bireyselleşmenin yaygınlaşması, milliyetçi duyguların gelişmesi ve ulus bilincinin ortaya çıkması, toplumsal belleğin ve toplumsal kimliğin inşa edilmesi...vb. birçok değişimin yaşanması gerekmektedir. Bu değişim sürecinin son derece yıkıcı etkilerinin olabileceğini, Avrupa kıtasında yaşanan savaşları ve yıkımları göz önünde bulundurduğumuzda, iddia etmemiz mümkündür. Hem sonuçlarının çok uzun vadede ortaya çıktığı hem de sorunsuz bir şekilde gerçekleşme ihtimali pek olmayan bu seçeneğin kesin başarı şansı da bulunmamaktadır.

İkinci seçenek ise, devletin sosyo-ekonomik yapısının dönüştürülmesinin yönetici elitler eliyle yapılmasıdır. Devletin kurumsal yapısında meydana getirilecek değişimin ekonomik ve toplumsal hayata etki etmesiyle bir dönüşüm sürecinin yaşanmasıdır. Geleneksel toplumların hızlı değişimlere karşı kendiliğinden gönüllü olarak rıza gösterdikleri pek görülmediğinden yapılan reformların tepki görmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda devletin şiddet kullanma tekeli elinde bulundurması ve güçlü bir ordu yapılanmasına sahip olması hayati önem arz etmektedir. Yapılan reformların toplum hayatında yer edinebilmesi için yalnızca maddi açıdan değil, manevi açıdan da desteklenmesi ve bir zihinsel dönüşümün de yaşanması gerekmektedir. Bu aşamada eğitim politikalarının, özellikle toplumsal belleğin ve kimliğin yeniden inşa edilmesinde, son derece önemli bir role sahip oldukları görülmektedir. Ekonomik yapının değişmesi, geleneksel üretim ilişkilerinin yerine kapitalist üretim biçiminin ve serbest piyasa ekonomisinin etkin bir şekilde uygulanması da modern ulus devlet inşası için önemli adımlardan biridir. Yapılan reformların toplum nezdinde zemin kazanması ve beklenen dönüşümü sağlaması için, söz konusu reformların uzun süre etkin bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Zira geleneksel toplumlarda dönüşüm genellikle oldukça yavaş ilerlemektedir. Reform sonrası toplum içine doğan bireylerin, dönüşümün

nimetlerinden faydalanması ve yapılan değişiklikleri içselleştirmesi daha olası gözükmetedir.

2.3. Uluslararası İlişkilerde Dış Politika Analizi

2.3.1. Dış Politika Kavramı

Uluslararası ilişkiler disiplininin çalışma alanı ilk dönemlerde yalnızca devletler arası ilişkiler iken, uluslararası politika kavramı ile uluslararası ilişkiler birbirleriyle özdeşleştirilmiştir. Uluslararası ilişkiler disiplinin zaman içerisinde çok farklı konuları (devlet ve devlet dışı aktörlerin “uluslararası” olarak nitelendirilebilecek alanda gösterdikleri tüm faaliyetler) da içermeye başlaması sonucunda bu iki kavram arasında bir iş bölümü ortaya çıkmıştır.¹⁷¹ Benzer bir kavram kargaşası “*Dış ilişkiler*” ile “*Dış Politika*” kavramları arasında da yaşanmıştır. Klasik yaklaşıma göre iç ve dış politikaların çevreleri birbirlerinden neredeyse tamamen farklıdır ve devletlerin kendi sınırları içerisinde sınırsız egemenliğe sahiptir. Ancak zamanla iç-dış politika ayrımı eskisi kadar belirgin olmamaya başlamıştır. Özellikle 21. Yüzyılın başlarından itibaren uluslararası kamuoyunda geniş destek bulan *koruma sorumluluğu* (responsibility to protect)¹⁷² gibi ilkeler devletlerin iç meselelerinin de uluslararasılaşabileceğini göstermekte ve iç politika-dış politika ayrımını iyice anlamsız hale getirmektedir.

İngiliz dilinde “*dış politika*” kavramının karşılığı olarak *foreign policy* tabiri kullanılmaktadır. Türkçe’de policy kavramına karşılık gelen “siyasa”¹⁷³ kavramı önerilmektedir. Bu bakımdan dış siyasanın, bir ülkenin diğer ülkelerle ilişkilerindeki belli bir alandaki tutumunu ifade etmek için kullanılması daha yerinde olacaktır. Örneğin, bir ülkenin askeri dış siyasasının, ekonomik dış siyasasının veya politik dış siyasasının varlığından söz etmek daha doğru olacaktır.¹⁷⁴ Bu anlamda bir ülkenin dış politikası, onun

¹⁷¹ Davut Ateş, “Uluslararası Politika: Dünyayı Anlamak ve Anlatmak”, Dora Yayınları, Bursa, 2014, s.33.

¹⁷² Koruma sorumluluğu kısaca, devletlerin vatandaşlarına karşı yalnızca haklarının bulunmadığını aynı zamanda bazı yükümlülüklerinin de bulunduğunu ve bu yükümlülüklerinin başında da kendi vatandaşlarını korumanın geldiğini ifade etmektedir. Devletlerin şiddet kullanma tekelinin sınırsız olmadığını ve masum sivillere yönelik şiddet eylemlerinin devletlerin bir iç meselesi olarak değerlendirilemeyeceğini belirtmektedir.

¹⁷³ Siyasa kavramı Arapça kökenli bir kelimedir ve yönetmek, eğitmek, yetiştirmek anlamlarına gelmektedir. Bedevi toplumlarda hayvanların yetiştirilmesi ve terbiye edilmesi için kullanılan siyasa kelimesi modern dönemde Batı dillerindeki politika, politik ve policy kelimelerinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Bakınız: Davut Dursun, Siyaset ve Siyaset Bilimi, içinde, Davut Dursun, Mustafa Altunoğlu (Ed.), *Siyaset Bilimi*, Anadolu Üniversitesi Yayını no:2671, Eskişehir, 2012, s.3.

¹⁷⁴ Faruk Sönmezoğlu, Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995(İkinci Baskı), s.12.

uluslararası siyaset alanındaki konularından birini ve muhtemelen en önemlisini teşkil etmektedir.¹⁷⁵ Kısacası dış politika, dış ilişkilerin içerisinde yer alan konu başlıklarından birini oluşturmaktadır.

Bu çalışmada Afganistan İslam Cumhuriyetinin tüm dış ilişkileri değil, bu ilişkilerden politikaya dair olanlar üzerinde durulacaktır. Öncelikle dış politika kavramının bu çalışmada hangi anlamlarda kullanılacağı belirlenecek ve dış politika analiz yöntemleri hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Dış politika kavramının literatürde çok sayıda tanımı bulunmaktadır, ancak üzerinde tüm bilimadamlarının hemfikir olduğu “doğru”, “tam”, “kesin” veya “gerçek” bir tanımının olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Farklı türde dış politikaların bulunması ve bu politikaların çok boyutlu oluşundan kaynaklanıyor olsa gerek, ortaya “tam” ve “gerçek” bir tanım çıkarmak oldukça güçtür. Kavramın uluslararası ilişkiler disiplininin gelişip genişlemesine paralel bir şekilde zamanla farklı anlamları da bünyesine katmasından dolayı birçok yazar kavramı tanımlamaktan geri durmuştur. Bazı dış politika analizi kitaplarında dış politikanın tanımının yer almaması bu çekincenin bir sonucu olsa gerektir. Buna karşın hali hazırda çok sayıda dış politika tanımının bulunması yukarıdaki ifade ile bir çelişki teşkil ediyor gibi gözükse de verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere yapılan tanımlama girişimlerinin birçoğu çok genel ifadeler içermektedir, farklı tanımlamalara ancak kavramın detaylı analizini yapan çalışmalarda ulaşmak mümkündür. Ömer Göksel İşyar’a göre uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde devinim sağlayan dış politika kavramının farklı durumlara göre, “...çıkarlar, amaçlar, ulusal-uluslararası çevre, çevreye adaptasyon, kararlar, aksiyonlar, davranışlar vb.” unsurlar üzerinden tanımlanması mümkündür.¹⁷⁶ Bu durum kavramın tanımlanmasını zorlaştırmakta, hatta kimi yazarlarca mutlak bir tanımın yapılmasını imkânsız hale getirmektedir.

Graham Evans ve Jeffrey Newnham’a göre dış politika, “devletlerin (aktörlerin) hareket ettiği, tepki verdiği ve etkileşimde bulunduğu faaliyetlerdir”.¹⁷⁷ Davut Ateş’in Gideon Rose’dan aktardığı ve “geleneksel” olarak nitelendirdiği tanıma göre dış politika “bir tek devletin yani egemenin kendi amaçlarını gerçekleştirmek üzere dışındaki dünyaya ilişkin

¹⁷⁵ Faruk Sönmezoğlu, a.g.e., s.13.

¹⁷⁶ Ömer Göksel İşyar, a.g.e. s.201.

¹⁷⁷ Graham Evans, Jeffrey Newnham, a.g.e. s. 179.

belirlediği stratejiler, araçlar ve hareketlerin bütünü”dür.¹⁷⁸ M. Fatih Tayfur, dış politikayı “...devletlerin uluslararası sistem içinde yetkili organ ve temsilcileri aracılığıyla, esas itibariyle diğer devletlere yönelik olarak izledikleri siyaset ve davranışların tümü...” şeklinde tanımlamıştır.¹⁷⁹ Dış politika kavramının tam olarak tanımlanamayacağını kabul etmekle beraber yine de fikir vermesi amacıyla genel bir tanımlama yapan Marijke Breuning, dış politikayı *bir ülkenin sınırlarının ötesindeki çevreye yönelik tüm politikalarının ve etkileşimlerinin toplamı* olarak tanımlamaktadır.¹⁸⁰ Benzer bir tanımlamada bulunan Christopher Hill, dış politikayı *uluslararası ilişkilerde bağımsız bir aktör tarafından yürütülen resmi dış ilişkilerin toplamı* şeklinde tanımlamaktadır.¹⁸¹ Hill’in Manners ve Whitman’dan aktardığı bir tanıma göre ise dış politika, *hükümetler tarafından devletin sınırları dışındaki olayları etkileme veya yönetme girişimleridir*.¹⁸²

Yukarıdaki tanımların ortak olarak vurguladığı hususlardan çok kabaca bir dış politika tanımı elde etmeye çalışırsak dış politika, uluslararası siyasetteki aktörlerin (burada genellikle devletler kastedilmektedir), sınırları ötesindeki çevreyle (uluslararası yapı veya uluslararası toplum) yürüttükleri politik ilişkileri ifade etmektedir. Bu çalışmada, sosyal inşacı bir yaklaşım benimseneceği için devletlerin tam olarak davranışlarına yansıtamasalar da etkinlikleri sınırlı kalsa dahi söylemlerine önem verilecektir. Zira devletlerin kimliklerini yansıtan en önemli iletişim yöntemleri söylemleridir.

2.3.2. Dış Politika Analizi

2.3.2.1. Analiz düzeyi meselesi

Dış politika analizleri yapılırken uluslararası siyaset içerisinde yer alan çok sayıda aktörün birbirleriyle oluşturdukları karmaşık ilişkilerin daha sade ve analitik bir şekilde incelenebilmesi için analiz düzeyi yaklaşımından faydalanılmaktadır. Bu sayede yapılan değerlendirmelerin hangi seviyede ve hangi değişkenler baz alınarak yapıldığı

¹⁷⁸ Gideon Rose, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, World Politics, Vol:51, No:1, October 1988, pp.144-172, aktaran, Davut Ateş, a.g.e., s.35.

¹⁷⁹ Mehmet Fatih Tayfur, “Dış Politika”, içinde, Atilla Eralp (Der.), Devlet ve Ötesi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.73.

¹⁸⁰ Marijke Breuning, “Foreign Policy Analysis: A Comparative Introduction”, Palgrave Macmillan, New York, 2007, p.5.

¹⁸¹ Christopher Hill, “Foreign Policy in the Twenty-First Century”, Palgrave, New York, 2016 (Second Edition), p.5

¹⁸² Ian Manners, Richard G. Whitman (Eds.), “The Foreign Policies of European Member States”, Manchester University Press, Manchester, 2000, aktaran, Christopher Hill, a.g.e. s.30.

tanımlanabilmektedir. Analiz seviyesi yaklaşımı benzer düzeydeki aktörlerin veya süreçlerin incelenmesi açısından önemli araçlardan biridir. Uluslararası ilişkiler disiplininde genel kabul gören üç temel analiz seviyesi (birey, devlet ve sistem) bulunmakla birlikte bu analiz seviyelerinin bazı alt seviyelerinin varlığından söz etmek de mümkündür. Faruk Sönmezoğlu, analiz düzeyini aktörler ve sistem düzeyi olmak üzere iki temel gruba ayırmaktadır. Aktörler düzeyini ise; birey/grup düzeyi, devlet düzeyi ve uluslararası kuruluşlar düzeyi şeklinde sınıflandırmaktadır. Sistem düzeyini ise global sistem düzeyi ve alt-sistem düzeyi olarak ikiye ayıran Sönmezoğlu, alt-sistem düzeyini bölgesel ve fonksiyonel alt sistem düzeyi olarak iki gruba ayırmıştır.¹⁸³

Birey düzeyinde analiz genellikle bireylerin seçimleri, algıları ve davranışları üzerine odaklanmaktadır. Dış politika yapımındaki ağırlıklı rolleri nedeniyle özellikle devlet liderlerinin üzerinde sıklıkla durulan bu analiz düzeyinde, liderlerin/karar alıcıların dünyayı anlama ve anlamlandırma biçimleri, dünyayı nasıl algıladıkları ve bu algıların dış politika oluşturulmasına ne şekilde etki ettiği anlaşılmaya çalışılmaktadır. Liderlerin verdikleri veya vermedikleri kararlarla dünya siyasetine ve hatta tarihe yön verdikleri şeklindeki görüş birey analiz düzeyinde yapılan çoğu çalışmanın özünü oluşturmaktadır. Bu nedenle liderlerin kişisel özellikleri, inançları ve değerleri başta olmak üzere faktör, dış politikayı etkileyen unsurlar olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra liderin kişisel özelliklerinin dış politikada karar alma sürecini nasıl etkilediği üzerinde de durulmaktadır. Birey analiz düzeyinde ayrıca liderin içinde bulunduğu gruba (yakın çalışma arkadaşları, danışmanlar ve yakın çevresi) bağlı davranışları ve kurumlarla (bürokrasiyle) ilişkileri de analizin bir parçasını oluşturmaktadır.

Devlet düzeyinde analiz ana akım uluslararası ilişkiler teorileri tarafından genellikle maddi unsurlar (askeri güç, ekonomik büyüklük, siyasi yapı) üzerinden incelenmiştir. Devletler uluslararası siyasi yapının temel aktörü olarak değerlendirilmiştir. Devlet altı birim olarak değerlendirilen kamuoyunun, çıkar gruplarının ve siyasi organizasyonların dış politikaların oluşturulma sürecindeki etkisi klasik yaklaşımda genellikle gözardı edilirken, günümüzde devlet-altı birimlerin gerek iç gerekse dış politika oluşum süreçlerinde önemli etkiye sahip oldukları değerlendirilmektedir.

¹⁸³ Faruk Sönmezoğlu, Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995 (3. Baskı), ss. 68-78.

Sistem düzeyinde analiz, uluslararası siyasi yapıyı veya küresel düzeni içeren devlet-üstü diye nitelendirebileceğimiz bazı konuların küresel düzeyde incelenmesini sağlamaktadır. Sistem düzeyinde yapılan analizlerde uluslararası terörizm, küresel ısınma, uluslararası sistemdeki güç dağılımı, uluslararası göç, küreselleşme...vb. gibi birden çok devletin etkileşimini gerektiren olayların ve olguların ülkelerin dış politikaları üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Böylece çok geniş bir bakış açısıyla küresel çaptaki meseleler incelenebilmektedir.¹⁸⁴

Analiz düzeyleri araştırmacılar açısından dış politika analizleri için önemli katkılar sağlamaktadır. Her ne kadar kimi araştırmacılar tek bir seviyede yapılacak analizlerin çok daha faydalı olacağını iddia etseler de kimi akademisyenler de tam tersine farklı seviyelerde yapılacak analizlerin bütünlüyci sonuçlara ulaşılmasını sağlayacağını savunmaktadırlar. Aslına bakılacak olursa hangi analiz düzeylerinin kullanılması gerektiği daha çok araştırılmak istenen konuya bağlıdır. Dış politika gibi çok boyutlu bir alanda tek bir analiz düzeyinin kullanılması birçok önemli etkenin gözden kaçırılmasına ve yanlış yorumlamalara yol açma riski bulunmaktadır.

Bu çalışmada genellikle devlet düzeyinde analiz yapılacak olsa da diğer analiz düzeylerindeki birimlerden de istifade edilecektir. Zira devlet-altı birimlerin, bireylerin ve uluslararası sistemin Afganistan dış politikasının oluşumunda gözardı edilemeyecek kadar önemli etkileri bulunmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada devlet analiz düzeyi öncelikli olsa da yalnızca tek bir analiz düzeyi baz alınarak inceleme yapılmayacaktır.

2.2.3.2. Geleneksel dış politika analizi yaklaşımları

Soğuk Savaş döneminde uluslararası ilişkiler disiplini içerisindeki ana akım teorik yaklaşımların dış politikaya yaklaşımları genellikle dönemin şartlarını yansıtacak şekilde analiz edilmiştir. İki süper güç arasındaki rekabetin ortaya çıkardığı sistemin ve bu sistem içerisindeki temel aktörler olarak kabul edilen devletlerin analiz edildiği, devlet altı unsurların göz ardı edildiği veya önemsenmediği yaklaşımlar oldukça yaygındır. Sistemdeki güç dağılımlarının, sistemin temel aktörleri olan devletlerin davranışları üzerinde belirleyici etkisi olduğu düşünülmüştür. Bu dönemde dış politika analizinde güç yaklaşımı merkezi bir

¹⁸⁴ Cengiz Erişen, "Dış Politika Analizi ve Kuramsal Yaklaşımlar", içinde, Mehmet Murat Erdoğan (Der.), Dış Politika Analizi, Anadolu Üniversitesi Yayını no:2947, Eskişehir, 2013, ss. 5-8.

konumda yer almıştır.¹⁸⁵ Güç yaklaşımının temel olarak maddi kapasite analizi ve güç kullanmanın sonuçları üzerine odaklandığını söylemek mümkündür.¹⁸⁶

Soğuk Savaş döneminde dış politika analizlerinin yalnızca güç odaklı çalışmalardan oluştuğunu iddia etmek doğru olmayacaktır. Valerie M. Hudson ve Benjamin S. Day klasik dış politika analizi çalışmalarında paradigma değişikliklerine yol açmış üç çalışmanın bulunduğunu iddia etmektedirler. Dış politika analizi alanına önemli açılımlar getiren ve katkılar sunan bu çalışmalar şunlardır; Richard C. Snyder, H.W. Bruck ve Burton Sapin tarafından yazılan ve ilk orijinal versiyonu 1962 yılında basılan “*Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics*” adlı çalışma, James N. Rosenau tarafından yazılan ve 1964 yılında bir kitap bölümü olarak yazılan ve 2 yıl sonrasında ayrı bir kitap haline getirilen “*Pre-Theories and Theories of Foreign Policy*” başlıklı çalışması ve Margaret Sprout ve Harold Sprout tarafından “*Man-Milieu Relationship Hypotheses in the Context of International Politics*” başlığıyla 1956 yılında yayınlanan, 1957 yılında gözden geçirilmiş haliyle bir makale şeklinde basılan ve 1965 yılında “*The Ecological Perspective on Human Affairs With Special Reference to International Politics*” başlığını taşıyan bir kitaba dönüşmüş çalışmaları.¹⁸⁷

Snyder ve arkadaşları Dış Politika Analizinde yalnızca sonuçlardan hareket edilmemesi gerektiğini ifade etmiş ve *karar almanın (decisionmaking)* Dış Politika Analizi literatürüne girmesini sağlamışlardır. Temelde devlet analiz düzeyine bağlı kalan Snyder ve arkadaşları karar alma üzerine odaklanmışlardır. Karar alma sürecinde karar alıcıların birbiriyle ilişkisiz gibi görünen iç ve dış faktörler tarafından etki altında bırakıldığı görülmüştür. Bu sayede dış politika ile iç politikanın birbirinden tamamen bağımsız olmadıkları aksine karar alıcıların çift yönlü bir etkileşim ortamında faaliyet gösterdikleri ortaya konulmuştur.¹⁸⁸

James Rosenau, iç politika ve dış politika arasındaki ayrımın eskisi kadar belirgin olmadığını dolayısıyla dış politika analizinin yapılabilmesi için yalnızca uluslararası politika alanının

¹⁸⁵ Güç kavramı uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde oldukça tartışmalı bir içeriğe sahip olmakla birlikte muhtemelen alanda en yaygın kullanıma sahip kavramlardan biridir. Güç kavramını ve kavramı oluşturan unsurları detaylı bir şekilde incelemek bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Klasik realist düşüncedeki yazarların veya yapısal realist yazarların çalışmalarında birbirinden farklı anlama ve işleve sahip onlarca farklı güç tanımlamasına ulaşmak mümkündür, ancak çalışmamızın ana eksenini oluşturmaması nedeniyle güç kavramı ve bu kavram çevresinde şekillendirilen güç unsurları hakkında detaylı bilgi verilmeyecektir.

¹⁸⁶ Faruk Sönmezoğlu, “Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi”, ss.140-161.

¹⁸⁷ Valerie M. Hudson, Benjamin S. Day, *Foreign Policy Analysis: Classical and Contemporary Theory*, Rowman&Littlefield, London, 2020 (Third Edition), p.14

¹⁸⁸ Valerie M. Hudson, Benjamin S. Day, a.g.e. ss.14-15

değil, siyaset biliminin de analizlere katılmasının gerekli olduğunu belirtmektedir. Rosenau'ya göre, iki disiplinin kavramsal çerçeve olarak birbirlerinden ayrı şekilde kullanılması ortaya bir dış politika teorisinin çıkmasını engellemektedir. Dış politikanın hem iç hem de dış faktörler tarafından şekillendirildiğini kabul etmek bu iki yapı arasındaki ilişkinin ne şekilde gerçekleştiğini izah etmek için yeterli değildir. Dış politika analizinin kapsamlı ve test edilebilir genel bir teoriden yoksun olduğunu belirten Rosenau, ulusal ve uluslararası düzeyde açıklayıcı olabilecek bir teori geliştirmeyi amaçlamıştır.¹⁸⁹

Rosenau'ya göre bir dış politika teorisine katkı sunabilecek en önemli yaklaşım, “bağıntı” yaklaşımıdır. Bağıntı kavramını “*bir sistemden kaynaklanan ve diğerinde tepki doğuran tüm tekrarlanan davranış dizileri*” şeklinde tanımlayan Rosenau, bir devletin (aktörün) iç ve dış politik çevre ile etkileşimini ve bu etkileşimin politikaların şekillendirilmesindeki rolünü ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁹⁰

Harold ve Margarot Sprout, dış politika çıktılarının yalnızca devletlerarası sistem içerisindeki güç kapasitelerinin analiz edilmesiyle doğru bir şekilde anlaşılamayacağını iddia etmişlerdir. Dış politika analizi yapılırken “girişimlerin/teşebbüslerin” de analize dahil edilmesi gerektiğini savunan Sprout, psiko-ortam (*psycho-milieu*) kavramını ortaya atmışlardır. Girişimlerin anlaşılabilmesi için dış politika kararlarını oluşturan bireylerin veya grupların psiko-ortamına bakmak gerekmektedir. Psiko-ortam kavramı uluslararası ve operasyonel çevrenin karar alıcılar tarafından algılandığı veya yorumlandığı bağlamı ifade etmektedir. Karar alıcıların algıladığı operasyonel ortam ile gerçek operasyonel ortam arasında uyumsuzlukların söz konusu olması halinde dış politika kararlarının tatmin edici sonuçlar doğurmaması olasıdır.¹⁹¹

2.3.2.3. Dış politika analizinde yakın dönem

Soğuk Savaşın bitmesi, dış politikaya bakış açısında da bir dönüşüm başlatmıştır. Dünya siyasetine büyük güçler arasında yaşanan bir satranç maçı nazarıyla bakılmayan bu dönemde dış politika analizi daha geniş perspektiflerden yararlanılan ve daha disiplinlerarası bir çalışma alanı haline gelmiştir. Ancak Dış Politika Analizi alanının Soğuk Savaş Döneminde

¹⁸⁹ Valerie M. Hudson, Benjamin S. Day, a.g.e. s.15, Faruk Sönmezoğlu, “Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi”, ss.192-193

¹⁹⁰ Faruk Sönmezoğlu, “Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi”, s.193

¹⁹¹ Valerie M. Hudson, Benjamin S. Day, a.g.e. ss.15-16.

kullanılan yöntemleri veya anlayışı tamamen terk ettiğini söylemek mümkün değildir. Yukarıda adı geçen ve geleneksel/ana akım bakış açısını genişletmeye çalışan, literatüre katkı yaparak Dış Politika Analizi alanında dönüşümü başlatan çalışmaların etkilerini soğuk savaş sonrası döneme de taşıdıkları görülmektedir.

Valerie M. Hudson ve Benjamin S. Day, Dış Politika Analizinde, ulus-devlet analiz düzeyinin altındaki birimlerin de analizlere dahil edilmesinin, birden çok analiz düzeyinin kullanıldığı çoknedenli (multicausal) açıklama çabalarının, sosyal bilimlerdeki farklı teori ve bulgulardan faydalanma eğiliminin Soğuk Savaş dönemi sonrasında da sürdürüldüğünü belirtmektedir. Yine aynı yazarlara göre, yakın dönemde karar verme sürecinin bizzat kendisi de süreç sonucundaki çıktılar (outputs) kadar önemli görülmektedir.¹⁹²

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası ilişkiler alanında kendisine sıklıkla müracat edilen sosyal inşacı yaklaşımların Dış Politika Analizlerinde de kendisine daha fazla yer bulduğunu söylemek mümkündür. Houghton ve Kaarbo gibi bazı akademisyenler Dış Politika Analizi ile inşacılığın arasında doğal bir ilişki olduğunu savunmuşlardır. Dış Politika Analizi alanı ile inşacılığın kesiştiği alanın teorik ilerleme açısından bir potansiyele sahip olduğunu ancak bu konuda yapılan çalışmaların sınırlı kaldığını belirten yazarlar da bulunmaktadır.¹⁹³

Uluslararası İlişkiler disiplinde yaşanan “inşacı dönüş” sonrası Dış Politika Analizlerinde de sosyal inşacı modellerin kullanıldığına sıklıkla rastlanılmaktadır. Uluslararası politikanın ve uluslararası sistemin “sosyal” olarak inşa edildiğini savunan sosyal inşacı yaklaşıma göre, dış politika da bunun bir uzantısı olarak inşa edilmektedir. Aktörler ve kurumlar tarafından (kişiler, sosyal yapılar, kurumlar, düzenler...vb.) karşılıklı olarak inşa edilen ve dolayısıyla iki yönlü olan bir süreci ifade etmektedir. Sosyal inşacı yaklaşımda genellikle dış politika ve karar verme sürecinin birçok nedensel faktörünün bulunduğu ve dış politikaların tek bir nedensel faktörle açıklanamayacağı için karmaşık analiz düzeyi kullanılmaktadır.¹⁹⁴ Amillerin ve yapıların karşılıklı olarak inşa ettiği sosyal gerçeklik ve bu ikisi arasındaki etkileşim sosyal inşacı yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. Aktörlerin yapıya veya

¹⁹² Valerie M. Hudson, Benjamin S. Day, a.g.e. s. 28.

¹⁹³ Valerie M. Hudson, Benjamin S. Day, a.g.e. s. 29.

¹⁹⁴ Ömer Göksel İşyar, a.g.e. s.89.

yapıların aktörlere bir üstünlüğünün bulunmamaktadır. Ayrıca inşacı bakış açısıyla, dış politikada hiçbir kavram, kurum veya terim statik bir yapıda değildir. Gayet esnek yapıdaki kurumlar ve söylemler, sosyal dünyanın bir parçası olan dış politikanın da yeniden inşa edilebilir ve değiştirilebilir bir yapıda olmasını sağlamaktadır.¹⁹⁵

Bir dış politika eyleminin gerçekleştirilmesinde karar alma sürecine dahil olanların düşüncelerinin etkisinin mi yoksa bu kişilerin karar alma sürecini etkileyen yapının rolü olduğu konusunda inşacı yaklaşım hem yapıyı hem aktörü hem de ikisi arasındaki etkileşimi analize dahil ettiği için, karmaşık olmakla birlikte, oldukça faydalı bir bakış açısı sunmaktadır. Bu sayede daha bütüncül ve doğruya yakın bir yaklaşım sunmaktadır.

2.4. Afganistan'daki Dönüşümün Kökleşmesi ve Bilişsel Çelişki Kuramı

Afganistan'ın halihazırda sürdürmekte olduğu dönüşüm çabalarının toplum nezdinde kök salabilmesi ve zamanla zihinsel dönüşümün sağlanabilmesi için gerçekleştirilen reformların istikrarlı bir şekilde ve uzun süreli olarak uygulanması gerekmektedir. Reformların inşa ettiği yeni düzen içerisinde yaşamaya başlayan halkın, yapılan değişiklikleri benimseyebilmesi için belirli bir süre yeni düzenin getirdiklerini tecrübe etmelidir. 2001 yılı sonrasında kurulan yeni Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin kazanım olarak gördüğü demokratik seçimlerin, eğitim-öğretimin yaygınlaşmasının, kadınların sosyal ve siyasal hayata katılımının dönüştürücü etkisinin ortaya çıkabilmesi için bu kazanımların istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi gerekmektedir. Böylelikle dönüşmeye başlayan toplumsal hayat, üst yapıyı da dönüştürmeye başlayacaktır. Reformlar aracılığıyla ortaya konan yeni kurallar, normlar ve değerler bireylerin davranışını bir yandan kısıtlar ve şekillendirirken, toplumsal yapı içerisinde öznelarası uzlaşının sağlanmasına ve Afgan toplumunun dönüşmesine katkıda bulunacaktır. Kısacası Afgan ulusu inşa etmek için adımlar atan merkezi hükümetin koyduğu kuralların ve benimsetmeye çalıştığı ortak değerlerin bireyler tarafından benimsenmesi ve içselleştirilmesi kimliklerin inşası için son derece önemlidir. Bu nedenle merkezi hükümet tarafından çıkarılan yasaların, ülkenin resmi sınırlarının her noktasında istikrarlı bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Ancak Afganistan'da ülkenin tamamı üzerinde muktadir bir yönetimin tesis edilemediği görülmektedir.

¹⁹⁵ Ömer Göksel İşyar, a.g.e. s.89.

Yukarıdan aşağıya doğru (devlet tarafından halkın talebi olmaksızın) gerçekleştirilen reform hareketlerinin toplum nezdinde zemin kazanması çoğu zaman kolay olmamaktadır. Zamana yayılan ve tedrici olarak gerçekleştirilen reformların istikrarlı bir şekilde uygulanmaya devam etmesi halinde bireylerin davranışlarını dönüştürme ihtimali yüksektir. Değişimin hızlı olması halinde özellikle geleneksel toplumlarda reformlara karşı bir direncin ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Zira geleneksel/muhafazakâr toplumlarda değişimin kaçınılmaz olduğu kabul edilse dahi, değişimin hızlı ve kontrolsüz bir şekilde gerçekleşmesi bu toplulukları korkuya sevk etmektedir. Bu korku, bir öfkeye veya tepkiye kolaylıkla dönüştürülebilir ve değişime karşı bir direncin ortaya çıkmasına sebep olabilir. Nitekim Afganistan’da 1920’li yıllarda Emanullah Han tarafından gerçekleştirilmeye çalışılan reformlardan başta mollalar olmak üzere halkın bir kesiminden ciddi tepkilerle karşılaşılınca geri adım atılmak zorunda kalınmıştır.¹⁹⁶

Reform aracılığıyla toplumsal davranış değişikliklerine yol açabilmek için hukuk ve eğitim en önemli araçlardır. Toplum mühendisliğinin bu iki önemli aracı istikrarlı bir şekilde uzun süre uygulanarak arzulanan tutum değişikliğinin gerçekleştirilmesi mümkün gözükmemektedir. Tutum değişikliğinin ortaya çıkışını daha iyi kavrayabilmek adına Leon Festinger’in 1957 yılında ortaya koyduğu Bilişsel Çelişki Kuramı¹⁹⁷,’ndan bu aşamada faydalanılması yerinde olacaktır. Her ne kadar bu kuram satın alma karar süreçleri ve tüketici davranışları üzerine inşa edilmiş olsa da¹⁹⁸, insanların tutum değişikliklerinin anlaşılmasında oldukça açıklayıcı bir kuram olduğu düşünülmektedir. Zira bu kurama göre bireyler zihinsel tutarlılığa ihtiyaç duyarlar ve inançlarıyla uyumsuz olan bir bilgiyle karşılaştıklarında huzursuzluk yaşarlar. Sonrasında ise bu huzursuzluktan kurtulabilmek için söz konusu uyumsuzluğu gidermeye

¹⁹⁶ Thomas J. Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, Princeton University Press, New Jersey, 2010, ss.181-182.

¹⁹⁷ Leon Festinger ve meslektaşlarının mürit rolüne girerek gözlemledikleri bir tarikatta gerçekleşmeyen kehanetler sonrasında tarikat üyelerinin bu duruma nasıl tepki verdiklerini tespit etmeye çalıştıkları bir araştırmada, bazı tarikat üyelerinin kehanetler gerçekleşmeyince kendilerini aptal gibi hissettiklerini ifade etmelerine karşın, tarikat üyelerinin çoğunluğunun inançlarını haklı çıkarmaya çalıştıklarını gözlemlenmiştir. Leon Festinger’in bu çalışmadan yola çıkarak ortaya koyduğu kurama göre, bireyin inandığı şey ile sahip olduğu bilgi arasında bir tutarlılık bulunmadığı hallerde birey huzursuzluk hissetmeye başlar. Bu huzursuzluk ise bireyi, tutarsızlığı gidermeye ve söz konusu huzursuzluktan kurtulmaya yönlendirir. Bakınız: Yücel, E , Çizel, B. "Bilişsel Uyumsuzluk Teorisi Üzerine Kavramsal Bir İnceleme: Satın Alma Perspektifi". *Journal of Yaşar University* 13 (2018): 151 (Erişim Tarihi: 17/06/2019)

¹⁹⁸ Lemi Baruh, Hakan Tunçel, *Pazarlama İletişimi, Tüketici Davranışı ve İkna Psikolojisi*, içinde “Psikoloji”, Ed. Zeynep Cemalcılar, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, Ocak 2016(7. Baskı), ss.236-237, Jerry Suls, *Encyclopædia Britannica*, Leon Festinger maddesi, <https://www.britannica.com/biography/Leon-Festinger>, (Erişim Tarihi: 18/07/2020)

ve kendi düşüncelerini rasyonalize etmeye çalışırlar.¹⁹⁹ Kişinin tutum ve davranışlarıyla inanç ve düşünceleri arasındaki uyumsuzluğun uzun süre sürdürülmesi psikolojik rahatsızlıklara yol açabilmektedir. Festinger'e göre, söz konusu uyumsuzluğun ortadan kaldırılabilmesi için birey iki yola başvurabilir: 1) *Davranış değiştirmek*, 2) *Uyumsuz bilgiyi yok saymak veya o bilgiye bilişsel açıdan kendi düşüncesiyle uyumlu yeni bilişsel unsurlar eklemek*.²⁰⁰

Kişinin ortaya çıkan uyumsuz kişisel davranışlarına haklılık kazandırma için kendisi dışında bir nedene veya açıklamaya yönelmesine *dışsal gerekçe (external justification)* adı verilmektedir. Maruz kalınacak bir cezadan kaçınma veya büyük bir ödül elde etme gibi dış faktörlerin, dışsal gerekçe üretilmesinde sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Yapılan davranışın haklılaştırılması için yeterince dışsal gerekçe bulunamadığı durumlarda, ortaya çıkan uyumsuzluğun azaltılması amacıyla *içsel gerekçe (internal justification)* bulunmaya çalışılmaktadır. Kişi, öncesinde olumlu fikirlere sahip olduğu şey veya durumla ilgili olumsuz bir nokta bulabilmek veya tam tersi durumda olumlu bir yön bulabilmek için çabalamaya başlamaktadır. Yeterince gayret gösterilmesi durumunda yüksek ihtimalle aranılan şey bulunacaktır. Kısa bir süre sonra söz konusu kişinin tutumu, ifade ettikleri ile aynı doğrultuda değişmeye başlayacak ve bu şekilde söylenenler inanılan şeyler haline gelecektir.²⁰¹ Bir fikir veya tutumun gerçekte inanılan şeylerden farklı olması durumunda, eğer dışsal gerekçenin etkisi çok az ise, inanılan şeyler söylenen yalanlara çok daha fazla benzemeye başlamaktadır. Kişi, kişi söylediği yalanın gerçek veya gerçeğe yakın olduğuna kendi kendisini ikna etmeye yönelmektedir. Bu duruma *karşı tutumsal savunma (Counterattitudinal Advocacy)*²⁰² denmektedir.

Leon Festinger ve J. Merrill Carlsmith'in 1959 yılında yaptıkları bir çalışmada, katılımcıların davranışlarında dışsal gerekçenin ne derece etkin olduğunu test eden bir deney gerçekleştirmişlerdir. Söz konusu deneyde dışsal gerekçenin görece güçlü olması halinde,

¹⁹⁹ Bir bakıma Psikanalitik Teoride yer alan savunma mekanizmalarından mantığa bürüme (bahane bulma) mekanizmasında olduğu gibi bireyin yapmış olduğu davranışa makul açıklamalarda bulunma çabasına girmesi söz konusudur.

²⁰⁰ Festinger, L. 1957. A theory of cognitive dissonance, Evanston, IL: Row & Peterson, s. 6 aktaran Yücel E. Çizel B. A.g.e. s.154

²⁰¹ Elliot Aronson, Timothy D. Wilson, Robin M. Akert, Social Psychology. Pearson Education International, New Jersey, 2005 (5th Edition), ss.176

²⁰² Karşı tutumsal savunma, en basit tanımıyla, bir kişinin mevcut tutumuyla çelişen ikna edici bir mesajdır. Bakınız: American Psychological Association, APA Dictionary of Psychology, counterattitudinal advocacy <https://dictionary.apa.org/counterattitudinal-advocacy>

yalan söylemek durumunda kalan katılımcıların yalan söylediklerini ancak bu yalanlara inanmadıklarını, dışsal gerekçenin görece az etkin olduğu halde ise, katılımcıların söyledikleri yalanların gerçeğe yakın olduğu konusunda kendi kendilerini ikna etmekte oldukça başarılı olduklarını ortaya koymuştur.²⁰³ Bu deneyin farklı versiyonlarının, farklı gruplara ve farklı konulara uygulanması sonucunda; *karşı tutumsal savunmanın* yalnızca basit meselelerde geçerli olmadığı, bütünlük olmaksızın davranış sergilemenin kendiliğinden uyumsuzluk ürettiği, tutum değişikliğinin yalnızca söylem bazında kalmadığı ve davranışlara yansıdığı ortaya konmuştur.²⁰⁴ Buradan hareketle kabaca şu sonuca ulaşılabileceğini düşünmekteyiz: Bireylerin inanç ve düşüncelerine uyumlu şekilde tutum ve davranış sergileyememeleri halinde, hâlihazırda gösterdikleri tutum ve davranışları bir şekilde içselleştirmekte veya rasyonalize etmektedir. Dolayısıyla devlet eliyle gerçekleştirilen toplumsal dönüşüm süreçlerinde, bireylerin başlangıçta düşüncelerine uygun bulmadıkları ancak uygulamak ve davranışlarına yansıtmak durumunda kaldıkları değişiklikleri zaman içerisinde içselleştirmeye eğilimli olduklarını iddia etmek mümkündür. Tutum ve davranış değişikliklerinin zamanla zihinsel dönüşümü de beraberinde getirmesi, toplumun zihinsel dönüşümünün kısa vadede gerçekleşebileceği anlamı taşımamaktadır. Özellikle geleneksel toplum yapılarında toplumsal dönüşüm oldukça yavaş ilerlemektedir. Bu tür toplumlarda toplumsal dönüşümün mutlaka gerçekleşeceği düşüncesi yadsınmaz, ancak dönüşümün mümkün olan en yavaş şekilde gerçekleşmesi arzulanır. Büyük çapta ve derin değişiklikler geleneksel toplum yapılarında ciddi endişeye ve tepkilere yol açmaktadır. Bu nedenle toplumsal değişimin yönü kadar, hızı da önem taşımaktadır. İdaresi altında bulunan toplumun hızlı bir şekilde ve ciddi bir değişim yaşamasını isteyen birçok yönetici toplumsal tepki ile hatta isyanlarla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Benzer bir durum Afganistan'ın modernleşme çabalarının anlatılacağı ilerleyen bölümlerde detaylandırılacaktır.

Kısaca özetleyecek olursak, toplumsal dönüşüm süreçlerinin ortaya çıkardığı tutum ve davranış değişiklikleri bireylerin zihinsel dönüşümünü (daha doğru bir ifadeyle değişen şartlar karşısında uyumunu) başlatacaktır. Geleneksel toplum yapılarında zihinsel

²⁰³ Bu deneyde deneye katılan öğrencilerin yarısına yalan söylemeleri için 20 dolar teklif edilmişken, diğer katılımcılara yalan söylemeleri için yalnızca 1 dolarlık ödül teklif edilmiştir. Bakınız: Elliot Aronson, Timothy D. Wilson, Robin M. Akert, a.g.e. ss.176-177

²⁰⁴ Daha detaylı bilgi için bakınız: Elliot Aronson, Timothy D. Wilson, Robin M. Akert, a.g.e. ss.176-177.

dönüşümün, özellikle kırsal alanlarda, oldukça yavaş ilerlediği göz ardı edilmemelidir.²⁰⁵ Toplumsal, siyasal ve ekonomik dönüşümü amaçlayan reform süreçlerinin istikrarlı bir şekilde uzun süre devam ettirilmesi halinde, reformların getirdiği değişiklikler bu süreç içerisinde doğup büyüyen nesiller tarafından zaman içerisinde kanıksanacaktır. Bu reformların yarattığı ortamda zihin dünyası şekillenen yeni nesiller, yapılmak istenen dönüşümü içselleştirecek ve benimseyecektir. Dolayısıyla yeni bir devlet modelinin inşasının zemininin sağlam bir yapıya kavuşması için birden fazla nesil geçmesi gerektiğini düşünmekteyim.

2.5. Afganistan’ın Bir Dış Politikası Var mı?

Çalışmamızın cevap aradığı sorulardan biri şudur: Afganistan gibi maddi kapasitesi düşük bir ülkenin dış politikası olabilir mi? Jeopolitik açıdan önemli bir konumda olmasına karşın Afganistan’ın dış politikasına yönelik çalışmaların kayda değer bir noktada olmamasının temel nedeninin dış politikanın yalnızca belirli yeterliliklere sahip devletler için geçerli olabileceğine yönelik yaygın bir kanaatin bulunması olduğunu düşünmekteyim. Bu çalışmanın varlık nedenini oluşturan temel varsayımlardan biri de hemen her devletin sahip olduğu gibi Afganistan İslam Cumhuriyetinin de belirli sınırlılıklarına rağmen, bir “*Dış Politikasının*” bulunduğuudur. Bu dış politikanın tarihsel süreç içerisinde kırılmalara ve değişime uğramasına karşın belli başlı süreklilikleri de barındırdığına inanılmaktadır. 2001 yılı sonlarından itibaren uygulanmaya çalışılan “yeni” Afganistan’ın inşa süreci, ülkenin dış politikasına da yansımıştır. Bunun ile ilgili detaylara çalışmamızın üçüncü bölümünde yer verilecektir.

Bu kısımda Afganistan’ın Dış Politikasının analizinin ne şekilde yapılacağına değinilecektir. Öncelikle Afganistan’ın bir dış politikaya sahip olabileceği belirtilecek, sonrasında ise bu dış politikanın ne şekilde analiz edileceği ortaya konulacaktır. Sosyal inşacı bir bakış açısı üzerinden değerlendirme yapılacağı için aktörün (bu çalışmada Afganistan’ın) uluslararası toplum içerisindeki konumunun belirlenmesi adına kısaca bir tespit yapılacaktır. Zira aktörün inşa kimlik inşa ederken kendisini uluslararası toplum nezdinde konumlandığı pozisyon, kendisini nasıl gördüğü ve nasıl tanımladığı (ben tanımı) ile diğer aktörlerin

²⁰⁵ Türkiye’de sosyoloji çalışmalarının ilk örneklerini teşkil eden köy araştırmalarının da gösterdiği üzere, merkezde gerçekleştirilen reformların dönüştürücü etkisinin kırsal kesimlere nüfuz etmesi oldukça yavaş gerçekleşmektedir. Kentlerde görece daha hızlı ilerleyen uyum ve dönüşüm süreci kırsal kesimlere oldukça geç sirayet etmektedir.

kendisini nasıl görmesini istediğine ilişkin arzusu (algı-imaj) arasındaki etkileşim aktörün davranışları (dış politikası) üzerinde oldukça önemli bir rola sahiptir.²⁰⁶

Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde İkinci Dünya savaşı sonrası dönemde merkezi bir konuma yükselen realist yaklaşımın da etkisiyle dış politika analizlerinin odak noktasını büyük güçler oluşturmuştur. Ancak sömürgeci güçlerin kolonilerinden çekilmesiyle başlayan dekolonizasyon süreciyle İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni düzene dâhil olan çok sayıda devlet özellikle uluslararası örgütler aracılığıyla uluslararası siyasette rol almaya başlamışlardır. Bağımsızlıklarını yeni kazanmış bu ülkeler üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmış ve söz konusu ülkeler literatüre öncelikle “küçük devletler” şeklinde tanımlanmalarıyla dâhil olmuştur. Soğuk Savaş döneminin baskın çift kutuplu düzeninin etkisiyle “küçük devletler” üzerine yapılan çalışmalar daha çok bu ülkelerin güvenlikleri ve bloklarla ilişkileri üzerine odaklanmıştır. 1980’li yıllara gelindiğinde literatürdeki ana akımı oluşturan neorealist ve neoliberal kurumsalcılık yaklaşımları arasındaki tartışmalar sırasında söz konusu ülkelerle ilgili çalışmalar neorealist yazarlar tarafından bu ülkelerin boyutu ve sahip oldukları göreceli güç potansiyeli açısından değerlendirilirken, neoliberal kurumsalcı yaklaşımı savunan yazarlar daha çok bu ülkelerin ekonomik bağımlılıkları, kalkınma meseleleri, küresel ekonomik sistem ve uluslararası kurumlarla ilişkileri çerçevesinde analizler gerçekleştirmişlerdir.²⁰⁷

1980’li yıllarda küçük devletlerle ilgili yapılan çalışmalarda yaşanan görece durağanlık, 1990’lı yılların başında Sovyetlerin ve Yugoslavya’nın dağılması sonrasında çok sayıda yeni küçük devletin ortaya çıkması, bölgesel entegrasyon ve küreselleşmenin de etkisiyle yerini yeniden canlanma sürecine bırakmıştır. Uluslararası İlişkiler’deki dönüşüme de paralel bir şekilde söz konusu ülkelerin dış politikaları rasyonalizm ve sosyal inşacı yaklaşımlar çerçevesinde hem güvenlik hem de kimlik faktörleri açısından analiz edilmeye başlanmıştır. 1950’li 1960’lı yıllarda küçük devletleri tanımlamak, kategorize etmek ve dış politikalarını analiz etmek için daha çok niceliksel (kantitatif) modeller kullanılmıştır. Niceliksel modeller ortaya konulurken ülkelerin nüfus, yüzölçümü, gayrisafi yurtiçi hasıla/ekonomik gelişmişlik gibi objektif materyal kriterler kullanılmıştır.²⁰⁸ Tom Crowards’ın dünya genelindeki 188

²⁰⁶ Ömer Göksel İşyar, *Karşılaştırmalı Dış Politikalar: Yöntemler, Modeller, Örnekler ve Karşılaştırmalı Dış Politika Analizi*, Dora Yayınları, Bursa, 2013 (İkinci Baskı), ss.91-92.

²⁰⁷ Özlem Tür, Nuri Salık, *Uluslararası İlişkilerde “Küçük Devletler”*: Gelişimi, Tanımı, Dış Politika ve İttifak Davranışları, *Uluslararası İlişkiler*, Vol.14, No.53 (2017), ss.5-6, (Link ekle) (Erişim Tarihi: 22/11/2020)

²⁰⁸ Özlem Tür, Nuri Salık, a.g.m. ss.6-7

ülkeyi nüfus, yüzölçümü ve gayrisafi yurtiçi hasıla verileri üzerinden kümelenme analizi yöntemini kullanarak kategorize ettiği çalışmada ülkelerin verileri; mikro, küçük, orta-küçük (medium-small), orta-büyük (medium-large) ve büyük devletler olarak 5 grupta toplanmıştır.²⁰⁹ 188 ülkeden 79'u küçük (ki bunun yaklaşık yarısı mikro devlet olarak sınıflandırılmıştır), 75 ülke “orta (medium)” kategorisinde, 34 ülke ise “büyük(large)” (bu ülkelerden 6 tanesi “çok büyük-very large” olarak nitelendirilmiştir) kategorisinde değerlendirilmiştir. Adı geçen çalışmada, muhtemelen gayrisafi yurtiçi hasıla verilerine ulaşamadığı ve çalışmanın dayandığı verilerin toplandığı yıllar dikkate alındığında Afganistan’ın iç savaş yaşadığı döneme denk gelmesi nedeniyle, Afganistan’a çalışmada yer verilmemiştir. Ancak belirtilen çalışmada kullanılan grup kriterleri üzerinden bir değerlendirme yapıldığı takdirde, Afganistan’ın orta büyüklükteki devletler grubunda yer alacağı görülmektedir, zira nüfus ve yüzölçümü açısından büyük devletler grubunda yer alsa da gayri safi yurtiçi hasıla verilerine göre Afganistan küçük ülke kategorisinde yer almaktadır. Çalışmada bu tür durumlarda ortalama değerler ve kümelenme dikkate alındığından, Afganistan Tom Cowards’ın çalışmasında orta büyüklükteki ülke kategorisinde yer alacaktır.

Nüfus, yüzölçümü ve gayrisafi yurtiçi hasıla gibi veriler üzerinden yapılan değerlendirmeler günümüzde daha az itibar görmektedir, zira adı geçen parametrelerin herkes tarafından kabul edilmiş standart değerleri bulunmadığından küçük devlet tanımlamaları oldukça subjektif bir hal almıştır.²¹⁰ Niceliksel yaklaşımın öznel yönünün ağır basması nedeniyle özellikle neorealist yazarların devletlerin sahip oldukları güç kapasitelerini ve güç ilişkilerini merkeze alan niteliksel (kalitatif) yaklaşımı ortaya koydukları görülmüştür. Özlem Tür ve Nuri Salık’ın Laurent Goetschel’den aktardığına göre, güç kavramının hem pozitif hem de negatif anlamı bulunmaktadır. Burada kullanılan pozitif-negatif ayrımı, Türkçe’deki anlamıyla olumlu-olumsuz anlamlarında kullanılmamaktadır. Goetschel pozitif anlamda gücü, klasik realist bakış açısındaki güç kavramı gibi, bir aktörün diğerlerinin davranışlarını değiştirme kapasitesini, diğerleri üzerinde etki doğurabilmesi anlamında kullanmaktadır. Negatif

²⁰⁹ Devletlerin içerisinde bulunduğu kategoriler gruplandırılırken, mikro, küçük, orta, büyük ve çok büyük şeklinde adlandırılmıştır. Çalışmanın orijinali 190 ülkeyi kapsamına rağmen, 1990’lı yılların ortalarındaki veriler kullanıldığı ve söz konusu dönemde Bosna Hersek ve Irak’a ait gayrisafi yurtiçi hasıla verileri uygun olmadığı için sonuçlar 188 ülke üzerinden açıklanmıştır. Benzer durumdaki ülkelerin durumuna ihtiyatla yaklaşıldığı belirtilmiştir. Bakınız: Tom Cowards, Defining the Category of ‘Small’ States, Journal of International Development, Vol. 14, 2002, s.168. DOI: 10.1002/jid.860

²¹⁰ Farklı yazarlar tarafından özellikle nüfus ve gayrisafi yurtiçi hasıla parametrelerinin küçük devlet tanımlamalarındaki eşik değerleri arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Bakınız: Özlem Tür, Nuri Salık, a.g.m. ss.7-8.

anlamda güç ise, bir aktörün kendi davranışına yönelik dışarıdan diğer aktörlerin yönlendirebileceği etkiden uzak olmayı, kendi davranışı üzerinde başka aktörlerin etkili olmasını engellemeyi ifade etmektedir. Bu bakımdan pozitif anlamda güç etkiye işaret ederken, negatif anlamda güç ise özerkliğe vurgu yapmaktadır. Büyük devletlerin her iki anlamda da güçlü olmasına karşın, küçük devletlerin her iki açıdan da eksikliğe sahip oldukları belirtilmektedir. Devletlerin tanımlanmasında güç parametrelerinin yanı sıra güç ilişkilerinin de bulunması gerektiğini düşünen yazarlara göre, küçük devlet-büyük devlet tanımlamalarının tek başına bir anlamı bulunmamaktadır. Bir devletin ilişki içerisinde bulunduğu ülkeye kıyasla büyük veya küçük olabilmektedir.²¹¹ Örneğin Yunanistan, Almanya ile kıyaslandığında küçük bir ülke konumundayken, Arnavutluk ile karşılaştırıldığında büyük bir ülke konumunda bulunabilmektedir. Almanya ise ABD ile karşılaştırıldığında daha küçüktür. Dolayısıyla bir ülkenin ilişkisel gücünün bulunması için, o ülkenin çok büyük olmasına gerek yoktur, hemen her ülkenin az veya çok ilişkisel gücü bulunmaktadır.

Niteliksel yaklaşımın güç ve güç ilişkileri üzerinden küçük devlet tanımı yapması nedeniyle küçük devletleri zayıf devletler (weak states) ile özdeşleştiren bir bakış açısının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Küçüklük ve zayıflık arasında bir ayrım yapılması gerektiğini ve söz konusu niteliklerin özdeş olmadığını savunan yazarlar, küçüklüğün niceliksel/fiziksel büyüklükle ilgili olduğunu, zayıflığın ise niteliksel bir özellik olduğunu ve güç kapasitesiyle ilişkili olduğunu iddia etmişlerdir. Örneğin İsrail'in yüzölçümü olarak büyük bir ülke olmamasına karşın uluslararası politikadaki gücü açısından kendisinden daha geniş topraklara sahip birçok devletten daha güçlü bir devlettir, bölgesel ve küresel politikada daha fazla etkiye sahiptir.²¹²

Niceliksel ve niteliksel yaklaşımların yanı sıra küçük devlet tanımlamalarıyla ilgili literatürdeki bir diğer yaklaşım ise algısal yaklaşımdır. Robert Rothstein'a göre güvenliklerini kendi imkânlarıyla sağlayamayacağını, bunun için başka devletlerin veya kurumların yardımına ihtiyaç duyduğunu kabul eden devletler küçük devletlerdir. Jeanne Hey'e göre ise küçük devletlerin halkları ve devlet kurumları kendilerini küçük olarak algılar veya söz konusu devlet diğer devletlerin halkları ve kurumları tarafından küçük olarak algılanırlar. Burada küçük devlet, küresel çapta etkili olamayacağını, yerel alanla sınırlı bir

²¹¹ Özlem Tür, Nuri Salık, a.g.m. ss.8-9.

²¹² Özlem Tür, Nuri Salık, a.g.m. s.10.

politik ağırlığa sahip olduğunu, güvenliğini tek başına sağlayamayacağını ve özel devlet çıkarlarının bir veya birden fazla büyük güç nazarında vazgeçilebilir olduğunu kabul etmektedir. Tabii ki, bir devletin kendisini büyük devlet olarak algılaması veya tanımlaması onu büyük devlet olarak kabul etmek için yeterli olmamaktadır, zira söz konusu devletin maddi gücünün ve kapasitesinin diğer devletler tarafından da kabul görmesi gerekmektedir. Dolayısıyla yalnızca algı düzeyinde ortaya konulacak iddialar yeterli olmamakta, iddiaların maddi güç ile de desteklenmesi beklenmektedir.²¹³

Yukarıda kısaca değinilen her üç yaklaşımın da güçlü ve zayıf yönleri bulunmaktadır. Bu üç yaklaşımın birlikte ele alınması ve bir ülkeye yönelik incelemenin bütüncül bir şekilde yapılması, tespitlerin daha doğru yapılmasını sağlayacaktır. Çalışmamızın odağını oluşturan Afganistan özelinde kısa bir değerlendirme yapacak olursak; Niceliksel yaklaşım açısından değerlendirildiğinde, Afganistan'ın sahip olduğu yüzölçümü ve nüfus açısından değerlendirildiğinde küçük bir devlet olmadığını söylemek mümkündür. Ekonomik açıdan zayıf bir performans göstermesi ise tek başına Afganistan'ı küçük devlet olarak nitelendirebilmek için yeterli olmamaktadır. Niteliksel açıdan bakıldığında Afganistan'ın, yaşadığı iç çatışmalardan dolayı güç kaybetmiş olsa da otonomi açısından tamamen güçsüz olmadığını söylemek mümkündür. Detaylarına çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde değinileceği üzere dışarıdan Afganistan'a müdahale edilmesi ve ülke politikalarının yönlendirilmesi pek kolay olmamaktadır. Algısal yaklaşım açısından değerlendirildiğinde, Afganistan'ın halihazırda kendi güvenliğini sağlama konusunda sorun yaşadığı görülmektedir. Ancak Afganistan hükümetlerinin kendi güvenliklerini sağlama konusunda diğer devlet ve uluslararası kurumlara bağımlılığının “geçici bir durum” olduğunu kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Afganistan devletinin ve halkının devletlerini küçük bir devlet olarak nitelendirmedikleri, küresel güçler dışındaki diğer devletlerin kurumları ve halkları tarafından da küçük devlet olarak algılanmadıkları düşünülmektedir. Gerçekte küçük devlet olmadıkları halde, o şekilde algılanmanın kendileri açısından faydalı olduğunu düşündükleri için devlet kimliklerini küçük devlet kimliği şeklinde inşa eden devletler de bulunmaktadır. Kimi zaman Afganistan'ın da devlet kimliği inşasında, bu tür bir avantajdan yararlanmak istediğine ilişkin izlenimler de uyanmaktadır. Bu açılardan değerlendirildiğinde Afganistan'ı

²¹³ Özlem Tür, Nuri Salık, a.g.m. ss.10-11.

iç sorunların zayıf düşürdüğü bölgesel orta ölçekli bir ülke olarak tanımlamak daha isabetli olacaktır.

Afganistan'ın *kendi imajı* (self image)²¹⁴ ile diğer uluslararası aktörlerin Afganistan hakkındaki algıları arasında ciddi bir uyumsuzluğun olduğunu iddia etmek mümkündür. Kendisini “Asya'nın kalbi”²¹⁵ olarak gören Afganistan, önemli tarihi ticaret yollarının kesiştiği bir noktada bulunması ve zengin bir kültürel mirasa sahip olması nedeniyle uluslararası toplum içerisinde saygın bir konumda olması gerektiğini düşünmektedir. Ancak içerisinde bulunduğu uzun dönemli iç çatışma ortamı ve istikrarsız iç yapısının da etkisiyle, başta komşu olduğu ülkeler olmak üzere birçok ülke açısından güvenlik sorunlarına yol açan, uluslararası terör örgütlerinin kendisine yer bulabildikleri ve başarısız bir devlet olarak değerlendirilmektedir.²¹⁶ Afganistan devletinin bu olumsuz imajdan kurtulması mümkün olmakla birlikte, bunun kolay olmayacağını da belirtmemiz gerekmektedir. Zira çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği üzere Afgansitan'da değişime karşı oldukça dirençli yapılar bulunmaktadır.

2.6. Afganistan'ın Kimlik ikilemi (Herod-Zealot)

İslam Dünyasının Batı Dünyası karşısında geriye düşmeye başladığı 18. yüzyıldan itibaren İslam Dünyasının kendi içerisinde bir alternatif üretme çalışmalarını da beraberinde getirmiştir. İslam dünyasının başlangıçta kabul etmekte zorlandığı yenik duruma düşme ve hezimete uğrama psikolojisi zamanla atlatılarak yerini içeriden çözüm arayışlarına ve alternatif bakış açılara bırakmıştır. Yaşanan psikolojik hezimetin henüz dahi tam olarak atlatılabildiğini iddia etmek güçtür. Batıcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük gibi birçok yaklaşımın çözüm aradığı temel sorun, Batı Dünyası karşısında uğranılan psikolojik hezimetin nasıl giderileceği ve büyümekte olan sömürgeleştirilme tehdidi karşısında nasıl bir yol izlenmesi gerektiğidir. Bu noktada Arnold Toynbee'nin *Medeniyet Yargılanıyor*

²¹⁴ Kişinin kendisi hakkında sahip olduğu ve kendisini nasıl gördüğünü, kendisi hakkındaki düşüncelerinin neler olduğunu yansıtan kişisel görüşü ifade etmektedir.

²¹⁵ Asyan'ın kalbi ifadesi Afganların kendilerini övmek için ortaya attıkları bir tabir olmayıp, Pakistan'ın milli şairi olarak nitelendirilen Muhammed İkbal'in şiirlerinde Afganistan için kullandığı bir ifadedir. Bakınız: Sinan Tavukcu, “Asya'nın Kalbi-İstanbul Sürecinden Afgan Barış Görüşmelerine...”, Stratejik Düşünce Enstitüsü, 31 Mart 2021, <https://www.sde.org.tr/sinan-tavukcu/genel/asyanin-kalbi-istanbul-surecinden-afgan-baris-gorusmelerine-kose-yazisi-21663>, [Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2021]

²¹⁶ Afganistan'ın içerisinde bulunduğu istikrarsızlığın yol açtığı bölgesel güvenlik sorunlarının detaylı analizi için bakınız: Study on Security Cooperation in the Heart of Asia Region, Asia Foundation, https://www.hoa.gov.af/images/PDF/Heart_of_Asia_Regional_Security_Cooperatcompressed.pdf?type=file, [Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2020]

(Civilization on Trial)²¹⁷ kitabında kendisinin tarihle ilgili düşüncelerini ortaya koyarken başvurduğu diyalektik bakış açısına değinmekte yarar vardır. Toynbee'ye göre medeniyetler ortaya çıktıktan sonra çeşitli meydan okumalarla karşılaşılır. Bu meydan okumalara karşı cevap verebildikleri durumlarda daha gelişmiş bir aşamaya gelirler. Yeni geldikleri aşamalar da sürekli aynı şekilde devam etmez ve bu medeniyetler zamanla yeni meydan okumalarla karşılaşılır. Meydan okumalara karşılık verebildikleri sürece gelişmeye devam eden medeniyetler, karşılarına çıkan meydan okumalara gerekli cevabı verememeleri halinde ise zayıflar ve çökerler. Toynbee, Yunan Medeniyetinin milattan önce 5. asırda yıkılmasının sebebini karşılaştığı birçok meydan okumaya başarılı bir şekilde cevap verememesinde bulmaktadır.²¹⁸

Arnold Toynbee yukarıda adı geçen çalışmasının *İslam, Batı ve Gelecek* başlığını taşıyan 10. kısmında İslam medeniyetinin doğuşundan itibaren karşılaştığı meydan okumalardan (Haçlı Seferleri, Moğol İstilasası vb.) başarılı çıkmasına karşın ilk kez böylesi zor bir durumda kaldığını belirtmektedir. Zira İslam dünyasının yalnızca silah bakımından değil, silah teknolojilerinin bağımlı olduğu iktisadi teknikler ve hepsinden önce manevi kültür açısından Batı medeniyetinin gerisine düştüğünü ifade etmektedir. Toynbee'ye göre medeni bir toplumun kendisini bu tür bir tehlike içerisinde bulması halinde, bu meydan okumaya karşılık vermek amacıyla iki alternatif cevap geliştirdiğini görmekteyiz. Arnold Toynbee, Batı medeniyeti karşısında yenilgiye uğrayan İslam dünyasının temelde iki yaklaşım geliştirdiğini savunmaktadır. İslam ve Batı dünyası arasındaki ilişkide her iki alternatif yoldan da örnekler bulmak mümkündür. Toynbee bu iki cevap yolunu “*Herodçuluk*” (Herodianism) ve “*Zealotçuluk*” (Zealotism) olarak adlandırmaktadır.²¹⁹

Kudüs'ü ele geçiren Roma İmparatorluğunun valiliğini üstlenen, Roma'nın üstünlüğünü kabul edip Romalılar gibi olmaya çalışan ve bu şekilde hayatta kalılabileceğini düşünen Herod Antipas'a atıfla Herodçuluk şeklinde ifade edilen görüşü savunan yaklaşım, kendisinden güçlü veya üstün görünen medeniyeti neyin üstün kıldığını anlamaya ve üstün

²¹⁷ Arnold Toynbee, görüşlerini belirtirken Batı Medeniyetinin üstünlüğüne ilişkin kesin inanç sahibi biri olarak düşüncelerini aktarmaktadır. Çalışmamızın amacı yeni bir tarih felsefesi geliştirmek veya tarih felsefesine ilişkin bazı görüşleri tartışmak değildir. Bu nedenle yalnızca, Arnold Toynbee'nin İslam dünyasında Batıya karşı takınılan tavırları kategorize etmek için kullandığı tanımlamalardan istifade edilecektir zira söz konusu tanımlamaların günümüzdeki bazı yaklaşımları değerlendirme açısından faydalı olduğu düşünülmektedir.

²¹⁸ Arnold J. Toynbee, *Civilization on Trial*, Oxford University Press, New York, 1948, s.56.

²¹⁹ Arnold Toynbee, a.g.e. ss.184-187.

olan medeniyete benzemeye çalışır. Bir bakıma etkisiz olduğu anlaşılan geleneksel yöntemlerin terk edilerek, düşmanın silahıyla silahlanmayı öngören bir yaklaşım olduğunu söylemek mümkündür. Toynbee, İslam dünyasındaki Herodçu yaklaşıma sahip kişilere örnek olarak, Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Sultan İkinci Mahmut, Mustafa Kemal Atatürk, Kral Emanullah Han'ı vermektedir.²²⁰

Zealotçuluk ise, daha çok tepkisel bir hareketi ifade etmektedir. Bu yaklaşım daha önceki dönemlerde, henüz hezimete uğramadığı zamanlardaki anlayışa geri dönmeyi, düşmandan hiçbir şey almamayı ve geleneksel yöntemlerle devam etmeyi savunmaktadır. Moğol istilasından sonra İslam dünyasının yaşadığı travmaya çözüm bulmak amacıyla İbn-i Teymiyye gibi düşünürler tarafından savunulan ve İslamın “parlak” kabul edilen dönemlerine dönerek, kendi öz kaynaklarına dönerek, çözümü kendi köklerinde arayan selefi hareketlerin bu bağlamda değerlendirilmesi mümkündür. Nitekim İbn-i Teymiyye, Hafız Zehebî, İbn Kayyim el-Cevziyye gibi alimlerin düşüncelerinden beslenen ancak bunu daha dışlayıcı ve tekfirci bir harekete dönüştüren ve şiddete yönlendiren Muhammed bin Abdulvehhab'ın görüşleri üzerine inşa edilen Vehhabilik, birçok radikal düşüncenin de temelini oluşturmaktadır.²²¹ Toynbee tarafından Zealotçu olarak değerlendirilen Vehhabi düşüncenin yanı sıra, Kuzey Afrika'daki Senusiler, Romalılara karşı mücadele eden Maccabiler, Sultan İkinci Abdülhamit ve İmam Yahya, aynı kapsamda yer almaktadır.²²²

Toynbee Zealotçuları, başlarını kuma gömen devekuşlarına benzetirken, Herodçuları bugün ile cesurca yüzleşen ve geleceği araştıranlar şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre, Zealotçular içgüdüleriyle hareket etmelerine karşın, Herodçular mantıklarıyla hareket ediyordu.²²³ Buna karşın, Toynbee, Herodçuluğun doğasında iki zayıflığı taşıdığını ifade etmektedir. Öncelikle Herodçuluk, taklitçi ve yaratıcı olmayan niteliği nedeniyle başarılı olması halinde dahi insanların ruhlarında yaratıcı yeni enerjiler açığa çıkarmayacak onun yerine taklit edilen toplumların ürünlerinin miktarını arttıracaktır. Yani orijinal versiyonuna bir şey katamayan, taklit ürünler olarak kalacaklardır. Toynbee'ye göre Herodçuluğun bünyesinde taşıdığı ikinci zayıflık ise, Herodçuluğun toplumun yalnızca küçük bir kısmı için kurtuluş

²²⁰ Arnold Toynbee, a.g.e. ss.199-201

²²¹ Mehmet Ali Büyükkara, Çağdaş İslamî Akımlar, Klasik Yayınları, İstanbul, 2016(6. Baskı), ss.60-62.

²²² Arnold Toynbee, a.g.e. ss.192-194.

²²³ Arnold Toynbee, a.g.e. ss.194-195.

sağlayacağı, çoğunluğun ise yalnızca taklit edilen medeniyetin işçi sınıfını genişleteceği gerçeğidir.²²⁴

Afganistan'ın modernleşme çabaları 21. yüzyılın başında başlamış değildir. Bir asırdan daha uzun süredir modernleşme çabası içerisinde bulunan Afganistan'da henüz istenilen düzeye ulaşamadığı açık bir şekilde görülmektedir. Tarihsel süreç içerisinde gerçekleştirilmeye çalışılan reformların, toplum tarafından hemen benimsenerek uygulamaya konulmadığı ve çoğu kez reform çabalarına karşı toplumsal direnç sergilendiğine şahit olunmuştur. Afganistan'da toplumsal dönüşümün doğrusal bir gelişme seyri izlememiş, sıklıkla kırılmalara uğramış, Toynbee'nin yukarıda değinilen tanımlamasında belirttiği “Zealotçu” hareketlerle karşılaşmıştır. “Herodçular”, bazı durumlarda yapılması düşünülen reformlardan geri adım atmak durumunda kalmıştır.

Arzulanan modernlik düzeyinin oldukça gerisinde bulunan Afganistan'da reform çabalarının istenilen etkinliği sağlayamamasının dâhili ve harici birçok nedeni olduğu iddia edilebilir. Betül Ahmed Cündiyye'ye göre, zayıf devletlerin sıklıkla müracaat ettiği bu yöntemin temel işlevi sorumluluktan kaçmaktır. Ona göre, milletlerin hem kaynakları hem de mücadele gücü kendi iç dinamiklerinde saklıdır.²²⁵ Malik b. Nebi'ye göre, hezimet yaşayan, dize getirilen ve sömürgeleştirilen milletlerin sömürge haline gelmesindeki en önemli sebep, sömürgeleştirilmeye müsait olma durumunda bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Malik b. Nebi'nin, sömürgeciliğin içsel olarak kabullenilmesini ifade etmek için kullandığı ve Türkçe'ye *sömürülebilirlik* (colonisabilité, el kâbiliye li'l-istimâr) şeklinde çevrilebilecek kavramsallaştırmasına göre “sömürgeleştirilmeye müsait olma durumu” psikolojik ve sosyolojik açıdan sömürge olmaya hazır halde bulunmayı ifade etmektedir.²²⁶ Sömürgeci güçlerin sahip oldukları geniş üretim imkânları, bilimsel alandaki faaliyetleri ve sahip oldukları araçlar sömürge idaresi altında bulunan kişilerin sömürgecilerin onlardan istedikleri şekilde yaşamalarına, içinde bulundukları durumu kabullenmelerine ve dahası bunu içselleştirmelerine en çok katkı yapan unsurlardır.²²⁷

²²⁴ Arnold Toynbee, a.g.e. ss.198-199.

²²⁵ Betül Ahmed Cündiyye, *Medeniyet Olgusu: Kuruluş ve Çöküş Yasaları*, Mana Yayınları, İstanbul, 2012, s.65

²²⁶ Tamer Yıldırım, *Malik Bin Nebi'de Sömürülebilirlik Olgusu*, Milet ve Nihal, Cilt.8, Sayı 2, Mayıs-Ağustos 2011, ss.36-37.

²²⁷ Tamer Yıldırım, a.g.m. ss.37-38

Kurtulamamaları halinde birer sömürge haline getirilmeleri kaçınılmazdır. Bir milletin veya devletin çöküş yaşamaması için çöküşe müsaitlikten kurtulması gerekmektedir.

2.7. Kabile Yapısını Anlamak İçin Faydalı Bir Araç: Asabiye Kavramı

Asabiye kavramının bu çalışmada kullanılmasının gerekçesi Afganistan'ın toplumsal hayatında izlerini gördüğümüz kabileciliğin daha iyi anlaşılabilmesi açısından faydalı bir analiz aracı olarak görülmesidir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde görüleceği üzere kabile yaşam biçiminin bireylerin kimlikleri ve davranışları üzerindeki etkisi yadsınamaz bir düzeydedir. Afganistan'da modern bir devletin inşası önündeki engellerden biri olarak görülen kabileciliğin üzerinde daha detaylı bir analiz yapabilmek için İbn-i Haldun'un kabile toplum biçimi üzerine yazdıklarının yorumlanması faydalı olacaktır.

İbn-i Haldun'un çöllerdeki bedevi²²⁸ kabileleri gözlemleyerek ortaya koyduğu asabiyet yaklaşımının her ne kadar büyük bir kısmı konar göçer olmasalar da, Afganistan'daki çoğu etnik grup içerisinde devam eden kabile (kavm) yapısını ve kabilelerin hareket ve düşünce tarzlarını anlamakta ve anlamlandırmakta faydalı olacağı düşünülmektedir. Zira bedevilik kavramının yalnızca çölde yaşayan Arap kabileleri ifade etmemektedir. İbn-i Haldun'un bakış açısıyla bedevilik, insanların toplum halinde yaşamaya başladıkları ilk modeli ve medeniyetin başlangıcını anlatmaktadır. Bedevilik bu anlamda, coğrafi koşulların da zorlamasıyla birlikte yaşamak ve birlikte hareket etmek zorunda olan, genellikle aynı kandan gelen az sayıda insanın biraraya gelerek oluşturdukları, birbirleriyle dayanışma ve yardımlaşma davranışlarının yoğun olduğu bir yaşam biçimini ifade etmektedir.²²⁹ İbn-i Haldun kabile içerisinde ortaya çıkan ve onu birarada tutan, birlikte aynı hayat şartlarını paylaşmanın ve aynı mücadelenin içerisinde olmanın getirdiği yoğun dayanışma ve yardımlaşma arzusunu, kabileye duyulan bağlılık hissini ve kabile mensupları arasındaki

²²⁸ Kelime anlamı olarak “çöl ve vahalarda develeriyle birlikte konar göçer yaşayan Araplar”ı ifade etmek için kullanılan bedevi sözcüğü, “ortaya çıkmak, başlamak, önce gelmek, çölde yaşamak ve sahrada oturmak” anlamlarına da gelmektedir. Bedevilik (bedâvet), kentlerde yaşam sürdüren halkı ifade etmek için kullanılan hadariliğin (hadâret) karşıt anlamlısıdır. Bakınız: Mustafa Fayda, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Bedevî maddesi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bedevi>, [Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2020]. Hadâret kelimesinin anlam olarak “yerleşik hayat” ve “medeniyet” anlamlarına gelmesi bedevi toplulukların medeniyetten yoksun oldukları anlamına gelmemektedir. Bedevilik ve hadârilik farklı medeniyet örüntüleridir, geçimlerini nasıl temin ettikleri veya üretim biçimleri ikisi arasındaki temel farkı oluşturmaktadır.

²²⁹ Aytekin Demircioğlu, “İbn Haldun’un İnsan Düşüncesi ve Medeniyet Algısı”, Gece Kitaplığı, Ankara, 2015, ss.235-236

topluluk duygusunu ifade etmek için asabiyet²³⁰ kavramını kullanmıştır. İbn-i Haldun'un Mukaddime adlı eserinin birçok yerinde bu kavramı farklı anlamlar içerecek şekilde kullanmış olması kavramın anlaşılmasını zorlaştırdığı gibi kavramın araştırmacılar tarafından farklı şekillerde yorumlanmasına da yol açmıştır. Asabiye kelimesinin kökeni olan, "asabe" kelimesi Arapça'da "baba tarafından akrabalar"ı ifade ederken, "asabiye" ise akrabalara ve kabilesine arka çıkmak, desteklemek anlamına gelmektedir.²³¹ İbn-i Haldun bu olguyu detaylı bir şekilde incelemesine karşın Mukaddime'de bu asabiye'nin doğrudan bir tarifini yapmamıştır. Araştırmacıların bu kavramı çevirirken farklı anlamlar yüklemesinin temel nedeni budur. Zira doğrudan tanımı verilmemiş bir kavramın dolaylı tasvirler yoluyla tanımını oluşturmaya çalışan yazarların farklı yorumlarda bulunmaları oldukça doğaldır.²³²

Asabiye'nin genel olarak iki türünden bahsedilebilir. Bu iki türden ilki kan bağı'nı esas alan, aynı soydan gelmenin doğal olarak oluşturduğu ve bu nedenle gayri iradi ortaya çıkan "*nesepe asabiye*"dir.²³³ Nesebin yakınlığı arttıkça, asabiye'nin gücü de artmaktadır. Asabiye'nin önemli kaynaklarından biri kan bağı olsa da (İbn-i Haldun'a göre nesebe dayalı asabiye "*hakiki asabiye*"tir) asabiye'nin tek kaynağı kan bağı değildir. Genellikle küçük grupların oluşması sırasında kan bağı önemli bir unsur olsa da zamanla topluluğun büyümesi, kalabalıklaşması nedeniyle kan bağı dışındaki farklı motivasyonların topluluk ruhunu oluşturmada etkili olduğu görülmektedir. İbn-i Haldun'un "*sebep asabiye*" (*mecazi* veya *vehmi asabiye*, bir bakıma suni/kurgusal asabiye) dediği, akrabalık olmaksızın tesis edilen asabiye, kendi içerisinde başlıca 3 türe ayrılmaktadır:²³⁴1-) *Vela*: Köleci toplumlarda kölelerin efendilerinin ailesinden sayılması ile kurulan asabiye, 2-) *Hilf*: İhtiyaç duyulması halinde birbirlerinin yardımına koşmayı kararlaştıran taraflar arasında oluşan asabiye, 3-) *Istina*: Akraba olmamalarına karşın, birisi tarafından yetiştirilen, besleyip kullanan kişinin

²³⁰ Sözlük anlamı olarak asabiye, "*Bir topluluk, cemaat veya toplumun bireyleri arasındaki yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan, direnme ve atılım yapabilmeyi mümkün kılan sosyal bağlılık duygusu...*" şeklinde tanımlanmıştır. Bakınız: Ömer Demir, Mustafa Acar, a.g.e. s.29. Bu tanımın haricinde asabiye'nin ne olduğuna ilişkin çok sayıda farklı yorumlarda bulunulmuştur.

²³¹ Kadir Canatan, "*Mukaddime: Klasik Sosyal Bilimler Sözlüğü*", Rasyo Yayınları, İstanbul, 2009, s. 98., Aytekin Demircioğlu, a.g.e. s.218

²³² Asabiye kavramının farklı anlamlardaki çevirileri için bakınız: Ümit Hassan, "*İbn Haldun: Metodu ve Siyaset Teorisi*", Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2011 (5. Baskı), Kadir Canatan, a.g.e. s.99, Aytekin Demircioğlu, a.g.e. ss. 221-225, İbn Haldun, *Mukaddime*, (Haz.) Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017 (14. Baskı), ss.94-99.

²³³ Süleyman Uludağ, a.g.e. s.99, Aytekin Demircioğlu, a.g.e. s.232, Kadir Canatan, a.g.e. ss.99-100

²³⁴ Bu asabiye'ler dışında "iltica" şeklinde bir asabiye'nin daha mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Bu kavram, ciddi bir tehdit veya baskı karşısında kabile reisine sığınan kişi ile sığındığı kabile arasında oluşan asabiye'yi ifade etmektedir. Bakınız: Aytekin Demircioğlu, a.g.e. s.233.

yetiştiren kişinin akrabalarından sayılması yoluyla oluşan asabiyet.²³⁵ Afganistan’da sayıları yüzbinleri bulan büyük kabilelerin yalnızca kan bağıını veya akrabalığı dikkate alarak bu büyüklüklere ulaştıklarını iddia etmek güçtür. Dolayısıyla nesep asabiyetinin kabile topluluklarını birarada ve dayanışma içerisinde tutmakta önemli bir role sahip olduğunu iddia edebiliriz.

Bedevi yaşam tarzına sahip kabileler kendilerini koruyan güvenlik önlemleri olmadığından bu işi kendileri yapmak durumunda kaldıklarından sürekli silah taşımakta ve her an saldırıya uğrama riskine karşı tetikte beklemektedirler. Mücadeleye ve zorluklara göğüs germeye dayalı yaşam biçimleri nedeniyle savaşçı özellikleri ve cesaret duygusu gelişen bedevi toplulukların aynı zamanda büyük kabilelerden uzakta yaşamalarından dolayı biraz yabani kaldıklarını belirtmek gerekir. Yaşam tarzlarının eğitim ve öğretime pek uygun olmaması nedeniyle genellikle tecrübi bilgiye sahip olan bedevilerin kültür ve görgülerinin de buna bağlı olarak sınırlı kaldığını söylemek mümkündür. İbn-i Haldun’a göre bir kişinin ilim öğrenebilmesi için bir yerde ikamet etmesi ve hocalardan ders alması gereklidir. Bu ise o kişinin savaşçı özelliklerini ve dayanıklılığını azaltmaktadır.²³⁶

Asabiyet, insan topluluklarının bedevilik aşamasında ve kabile yaşamında oldukça güçlü iken, şehirlileşmenin, yerleşik düzene geçmenin ve diğer topluluklara karışmanın sonucunda zayıflamaya başlamaktadır. Şehirleşme ve refah asabiyetin çözülmesinde etkilidir ancak hadarilik aşamasına geçilmiş olması asabiyeti tamamen ortadan kaldırmamaktadır.²³⁷

²³⁵ Süleyman Uludağ, a.g.e. ss.99-100, Aytekin Demircioğlu, a.g.e. ss.232-233, Kadir Canatan, a.g.e. s.100.

²³⁶ Aytekin Demircioğlu, a.g.e. ss.238-239.

²³⁷ Bu noktada Emile Durkheim’ın sanayi öncesi ve sanayileşmiş toplum yapılarını karşılaştırırken kullandığı “Mekanik dayanışmacı toplum” ile “Organik dayanışmacı toplum” ayrımı ile benzerliklerin olduğunu iddia etmek mümkündür. Durkheim sanayi öncesi, geleneksel toplumlardaki dayanışmayı mekanik dayanışma şeklinde adlandırırken, bu tür dayanışmanın temel özellikleri olarak şunları belirtmektedir. Mekanik dayanışmada iş bölümü oldukça sınırlıdır, toplumu oluşturan bireyler benzer etkinliklere ve benzer sorumluluklara sahiptirler. Benzeşme esastır, zira bu toplumda bireyler aynı duygulara, aynı hislere ve aynı kutsal inançlara sahiptirler. Bu toplumlarda kolektif bilinç hakimdir ve kolektif bilincin içeriği büyük ölçüde dinsel karakterdedir. Kolektif bilinci tehdit eden davranış toplum tarafından cezalandırılır. Durkheim’ın organik dayanışmacı olarak adlandırdığı (sanayileşmiş) toplumlarda ise gelişmiş iş bölümü ve farklılaşma esastır. Bireylerin görev ve sorumlulukları sınırlıdır. Daha çok sınırlı sayıda görevler üstlenen bireylerin yaşamlarını idame ettirebilmek için diğer insanlara muhtaç oldukları görülmektedir. Geleneksel toplumlarda bir aile büyük ölçüde kendi kendine yetebiliyorken, modern toplumlarda kendi yaptıklarının yanı sıra başka türlü hizmetlere/kişilere (firına, bakkala, kasaba, polise, öğretmene...vb.) de ihtiyaç duymaktadır. Kolektif bilinç daha az önemlidir, bireysel inançlar, davranışlar ve tercihler daha ön plandadır. Modern toplumlarda bireyleri bir arada tutan şey ortak inançlardan ve duygulardan ziyade, bireylerin birbirlerine duydukları ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Durkheim’e göre mekanik dayanışmacı toplumdan organik dayanışmacı topluma geçişi sağlayan temel faktör, bir toplumdaki insan sayısını ve insanlar arası etkileşimi miktarını ifade eden, “dinamik yoğunluk”tur. Kıt kaynakların daha çok insan tarafından paylaşılması sorunu, rekabeti ve mücadeleyi arttıracaktır. Durkheim’e göre, iş bölümünün artması beraberinde kaynakların artmasını da getirecek ve daha fazla insanın barış içerisinde birarada yaşamasını sağlayacaktır. Bakınız: Fatime Güneş,

Şehirlerde bedevilik aşamasında asabiyyetin gördüğü işlevler, mülk (devlet) tarafından devralınmaktadır.²³⁸

İbn-i Haldun’a göre mülkün/devletin ortaya çıkışında da asabiyyetin önemli bir katkısı bulunmaktadır. İnsan tabiatının bir parçası olan egemen olma arzusu asabiyyet aracılığıyla diri tutulmaktadır. Asabiyyet bu bakımdan siyasal yapılara da hayat vermektedir. Kalabalıklaşan ve başka soylardan kişileri de bünyesine katan kabilelerde asabiyyet, zamanla akrabalık/kan bağı olmaktan çıkarak bir kavim veya kabile bağına dönüşür. Güçlü asabiyyete sahip kabileler diğer kabilelere galip gelerek, üstünlük kurarak bazı bölgelerin veya şehirlerin yönetimi üstlenirler.²³⁹ Bu aşamadan sonra yönetimi üstlenen kişilerin hanedan gibi davranmaya başladıkları görülmektedir. Zira şehirlerin nüfusu arttıkça ve buralarda servet birikimi başlayınca, göçebe toplumlarda düzeni sağlayan asabiyyetin şehirlileşmeyle birlikte azalmasının ortaya çıkaracağı sorunların şehir yönetimini üstlenenler tarafından giderilmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Siyasal iktidarın veya mülkün (devletin) doğuşu bu ihtiyacın merkezi bir kontrol ve baskı aracı tarafından yerine getirilmesi sonucu sağlanmaktadır. Kısacası toplumun ortaya çıkışı insanların hayatta kalabilmek ve geçimlerini sağlayabilmek birbirlerine yardım etmelerinin gerekliliğinin bir sonucu iken, siyasal iktidarın (devletin) ortaya çıkışı daha çok, insanların hemcinslerinin saldırılarından korunması ihtiyacı nedeniyledir.

Göçebe kabile toplumlarında kabile reislerinin standart bir seçilme yöntemi olmamakla birlikte genellikle yaşlı, tecrübeli ve saygı duyulan kabile mensupları arasından seçildiğini söylemek mümkündür. Kabilde birlikteliği sağlayan unsurlardan biri de reisin sahip olduğu otoritedir, ancak belirtmek gerekir ki göçebe kabile toplumlarında şefin emrine tahsis edilmiş ayrı ordular bulunmamaktadır. Yönetici ile yönetilen arasında belirgin bir sınıfsal ayrım bulunmamaktadır, daha eşitlikçi bir toplum yapısı söz konusudur. Devletin nüvelerinin ortaya çıktığı şehirlerde ise kabile reisliği, zamanla devlet başkanlığına evrilmiştir. Asabiyyet mensubu rakiplerini bertaraf eden reis, tek başına devletin başına geçerek iktidara sahip olmuştur. Böylece yerleşik düzendeki yönetim biçimi mutlak monarşi veya saltanat halini almıştır.²⁴⁰ Bu aşamadan sonra asabiyyete duyulan ihtiyaç ortadan

“Klasik Sosyolojide Temel Yaklaşımlar-II: Emile Durkheim”, içinde, Serap Suğur (Ed.), *Klasik Sosyoloji Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayın no:2685, Eskişehir, 2013, ss.95-97.

²³⁸ Kadir Canatan, a.g.e. s.101

²³⁹ Kadir Canatan, a.g.e. s.101

²⁴⁰ Aytekin Demircioğlu, a.g.e. ss.245-246, Kadir Canatan, a.g.e. s. 151.

kalkar.²⁴¹ İbn-i Haldun dinin ve ekonomik refahın devletin kuruluşunda etkili diğer faktörler olduğunu belirtmektedir.²⁴²

İbn-i Haldun, devletlerin oluşum ve gelişim süreçlerinin beş aşamadan oluştuğunu iddia etmektedir. Literatürde tavırlar (aşamalar) yaklaşımı veya etvar nazariyesi adıyla yer alan ve devletlerin bir tür yaşam döngüsü içerisinde hareket ettiğini savunan bu yaklaşıma göre, devletlerin oluşumunda ve gelişiminde beş aşama bulunmaktadır. Devletin asabiyete dayalı olarak kurulduğu, mülkün sahiplerinin diğer insanlara göre daha imtiyazlı bir konumda oldukları, iktidarın tek noktada toplandığı zafer dönemidir. İkinci aşama asabiyetin kırıldığı, gücün şahsileştiği ve bir tek kişinin veya ailenin elinde toplandığı istibdat dönemidir. İktidarın tek bir kişide veya ailede toplanması iktidarın tabiatı gereğidir, çünkü iktidar oktağıya elverişli bir yapı değildir. Sağlanan siyasi istikrar sonucunda ülkenin zenginleşmeye başladığı ve yöneticilerin iktidar olmanın getirdiği nimetlerden yararlandığı, kendilerini iç ve dış tehditlere karşı koruyacak ordulara ve ülkenin imarına özen gösterdikleri döneme ferağ dönemi olarak adlandırılmaktadır. Dördüncü dönem istikrarın yalnızca olması gereken bir durum olarak değil, olması gereken tek durum olarak algılanmaya başladığı, iktidarın temel amacının istikrarı korumak ve mevcudu muhafaza etmek olduğu bu döneme müsalemet dönemi denmektedir. Bu dönemde devlet oldukça muhafazakâr ve gelenekçidir. Çatışmadan özellikle kaçınılan ve barış içinde yaşamının temel amaç olduğu bu dönemde rahatlık ve sükûnet havası ülkede hakimdir. Beşinci ve son aşamada ise iktidarı elinde tutanların onu keyfi bir şekilde kullandıkları israf ve tebzir dönemidir. İktidar sahipleri kendi kısa vadeli çıkarlarını temel ahlaki ilke haline getirdikleri için mevcut durumdan mümkün olduğunca istifade etmeyi ve gününü gün etmeyi amaçlamaktadırlar. Devletin hayati önemdeki kademelerine liyakatine bakılmaksızın iktidar sahiplerine yakın duran kişiler getirilir. Kendisinin vazgeçilemez olduğu yanılığısı içine düşen iktidar, kendisinin ortaya çıkmasını mümkün kılan dayanaklardan habersiz hale gelir.²⁴³ Devletin ihtiyarlık aşamasına geçtiğini ve zevale doğru ilerlediğini gösteren bu aşamadan sonra iktidarı ayakta tutabilecek

²⁴¹ İbn-i Haldun'a göre, devletin kurulmasıyla birlikte asabiyet bir bakıma varlık nedenini yitirmektedir. Benzer şekilde devlet de istikrara kavuştuğu, tabiatının gerektirdiği şeyleri yerine getirdiğinde olgunluk dönemine ulaşmıştır. Bu aşamadan sonra yaşlanmaya ve varlık nedenini yitirmeye başlar. Bakınız: Süleyman Uludağ, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İbn Haldûn maddesi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-haldun>, [Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2020]

²⁴² Kadir Canatan, a.g.e. s. 153-154.

²⁴³ Süleyman Uludağ, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İbn Haldûn maddesi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-haldun>, [Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2020], Ankara Sosyal Bilimler Vakfı, Sosyal Bilimler Sözlüğü, Tavırlar Teorisi maddesi, <http://www.sosyalbilimlervakfi.org.tr/sozluk/tavirlar-teorisi/>, [Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2020], Kasım Şulul, "İbn Haldun'a Göre İslam Medeniyeti", İnsan Yayınları, İstanbul, 2017 (4. Baskı), s.70.

ne bir güç ne de bir yönetici mevcuttur. Sonuç olarak “...Devlet ya içeride güçlü bir asabiyet sahibi bir grup tarafından yıkılıp yeniden inşa edilir veya dışarıdan gelen güçlü bir devlet tarafından yıkılarak tarihi bir faktör olmaktan çıkar”.²⁴⁴

Kasım Şulul’e göre, yukarıda belirtilen aşamaların her biri koşulludur, icap eden şeylerin yerine getirilmesine karşın bir sonraki aşamaya geçilmesi veya aşamaların birbirini izlemesi gibi bir zorunluluk bulunmamaktadır. Bu tür bir determinizmin doğru olmadığını ifade eden Şulul, insanlık tarihinde birçok girişimin akim kaldığını ve birçok yıkılmaz denilen muhteşem yapının en parlak dönemlerinde yıkıldıklarını belirtmektedir.²⁴⁵

İbn-i Haldun’un vurgu yaptığı asabiyet kavramı, İslam dininde yasaklanmış olan kavmiyetçilik veya ırkçılık anlamından ziyade toplumsal destek ve toplumsal dayanışma anlamlarında kullanılmaktadır. Bu konuda aşırıya kaçılması ve ırkçılık yapılması halinde toplumsal dayanışmanın ortaya çıkamayacağı açıktır.²⁴⁶ Dolayısıyla asabiyyetin çift taraflı bir kılıç gibi toplumsal açıdan hem olumlu hem de olumsuz özellikleri olabileceğini, iyiye kullanılabileceği gibi kötüye de kullanılarak toplumsal bölünmeye de yol açabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

İbn-i Haldun’un asabiyet yaklaşımı hakkında daha detaylı bilgilere müellifin Mukaddime adlı eserinden ulaşılması mümkündür. İlerleyen bölümlerde yapılacak bazı analiz ve yorumların havada kalmaması için bu kısa açıklamaların yeterli olduğu düşünülmektedir.

2.8. Bölüm Özeti

Bu bölümde sosyal gerçekliklerin öznelarası anlamlar yoluyla inşa edildiklerini iddia eden, başta kurallar, normlar ve değerler tarafından davranışları şekillendirilen aktörlerin bu davranışları içselleştirmeleri ve kimliklerinin bir parçası haline getirmeleri üzerinde duran sosyal inşacı yaklaşımın disiplin içerisindeki konumu ve bu yaklaşımın temel özellikleri belirtilmiştir.

²⁴⁴ Süleyman Uludağ, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İbn Haldûn maddesi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-haldun>, [Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2020]

²⁴⁵ Kasım Şulul, a.g.e., s.70-71.

²⁴⁶ Kasım Şulul, a.g.e., ss.94-97.

Afganistan’da yeniden inşa edilmeye çalışılan ulus devletin ve bu devlete ait kimliğin devletin dış politikası üzerinde etkisi bulunmaktadır. İç politika ile dış politika arasında keskin bir ayrımın yapılmadığı ve bu iki politik düzlem arasında ilişki bulunduğu kabul edilmiştir. Nitekim görülecektir ki, Afganistan’dan doğan birçok sorunun etkisi ülke sınırlarının ötesine taşarak uluslararasılaşmıştır.

2001 sonrası dönemde uluslararası alanda genel kabul gören değerlerin (demokrasi, insan hakları...vb.) Afganistan’da da benimsetilmeye çalışıldığı, sosyal ve ekonomik yapının dönüşümünün amaçlandığı bir sürece girilmiştir. Toplumsal dönüşümün ve kalıplaşmış sosyal ilişki ağlarının değişimi çeşitli zorlukları olan ve zamana yayılması gereken süreçlerdir. Hızlı bir şekilde dönüşümün sağlanabilmesi için toplumsal yapının planlanan değişikliklere uygun olması ve hazır bulunması gerekmektedir. Ancak geleneksel toplum yapısının yaygın ve kökleşmiş olduğu Afganistan’da kısa sürede modern bir toplumun ve yeni toplumsal ilişki kalıplarının inşa edilmesinin pek mümkün olmadığı görülmektedir.

ABD’nin Afganistan’a askeri müdahalesi sonrasında kurulmayan çalışılan modern Afganistan’ın inşasına yönelik reformların birçoğunun hızlı sonuç almaya yönelik olması bazı durumlarda hiç sonuç alınamamasına veya olumsuz sonuç alınmasına sebep olmuştur. Bu nedenle yaklaşık 20 yıl devam eden bu süreçte hedeflenen dönüşümün sağlanabildiğini iddia etmek pek mümkün değildir.

3. AFGANİSTAN'IN SOSYO KÜLTÜREL VE EKONOMİK YAPISI

Günümüzdeki adı ile “Afganistan İslam Cumhuriyeti”, jeopolitik açıdan önemli bir konumda bulunmasına, tarihi ticaret yollarının önemli geçiş noktalarından biri olmasına, kadim ve zengin bir kültüre sahip olmasına rağmen Uluslararası siyaset sahnesinde fazla ön plana çıkmış bir ülke değildir. Coğrafi açıdan İran, Türkistan ve Hint Alt Kıtasının oluşturduğu bir tür üçgen içerisinde bulunan Afganistan, bu farklı kültürel havzaların kesiştiği zengin bir eritme potası (*melting pot*) oluşturmuştur.²⁴⁷ Bunun yanı sıra tarihin erken dönemlerinde Makedonyalı Büyük İskender’in Afganistan’ı imparatorluğunun bir parçası haline getirmesi Afganistan’daki zengin kültürel çeşitliliğe katkıda bulunmuş, Yunan ve Helen kültürlerinin etkilerinin uzak coğrafyalardan Afganistan’a taşınmasını sağlamıştır. İslam’ın doğuşundan bir süre sonra bu coğrafyaya doğru yayılması Arap kültürel etkisinin de ulaşmasını beraberinde getirmiştir. Çok sayıda kültür ve medeniyetin buluşma alanı olması açısından kültürel zenginliklere sahip olan Afganistan, aynı zamanda tarih boyunca mücadelelere, işgallere, savaflara tanıklık etmesi nedeniyle maalesef söz konusu zenginliğini muhafaza etmekte pek başarılı olamamıştır. Zira Afganistan’a sahip olmak isteyen imparatorlukların, mücadele içerisine girdikleri yönetimlere veya ülkenin mevcut kültürel mirasına her zaman saygı duyduklarını söylemek mümkün değildir. Ayrıca Afganistan’ın sahip olduğu zenginliklerin bir kısmının arkeolojik kazı alanlarında çalışmalar yapan bilim adamları tarafından ülke dışına götürüldüğünü de belirtmemiz gerekmektedir. 1922 yılında kurulan Afganistan Fransız Arkeoloji Delegasyonu (Délégation Archéologique Française en Afghanistan (DAFA) Afganistan’daki zengin arkeolojik mirasın ortaya çıkarılmasında büyük katkı sağlamışsa da²⁴⁸ dönemin Afgan Emirliği ile yapılan bir anlaşma yoluyla çıkarılan eserlerin yarısını Fransa götürmüştür.²⁴⁹ DAFA 2002 yılından itibaren çalışmalarını yeniden başlatmış, Belh ve Vardak şehirlerine yakın bazı arkeolojik kazı sahalarının açılmasını sağlamıştır.²⁵⁰ Büyük kültürel zenginliklere sahip Afganistan’da çok sayıda arkeolojik kazı çalışması halihazırda devam ediyor olsa da Afganistan sahip olduğu

²⁴⁷ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2017, ss.21-25

²⁴⁸ Afganistan Ulusal Müzesi Web Sayfası: <https://www.nationalmuseum.af/> (Erişim Tarihi: 15/07/2019)

²⁴⁹ Töre Sivrioğlu ve Ahmad Jawid Türkoğlu’nun, Svetlana Gorshenina ve Claude Rapin’den aktardıklarına göre; Fransa’da bulunan Guimet Müzesi’nde Afganistan’dan getirilen buluntuların yer aldığı zengin bir koleksiyon bu sayede sahip olmuştur. Bakınız: Svetlana Gorshenina, Claude Rapin, “Kabil’den Semerkand’a: Arkeologlar Orta Asya’da, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006

²⁵⁰ Bakınız: <https://web.archive.org/web/20100219014000/http://www.guimet.fr/La-delegation-archeologique> (Erişim Tarihi: 15/07/2019)

kültürel miras nedeniyle değil, istikrarsız, kaotik ve zayıf yapısıyla dünya kamuoyunun gündemine gelmektedir.

3.1. Afgan ve Afganistan Sözcüklerinin Kökeni

Afgan kelimesinin tarihte ilk kez ne zaman ve hangi topluluğu tanımlamak için kullanıldığına ilişkin bilim adamlarının tamamı tarafından kabul edilen yaklaşım bulunmamaktadır. Gerek “Afgan”, gerekse Afganların yaşadığı topraklar anlamına gelen Afganistan (Afgan + istan)²⁵¹ sözcüklerinin günümüzde taşıdığı anlamın tarih boyunca değişmeden geldiğini iddia etmek güçtür.

Afgan sözcüğünün çeşitli varyasyonlarının kullanılmasının tarihinin M.S. 3. yüzyıla kadar gittiği ve Sasani İmparatorluğu kaynaklarında “*Abgan*” şeklinde yer aldığı iddia edilmektedir.²⁵² Sasani Şahı I. Şapur, Roma İmparatoru Valerian’ı 260 yılında Edessa Savaşında mağlup etmiş ve savaş esiri olarak almıştır. Bu olayın anlatıldığı Yunanca ve Pehlevi tabletler tapınak duvarına kazınmış şekilde bulunmuştur.²⁵³ Bu tabletlerde yer alan *Abgan* veya *Aba-kan* sözcüklerinin söz konusu dönemde bir topluluğu mu, yoksa bir şahsı mı ifade ettiği pek net değildir.

Sasani hükümdarı III. Şapur’a (309-379) “*Apakan*” ünvanı verilmiştir. Bu sözcüğün, muhtemelen bir övgü kelimesi olarak kullanılan ve mertliği, dürüstlüğü, asaleti sembolize eden “*Abgan*” sözcüğü ile eş olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunan Sir Olaf Caroe gibi bazı tarihçiler, Dürrani ve Yusufzay kabilelerinin atalarının bir kısmının Sasani mahkemelerinin asil adamları olduklarına inanmışlardır.²⁵⁴

²⁵¹ Afgan kelimesinin sonuna gelen *-istan* kelimesi Fars dilinde “bölge” anlamına gelmektedir. Afganistan kelimesi sözcük anlamı olarak “Afganların yaşadığı bölge” veya “Afganların ülkesi” demektir. Ancak buradaki Afgan kelimesi ile kastedilen topluluğun kim olduğu, bu topluluğun yaşadığı bölgelerin günümüzde nereleri kapsadığı konusunda fikir birliği sağlanamamıştır.

²⁵² Marvin G. Weinbaum, Encyclopedia Britannica, Afghanistan Maddesi, Tarih bölümü, <https://www.britannica.com/place/Afghanistan/The-arts-and-cultural-institutions#ref129450> (Erişim Tarihi:13/08/2018)

²⁵³ Söz konusu tabletler ilk kez 1940 yılında Martin Sprengling tarafından okunmuştur. Ancak çeviri yapılırken Yunanca ve Farsça okunuşların İngilizce’ye çevrilmesi hususunda bazı yorum farklılıkları ortaya çıkmıştır. Bakınız: Abdul Hai Habibi, *Afghan and Afghanistan*, Çeviri: Khushal Habibi, Historical Society of Afghanistan, Yaz 1348(1969), Vol. XXII, No:2, s.2 http://afghandata.org:8080/jspui/bitstream/azu/6318/1/azu_acku_serial_ds350_a37_a34_v22_n2_w.pdf (Erişim Tarihi:13/08/2020)

²⁵⁴ Abdul Hai Habibi, a.g.e. ss.2-3

Amin Saikal'ın Mountstuart Elphinstone'dan aktardığına göre, bir milleti tarif etmek için kullanılan “*Afgan*” sözcüğü, kesin olmamakla birlikte muhtemelen modern zamanlara aittir. Afganların kendilerini tanımlamak için kullandıkları sözcük *Puštun* (Pooshtoon), çoğul olarak ise *Puštunedir* (Pooshtauneh)²⁵⁵ ve ağırlıklı olarak göçebe Peştunları ifade etmek için de tercih edilmektedir.²⁵⁶ Hintlilerin Afganları ifade etmek için kullandıkları kelime ise *Pitan*'dır. Araplar ise Afganları yaşadıkları bölgeye ithafen *Süleymani* (Solimaunee) olarak adlandırmıştır.²⁵⁷ Süleyman dağları Hindikuş dağ sisteminin bir parçası olmakla birlikte, günümüzde özellikle Peştun kabilelerin yoğun olarak yaşadıkları Afganistan ve Pakistan'daki bölgelerin ortasında yer almaktadır.

Afgan ve Peştun sözcüklerinin eş anlamlı sözcükler gibi kullanılmaya ve yaygınlık kazanmaya başlaması her ne kadar Ahmed Şah Dürrani tarafından kurulan Afganistan devletinden önceki dönemleri de içerse de Peştun kabilelerin temel unsurunu oluşturdukları bir Afganistan devletinin kurulmuş olmasının *Afgan* = *Peştun* denkleminin oluşmasına katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu algının toplum içerisinde yerleşmiş olmasından dolayı Afganistan'daki Peştun olmayan diğer etnik gruplara mensup Afganistan vatandaşlarının kendilerini tanımlarken etnik kimliklerini kullandıkları ve Afgan sözcüğünü bir üst kimlik olarak pek tercih etmedikleri görülmüştür.

Kabilelerin toplumsal hayatta oldukça önemli yer kapladığı Afganistan'da vatandaşların kendilerini tanımlarken mensubu oldukları aşiret veya kabileyi ilk olarak tercih ettikleri durumlara da sıklıkla rastlanmaktadır. Yapılan bazı araştırmalarda Afgan kimliğinin çeşitli nedenlerle dini veya etnik kimlikler kadar kullanılmadıkları da görülmüştür.²⁵⁸ Bu durumda Hamid Karzai'nin, “*sıradan bir Afgan erkeğin kendisini öncelikle bir Afgan olarak gördüğü*” düşüncesi gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Ancak bu düşüncesine dayanak olarak öne sürdüğü, Afganistan'da yaşanan ve onlarca yıldır devam eden felaketlere rağmen

²⁵⁵ Mountstuart Elphinstone, “An Account of the Kingdom of Caubul, and Its Dependencies in Persia, Tartary, and India”, London, 1815, s. 151, aktaran, Amin Saikal, *Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival*, I. B. Tauris, London, 2004, s.18.

²⁵⁶ Amin Saikal, a.g.e. s.18.

²⁵⁷ Mountstuart Elphinstone, a.g.e. s. 151. Doğu Hindistan şirketinin görevlisi olarak bölgede çalışan Mountstuart Elphinstone'nun kavramları Latin harflerine dönüştürme şekli dönemin Britanyalı Antropologlarının tercih ettiği yazım tarzına benzemektedir. Literatürde yazarın kullandığı *Pooshtoon*, *Afghaun*, *Caubul* gibi kullanımlar pek yaygınlık kazanmamış ve *Pashtun*, *Afghan*, *Kabul* gibi adlandırmalar kabul görmüştür. Mountstuart Elphinstone'un çalışmalarındaki kavramların, yer ve şahıs isimlerinin Latin harflerine dönüştürülmüş şekillerinin okunuşları bu husus dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

²⁵⁸ Daha detaylı bilgi için bakınız: Zachary Warren, *First I am My Tribe: An Investigation of Ethnic Identity in A National Sample of Afgans*, Phd. Dissertation (Doktora Tezi), Georgetown University, Washington, Aralık 2015, s.88.

Afganistan'ın hala ayakta bulunuyor olması argümanı kısmen de olsa geçerliliğe sahiptir.²⁵⁹ Onlarca yıldır devam eden savaş ve çatışma ortamı, birlikte yaşama iradesinin zayıf olduğu bir ülkede kolaylıkla parçalanmaya yol açabilmektedir. Bu açıdan Afganistan toplumunu teşkil eden unsurların birlikte yaşama iradesine sahip olduklarını söylemek mümkündür. Ancak toplumları bir arada tutan iradelerin çeşitli nedenlerle zayıflamasının veya ortadan kaybolmasının da mümkün olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle bir üst kimlik tanımı olarak “*Afgan*” sözcüğünün, yalnızca “*Peştun*” olmakla özdeşleştirilmesine yol açacak algılardan, Peştun kökenli vatandaşların da onurunu kırmayacak bir şekilde, kaçınılması gerekmektedir. Bu süreç ulus-devlet inşasında önemli bir aşamayı ifade etmekte olup dikkatli bir şekilde yürütülmelidir. Vatandaşların devletlerine duydukları aidiyet hissi, devletlerin bekası için son derece önemlidir. Afganistan'da toplumsal kimliğin inşasına ilerleyen bölümlerde daha detaylı şekilde yer verileceğinden, bu aşamada detaya girilmeyecektir.

3.2 Afganistan'ın Modernleş(eme)me Tarihi

Afganistan İslam Cumhuriyetinin tarih öncesinden günümüze kadar çok sayıda insan topluluğuna ev sahipliği yapmıştır. Bu çalışmada daha çok 20. ve 21. asırlardaki Afganistan coğrafyasının durumu üzerinde durulacağından, tarih öncesi devirlerdeki ve Antik çağlardaki Afganistan tarihinden yalnızca kısaca bahsetmekle yetinilecektir. Orta çağ ve Yakınçağ Afganistan tarihine ise yalnızca çalışmamızın odak noktasıyla bağlantılı oldukları durumlarda ve günümüzdeki bazı olayların daha iyi anlaşılması için tarihi arka planına bakma ihtiyacı doğduğunda değinilecektir. Örneğin 20. yüzyılda Afganistan'da modern devlet inşasına yönelik girişimlerin daha iyi anlaşılabilmesi için 19. yüzyıl ortalarındaki merkezileşme ve dönüşüm çabalarını da göz önünde bulundurmak faydalı olacaktır.

Afganistan'ın Modernleşme çabaları kabaca 5 döneme ayrılarak incelenecektir. İlk olarak Afganistan'ın dış işlerinde Büyük Britanya İmparatorluğuna bağlı olduğu, içeride merkezileşmeye ve reformlar yoluyla dönüşmeye çalıştığı bağımsızlık öncesi döneme bakılacaktır. Sonraki bölümde Afganistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği ve Afgan aydınlarının Türkiye'de gerçekleştirilen Atatürk İnkılaplarına benzer reformları uygulamaya çalıştığı Emanullah Han dönemi incelenecektir. Afganistan'ın Sovyet etkisi altında bulunduğu

²⁵⁹ Carol J. Williams, The Glue That Holds Afghanistan, Los Angeles Times, 16/06/2002, link ekle. (Erişim Tarihi: 22/10/2020).

özellikle İkinci Dünya Savaşı ile Sovyetlerin Afganistan'a müdahalesi arasındaki dönem de Afganistan'ın farklı bir şekilde dönüştüğü/dönüştürüldüğü görülecektir. Soğuk Savaş sonrası dönemde Afganistan'da yaşanan iç savaş ve Taliban'ın iktidarı ele geçirdiği dönem de kısaca incelenecektir. Bu çalışmanın odaklandığı 2001 sonrası dönemde Afganistan'da gerçekleştirilmeye çalışılan dönüşüm çabaları çalışmamızın dördüncü bölümünde yeniden inşa süreçleri ile ilişkili bir şekilde ele alınacaktır.

3.2.1. Modern Dönem Öncesi Afganistan Tarihi

Tarih öncesi döneme ilişkin arkeolojik bulgular (taş aletler vb.) Afganistan'daki ilk insanların mağaralarda veya nehir kıyılarında yaşadıklarını göstermektedir. Paleolitik insanların 100.000 yıl kadar geriye tarihlenebilirse de ülkede her yıl yaklaşık 50 depremin meydana gelmesi mağara alanlarında çalışma yapmayı zorlaştırdığı için arkeolojik verilere ulaşmak oldukça güçtür.²⁶⁰ İnsan yapımı ilk barınakların ve ilkel konutların yapıldığı, işlenmiş taşların ve dikilmiş kıyafetlerin bulunduğu taş devrine ait kalıntıların yaklaşık 30.000 yıl öncesine ait oldukları hesaplanmıştır. Mezolitik dönemde Afganistan'da 9.000 ila 11.000 yıl önce yerleşimcilerin buğday ve arpa yetiştirdikleri, çeşitli avlanma ve yiyecek toplama teknikleri geliştirdikleri, balık avladıkları ve bu nedenle nehir kıyılarında yerleşimler inşa ettikleri düşünülmektedir.²⁶¹

Afganistan'da uygarlığın tam olarak ne zaman başladığı kesin olarak bilinemezse de tarihçilerin çoğuna göre Orta Asya'daki Aryan kabilelerin yaklaşık M.Ö. 2500-M.Ö.2000 yılları arasındaki dönemde günümüzde Afganistan olarak adlandırılan bölgeye göç etmeye başlamışlardır. Afganistan'da ilk yerleşimleri kuran toplulukların göçebe olarak adlandırılması mümkündür. Bu dönemde şehir yapılması daha çok İndus nehri havzasındadır.²⁶²

İran coğrafyasında kurulan Medler, yaklaşık M.Ö. 700 ila M.Ö.550 yılları arasında Afganistan'daki bereketli toprakları yönetimi altına aldı. Bölgede kurulan ilk imparatorluk

²⁶⁰ Meredith L. Runion, *The History of Afghanistan*, Greenwood Press, Westport, 2007, ss.15-16

²⁶¹ Meredith L. Runion, a.g.e. ss.17-18. Marvin G. Weinbaum, *Encyclopedia Britannica*, Afganistan Maddesi, <https://www.britannica.com/place/Afghanistan/The-arts-and-cultural-institutions#ref21380>, [Erişim Tarihi: 24 Mart 2019]

²⁶² Meredith L. Runion, a.g.e. ss.22-23. Marvin G. Weinbaum, *Encyclopedia Britannica*, Afganistan Maddesi, <https://www.britannica.com/place/Afghanistan/The-arts-and-cultural-institutions#ref21380>, [Erişim Tarihi: 24 Mart 2019], Mir Gulam Muhammed Gobar, "Afganistan der Mesir-i Tarih", Enver el Kuran Kitaphane-i Peşaver, Kabil, 1975, Cilt 1., ss.40-41

olan Medler, bugünkü Kandahar bölgesinde yerleşmiş bulunan Peştun kabilelerin atalarının pagan inancından Mecusi²⁶³ inancına geçmelerine tesir etmişlerdir. İslam öncesi dönemde Afganistan'da Mecusiliğin yaygın olduğu düşünülmektedir.²⁶⁴

M.Ö. 550 yılından itibaren geniş bir coğrafyada hüküm süren Pers (Ahameniş) İmparatorluğunun, Afganistan'da da hüküm sürmeye başladığı görülmektedir. Makedonyalı İskender tarafından M.Ö. 330 yılı civarında yapılan Gaugamela Savaşı neticesinde dağılmaya yüz tutan Pers İmparatorluğunun Afganistan'daki kültürel etkilerinin yanısıra, bölgenin Büyük İskender tarafından işgal edilmesi sonrasında Yunan/Helen uygarlığının da tesir etmeye başladığını söylemek mümkündür. İskender'in ölümünden sonra, mirasçısı olmadığı için yönetimde generallerin etkisi görülmüştür. İskender'in generallerinden Seleukos (Selevkos) Nikator, Seleukos İmparatorluğunu kurmuş ve Helen etkisinin bir süre daha Afganistan'da sürdürülmesini sağlamıştır.²⁶⁵ İskender'in Afganistan'ı ele geçirdikten sonra kurmuş olduğu şehirlere (Bugünkü Herat yakınlarında *Aleksandreia Aria*, Kandahar veya Gazne yakınlarına inşa edilen *Aleksandreia Araxosia* ve Begram'ın bulunduğu yere inşa edilen *Aleksandreia Caucaso*) Yunan ve Makedon ailelerin yerleştirildiği bilinmektedir. Bu şehirlere yerleştirilen ailelerin tam olarak nüfusu bilinmese de sayılarının onbinler civarında olduğu tahmin edilmektedir.²⁶⁶ Makedonyalı İskender'in generalleri arasındaki mücadelelerin ortaya çıkardığı zafiyet nedeniyle imparatorluğun zayıflamaya başladığı görülmüştür. Hindikuş dağlarının güneyinde kurulan Maurya Krallığı zamanla Afganistan'ın güneyini kontrolü altına almıştır. Daha doğrusu M.Ö. 305 yılında yapılan bir antlaşmayla 500 savaş fili ve askeri yardım karşılığında Afganistan'ın güney ve doğu toprakları Maurya krallığına bırakılmıştır.²⁶⁷ Böylece Afganistan'da birbirinden oldukça farklı iki kültürün etkisinin aynı anda yaşandığı bir döneme tanıklık edilmiştir. Maurya yönetimi altındaki topraklarda Budizm'in etkisi görülmüş ve Budizm söz konusu dönemde

²⁶³ Bu dinin kurucusu olan Zerdüş'tün adından hareketle "Zerdüştlük" veya bu inanç sisteminde önemli bir yer tutan ateş kültünden dolayı "Ateşperestlik" olarak da adlandırılan Mecusilik inancı Eski İran kökenli dinsel geleneklerden biridir. Günümüzde müntesipleri oldukça azalmışsa da Mecusiliğin tamamen ortadan kalkmış bir inanç olduğunu söyleyemeyiz. Bu inancın ilk ortaya çıktığı dönemlerde Ahura Mazda adındaki tek tanrıya tapılmasından dolayı Mazdaizm olarak da isimlendirildiği olmuştur. Kendisinden önceki dini düşünceye ve pratiklere birçok açıdan muhalif olan Zerdüştlük bu bakımdan reformist olarak nitelendirilebilir. Bu inanç sistemi hakkında daha detaylı bilgi için bakınız: Şinasi Gündüz, "Mecusilik", içinde, Şinasi Gündüz (Ed.), Yaşayan Dünya Dinleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, ss.507-527. Cahit Akşit, *Dinler Tarihi*, Kamer Yayınları, İstanbul, 2016, ss.63-75.

²⁶⁴ Meredith L. Runion, a.g.e. ss.23-24. Mir Gulam Muhammed Gobar, a.g.e., ss. 40-44.

²⁶⁵ Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "Seleucid empire". Encyclopedia Britannica, 1 Apr. 2019, <https://www.britannica.com/place/Seleucid-Empire>. [Erişim Tarihi: 24 Mayıs 2019]

²⁶⁶ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e. ss.50-51, Mir Gulam Muhammed Gobar, a.g.e. ss-50-52.

²⁶⁷ Meredith L. Runion, a.g.e. ss.41-42, Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e. s.54.

(M.Ö 305- M.Ö.185) Afganistan'da Mecusilik kadar yaygın bir inanış haline gelmiştir.²⁶⁸ Nitekim Bamyan'daki büyük Buda heykeli ve Afganistan'da keşfedilen antik Budist şehirler bunun günümüze kalan yansımalarındandır. Günümüzde Nuristan (Eski adıyla Kafiristan) adıyla anılan bölgede yaşayan Kalaş halkının kökeninin, İskender döneminde Afganistan'a yerleştirilen Makedon ve Yunan ailelere dayandığını iddia eden bazı Afgan yazarlar olmuştur. Ancak bu husus biraz tartışmalıdır.²⁶⁹

Parth devletinin kurulması ve M.Ö. üçüncü asır ortalarından itibaren İran'da hâkim konuma yükselmeleri Selevkoslar ile Yunan Uygarlığı arasındaki irtibatı koparmıştır. Selevkosların Baktria (Hindikuş Dağları ile Ceyhun Irmağı arasındaki bölge) yöneticisi konumundaki Diodotos, M.Ö. 246 (bazı kaynaklarda M.Ö. 250) yılında Yunan-Baktria krallığını kurmuştur. M.Ö. 180 yılında, I. Demetrius döneminde Hint alt kıtasına doğru genişleyen ve Yunan-Baktria krallığını bir Yunan-Hint krallığına dönüştüren sefer, aynı zamanda Maurya hanedanının da sonunu getirmiştir. M.Ö. 125 yılında kuzeyden gelen göçebe kabilelerin işgaline kadar yönetimi elinde tutmuştur. Batıdan Parthların, Kuzeyden Orta Asya'dan gelen göçebe kabilelerin ve Sakaların işgaline uğrayan Yunan-Hint krallığı ortadan kalkmıştır.²⁷⁰ Bu dönemde yaklaşık 100 yıl boyunca (M.Ö. 30 yılına kadar) göçebe kabileler Afganistan'da hâkim olmuştur.

Kuşanlar döneminde (M.Ö.150-224) Budizm'in Afganistan'da altın çağını yaşadığını söylemek mümkündür. Yukarıda bahsi geçen Bamyan şehrindeki Greko-Budist sanat tarzının en önemli örnekleri olarak görülen devasa iki Buda heykeli bunun bir yansıması olmuştur. Maalesef bu heykeller 2001 yılında Taliban rejimi tarafından patlayıcılar kullanılarak yok edilmiştir.²⁷¹ Kuşaniler dönemindeki kültür ve sanat alanındaki zenginlik Afganistan'da bir daha yakalanamamıştır.

Kuşanilerin zayıflamasıyla ortaya çıkan Yefteli devleti, Hindistan ile İran arasındaki coğrafya'da bir süre hakimiyet kursa da 568 yılında batıdan Sasanilerin, Kuzeyden Türklerin saldırıları sonucunda yıkılmıştır. Böylece ülkenin batısında Sasaniler, kuzeyinde Türkler hüküm sürmeye başlamıştır. Yeftelilerin çöküşünü müteakip, Sasanilerin, Türklerin ve

²⁶⁸ Meredith L. Runion, a.g.e. ss.41-42.

²⁶⁹ Bakınız: Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e. ss.56

²⁷⁰ Meredith L. Runion, a.g.e. ss.44-46, Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e. ss.54-57. Mir Gulam Muhammed Gobar, a.g.e. ss.57-59.

²⁷¹ Meredith L. Runion, a.g.e. s.46. Bu olay Taliban rejiminin diğer inançlara yönelik hoşgörüsünün bulunmadığı düşüncesinin dünya kamuoyunda yer etmesine sebep olmuştur.

sonrasında Çinlilerin bölgede hakimiyet kurmalarıyla hem dillerin (Sanskritçe, Türkçe, Çince) hem de dinlerin (Mecusilik, Budizm, Hinduizm, Brahmanizm) karıştığı bir dönem yaşanmıştır.²⁷²

642 yılında İslam ordularının Sasani İmparatorluğunu yenilgiye uğratması sonucunda Afganistan'a kaçan Sasani İmparatoru III. Yezgerd'i takip eden Müslümanlar Afganistan'a giriş yapmıştır. Aradığı desteği bulamayan Yezgerd Afganlar tarafından 651 yılında öldürülmüştür. Araplarla savaşmak istemeyen bazı yerel yöneticiler cizye vermeyi ve Arap hakimiyetini kabul etmişlerdir. Arap hakimiyetinin Afganistan'da yayılması görece hızlı olsa da İslam dininin bölgede yaygınlık kazanması kolay olmamıştır. Zira Hristiyan ve Yahudilere ehl-i kitap oldukları için daha yumuşak davranan Müslümanların, Mecusilere, Budistlere, Hindulara, Manicilere²⁷³, Şamanizm'e inananlara ne şekilde yaklaşacakları konusunda kafa karışıklığı yaşadıkları görülmüştür. Zerdüştlerin kitap ehli gibi muamele görmesini savunan alimler olmakla birlikte, Manicilik zındıklık şeklinde değerlendirilmiş, Budizm ve Hinduizm ise putperestlik olarak görülmüştür.²⁷⁴ Bu nedenle Müslüman komutanlardan birçoğu fethettikleri bölgelerdeki Budist ve Hindu inançlarına ait heykelleri tahrip etmişlerdir.

Müslüman Arapların Afganistan'daki ilerleyişine karşı en ciddi direniş Türklerden/Akhunlardan gelmiştir. Müslüman Araplar kendilerinden önceki imparatorlukların yaşadığı sıkıntılarla yüzleşmek durumunda kalmış ve sıklıkla yerel yöneticilerin isyanlarını bastırmak için seferler düzenlemişlerdir. Afganistan'da istikrarlı bir islam egemenliğinin tesisi ancak 9. yüzyılda gerçekleşebilmiştir. İslam dininin Afganistan'da kesin bir zafere ulaşması ise 19. yüzyılda, son pagan kabilelerin de Müslümanlaştırılmasını sağlayan Abdurahman Han (1880-1901) dönemini bulmuştur.²⁷⁵

10. yüzyılda kurulan Gazneliler Devleti Türk ve Tacik kabilelerin ittifakı sonucunda ortaya çıkmış, kurucusu Alp Tegin'in (890-963) Samani sarayında hizmet ederken elde ettiği

²⁷² Abdullah Yegin, Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), 2015, İstanbul, ss.13-14, Mir Gulam Muhammed Gobar, ss.63-65.

²⁷³ Maniheizm, 3. yüzyılda Mani tarafından güney İran'da kurulmuş olan ve kısa sürede Mısır, Anadolu, Asya ve Avrupa içlerine kadar ulaşan Gnostik bir dini gelenektir. 4. yüzyıla gelindiğinde Hristiyanlık inancının adı geçen bölgelerdeki en büyük rakibi konumuna gelmiştir. Günümüzde müntesibi kalmamış olan bu inanç hakkında detaylı bilgi için bakınız: Şinasi Gündüz, "Maniheizm", içinde, Şinasi Gündüz (Ed.), Yaşayan Dünya Dinleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, ss. 494-505.

²⁷⁴ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e. ss.80-81. Araplar ile Afgan halkı arasındaki mücadeleler ile ilgili daha detaylı bilgi için bakınız: Mir Gulam Muhammed Gobar, a.g.e. ss.63-90.

²⁷⁵ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e. ss.86-87.

bürokratik tecrübe ile kısa sürede belirli bir güce ulaşmıştır. Ancak Alp Tegin'in ölümünden sonra başa gelen yöneticilerin yeterince kabiliyetli olamamaları nedeniyle Gazneliler, bir süre daha Samanilerin hizmetinde kalmaya devam etmişlerdir. Sebük Tegin'in vefatı sonrasında vasiyeti üzerine küçük oğlu İsmail tahta geçirilmiş, ancak ona biat etmeyen Sebük Tegin'in büyük oğlu Mahmut kardeşinin yalnızca Merv şehrini yönetmesini ve tahtı kendisine bırakmasını istemiştir. İki kardeş arasında çıkan savaşta Mahmud galip gelmiştir.²⁷⁶

Samani devletinin başkenti Buhara'nın Karahanlılar tarafından ele geçirilmesi üzerine, Gaznelilerin Samani devletine tabiyeti ortadan kalkmıştır. Böylece Maverâünnehir ve Afganistan coğrafyasında hüküm süren iki güçlü Türk hanedanı birbirlerine komşu olmuşlardır. Gazneli Sultan Mahmud Hindistan üzerine düzenlediği seferler ile bölgenin tarihinde oldukça kalıcı izler bırakmıştır. Bu seferlerin Kuzey Hindistan'da kurulacak olan Türk-İslam İmparatorluğunun (Babürlerin) ilk adımlarının atılmasını ve Hindistan'da İslam dininin etkisinin yayılmasını sağladığı iddia edilmektedir.²⁷⁷ İslam dininin başta Hint altkıtası olmak üzere Asya kıtası içerisinde yayılması ve yer etmesi konusunda Gazneli Devletinin rolü bulunmaktadır.

Dandanakan Savaşı ile Afganistan'ın batı kısmını Selçuklu Devletine bırakmak zorunda kalan Gazneli Devleti'nin bu yenilginin açtığı yarayı sarması oldukça uzun vakit almıştır. III. Mesut'un ölümünü müteakiben çıkan taht kavgalarına müdahil olan Selçuklular, III. Mesut'un oğullarından Behramşah'ı Gazne tahtına oturtmuşlar ve kendilerine bağlı bir yönetim tesis etmişlerdir. Sultan Sencer'in devrilmesiyle koruyucusunu kaybeden Gazneliler Devleti, Gurluların saldırısına uğramış ve son hükümdarları Sultan Hüsrev'in 1192 yılında öldürülmesiyle tarih sahnesinden çekilmişlerdir.²⁷⁸

Gurlular Gazneli Devletini yıkmış olsalarda, Gaznelilerin bir süredir devam ettiremedikleri Hindistan içlerine doğru ilerleme politikasını yeniden başlatmış ve 1192 yılında Delhi'ye kadar ilerlemişlerdir. Bengal topraklarına giren ilk Müslüman fatihler olan Gurlular, bir yandan Abbasi halifesi ile irtibat kurarak meşruiyetini arttırma yoluna giderken, öte yandan

²⁷⁶ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e. ss.97-100. Meredith L. Runion, a.g.e. s.49. Mir Gulam Muhammed Gobar, a.g.e. ss.107-108., Jonathan L. Lee, "Afghanistan: A History from 1260 to the Present", Reaktion Books, London, 2018, s.53

²⁷⁷ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e. ss.101-107. Mir Gulam Muhammed Gobar, a.g.e. ss.108-114., Meredith L. Runion, a.g.e. s.49.

²⁷⁸ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e. ss.117-123. Mir Gulam Muhammed Gobar, a.g.e. s.130

Hindistan üzerine düzenledikleri seferlerle İslam dünyasında sempati toplamışlardır. Bölgede yükselen bir güç olarak Harezmşahların ilerleyişini durdurmak isteyen Gurlular buna muvaffak olamayıp 1215 yılında aldıkları ağır yenilgi sonrasında ellerindeki tüm toprakları kaybetmişlerdir. Önce Karahanlıları sonrasında ise Gurluları ortadan kaldıran Harezmşahlara doğru doğudan yükselerek gelen büyük bir tehlike (Moğol İstilasası) beklemekteydi. 1219 yılına gelindiğinde işgale başlayan Moğol orduları 1 yıl gibi kısa bir sürede, tüm Maverâünnehir bölgesini ve Buhara, Semerkand gibi dönemin oldukça büyük sayılabilecek şehirlerini ele geçirmiştir.²⁷⁹

Kısa sürede çok geniş bir coğrafyayı ele geçiren Moğol İmparatorluğu, liderleri Cengiz Kağan'ın (Han) ölümü sonrasında, Kağan'ın çocukları arasında paylaşılan topraklarda Altınordu Hanlığı (Rus Steplerinde), Kubilay Hanlığı (Çin ve Moğolistanda), İran coğrafyasında İlhanlılar ve Maverâünnehir'de Çağatay Hanlığı kurulmuştur. Bu paylaşımda Afganistan'ın batı bölgeleri (Belh, Herat, Kandahar) İlhanlılar'ın nüfuz alanında kalırken, kuzey ve doğu bölgeleri (Kunduz, Kabil ve Gazne) Çağatay Hanlığının nüfuz bölgesi içerisinde kalmıştır.²⁸⁰

Çağatay Hanlığı'nın hizmetinde bulunan ve Cengiz Kağan'ın soyundan gelmediği için Han veya Kağan ünvanları yerine Emir ünvanını kullanmış olan Timur²⁸¹, başlangıçta 50-60 kişilik ufak bir gruba liderlik ederken zamanla önce birkaç yüz kişilik sonra yaklaşık 1000 kişilik bir birliğe liderlik etmeye başlamıştır. Kazandığı zaferler sonrasında gitgide büyüyen ordusuyla daha büyük askeri güce ulaşan Timur, 1360'lı yıllarda Afganistan'daki güçlü savaş beylerinden biri olmuştur. Badahşan, Belh gibi şehirleri aldıktan ve iyice güçlendikten sonra tüm Afganistan coğrafyasını yönetimi altında toplamaya çalışan Timur, bunu kısa sürede gerçekleştirmiştir. Bir yandan Hindistan'a sefer düzenleyip ülkesinin doğu sınırlarını genişleten ve ganimetler elde eden Emir Timur, öte taraftan Herat'ı ele geçirerek batıya yönelmeye başlamıştır. Emir Timur İran ve Kafkasya coğrafyasına doğru sınırlarını genişleten Altınordu Devleti Hanı Toktamış'ı ve Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid'i yenilgiye uğratarak neredeyse tüm küçük Asya'yı nüfuzu altına almış olmasına karşın, özellikle Anadolu'da ve Kafkasya'da ele geçirdiği toprakları ülkesine katmayıp, bu

²⁷⁹ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e. ss.129-135. Mir Gulam Muhammed Gobar, a.g.e. s.135. Meredith L. Runion, a.g.e. s.55.

²⁸⁰ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e. ss.139-140.

²⁸¹ Cengiz Han'ın soyuna damatlık (küregen/gürkan) yoluyla bağlandığı için Timur'a, Emir Timur Gürkan ve kurduğu devlete de Gürkaniler denildiği olmuştur. Bakınız: Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e. s.144, Mir Golam Muhammed Gobar, a.g.e. s.239.

lkelerdeki küçük hanedanların siyasi g mcadelesine girişerek istikrarsızlık yaratacakları bir halde bırakarak geri çekilmiştir.

Timurilerin 15. asrın sonlarına gelindiğinde eski parlak gnlerinin çok gerisinde olmasından faydalanan Babür, batılıların adlandırdığı şekliyle “Mughal (Moğol) İmparatorluğu”nu kurmuştur. Bu devletin kuruluşunda yalnızca Moğol aşiretlerinin rolünün olduğunu sylemek doğru olmayacaktır, zira devletin inşasında Türk-zbek boylarının ağrılıklı rolü bulunmaktadır. Asıl itibariyle Cengiz Han ve Emir Timur’un soylarından gelen Babür’n kurduğu devlet de Moğol-Türk devleti niteliği taşımaktadır. 1526 yılında yapılan Panipat Savaşında galip gelen Babür, Ludi hanedanına son vermiş ve Hindistan’ın kuzeyine doğru topraklarını genişletmeye başlamıştır. Kabil ile Pencap arasındaki Afgan kabileleri biraraya getirmeye ve onlarla uzlaşmaya alışan Babür, bölgedeki en kalabalık ve etkin kabile olan Yusufzay’lardan bir kız ile evlenmiştir.²⁸² Hindistan ilerine kadar ilerlemeye başlayan Babür, Hindistan’da fethedilen yerlerde kalıcı olmak ile Kabil’e geri dönmek arasında kararsız kalmıştır.

1529 yılında len Babür şah’ın yerine oğlu Hümayun geçmiştir. Babası kadar yönetim kabiliyetine sahip olmayan Hümayun, babasından devraldığı geniş topraklarda başarısız bir yönetim göstermiştir. Babür şah’ın çocukları arasında çıkan i çatışmalar devleti çok daha zayıf hale getirmiştir. Hümayun’un beklenmedik ölümü sonrasında tahta 14 yaşındaki oğlu Ekber (1542-1605) ıkarılmıştır. Daha ok Hindistan’ın kuzeyinde hakimiyet kurmaya odaklanan Ekber şah, Afganistan’daki toprakların idaresini kardeşine bırakmıştır. Bu dönemde Afganistan’ın batısında Safevilerin, Kuzeyinde Özbeklerin, merkezinde ve doğusunda ise Babürlerin hüküm sürdüğü grlmştir.

3.2.2. Modern Zamanlarda Afganistan

Avrupa kıtasında modernizm etkisini iyiden iyiye hissettirdiği dönemlerde Afganistan kendi iç siyasetiyle ve iktidar savaşlarıyla meşgul olmuştur. Afganistan’ın modernleşmeye ilgisi dönemin iki süper gücü arlık Rusyası’nın ve Büyük Britanya İmparatorluğu’nun arasında sıkışmaya başladığı dönemde artmıştır. Zira geleneksel savaş metodlarını ve teknolojilerini kullanan kendisine komşu devletlerin birer birer yıkıldığına tanık olmuştur. Bu kısımda

²⁸² Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e. ss.160-164., Meredith L. Runion, a.g.e. s.55., Jonathan L. Lee, a.g.e. 56, Mir Golam Muhammed Gobari, a.g.e. s.278.

günümüzdeki Afganistan devletinin kuruluşundan modernleşme çabalarının başladığı 19. yüzyıl ortalarına kadar geçen sürece kısaca değinilecek, sonrasında Afganistan'ın modernleşme tarihi bölümler halinde aktarılacaktır.

1736 yılında henüz bebek iken tahta geçirilen III. Abbas'ın tahttan indirilmesi ve babasının yanına sürgüne gönderilmesiyle imparatorluğun yönetimi Nadir Han'a geçmiştir. Böylelikle son bulan Safevi Hanedanı yerini Afşar Hanedanlığına bırakırken, Nadir Han, Nadir Şah Afşar olarak yeni devletin başında yer almıştır.²⁸³ 1747 yılında Nadir Şah'ın bir suikast sonucu öldürülmesiyle İran'da taht için girişilen kanlı mücadelelerin yarattığı karışıklık ortamı doğmuştur. O dönemde İran Şahının hizmetinde bulunan Peştun Abdali kabilesinden Ahmed Şah, Kandahar'a giderek burada büyük bir kabile meclisi (*Loya Jirga*)²⁸⁴ toplamış ve birbirlerine rakip olan Abdali ve Gılzay kabilelerini kendi liderliği altında bir araya getirmiş hükümdarlığını ilan etmiştir. Kendisinin bir araya getirdiği kabileler tarafından Ahmed Şah'a "dürr-i dürrân" (incilerin incisi) unvanı verilmiştir.²⁸⁵ Ahmed Şah Dürrani, başkenti Kandahar olan ve bir tür kabile konfederasyonu şeklinde örgütlenmiş bu yeni devletin sınırlarını genişletmek ve kendi otoritesini daha geniş bir alanda kabul ettirebilmek için fetih ve diplomasi faaliyetlerine girişmiştir.²⁸⁶ Ahmed Şah Dürrani, kuzeyde Amu Derya nehrinden güneyde Arap Denzine, Batı'da Meşhed'den doğuda Keşmir ve Delhi'ye kadar uzanan geniş bir coğrafyada hüküm sürmüştür. Ancak bu geniş coğrafyayı kontrol altında tutabilmek için doğuda ve güneyde Babür Devleti, Maratha İmparatorluğu ve Sihler ile mücadele ederken, diğer taraftan kuzeyde isyan eden Özbeklerle, batıda ise zayıflamış dahi olsa İran ile (o dönemde Zend Hanedanı büyük ölçüde kontrolü elinde tutmaktadır) mücadele etmiştir.²⁸⁷

²⁸³ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, NÂDİR ŞAH maddesi, (Erişim Tarihi: 20/05/2019), <https://islamansiklopedisi.org.tr/nadir-sah--iran>, [Erişim Tarihi: 24 Mart 2019]

²⁸⁴ Loya Jirga, Peştucada "Büyük Konsey veya Büyük Meclis" anlamında kullanılan ve kabile ileri gelenlerinin biraraya geldiği toplantılara verilen isimdir. Geleneksel çatışma çözümü mekanizması olarak da işlev gören jirga, üç farklı düzeyde toplanmaktadır: Yerel Jirga (tartışmalı olmakla birlikte *maraka* veya sıklıkla telaffuz edildiği şekliyle *mraka* olarak da adlandırılmaktadır), kabile düzeyinde Jirga (Kavmi Jirga) ve Ulusal düzeydeki Jirga (Loya Jirga). Jirga mekanizmasının kabile içindeki ve kabileler arasındaki sorunların çözümü açısından oynadığı role ilişkin detaylı bilgi için bakınız: Ali Wardak, "Jirga: A Traditional Mechanism of Conflict Resolution in Afghanistan", Centre for Criminology, University of Glamorgan, 2003. İbrahim Atayee, "A Dictionary of the Terminology of Pashtun's Tribal Customary Law and Usages", translated by Mohammad Shinwary, Edited by A Jabar Nader, International Centre for Pashto Studies Academy of Sciences of Afghanistan, Kabul, 1979, ss.36-42.

²⁸⁵ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, AHMED ŞAH DÜRRÂNÎ maddesi, (Erişim Tarihi: 20/05/2019), <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-sah-durrani>

²⁸⁶ Amin Saikal, Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival, I.B. Tauris, New York, 2004, s.19

²⁸⁷ Meredith L. Runion, The History of Afghanistan, Greenwood Press, Westport, 2007, ss.68-71.

Ahmed Şah Dürrani döneminde merkezi bir imparatorluktan ziyade bir tür kabile konfederasyonunu andıran Dürrani İmparatorluğu, Ahmed Şah Dürrani'nin ölümünden sonra dağılma tehlikesi yaşamıştır. Timur Şah (1773-1793) ve Zaman Şah (1793-1801) merkezi bir yönetim kurmaya çalışmışlarsa da hükümdar oldukları dönemde devletin enerjisinin büyük bir kısmı sık sık çıkan aşiret isyanlarını bastırmakta harcanmıştır.

3.2.2.1.Afganistan'da bağımsızlık öncesi reform çabaları

Afganistan'da reform ve dönüşüm çabalarının Dost Muhammed Han (1826-1863) yönetiminde başladığını iddia eden çalışmalar olmakla birlikte, söz konusu dönemde yapılan faaliyetlerin daha çok ülkenin siyasi birliğini sağlamaya ve merkezi yönetimi güçlendirmeye yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Bir tür kabile konfederasyonu şeklinde kurulan Dürrani yönetimi, Ahmed Şah Dürrani'nin ölümünü takip eden süreçte yıkılma tehlikesi yaşamışsa da ilk dönemlerde Sadozay klanı altında 1826 yılından itibaren de Barakzay kabilesinin akrabası Muhammedzay klanı altında uzun bir süre iktidarı ellerinde tutabilmişlerdir.²⁸⁸ Ahmed Şah Dürrani'nin bir araya getirmeyi başardığı kabile konfederasyonunun merkezinde dört Abdali veya Dürrani kabile yer almaktaydı: Popalzay, Barakzay, Alikozay ve Açakzay. Ahmed Şahın ittifak kurmayı başardığı rakip kabile Gılzaylar, bu konfederasyonun periferisinde yer almıştır. Ahmed Şahın ölümü (1773) sonrasında ittifak ilişkileri bozulmuş ve Dürrani kabileleri yalnızca Gılzaylarla değil kendi aralarında da kanlı mücadelelere girişmişlerdir.²⁸⁹

Ahmed Şah'ın yönetimde olduğu ilk dönemlerde yaklaşık 16.000 kişilik bir orduya sahip iken, kısa bir süre sonra bu sayı (büyük bir kısmı Dürrani, Gılzay ve kısmen Kızılbaşlardan müteşekkil olmak üzere) 40.000'e çıkmıştır. Ahmed Şah döneminin en parlak zamanlarında ise ordunun sayısı 120.000'i bulmuştur. Ancak ordunun yalnızca üçte biri düzenli birliklerden oluşturulmuştur.²⁹⁰ Merkezi yönetimin dayandığı temel güç olmakla birlikte her zaman güvenilir olmayan, sıklıkla kendi menfaatleri ve düşünceleri doğrultusunda hareket eden kabilelerden müteşekkil bir ordunun yerine Afganistan Emirliğine sadakatile bağlı, düzenli ve güçlü bir ordunun oluşturulması gerektiğini düşünen Dost Muhammed daha

²⁸⁸ Amin Saikal, "Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival", I.B. Tauris, New York, 2004, ss.19-20. Thomas Barfield, "Afghanistan: A Cultural and Political History", Princeton University Press, Princeton, 2010, ss.107-108.

²⁸⁹ Amin Saikal, a.g.e. s.22

²⁹⁰ Thomas Barfield, a.g.e. s.100.

profesyonel nitelikte bir ordu kurmayı öncelikli politikası haline getirmiştir.²⁹¹ Ordunun bir kısmını modern silah ve kıyafetlerle donatarak güçlendirmeye çalışan Dost Muhammed'in yarım bıraktığı işi oğlu Şir Ali Han (1863-1878) devam ettirmiştir.

Dost Muhammed Han'ın 24 oğlundan biri olan ve veliaht ilan edildiği halde babasının ölümünün ardından üvey abisi ve Dost Muhammed Han'ın en büyük oğlu olan Muhammed Efzal (veya Efdal) ile iktidar mücadelesine girmiş ve kardeşler arasındaki savaş kısa süreli bir iç savaşa dönüşmüştür.²⁹² Yönetimi devralan Şir Ali Han babasının merkezileşmeye yönelik adımlarını biraz daha öteye taşıma amacıyla bir polis teşkilatı kurmaya çalışmıştır. Halkın elindeki silahların toplanmasına ve modern devletlerde olduğu gibi, şiddet kullanma tekelinin merkezi yönetimde olmasına gayret etmiştir. Ordunun Batılı tarzda düzenlenmesi ve geleneksel kıyafetlerin yerine yeni kıyafetlerle donatılması yine bu dönemde gerçekleşmiştir. Memurlara maaş bağlanmış, yapılan hizmet karşılığında tımar veya zeamet dağıtılması uygulamasına son verilmiştir.²⁹³

Afganistan devletinin 1747 yılında Peştun kabilelere dayalı bir şekilde kurulan yapısının yerine daha merkezi bir kontrolün oluşturulmaya çalışıldığı Şir Ali Han döneminde devletin başkenti Peştun kökenli nüfusun yoğun olarak yaşadığı Kandahar'dan, Tacik tüccarların yoğunlukta olduğu günümüzdeki başkenti Kabil'e taşınmıştır. Böylece devletin Peştun kabilelere dayalı yapısında bir tür denge sağlanmasına çalışılmıştır. Başkentini Kabil'e taşınması yönetimde nüfuzu görece azalan Peştun kabilelerinde hoşnutsuzluğa yol açmıştır.²⁹⁴

Şir Ali Han döneminde ayrıca Şems el Nihar (Shams Al Nahar) adıyla Afganistan'daki ilk süreli yayın 1873 yılında Farsça diliyle basılmaya başlanmıştır. İlk kez posta pulu basılmıştır. Her ne kadar barut ve küçük silah üretimi yapsa da Afganistan'daki ilk fabrika (Mashin khana- Maşinhane) açılmıştır. Matematik, Coğrafya, Harita Okuma gibi derslerin yer aldığı bir müfredata sahip ilk askeri akademi Kabil'de kurulmuştur.²⁹⁵ Şir Ali Han, Peştunca'nın daha yaygın kullanılmasını amaçlamış ve merkezi yönetim ordusunun kullandığı askeri terminolojinin Farsça yerine Peştunca olmasını emretmiştir. Ancak

²⁹¹ Jonathan L. Lee, *Afghanistan: A History from 1260 to the Present*, Reaktion Books, London, 2018, s.310.

²⁹² Jonathan L. Lee, a.g.e. ss.223-224, Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2017, s.206

²⁹³ Amin Saikal, a.g.e. s.33.

²⁹⁴ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e, ss.206-209

²⁹⁵ Jonathan L. Lee, a.g.e., ss.362-363

belirtmek gerekir ki Şir Ali Han, Farsça'nın ortadan kaldırılmasına veya yasaklanmasına yönelik bir çaba içerisinde olmamıştır. Farsça'nın resmi yazışmalarda ve mahkemelerde kullanılmasına devam edilmiştir.

Şir Ali Han döneminde biri sivil biri askeri olmak üzere modern olarak nitelendirilebilecek iki okulun açılması Afganistan'da resmi olarak eğitimin verilmesi açısından sembolik bir anlam taşısa da ülke yönetiminin kuruluşundan bu yana ihmal ettiği eğitim alanında dönüşümün olduğunu söyleyebilmemiz için yeterli gözükmemektedir. Eğitim alanında daha ciddi atılımlar bağımsızlık sonrası dönemde gerçekleştirilecektir. Şir Ali Han saltanatında temel sağlık hizmetlerinin ve eğitim imkanlarının sağlanması konularının merkezi yönetimin öncelikleri arasında olmadığını söylemek mümkündür. Maddi olanakları iyi durumdaki Afganların özel öğretmenler tutarak veya Hindistan'daki misyoner okullarına göndererek çocuklarına eğitim vermeye çalıştıkları, dini elitlerin ise çocuklarını Hindistan'daki medreselere, özellikle Diyobend (Deoband)'teki Darül-Ulum medresesine, göndererek yetiştirmeye gayret ettikleri görülmüştür.²⁹⁶ Diyobend'deki Darul Ulum medreselerinin kurucuları olan Muhammed Kasım Nanutevi (1833-1880) ve Reşid Ahmed Ganguhi (1827-1905) Britanya'nın Hindistan'daki varlığına karşı duruşu, anti-emperyalist düşüncede oluşu ve Hint alt kıtasındaki Müslüman halkın yeniden ayağa kalkmasını amaçlıyor oluşu eğitim-öğretim ve manevi terbiye çalışmalarının yanı sıra siyasi faaliyetlere de aktif şekilde katılmasını beraberinde getirmiştir. 1857 yılında Hindistan'daki Sipahi ayaklanmasıyla Britanya İmparatorluğu'na başkaldıran ancak ağır bir mağlubiyet alan Müslüman toplumun geniş bir eğitim seferberliği sayesinde dağılmasının önüne geçilebileceğini düşünen Ganguhi ve Nanutevi 1867 yılında adı geçen Darul Ulum'u kurmuşlardır.²⁹⁷ Öte taraftan Hindistan'daki misyoner okullarında eğitim gören Afgan gençlerin de daha Batı yanlısı ve modernist bir düşüncede yetiştirilmeleri oldukça mümkün gözükmemektedir. Böylece merkezi yönetim tarafından temin edilemeyen eğitim ihtiyacının karşılandığı farklı iki kaynaktan beslenen ve birbirine oldukça zıt fikirlerde olan iki grubun ortaya çıkması için uygun zeminin oluştuğunu söyleyebiliriz.

Şir Ali Han sıklıkla, Rus askeri kıyafetine benzer, batılı tarzda kıyafetler giyen ilk Afgan hükümdar olmuştur. Bu durum kimi yazarlarca onun Batı dünyası ile yakın ilişkiler kurulmasını arzulayan modernleşme yanlısı kesimlere duyduğu yakınlığın bir yansıması

²⁹⁶ Jonathan L. Lee, a.g.e., ss.363

²⁹⁷ Mehmet Ali Büyükkara, Çağdaş İslamî Akımlar, Klasik Yayınları, İstanbul, 2016(6. Baskı), s. 86.

olarak yorumlamışlardır. Jonathan Lee gibi kimi yazarlar ise söz konusu dönemde Avrupalıların zihninde medeni veya barbar olarak değerlendirilmenin giyilen kıyafetle ilişkili olduğunu iddia etmiştir.²⁹⁸ Lee'ye göre Avrupalılar tarafından yeterince itibar görmek isteyen bir kişinin onlar gibi giyinmesi gerektiği düşüncesi söz konusu dönemde oldukça yaygındır. Avrupai kıyafetlerin İslam'a ve/veya geleneklere uygunluğu meselesi kentli elitler ile İslamcı muhafazakârlar ve kırsal kesimde yaşayan halk arasındaki uyuşmazlık noktalarından biri olmaya devam etmiştir.

19. yüzyıl boyunca Büyük Britanya İmparatorluğu ile Rus Çarlığı arasında bir tampon devlet²⁹⁹ olarak ayakta kalmaya çalışmıştır.³⁰⁰ Dönemin iki süper gücü arasında bir tür denge politikası sürdürmeye çalışan Afganistan, 1879 yılında II. İngiliz-Afgan Savaşı sonrasında imzalanan Gandamek Antlaşmasıyla iç işlerinde bağımsızlığını büyük ölçüde korusa da dış işlerinde İngilizlere bağlı hale gelmiştir.³⁰¹

Şir Ali'nin ölümünden sonra tahta geçen Abdurrahman Han (1880-1901), ülkesini güçlü bir merkezi yönetim altında birleştirmek için gayret göstermiştir. Aşiretlerin sahip olduğu gücü sınırlandırmaya çalışan Abdurrahman Han, Afganistan'daki dini çeşitliliği de ortadan kaldırmaya çalışarak tüm ülkenin Sünni Müslüman olmasını sağlamaya çalışmıştır. Kızılbaşları, Şiileri (Ülkesindeki Hazaraları) ve Kafirileri (Pagan inancını sürdüren toplulukları) zorla "müslümanlaştırmıştır". Abdurrahman Han, çok sayıda insanın katledildiği ve baskı altına alındığı bu politikalarını dini söylemler üzerinden meşrulaştırmaya çalışmıştır. Bu politikalara karşı isyan eden Hazaraların isyanlarını çok kanlı bir şekilde bastırmıştır. Önceleri "Kafiristan" olarak adlandırılan ve pagan inancına sahip toplulukların yaşadığı bölgeyi zorla müslümanlaştırdıktan sonra bölgenin adını

²⁹⁸ Jonathan L. Lee, a.g.e., ss.363

²⁹⁹ Tampon Devlet (Buffer State) tanım olarak, ekonomik ve siyasal açıdan güçlü devletlere bağımlı ve toprakları söz konusu güçlü devletler tarafından ön saldırı veya savunma amacıyla kullanılan devletleri ifade etmektedir. Bakınız: Ömer Demir, Mustafa Acar, a.g.e. s.270. Afganistan'ın içinde bulunduğu durum göz önünde bulundurulduğunda bu tanıma uyduğu görülmektedir.

³⁰⁰ Rudyard Kipling'in "Büyük Oyun" olarak adlandırdığı ve 19. yüzyılda rakip iki büyük emperyal gücün stratejik açıdan önemli bu bölgedeki güç mücadelesini anlatan bu kavram günümüzde dahi sık sık güncellenerek kullanılmaktadır.

³⁰¹ Thomas Barfield, a.g.e. s.141, Amin Saikal, a.g.e. s.28. Jonathan L. Lee, a.g.e., ss.365-366. Gandamek Antlaşmasının içeriği için bakınız: Mir Gulam Muhammed Gobar, "Afganistan der Mesir-i Tarih", Enver el Kuran Kitaphane-i Peşaver, Peşaver, 1975, Cilt 1, ss.467-468.

“Nuristan” şeklinde değiştirmiştir. Binlerce Hazara ve Nuristani öldürülmüş, çok sayıda kadın ve çocuk³⁰² köle pazarlarında satılmıştır.³⁰³

Abdurrahman Han’ın merkezileşme ve tek kültürlü bir devlet inşa etme çabaları “ulusal” bir ordu kurma girişimlerini beraberinde getirmiştir. Yalnızca Peştun kabilelerin desteğine dayalı bir ordudan ziyade farklı etnik gruplardan (başta Hazara ve Tacikler olmak üzere) da orduya asker alınmaya başlanmıştır. Bu durum merkezileşmeye karşı olan aşiretlerin duyduğu rahatsızlığı arttırmıştır.³⁰⁴

Ülkesindeki gücün tek elde toplanması için yoğun çaba sarf eden Abdurrahman Han, öte taraftan ülkeyi modernleştirmeye de çalışmıştır. Ancak bunu Osmanlı ve İran devletlerinden farklı şekilde gerçekleştirmeye çalışmıştır. Örneğin, Osmanlı ve İran devletleri demiryollarının inşa edilmesine ve telgraf hatlarının yayılmasına gayret ederken, Abdurrahman Han bu ulaşım ve iletişim araçlarını düşmanların ülkeyi istila etmesini kolaylaştırabileceği endişesiyle Afganistan’a sokmamıştır.³⁰⁵

Ülke yönetiminde kendisine yardımcı olması amacıyla mollalardan, aşiret reislerinden ve şehzadelerden müteşekkil bir danışma meclisi kurduran Abdurrahman Han, ülkede yerleşik bir hukuk düzeni kurmaya çabalamıştır. Mahkemeleri sistemli ve merkezi bir hale getirmeye çalışan Abdurrahman Han, yargılama sistemini merkezileştirmiş ve sistemli bir hale getirmiştir. Mahkemelerdeki yargılamaların ne şekilde yapılacağını belirten “Esas-ül Kuzat” (Hakimliğin Esasları veya Hakimler için Temel Bilgiler şeklinde çevrilebilir) adında bir yasal düzenleme yapmıştır. Ayrıca kadıları maaşa bağlayarak onların hüküm verirken biraz daha özgür olmalarını sağlamaya çalışmıştır.³⁰⁶ Bunların yanı sıra kurmuş olduğu “adalet sandıkları (sanduk-i adalet)” mekanizması halkın hükümdara dilekçe yoluyla ulaşmasını ve sorunlarını çözmek için ondan yardım istemesini sağlamıştır. Her ilçeye konulan bu mühürlü sandıklar, yılda iki kez toplanıp Kabil’e götürülüp, hükümdara iletilmiştir. Abdurrahman Han, bu sandıklar aracılığıyla gelen dilekçelere nihai karar mercii olarak hüküm vermektedir

³⁰² Yedi yaşını doldurmuş erkek çocukların ya din değiştirmeleri ya da köle/hizmetçi olarak satılmaları teklif olarak sunulmuştur. Çok sayıda çocuk Muhammedzay kabilesinin şeflerine hizmetçi olarak verilmiştir. Bakınız: Jonathan L. Lee, a.g.e., ss.404.

³⁰³ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e, ss.215-216. Thomas Barfield, a.g.e. ss.150-151. Jonathan L. Lee, a.g.e., ss.403-404

³⁰⁴ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e, s.216.

³⁰⁵ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e, s.216.

³⁰⁶ Christina Jones-Pauly, Neamat Nojumi, “Balancing Relation Between Society and the State: Legal Steps Toward National Reconciliation and Reconstruction of Afghanistan”, The American Journal of Comparative Law, Fall 2004, p.2

ki bu durum onun hükümdarlık rolünü pekiştirmiştir.³⁰⁷ Kısacası Abdurrahman Han Afganistan'da merkezi bir yargı mekanizması ve hukuk sistemi inşa etmeye çalışmıştır. Her ne kadar inşa edilmeye çalışılan sistemin etkinliğinin tüm ülke sınırlarına nüfuz ettiğini söylemek mümkün değilse de Abdurrahman Han için “Afganistan’ın Justinyanusu” gibi abartılı yakıştırmalar yapan yazarlar olmuştur.³⁰⁸ Anayasacılık hareketleri Abdurrahman Han döneminde başlamış olsa da bu hareketler nihayete ermemiş ve meşruti yönetim kurulmamıştır.

Abdurrahman Han döneminde (12 Kasım 1893) Büyük Britanya İmparatorluğu ile Afganistan Emirliği arasında imzalanan ve adını Britanya’nın Hindistan Valisi Mortimer Durand’dan alan antlaşma ile Afganistan’ın bugünkü güney ve doğu sınırlarını belirlenmiştir. Durand Hattı olarak anılan bu sınırların çizilmesi sonucunda Peştun kabilelerin bir kısmı Britanya’nın kontrolü altındaki topraklarda kalırken bir kısmı da Afganistan içerisinde yer almıştır. İlerleyen dönemlerde ve günümüzde Peştunlar tarafından kabul edilmeyen bu sınır hattının ve Peştun milliyetçilerinin iddia ettikleri *Peştunistan Meselesi* halihazırdaki birçok sorunun kaynağını oluşturmaktadır.³⁰⁹

Abdurrahman Han’ın ölümünden sonra tahta geçen Habibullah Han (1901-1919) babasının başlattığı reform hareketini devam ettirmiştir. Habibullah Han döneminde özellikle Hindistan’daki okullarda İngilizler tarafından verilen eğitimin etkisinde kalan ve bu okullar vasıtasıyla Batı dünyasını tanımaya başlayan Afgan gençler, kendi ülkelerinde de modernleşmenin sağlanmasına yönelik girişimlerde bulunmuşlardır. Feyz Muhammed

³⁰⁷ Kristina Alekseyeva, Stephanie Birndorf, Joseph DeMott...vd., “An Introduction to the Laws of Afghanistan”, Stanford Law School Rule of Law Program, Afghanistan Legal Education Project, Stanford, 2017 (Fourth Edition), p.73.

³⁰⁸ Hamid M. Khan, “Islamic Law, Customary Law, and Afghan Informal Justice”, United States Institute of Peace, Special Report 363, March 2015, Washington D.C., p.5.

³⁰⁹ Pakistan’ın kurulmasını müteakiben Afgan yöneticilerin dile getirdiği Peştunistan meselesi Afganistan ile Pakistan ilişkilerinin başlangıçtan bu yana sorunlu olmasına sebep olmuştur. Tüm Peştunların bir yönetim altında toplanması davası olarak kabaca özetlenebilecek Peştunistan meselesi, özellikle Afganistan yönetiminde milliyetçi eğilimlerin yükseldiği her dönemde gündeme gelmiştir. Afgan devletinin günümüzdeki Afganistan-Pakistan sınırlarını “suni/yapay veya hayali” olarak nitelendirmesi ve mevcut statükoyu kabul etmeye yanaşmaması Pakistan ile Afganistan arasındaki ilişkilerin gergin olmasının başlıca nedenidir diyebiliriz.

Katib³¹⁰ ve Mahmud Tarzi³¹¹ gibi reformistlerin ve bu reformistlerin etkisi altındaki Genç Afganlar'ın Habibullah Han'ı etkilemesi sonucunda 1903 yılında Afganistan'da Batılı tarzda eğitim veren ilk okul olan *Habibiye* Lisesi açılmıştır.³¹² Habibiye Lisesi modernist, reformist siyasi hareketin başlıca merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu okulun öğretmen ve öğrencileri tarafından *Milli Sır Cemiyeti* (Cemiyet-i Sırrı Milli) adında gizli bir parti/veya siyasi hareket meydana getirilmiştir.³¹³ 1909 yılında kurulan askeri okul *Mekteb-i Harbiye* Habibullah Han döneminde açılmış olan diğer bir önemli eğitim kurumu olmuştur. Ancak modern eğitim verilmeye çalışılan bu okulların yaygınlık kazanması 1919 yılı sonrasına kalmıştır.³¹⁴

Habibullah Han döneminde Osmanlı Devletinden Afganistan'ın kalkınmasına destek olmak amacıyla gönderilen Türk heyetin çalışmaları da Afgan modernleşmesine katkıda bulunmuştur. Yirminci yüzyılın başlarında Amerikalı bir mühendisi ilk hidroelektrik santralini kurması için görevlendiren Habibullah Han, ülkeye otomobillerin de ilk kez girmesini sağlamıştır.³¹⁵ Ayrıca 1910 yılında Kabil ile Celalabad arasında ilk telefon hattını kurdurmuştur.³¹⁶

³¹⁰ Aslen Hazara kökenli olmasına karşın Abdurrahman Han döneminde katiplik seviyesinde hizmet etmeye devam edebilmiştir. Feyz Muhammed Katib, Habibullah Han döneminde Eğitim ve Dış İşleri Bakanlıklarının çeşitli kademelerinde görevler almıştır. Feyz Muhammed Katib'in Serac el Tarih (Tarihin Meşalesi) adlı üç ciltlik çalışması oldukça kıymetlidir. Feyz Muhammed Katib ile ilgili bakınız: Ludwic W. Adamec, *Historical Dictionary of Afghanistan*, The Scarecrow Press, Oxford, 2003 (Third Edition), p.105

³¹¹ Afgan Gazeteciliğinin Babası olarak da bilinen Mahmud Tarzi (1865-1933), babası Gulam Muhammed Tarzi'nin Abdurrahman Han tarafından Hindistan'a sürgün edilmesi nedeniyle ailesiyle birlikte önce Hindistan'a oradan da Şam'a yerleşmiştir. Şam'da ikamet etmekte iken Jön Türklerin aydınlanmacı ve reformist fikirleriyle tanışmıştır. Bu düşüncelerden etkilenen Mahmud Tarzi Abdurrahman Han'ın ölümünden sonra 1902 yılında Afganistan'a dönmüştür. Afganistan'daki ilk gazetenin (Sirac-ül Ahbar-i Afganiyye) yayımlanmasına öncülük eden Mahmud Tarzi, Batı tarzı eğitim verilen Habibiye Okullarının kuruluşunda da rol oynamıştır. Bakınız: Ludwic W. Adamec, a.g.e. s.369. Mahmud Tarzi Han ile ilgili daha detaylı bilgi için bakınız: Süleyman Özmen, "Afgan Aydınlanmasının Mimarı Serdar Mahmud Tarzi Han ve Anıları", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

³¹² Jonathan L. Lee, a.g.e., s.419. Amin Saikal, a.g.e. ss.41-42. Angelo Rasanayagam, "Afghanistan: A Modern History", I.B. Tauris, London, p.42.

³¹³ Yahia Baiza, "Education in Afghanistan: Developments, Influences and Legacies since 1901", Routledge, New York, 2013, pp. 60-61.

³¹⁴ Mehtarkhan Khwajamir, "History and Problems of Education in Afghanistan", SHS Web of Conferences 26 (2016), DOI: 10.1051/shsconf/20162601124, s.2.

³¹⁵ Ludwic W. Adamec, a.g.e. s.148. Amin Saikal, a.g.e. s.74. Meredith L. Runion, "The History of Afghanistan", Greenwood Press, London, 2007, p.83.

³¹⁶ Frank A. Clements Kabil'de telefon hattının 1908 yılında kurulduğunu belirtmektedir. Bakınız: Frank A. Clements, "Conflict in Afghanistan: A Historical Encyclopedia", ABC-CLIO, Oxford, 2003, p.137.

3.2.2.2. Afganistan'ın bağımsızlık sonrası dönüşüm çabaları

Afganistan'ın bağımsızlığını kazandığı 1919 yılında henüz demokratikleşme açısından yeterince mesafe kat etmemiş olmasına karşın, bağımsızlığını kazanmasını takip eden ilk on yılda modernleşme çabalarını yoğunlaştırdığını söylemek mümkündür.

1919 yılında imzalanan Rawalpindi Antlaşması ile Britanya İmparatorluğunun Afganistan dış politikası üzerindeki belirleyici rolü ortadan kalkmış ve Afganistan Emirliği iç politikada olduğu gibi dış politikada da tam bağımsız hale gelmiştir. Emanullah Han iktidarının ilk yıllarında halefleri tarafından izlenen Sovyetler Birliği ile Britanya arasında denge siyaseti devam ettirilmiştir.

Emanullah Han, kendisinden önceki hükümdarların modernleşmeye yönelik adımlarını çok daha öteye taşımaya çalışmıştır. Afgan modernleşmesi denilince akla gelen ilk figür olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlayan Afgan modernleşmesi üzerindeki Türk etkisi, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren çok daha belirginleşmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni modern bir devlete dönüştürme çabaları Afgan kralı Emanullah Han için ilham verici olmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılması sonrasında kurulan Ankara Hükümeti'nin aldığı ilk kararlardan biri de Kabil'de bir elçilik açılmasıdır.³¹⁷ Emanullah Han, bağımsızlığın kazanılmasından sonra babası Habibullah Han döneminde sıcak ilişkiler içerisinde bulunan Britanya'ya karşı mesafeli durmuştur. Hatta sıklıkla İngiliz karşıtı politikalar yürütmüş ve 1921 yılında imzalanan Afgan-Sovyet Dostluk Antlaşması ile de bu pozisyonunu güçlendirmiştir.³¹⁸ Ancak Sovyetler ile Afganistan arasındaki yakınlaşmanın, İngilizlerle ilişkilerin tamamıyla kesildiğini göstermediğini belirtmek gerekmektedir. Emanullah Han'ın Sovyetlerle ilişkilerinden en büyük beklentisi Sovyetlerin teknolojik araç-gereç ve askeri teçhizat yardımlarından istifade ederek yapmayı arzuladığı dönüşüm için destek sağlamaktır. Nitekim Sovyetlerin sağlamış olduğu uçak ve teknik personel desteğiyle Afgan Hava Kuvvetlerinin ilk temeli atılmıştır.³¹⁹

³¹⁷ Bilal N. Şimşir, "Atatürk ve Afganistan", Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, ss.36-37.

³¹⁸ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e, ss.223-224. Meredith L. Runion. a.g.e. s.90.

³¹⁹ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e, s.224.

Emanullah Han Sovyetler Birliği içerisindeki Müslüman azınlıklara yapılan baskılardan rahatsızlık duymuştur. Her ne kadar Sovyetlerin Orta Asya coğrafyasındaki işgallerine diplomatik tepki göstermemişse de Kızılordu'dan kaçarak Afganistan'a gelen Türkmen, Özbek, Tacik ve Kırgızlara yerleşmeleri için izin vermiştir. Emanullah Han'ın amacı Afganistan'ın izolasyonist³²⁰ dış politikadan kurtularak hem komşularıyla hem de büyük güçlerle iyi ilişkiler kurmaktır. Avrupa ve Türkiye gezisinde gördüklerini kendi ülkesinde de uygulayarak modern bir Afganistan inşa etmeye çalışmıştır.

1 Mart 1921 tarihli Türk-Afgan Antlaşması ile Ankara Hükümetini tanıyan ilk devlet Afganistan olmuştur. Hem Afganistan'ın hem de Ankara Hükümetinin İngiliz Emperyalizmine karşı mücadele ediyor oluşu, bu antlaşmayı bir tür anti-emperyalist ittifak antlaşmasına dönüştürmüştür.³²¹

Afganistan'ı modern bir ulus-devlet haline getirmeyi amaçlayan Emanullah Han ülkesini Avrupa devletleri gibi modernleştirmek istemiştir. Böylece her türlü ayrımcılığı ortadan kaldırarak, eşitlik, kardeşlik ve adalet temelleri üzerinde yükselen bir toplumun oluşturacağı ulusal birliği sağlamayı amaçlamıştır. Afgan halkının devlete duyduğu sadakat duygusunu güçlendirmeyi arzulamıştır.³²² Afgan halkı içerisindeki çok sayıda azınlığın eşit haklara sahip olması için Afganistan'ın ilk Anayasa'sına bu yönde maddeler eklenmiştir.³²³ Bu anayasanın ikinci maddesinde devletin dininin İslam olduğu ve Yahudi, Hindu gibi diğer dinlere mensup vatandaşların devletin tam koruması altında bulunduğu belirtilmiş olmasına karşın, mollalar ve bazı kabile liderleri bu maddeye tepki göstermişlerdir. Diğer dinlere mensup vatandaşlar ile eşit olmak istemeyen bu grup, Anayasanın bu maddesine resmi mezhep olarak Hanefi mezhebinin devletin resmi mezhebi olduğunu ekleterek böylece kendilerini Sünni Hanefi mezhebinden olmayan Hazaralardan ayırtırmak istemişlerdir. Ayrıca Yahudi ve Hindu vatandaşların özel vergi vermelerini (cizye gibi) ve

³²⁰Britanya İmparatorluğunun himayesinde olduğu dönemde Afganistan'ın dış ilişkileri Britanya tarafından kontrol edildiği için bağımsız bir dış politika sürdürememiş ve kendi iç işlerine odaklanmak durumunda kalmıştır.

³²¹ Bilal N. Şimşir, a.g.e. ss.54-55.

³²²Gabriele Rasuly-Paleczek, 'Afganistan'da Devlet Kurma Mücadelesi: Merkezileşme, Milliyetçilik ve Huzursuzluklar', içinde '*Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları: 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek*', Der. Willem van Schendel, Eric J. Zürcher, Çeviri: Selda Somuncuoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 199.

³²³Madde 8'e göre etnik, dini ve mezhepsel farklılıklara bakılmaksızın Afganistan'da ikamet eden herkesin Afganistan uyruğu kabul edileceği ifade edilmiştir. Madde 16'da ise Afganistan'daki herkesin (tebaanın) şariat ve devlet yasaları çerçevesinde eşit hak ve görevlere sahip olduğu belirtilmiştir. Afganistan Krallığının 1923 tarihli Anayasası için bakınız: The Constitution of Afghanistan April 9, 1923 <http://www.dircost.unito.it/cs/docs/AFGHANISTAN%201923.htm> (Erişim Tarihi: 04.10.2021)

Müslümanlardan farklı şekilde giyinmelerini de talep etmişlerdir. Böylece kendilerini Müslüman olmayan azınlık gruplardan da ayırıştırarak, muhtemelen kendilerince “üstün” pozisyonlarını sürdürmek istemişlerdir. Ayrıca Anayasanın 9. Maddesinde yer alan Afgan tebaanın kişisel özgürlüklerle donatıldığı ve başkalarının özgürlüklerine müdahale edemeyeceği şeklindeki maddeye yapılan ek ile vatandaşlara “dini mezhep ve Afganistan’ın resmî kurumlarına bağlılık” şartı da bu maddeye dahil edilmiştir. Kısacası mümkün olduğunca halk arasındaki ayrımları ortadan kaldırmayı amaçlayan anayasa, Sünni Hanefi özellikleri ön planda olan bir İslam Devleti’nin anayasasına dönüştürülmek istenmiştir. Ayrıca kadınlara yönelik reformlar da bazı kesimlerde ciddi rahatsızlıklara sebep olmuştur. Abdullah Horati (Molla-yi Leng- Topal Molla olarak da bilinen) ve Sahaklı Abdurreşit gibi tanınmış mollaların ve bunların etkisi altındaki kabile liderlerinin reformlara karşı olumsuz tavırları sonucunda Mart 1924’te Mangal ve Jadran kabilelerinin Host şehrinde başlattıkları isyan Ocak 1925’te isyancıların yenilmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak bu tür tepkiler sonucunda yukarıdaki değişiklikler 1923 Anayasasına girmiştir.³²⁴ Host isyanı sonrasındaki üç yıl boyunca reform hareketlerinde bir yavaşlama söz konusu olmuştur.

Karma eğitim vermeye başlanması ve yabancı dillerde eğitim verilen okullara Avrupa’dan ve Hindistan’dan yabancı öğretmenlerin getirilmesi mollalar tarafından “çocukların kafirlere emanet edilmesi” şeklinde yorumlanmıştır.³²⁵ Ayrıca kız okullarının açılmasının ve Türkiye’ye kız öğrencilerin gönderilmesinin şeriata aykırı olduğunu iddia etmişlerdir. 1921 yılında açılan bu okullar tepki üzerine bir süreliğine kapatılmış olsalar da bir süre sonra tekrar açılmışlardır. Okullaşmanın ilk kez Kabil dışına da taşındığı Emanullah Han döneminde 322 adet ilkokul açılmış ve yüzlerce öğrenci eğitim amacıyla Türkiye, Rusya, İtalya ve Almanya’ya gönderilmiştir.³²⁶

Eğitim alanında yapılmaya çalışılan reformların yalnızca dini referanslı olduğunu iddia etmek doğru olmayacaktır. Zira ilkokulların zorunlu hale getirilmesi ve çocuklarını okullara göndermeyenlerin ceza ödemesi geçim sıkıntısının yaygın olduğu, ulaşımın yeterince gelişmediği bir ülkede çoğu aile için büyük külfet haline gelmiştir.³²⁷

³²⁴ Amin Saikal, a.g.e. s.81. Farnk A. Clements, a.g.e. s.148

³²⁵ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e, s.228.

³²⁶ Mehtarkhan Khwajamir, a.g.e. s.2 Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e, s.229.

³²⁷ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e, ss.229-230.

Ayrıca toplumsal hayatta devlet eliyle uygulanmaya çalışılan reformların ve sağlanmaya çalışılan dönüşümün güçlü bir merkezi yönetim olmaması halinde ciddi bir başarısızlık ihtimalini barındırdığını söylemek mümkündür. Geleneksel toplumlarda muhafazakâr düşüncenin yaygın olduğu toplumlarda değişimin kaçınılmaz olsa dahi tedricen uygulanması daha sağlıklıdır. Zira keskin ve geniş çaplı değişiklikler muhafazakâr toplumları korkutur. Değişim kaçınılmaz ise dahi bu değişimin sonuçlarını öngörebilecekleri bir hızda olmasını isterler. Bu nedenle “kozmetik” değişiklikler söz konusu toplumlarda büyük sorunlara yol açmazken ciddi yapısal değişiklikler beraberinde ciddi tepkileri de getirmektedir. Bundan dolayı güçlü bir merkezi yapı ve yönetime sadakatle bağlı güçlü bir ordu devlet eliyle gerçekleştirilen “yukarıdan” modernleşme hareketleri için son derece elzemdir. Emanullah Han’ın arzuladığı reformları gerçekleştirememesinin en önemli nedenlerinden biri de olası isyan hareketlerine karşı koyabilecek güçlü ve yönetime sadakatle bağlı bir orduya sahip olmamasıdır.

Türkiye’de gerçekleştirilen reformları beğenmekle birlikte özellikle kadınlar lehine yapılan reformları yetersiz bulan Emanullah Han’ın kadınların geleneksel şekilde örtünmelerini (çadur giyilmesini) yasaklaması, başlık parasını ortadan kaldırmaya çalışması, kız öğrencileri yurt dışına göndermesi...vb. reform girişimleri kendisi aleyhine propagandaların³²⁸ da etkisiyle geniş kitlesel tepkilere yol açmıştır.³²⁹

1929 yılında Emanullah Han’a karşı başlayan isyan hareketleri sonucunda aslen Tacik olan Habibullah Kalakani Kabil’de yönetimi ele geçirmiştir. İktidarda kaldığı yaklaşık 9 aylık dönem içerisinde yapılan reformları geriye döndüren Kalakani kendisini Hadim-i Din-i Resulullah (Peygamberin Dininin Koruyucu) ilan etmiştir. Kız okullarını ve yabancılara ait okulları kapatan, yurtdışına gönderilmiş kız öğrencileri geri çağıran ve ülkedeki yabancı temsilcilerin Afganistan’ı terk etmesini isteyen oldukça tutucu bir kişiliğe sahip Kalakani, tam bir Zealotçu mantık üzerinden hareket etmiştir. Peştun kabileler yönetim makamında Peştun olmayan birini görmeyi istememiştir. Bu nedenle, ülkeye geri dönüş yapmış olan

³²⁸ Özellikle modern Afgan kadının sembolü olan ve kadınların özgürleşmesini savunan Kraliçe Süreyya’nın Avrupa gezileri sırasında giydiği kıyafetler ve yurtdışına okuması için gönderilen kız çocukları üzerinden yapılan propagandalar tepkilerin artmasına sebep olmuştur. Kraliçe Süreyya’nın ve kız öğrencilerin resimlerinin mollalara ve halka ulaştırılmasında İngiltere’nin rolü olduğu görülmüştür. Ayrıca isyancıların talepleri arasında yer alan Emanullah Han’ın Kraliçe Süreyya’dan boşanması isteği oldukça ilginçtir. Bunun yanı sıra İngiliz elçiliği dışındaki tüm yabancı elçiliklerin kapatılması talebi çok daha ilginçtir. Bakınız: Amin Saikal, a.g.e. ss. 87-88.

³²⁹ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e, ss.230-231. Gabriele Rasuly-Paleczek, a.g.e. s.200. Angelo Rasanayagam, a.g.e ss.22-23.

Nadir Han (1929-1933) etrafında birleşerek Kalakani'ye karşı mücadele etmişlerdir. Habibullah Kalakani yönetimden düşürülmüş ve idam edilmiştir.³³⁰

Nadir Şah (Han ünvanı yerine Şah ünvanını tercih etmiştir), batılı tarzda eğitim almış olmasının etkisiyle modernist bir bakış açısına sahip olmakla birlikte reformların daha temkinli bir şekilde sürdürülmesini benimsemiştir. Mollaları ve İngilizleri karşısına almak istemeyen Nadir Şah, reform sürecini zamana yaymak ve radikal reformları ertelemek istemiştir.

10 kişilik bir kabine atayan Nadir Şah 1931 yılında yeni bir Anayasa ilan etmiştir.³³¹ 1930 yılında toplanan 300 kişilik Loya Jirga içerisinde seçilen 105 üyeli Ayan Meclisi ve senato işlevi gören 27 üyeli Meclis-i Şura oluşturularak krallığın meşruti yönü güçlendirilmeye çalışılmıştır.

1932 yılında Prof. Dr. Rıfkı Kamil'in kurucu dekanı olduğu Kabil Tıp Fakültesi kurulmuştur. Sonraki yıllarda bu fakültede eğitim vermek amacıyla Türkiye'den profesörler gelmiştir. Afganistan'da üniversitelerin kurulmasından önce birkaç fakülte daha kurulmuştur.³³²

Nadir Şah'ın merkezi yönetimi güçlendirme çabaları etkinlikleri azalan aşiret reislerinin tepkisini çekmiştir. Emanullah Han'ı desteklemelerine karşın, Nadir Şah'a husumet besleyen ailelerden biri de Çarki ailesidir. Nadir Şah 1932 yılında idam edilen Gulam Nebi'nin intikamını almak isteyen bir hizmetçisinin oğlu tarafından 1933 yılında öldürülmüştür.³³³

Nadir Şah'ın öldürülmesi üzerine tahta o zamanlar henüz 19 yaşında olan oğlu Zahir Şah (1933-1977) geçmiştir. Ancak 1945 yılına kadar fiili yönetim Zahir Şah'ın amcası Muhammed Haşim Han'ın elinde olmuştur. Muhammed Haşim Han'ın Afgan

³³⁰ Meredith L. Runion, a.g.e. s.92. Amin Saikal, a.g.e. ss.93-96. Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e, ss. 231-232.

³³¹ Bu Anayasanın niteliği hakkında yazarlar arasında farklı yorumlamalar söz konusu olmuştur. Ancak genel hatlarıyla değerlendirildiğinde Nadir Şah'ın modernist kesim ile muhafazakâr kesim arasında bir tür denge sağlamaya çalıştığını söylemek mümkündür. Bakınız: Palwasha L. Kakar, Julia Schiwal, "Lessons from the 1931 Constitution of Nadir Khan: Religious Inclusion and Reform", United States Institute of Peace, Afghan Peace Process Issues Paper, March 2021, p.5, https://www.usip.org/sites/default/files/Afghanistan-Peace-Process_Religious-Inclusion-and-Reform.pdf, (Erişim Tarihi: 4.11.2021)

³³² Mehtarkhan Khwajamir, a.g.e. s.3

³³³ Ludwic W. Adamec, a.g.e. s.3

modernleşmesi için model olarak 1930’lu yıllarda Avrupa’da yükselişte olan Almanya ve İtalya’yı örnek alması sonucunda bu ülkelerdeki Aryan Irkçılığını da benimsemeye başlamıştır. İran’dakine benzer şekilde Afganistan’da da Aryan kökenlere daha fazla vurgu yapılmaya ve Afgan aydınları arasında Irk Birliği düşüncesi daha fazla itibar görmeye başlamıştır. Bir tür Pan-Afgancılık düşüncesi ortaya çıkmış ve Afganlar “Doğu’nun Aryanları” olarak tanımlanmıştır.³³⁴

Peştunculuk politikasının doğal bir yansıması olarak Peştun dili tüm öğrenciler için zorunlu ders olarak okutulmuş ve resmi görevliler için Peştuca konuşmak zorunlu hale getirilmiştir. Böylece günlük hayatta ve ticaretle Farsça’nın (Darice’nin) hâkim pozisyonu kırılmak istenmiştir. Peştun toplumunun kültür ve değerleri üzerine inşa edilmiş tek bir Afgan ulusu ve bu ulus tarafından kurulmuş bulunan Afgan ulus-devleti amaçlanmıştır. Diğer etnik unsurların ülke tarih ve kültürüne yaptığı katkı göz ardı edilmiştir. Peştun olmayan kişilerin devlet kademelerinde yükselmesinin önüne geçildiği gibi devlet tarafından sunulan hizmetlerin de Peştun olmayan topluluklara ulaştırılmadığı görülmüştür. Peştun olmanın makbul sayıldığı ve Peştunların kayırıldığı bu sistem 1960’lı yıllara kadar devam etmiştir.³³⁵

Almanya ve İtalya ile yakınlaşmış olmasına karşın dış politikada çok yönlülüğü tercih eden Afganistan 1937 yılında Sadabad Paktına katılmıştır.³³⁶ İlk kez bu dönemde temasa geçtiği ABD ile 1936 yılında Dostluk ve İş birliği Antlaşması imzalayan Afganistan, Amerikalı eğitimcileri davet etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında tarafsız kalacağını ilan eden Afganistan’da 1942 yılında Amerikan elçiliği kurulmuştur.³³⁷

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Afganistan’ın yanı başında Pakistan’ın kurulması iki ülke arasında sorunların da başlangıcı olmuştur. Zira Durand Hattı’nın Pakistan tarafında kalan kısmında oldukça kalabalık Peştun nüfus yaşamaktadır. Pakistan’ın FATA (Federal olarak yönetilen Kabile Alanı) olarak adlandırılan bölgesinde plebisit yapılarak bölgedeki Peştunların Afganistan’a katılmayı mı yoksa Pakistan’da kalmayı mı tercih ettiklerinin sorulmasını isteyen Afganistan bu talebine ne Pakistan tarafından ne de BM tarafından olumlu bir yanıt alamamıştır. Pakistan’ın BM’ye üyelik oylamasında red oyu kullanan tek

³³⁴ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e, s. 235. Gabriele Rasuly-Palczek, a.g.e. ss.201-202

³³⁵ Gabriele Rasuly-Palczek, a.g.e. ss.201-203.

³³⁶ Uğur Özgöker, Güney Ferhat Batı, *Uluslararası Siyasi, Askeri, Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Örgütler*, Der Yayınları, İstanbul, 2017, s. 129.

³³⁷ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e, ss.235-236

ülkenin Afganistan olması bu bakımdan şaşırtıcı olmamıştır. Günümüzde iki ülke arasındaki uluslararası sınır olarak kullanılan resmi sınırlar Peştun milliyetçiliği yapan kesimlerce kabul görmemektedir. Peştun milliyetçiliğinin bir devlet politikası olarak uygulandığı dönemlerde ortaya çıkan Peştunistan Davasının günümüzde de savunucuları bulunmaktadır. Bu mesele Afganistan-Pakistan arasındaki ilişkilerin ağırlık merkezini oluşturmaktadır.³³⁸

3.2.2.3. Afganistan’da sovyet etkisi altında dönüşüm ve sovyet işgali

Afganistan’ın Pakistan karşısında yalnız bırakılmış olduğunu hissetmesi nedeniyle Sovyetler Birliğine yakınlaştığını iddia etmek mümkündür.³³⁹ 1953 yılında başbakanlık makamına getirilen Davud Han yaklaşık 10 yıllık bir süre içerisinde hızlı kalkınma hamleleri yapmaya çalışmıştır. Sovyetlerin destekleriyle bitirilen barajlar ve sulama kanalları tarımın ülkede gelişmesini ve göçebe bazı toplulukların yerleşik düzene geçmesini sağlamıştır. Sovyetler Birliğinden hem altyapı projeleri için destek alan hem de silah yardımı alan Afganistan aynı zamanda Amerika’dan da yardım almıştır. Özellikle Peştunistan meselesi nedeniyle Pakistan’ın sınırları kapatması sonucu ekonomik açıdan zorlu bir döneme giren Afganistan gelen yardımlar sayesinde ekonomik durumunu düzeltmeye çalışmıştır. 1959 yılında ABD Başkanı Eisenhower’ın Kabil’i ziyaret etmesinden de anlaşılacağı üzere Afganistan tarafsızlık politikasından vazgeçmiş değildir. Ancak Sovyetler Birliği ile ilişkiler daha hızlı ve daha sıcak bir şekilde ilerlemiştir.³⁴⁰

Davud Han Afganistan’ın Bağımsızlığının 40. yılı için düzenlenen etkinliklere Bakan eşlerinin geleneksel kıyafetlerinin (çadur) dışında giyinerek katılmalarını emretmiştir. Bu duruma tepki gösteren dini liderleri hapse attırmıştır.³⁴¹ Davud Han’ın bunu yapabilmesindeki en önemli etken Afganistan devletinin çıkması muhtemel isyanları bastırabilecek güçte bir orduya sahip olmasıdır.

³³⁸ Peştunistan meselesi, Afganistan-Pakistan sınırının her iki tarafında da yer alan Peştunların tek bir siyasi çatı altında bulunmasını ve özellikle Pakistan sınırı içerisinde yer alan ve Afganistan sınırına yakın bölgelerde yaşayan Peştun kabilelerin Afganistan’a dâhil olarak, Şah Ahmed Dürrani dönemindeki gibi Peştunların birlik olmasını ifade etmektedir. Afganistan, Pakistan’ın bağımsızlığını kazandığı 1947 yılından itibaren iki ülke arasındaki sınırı resmen tanımadığını belirtmiştir. Afganistan Sınırlar ve Kabile İlişkileri Bakanlığı resmî sitesinde, Durand Hattı adıyla anılan Afganistan-Pakistan sınırının “farazi” (imaginary) olduğu, Afgan hükümeti ve toplumu tarafından asla kabul edilmediği ifade edilmektedir. Bakınız: Ministry of Borders & Tribal Affairs, Resmi Web Sayfası, mobta.gov.af/en/borders-durand-line, (Erişim Tarihi: 22/10/2020).

³³⁹ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e, s.239, Meredith L. Runion, a.g.e. ss.98-99. Amin Saikal, a.g.e. s.119-121.

³⁴⁰ Angelo Rasayanagam, a.g.e. ss.33-36. Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e. ss.238-240

³⁴¹ Angelo Rasayanagam, a.g.e. ss.34-35. Meredith L. Runion, a.g.e. s.97.

Kadınların giyim konusunda serbest bırakılması, Kabil Üniversitesine kadınların da kabul edilmesi, kadınların iş hayatına atılmalarına ve işyerlerinde çalışmalarına imkân verilmesi, kısacası kadınların sosyal hayattaki konumlarının dönüştürülmeye çalışılması yine Davud Han zamanında uygulanan reform sürecinin önemli bir parçasını oluşturmuştur.³⁴²

Davud Han 1963 yılında görevden alınmış ve yerine liberal eğilimli Muhammed Yusuf Han (1917-1998) başbakanlığa atanmıştır. Böylece ilk kez hükümdar ailesinden olmayan biri bu makama getirilmiştir. Batı demokrasilerine benzer şekilde basın özgürlüğünün ve siyasal katılımın sağlanmaya çalışıldığı bu dönemde dış ilişkilerde de Pakistan ile Afganistan arasındaki gerilimin azaltılmaya çalışıldığı görülmüştür. 1964 yılında tüm etnik ve dini gruplardan vatandaşın katıldığı Afgan tarihinin belki de en kapsayıcı Loya Jirga toplantısına dört kadın üye de katılmıştır. Toplantıya katılan 452 üyenin yalnızca dört tanesinin kadın olması dahi sembolik açıdan oldukça önemlidir.³⁴³

1964 yılında kabul edilen Anayasa ile Afganistan'da Anayasal Monarşi dönemi başlamıştır. Bu Anayasaya göre meclis İngiltere'deki gibi iki kanattan oluşmaktadır: Wolesi Jirga (Avam Kamarası) ve Meşrano Jirga (Lordlar Kamarası). Avam Kamarasına seçilen tüm temsilciler halk tarafından seçilirken Lordlar Kamarasına seçilen temsilcilerin üçte biri Kral tarafından seçilirken, üçte ikisi halk tarafından seçilmektedir. 1964 anayasası sayesinde kadınların ve gayri-müslim vatandaşların da oy kullanabilmesi mümkün olmuştur.³⁴⁴ 1965 yılında yapılan seçimlerin sonucunda ilk kez kadın parlamenterler Meclis'e girebilmiştir.

1960'lı yılların sonlarında tüm dünyada olduğu gibi Afganistan'da da öğrenci hareketleri ortaya çıkmıştır. Sosyalist gençler ile İslamcı gençler arasında kimi zaman kanlı çatışmalar da yaşanmıştır. Ekonomik açıdan sıkıntılı günler geçiren Afganistan'da kuraklığın da etkisiyle çiftçilerin ve hayvancılıkla geçinen halkın durumu daha vahim bir hal almıştır. Bunların üzerine eklenen rüşvet ve yolsuzluklar halkın mevcut yönetimden duyduğu rahatsızlığı arttırmıştır.

³⁴² Frank A. Clements, a.g.e. s.XX

³⁴³ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e, s.241. Angelo Rasayanagam, a.g.e. s.38.

³⁴⁴ Bakınız: The Constitution of Afghanistan 1964, Afghanistan Online, <https://web.archive.org/web/20040406114855/http://www.afghan-web.com/history/const/const1964.html>, (Erişim Tarihi: 10.10.2021)

1973 yılında Davud Han, Zahir Şah'ın bir yurtdışı gezisinde bulunduğu sırada yönetime el koyarak Afganistan Cumhuriyetinin kurulduğunu ilan etmiştir. Yönetim yetkilerini kendi elinde toplayan Davud Han, kendisine rakip olabileceğini düşündüğü kişileri ve kurumları ortadan kaldırmaya başlamıştır. Darbeyi destekleyen sol ve liberal kesimleri tasfiye eden ve tüm gücü kendi tekeline almaya çalışan Davud Han, Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, Millî Savunma Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı görevlerini kendi uhdesinde toplamıştır. Öncelikle liberal ve İslamcı kesimlerle mücadele eden Davud Han, bu kesimleri tasfiye ettiğine kanaat getirdikten sonra komünist grupları ortadan kaldırmaya başlamıştır. Yalnızca kendi kurmuş olduğu Ulusal Devrim Partisi'nin (Hizb-i İnkılab-ı Milli) siyasi faaliyette bulunmasını sağlamaya çalışan Davud Han, sağ ve sol düşünceden politikacıları tutuklatmış ve birçoğunu idam ettirmiştir. Kısacası Davud Han bir tür tek adam rejimi tesis etmek istemiştir.³⁴⁵

1975 yılından itibaren Sovyetler Birliği'nden gittikçe uzaklaşan Davud Han'ın, ezmeye başladığı sol gruplar içerisindeki en önemli iki grup, Halk ve Perçem (Bayrak) aralarındaki görüş ayrılıklarını bir kenara bırakarak ortak düşman olarak gördükleri Davud Han'ı devirmek üzere anlaşmışlardır. 1978 yılında Davud Han'ın devrilmesi başlangıçta farklı kesimlerden oldukça destek görmüştür. Ancak iktidarı ele geçiren komünist yöneticilerin, toplumun farklı kesimlerinin yönetimde söz sahibi olabildiği katılımcı bir demokrasi yerine kendilerine uygulanan baskı ve şiddetin bir benzerini kendileri dışındaki tüm gruplara uygulamaya başlaması nedeniyle Afganistan'daki siyasi ortamda gerilim artmıştır.³⁴⁶

Komünist yönetim yalnızca mollalara veya kralcılara karşı değil, farklı sosyalist gruplara (Maocular, Bayrak grubundaki komünistler...vb.) karşı da son derece kanlı tasfiye girişimlerinde bulunmuşlardır. Komünist olduğu iddia edilen bu yönetimin görünüşte Batılı anlamda Marksist, materyalist, seküler bir ideolojiye sahip olduğu düşünülebilir. Ancak Davud Han yönetiminin sıklıkla Peştun milliyetçiliğini, Pakistan ve İngiliz düşmanlığını ve dini söylemleri kullandığı görülmektedir. Özellikle Babrak Karmal'in (1979-1985) yönetiminde olduğu dönemde komünistler aleyhinde kullanılan dini söylemlere karşı ayetlerden faydalanılmış, birçok cami restore edilmiş ve İslam dini ile devletin çıkardığı yasaların uyumlu olduğu ve ortak hedefleri bulunduğunu ifade edilmiştir. Devlet

³⁴⁵ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e, ss.242-245.

³⁴⁶ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e, s.246.

okullarındaki eğitim müfredatında dini eğitimin ders sayısı azaltılmışsa da tamamen ortadan kaldırılmamıştır.³⁴⁷

Medeni Kanun'un (1977 yılında)³⁴⁸ kabulü ile Afgan kadınların sosyal hayattaki statüleri görece iyileştirilmiş boşanma ve miras konularında haklar kazanmışlardır. Ayrıca, daha fazla eğitim alabilme ve iş hayatına katılabilme olanakları artan kadınların öğretmenlik, devlet memurluğu gibi alanlarda nerdeyse erkekler kadar istihdam edildiği görülmüştür. İşçilerin de maaşlarının ve çalışma şartlarının iyileşmesi, alt yapıya yönelik faaliyetlerin artması ve gerçekleştirilen reformların halkın bir kesimi tarafından desteklenmesi komünist rejimin seleflerinden daha başarılı olduğunu göstermiştir. Ancak söz konusu rejimin ılımlı mesajlar vermesine karşın kurmuş olduğu istihbarat ve gizli polis ağıyla muhaliflere göz açtırmadığı da belirtilmelidir.³⁴⁹

3.2.2.4. Sovyet işgali sonrası mücahitler ile taliban'ın iktidar mücadelesi

1970'li yıllarda komünist yönetim tarafından gerçekleştirilen reformların etkisi kentlerde daha belirgin olmuştur. Nüfusun büyük bir kısmının kırsal kesimde yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda halkın mevcut yönetime desteğinin sınırlı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Gerçekleştirilen dönüşümün Kabil dışında da yayılmasını amaçlayan komünist yönetim, zaten uzun bir dönemdir desteğini aldığı Sovyet uzmanlara ek olarak Sovyetler Birliğinden askeri destek talebinde bulunmuştur.

1970'li yıllarda Afganistan'da çok sayıda (Afganistan İslam Partisi, Afganistan İslami Hareket Partisi, Afganistan Kurtuluş Örgütü, Afganistan Müslüman Gençler Hareketi,

³⁴⁷ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e, s.257. Saif R. Samady, "Education and Afghan Society in the Twentieth Century", United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris, November 2001, p.75.

³⁴⁸ Afganistan Medeni Kanunu'nun İngilizce Tercümesi için bakınız: Civil Code of the Republic of the Afghanistan, Translated by Afghanistan Legal Education Project, California, 2014, <https://www-cdn.law.stanford.edu/wp-content/uploads/2015/10/Civil-Code-of-Afghanistan-ALEP-Translation.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.01.2021). Afganistan Medeni Kanunu'nda Mecelle'nin ve İslam dininin etkilerini görmek mümkündür.

³⁴⁹ Savr Devrimi (1978 Askeri Darbesi) sonrasında kurulan KGB benzeri bir örgütlenmeye sahip olan Afganistan Güvenlik Servisi, 15.000 ila 30.000 arasında ajan ve muhbirin görev yaptığı, kendi askeri birimlerine sahip olan, temel görevleri iç politikadaki muhaliflerin tespiti ve ortadan kaldırılması ve silahlı kuvvetler için istihbarat sağlamak olan bu teşkilat 1986 yılında Bakanlı düzeyine yükselmiştir. İktidara gelen her yönetimin yeniden adlandırdığı (AGSA- Da Afghanistan da Gatay da Satanay Edara, KAM- Da Kargarano Amniyati Mu'asasa, KHAD- Khedamat-i Ettela'at-i Daulati, WAD- Wezarat-i Ettela'at-i Daulati) bu kurum komünist yönetimin devrilmesinden sonra da varlığını yeni yönetimlerin idaresi altında sürdürmüştür. Bakınız: Ludwic W. Adamec, a.g.e. s.18

Afganistan Devrimci Kadınlar Örgütü...vb) muhalif politik hareket başlatılmıştır. Bu muhalif hareket ve partilerden bir kısmı birbirlerine de muhaliftir.

Afganistan'daki rejimi desteklemek üzere Sovyet Rusya'dan gönderilen askeri birliklere, Sovyet danışmanlara ve ailelerine yönelik kanlı saldırıların düzenlenmesi durumun ciddiyetini hızla arttırmış ve isyan hareketlerinin birkaç ay içerisinde neredeyse tüm Afganistan'a yayılmıştır.³⁵⁰

Komünist yönetimin isyan hareketlerini bastırmakta zorlanması ve Sovyetlerden daha fazla yardım talep etmesi sonucunda Sovyetlerin Afganistan'a gönderdiği birliklerin sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır. Afganistan'da Sovyet nüfuzunun daha fazla artmasını istemeyen ABD, mücahit gruplara para ve silah yardımıyla bulunmuştur. Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin parasal desteği ve Pakistan'ın eğitim ve lojistik desteği sayesinde güç kazanan mücahit gruplar Sovyetlerin Afganistan'da uzun, maliyetli ve yıpratıcı bir savaşa girmesine sebep olmuştur.

Komünist rejim Sovyetlerin çekildiği 1989 tarihinden sonra da kent merkezlerinde kontrolü elinde tutmaya devam etmiştir. Ancak nüfusun büyük çoğunluğunun yaşadığı kırsal kesimlerde mücahit gruplar kontrolü ele geçirmiştir. 1986 yılında yönetime gelen Dr. Necibullah bir taraftan mücahit gruplara karşı direnirken, öte taraftan devleti dönüştürmeye çalışmıştır. Dr. Necibullah muhalefetle uzlaşma yolları aramasına karşın bu çabalarından beklediği sonucu alamamıştır. 1990 yılına gelindiğinde Afganistan Anayasasında değişiklik yaparak ülkenin *Afganistan Demokratik Halk Cumhuriyeti* olan resmi adını, *Afganistan Cumhuriyeti* olarak değiştirmiştir. 1990 Anayasası'nın ilk maddesinde Afganistan Cumhuriyeti'nin "bağımsız, üniter, bölünemez ve İslami" olduğu belirtilmiştir.³⁵¹ Böylece Afganistan'daki yönetimin Marksizm'den uzaklaşmaya başladığı gösterilmeye çalışılmıştır. Afganistan bayrağından Kızılyıldız ve Kitap sembolleri çıkarılmıştır.³⁵²

³⁵⁰ Meredith Runion, a.g.e. ss.108-109.

³⁵¹ Angelo Rasanayagam a.g.e. ss.120-121. 1987 yılında toplanan Loya Jirga tarafından kararlaştırılan Anayasa'da "İslami" vurgusu bulunmamaktadır, ancak muhtemelen Dr. Necibullah'ın İslami kesimleri de siyasal alana davetinin bir yansıması olarak 1990 Anayasa'sında devletin "İslami" yönü, metne dahil edilmiştir. Bakınız: Afganistan Cumhuriyetinin 1987 ve 1990 Anayasaları için, <https://www.afghan-web.com/history/afghanistan-constitution-of-1987/>, (Erişim Tarihi: 4.11.2021, <https://www.afghan-web.com/history/afghanistan-constitution-of-1990/>, (Erişim Tarihi: 4.11.2021).

³⁵² Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e, ss.272-275.

1992 yılında mücahit gruplar Kabil'e girdikten sonra birbirleriyle mücadeleye girişmişlerdir. Bu mücadeleler esnasında Kabil büyük hasara uğramış, başta kentler olmak üzere birçok bölgede yağma faaliyetleri başlamıştır. Mücahit gruplar arasındaki çatışmaların ve merkezi otoritenin bulunmamasının yarattığı kaotik ortam halkın yaşadığı sıkıntıları daha da arttırmıştır. Her türlü suçun işleyeninin yanına kar kaldığı bu durumun yarattığı bıkkınlık nedeniyle Taliban³⁵³ halk nezdinde destek bulabilmiştir. Taliban'ın tecavüzcülere, hırsızlara, uyuşturucu kaçakçılara ve adi suç işleyenlere karşı mücadelesi halkın sempatisini kazanmalarını sağlamıştır.³⁵⁴

Kabil'i ele geçirerek yönetimi devralan Taliban, Afganistan'ın yapısal sorunlarına ilişkin belirli bir politikaya veya ajandaya sahip olmadığı için sorunları çözmek adına bildiği tek yöntem olan şiddeti kullanmıştır. Şer'i hukukun radikal bir yorumunu tüm ülkede tesis etmeye çalışan Taliban, insan haklarının korunması gibi bir kaygı taşımadığı için sosyal hayatın hemen her alanında halk üzerinde baskı kurmaya çalışmıştır. Erkeklerin sakal uzunluğundan, kadınların giyim tarzlarına kadar her şeyi kontrol altında tutmayı isteyen Taliban 1997 yılında tüm ülkede kız çocuklarının okula gönderilmesini yasaklamıştır. Kadınlarda okur-yazarlık oranı şehirlerde %13'e, kırsal alanlarda ise %3-4 civarına gerilemiştir ki bu oranlar dünyadaki en düşük oranlardır.³⁵⁵

Meydanlarda gerçekleştirilerek halkta korku yaratmayı amaçlayan idam, taşlayarak öldürme (recm), uzuv kesme gibi ceza uygulamaları, kadınların sosyal hayattan neredeyse tamamen silinmeye çalışılması, farklı din, mezhep veya kültürlerle karşı hoşgörüsüzlük Taliban yönetiminin hafızalarda olumsuz imajının yalnızca bir kısmını yansıtmaktadır. Ülkedeki tarihi ve kültürel eserlerin yok edilmesi, birçok tarihi yapının yağmalanması ve Bamyân'daki devasa Buddha heykellerinin yıkılması Taliban yönetiminin uluslararası alanda meşruiyetinin pek kabul görmemesinin başlıca nedenleri arasındadır. Dünyada yalnızca üç ülke (Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri) Taliban yönetiminin meşruiyetini tanımış iken, Afganistan'ın BM nezdinde tanınan meşru Cumhurbaşkanı Burhaneddin Rabbani olarak kalmaya devam etmiştir.³⁵⁶

³⁵³ Taliban'ın kökeni, ideolojisi ve yapısı başlı başına bir çalışma konusu olacak kadar kapsamlı bir konu olduğu için bu çalışmada fazla detaya girilemeyecektir.

³⁵⁴ Thomas Barfield, a.g.e. ss.255-257.

³⁵⁵ Kristina Alekseyeva, Stephanie Birndorf, Joseph DeMott...vd., a.g.e. ss.90-91.

³⁵⁶ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e, s.290-294.

Taliban rejiminin Arnold Toynbee'nin tanımladığı Zealotçu mantığa uygun hareket ettiğini söylemek mümkündür.

3.2.2.5. 2001 sonrası modernleşme çabalarına uluslararası destek

11 Eylül saldırılarını takip eden süreçte ABD'nin Afganistan'a askeri müdahalesi (Sonsuz Özgürlük Operasyonu- Operation Enduring Freedom)³⁵⁷ ile Taliban yönetiminin devrilmesi sonrasında modern bir ulus-devlet inşa süreci yeniden başlamıştır. 2001 yılı sonlarında düzenlenen Bonn Konferansı ile Taliban sonrası kurulacak yeni düzenin yol haritası ortaya konulmaya çalışılmıştır. Geçici bir hükümet kurulmuş ve oluşturulan kabinede bakanlıklar Taliban karşıtı gruplar arasında ve dört büyük etnik grubun nüfuslarına orantılı bir şekilde dağıtılmıştır.³⁵⁸ Uluslararası kamuoyundan alınan ciddi finansal desteğin yanı sıra yeni hükümetin Taliban karşısında ayakta durabilmesi için büyük çoğunluğunu ABD'li askerlerin oluşturduğu NATO öncülüğündeki ISAF (Uluslararası Güvenlik Destek Gücü) aracılığıyla askeri destek de sağlanmıştır.

Hamid Karzai'nin başında bulunduğu geçici hükümetin Batı tarzında modernleşmeyi tercih ettiğini iddia etmek mümkündür. Ancak 2004 yılında kabul edilen yeni Anayasa'da devletin adının *Afganistan İslam Cumhuriyeti* olduğu ve İslam dininin devletin resmi dini olduğu belirtilmiştir.³⁵⁹ Bu durum göz önünde bulundurulduğunda bu devletin seküler bir devlet olmadığı açıktır. Öte taraftan Hanefi mezhebine bağlılığa özel atıfta bulunulmadığı değerlendirildiğinde Şii azınlığın (Hazaralar) endişelerinin giderilmeye çalışıldığı düşünülebilir.

Yeniden inşa süreci hem iç hukuk kanunlarının düzenlenmesi hem de uluslararası hukuk alanında birçok antlaşmaya taraf olunması bakımından Afganistan tarihinin en yoğun şekilde kanun çıkarılan dönemi olmuştur.³⁶⁰ Uluslararası kamuoyunun Afganistan'ın kalkınmasına

³⁵⁷ 7 Ekim 2001 tarihinde başlatılan operasyonda Taliban yönetiminin devrilmesi ve El-Kaide'nin Afganistan'dan çıkarılması için başta 'Kuzey İttifakı' olmak üzere Taliban karşıtı yerel gruplarla işbirliği yapılmıştır. Taliban ve El Kaide'nin kendileri için de tehdit olduğunu düşünen bölge ülkeleri de bu operasyonlarda yerel güçlere destek vermiştir. Bakınız: Haydar Çakmak, *ABD'nin Askeri Müdahaleleri: 1801'den Günümüze*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013, s.531.

³⁵⁸ Ali Balcı, *Afganistan: Küresel Güçlerin Oyun Alanı*, içinde, Kemal İnât, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman (Editörler), *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları*, Nobel Yayınları, Ankara, 2016 (4. Basım), s.395.

³⁵⁹ Afganistan 2004 Anayasası bakınız: <https://www.afghan-web.com/government-politics/constitution/>, (Erişim Tarihi: 12.10.2021)

³⁶⁰ Kristina Alekseyeva, Stephanie Birndorf, Joseph DeMott...vd. a.g.e. s.85

yönelik desteği çok boyutlu olduğu için yalnızca ekonomik kalkınma veya güvenliğin tesis edilmesine yönelik adımlar değil, toplumsal dönüşümün sağlanması, bürokratik yapının inşası, demokratikleşme ve siyasal istikrarın sağlanması gibi birçok farklı alanda da yol haritaları belirlenmiştir.

Eğitim alanında kız çocuklarının okula gitme yasağı kaldırıldığı, karma eğitimin yaygınlaştığı ve okullaşmanın arttığı 2001 sonrası dönemde, 2018 yılı itibariyle toplam öğrenci sayısı 10 katına çıkarken (yaklaşık 10 milyon toplam öğrenci sayısına ulaşılırken), bu öğrencilerin yaklaşık %40'ını kız öğrenciler oluşturmuşlardır. Toplam öğretmen sayısı 2018 yılında yaklaşık 226 bin'e ulaşırken, kadın öğretmenlerin toplam öğretmenler içindeki oranı %36'ya çıkmıştır. Afganistan'da 2011 yılında %32 olan okuryazarlık oranı 2018 yılına gelindiğinde %43'e yükselmiştir. Henüz arzulanan oranların oldukça gerisinde kalmış olsa da, kayda değer bir gelişmenin olduğu da göz ardı edilmemelidir. Nitekim İnsani Gelişmişlik İndeksi (Human Development Index-HDI) verilerine göre 2001 yılında 0.35 olan değer, 2019 yılına gelindiğinde 0.511 değerine yükselmiştir. 2001 yılında ortalama eğitim süresi 2.4 yıl iken, 2019 yılında beklenen eğitim süresi 7.5 yıla yükselmiştir.³⁶¹

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesine (CEDAW) taraf olan Afganistan'da kadın hakları konusunda görece iyileşme sağlanmıştır. Kadınların sosyal hayatta görünürlüğünün arttığı yeni dönemde eğitim bakanlığının bastığı ders kitaplarında kadınlar yalnızca ev içerisinde değil, çalışma hayatında da resmedilmiş, erkekler ile kadınlar arasında eşitlik olduğu gösterilmiştir.³⁶² Kadınların yaşadığı sorunların tamamen ortadan kalktığını iddia etmek mümkün olmasa da görece bir rahatlamanın söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim GALLUP tarafından yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre 2010-2013 yılları arasında Afganistan'daki kadınların yaklaşık %20'si Afganistan'dan göç etmek istemiştir. 2013 sonrasında çatışma ortamının yükselmesiyle birlikte göç etmek isteyen

³⁶¹ "The Right to Education: What's at stake in Afghanistan? A 20 year review", UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), Paris, 2021, ss.5-7. BM tarafından hazırlanan 2020 yılı İnsani Gelişmişlik Raporu verilerine göre Afganistan'da beklenen eğitim süresi 10.2 yıla yükselirken, ortalama eğitim süresi de 3.9 yıla çıkmıştır. Bakınız: Human Development Report 2020, United Nations Development Programme, New York, 2020, s.344, <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf>.

³⁶² 1980'li yıllarda benzer bir politika benimsenmişse de Taliban döneminde kadınlar sosyal hayattan neredeyse tamamen izole edilmiştir. 2001 sonrası dönemde bu bakımdan 1980'li yıllardaki anlayışa dönüldüğü ve daha eşitlikçi bir yaklaşımın benimsendiği söylenebilir. Kitaplardan alınmış örnek resimler için bakınız: Somaye Sarvarzade, Christine Min Wotipka, "The Rise, Removal, and Return of Women: Gender representations in primary-level textbooks in Afghanistan, 1980-2010", Comparative Education, Cilt:53, Sayı:4, ss.592-593

Afgan oranında da ciddi artış yaşanmıştır. Aynı araştırma sonuçlarına göre göç için tercih edilen destinasyonlar arasında Almanya ve Türkiye başı çekmektedir.³⁶³

Ekonomik yapısı itibariyle sanayi öncesi üretim şeklinin egemen olduğu, Afyon üretimine bağımlı hale gelmiş, zayıf bir ekonomiye sahip olan Afganistan'da ekonomik yapının güçlendirilmesi için çaba sarf edilmişse de bu konuda oldukça sınırlı başarı elde edilebilmiştir. Sermaye birikiminin oldukça sınırlı olduğu Afganistan'da üretimin arttırılabilmesi için ihtiyaç duyulan yabancı yatırımların ülkeye çekilebilmesi amacıyla gerçekleştirilen yasal düzenlemeler, rüşvet ve yolsuzluğa karşı denetim mekanizmaları istenilen düzeyde verimli olamamıştır. Yolsuzluk ve iş yapma kolaylığı sıralamalarında sonlarda yer alması ve güvenlik sorununu bir türlü çözmemesi nedeniyle Afganistan, sahip olduğu ekonomik potansiyeli verimli kullanamamaktadır.³⁶⁴

Tarımsal üretimin görece artmış olmasına ve tarımdan elde edilen gelirlerin toplam milli gelir içerisindeki payının artmış olmasına rağmen gıda güvenliği konusunda ciddi sorunlar yaşayan Afganistan'da özellikle 2011 yılı sonrasında nüfusun önemli bir bölümünün gıdaya erişimi oldukça sınırlı hale gelmiştir. Ekonomik olarak yeni dönemde başlayan büyüme süreci 2012 yılından sonrasında zayıflamış ve Afganistan'da düşük büyüme oranları gözlemlenmiştir.

Afganistan'da siyasal katılımın desteklendiği yeni süreçte irili ufaklı onlarca yeni siyasi parti kurulmuştur. Afganistan Adalet Bakanlığı verilerine göre faaliyetlerine halihazırda siyasi faaliyetlerine izin verilen parti sayısı 72'dir.³⁶⁵ Kadınların da katılımını teşvik etmek

³⁶³ 2012 yılına kadar bir düşüş eğiliminde olan göç isteği, 2013 ve sonrasında yükseliş trendine girmiş ve 2018 yılı itibariyle %40'ı geçmiştir. Bakınız: Julie Ray, "Inside Afghanistan: Nearly Half of Afghan Women Want to Leave", GALLUP, 23 September 2019, ss.2-4. <https://news.gallup.com/poll/266897/inside-afghanistan-nearly-half-afghan-women-leave.aspx>, (Erişim Tarihi: 10.8.2021)

³⁶⁴ Yolsuzluğa karşı küresel çapta mücadele edilmesini savunan ve 100'den fazla ülkede faaliyet gösteren bir sivil toplum örgütü olan Uluslararası Şeffaflık (Transparency International) Örgütü'nün küresel çapta yaptığı incelemelerden yola çıkarak yayınladığı Yolsuzluk Algısı İndeksi (Corruption Perceptions Index) verilerine göre Afganistan oldukça kötü denilebilecek bir yolsuzluk algısına sahiptir. 2019 yılı verilerine göre Afganistan 180 ülke içerisinde 173. sıradadır, daha doğrusu bu sırayı aynı puana sahip olan Ekvator Ginesi, Sudan ve Venezuela ile paylaşmaktadır. Bakınız: Transparency International Index 2019, Transparency International, rapor, Ocak 2020, s.3. <https://www.transparency.org/en/publications/corruption-perceptions-index-2019>, (Erişim Tarihi: 24/10/2020).

³⁶⁵ Partilerin listesi için bakınız: <https://moj.gov.af/en/registered-political-parties>, (Erişim Tarihi: 10.10.2021)

amacıyla 2004 Anayasasının 83. Maddesinde her şehirden seçilen temsilcilerin en az ikisinin kadın olması gerektiği ifade edilmiş, kısacası kadın kotası uygulanmaya başlanmıştır.³⁶⁶

Tüm reformların hayata geçirilebilmesi için gerekli olan uygun güvenlik şartlarının sağlanması konusunda sıkıntılar yaşanmıştır. NATO güçleriyle iş birliği içerisinde sürdürülen ve Afgan ulusal güvenlik güçlerini (polis ve ordu mensuplarını) eğitmek ve donatmak için harcanan çabanın ve katlanılan maliyetin istenilen düzeyde verimli olamadığı görülmüştür.³⁶⁷ Afganistan ordusunun Taliban ile mücadelesinde destek olmak amacıyla operasyonlar düzenleyen ABD kuvvetlerinin tali hasar (collateral damage) ile açıklanamayacak kadar çok masum sivilin ölümüne sebebiyet vermesi yabancı güçlerin ülkedeki varlığını tartışma konusu haline getirmiştir. Afganistan'daki meşru yönetimin kendisi olduğunu iddia eden Taliban, bu tür operasyonları kendi meşruiyetini arttırmak için propaganda aracı olarak kullanmıştır. Ayrıca Afgan siyasetçiler arasında bu operasyonların ülkenin bağımsızlığına zarar verdiğine yönelik tartışmalar da yaşanmıştır.

ABD Başkanı Obama'nın 2009 yılı sonlarında yaptığı bir konuşmada, Amerikan askerlerinin Temmuz 2011 tarihinden itibaren çekilmeye başlayacağını duyurması, kendisine bu konuda danışılmayan Afganistan Cumhurbaşkanı Hamid Karzai'yi şok etmiştir.³⁶⁸ Başkan Obama'nın amacı 2001 yılında başlayan "Sonsuz Özgürlük Operasyonu- Operation Enduring Freedom"nın sonsuza kadar devam etmemesi ve Afganistan güvenlik güçlerinin bir an önce Taliban ile mücadele edebilecek kapasiteye ulaştırılması, Afganistan'daki sorunlara bölgesel ve uluslararası aktörlerin daha fazla müdahil olması böylece Afganistan'ın yalnızca ABD'nin bir sorunu olmaktan çıkarılmasını sağlamaktır.³⁶⁹ ABD'nin 2011 yılında başlayıp 2014 yılında bitirmeyi planladığı Afganistan'dan çekilme takvimi sürekli ötelenmiştir. Seçim vaatleri arasında Afganistan'dan ABD askerinin çekilmesinin de yer aldığı Donald Trump, sürüncemede kalan çekilme sürecini daha netleştirmiştir. Şubat 2020'nin sonunda Afganistan'da kalan son askeri birlikler çekilmeye başlamış ve bu süreç 30 Ağustos 2021 tarihinde sona ermiştir. Bu tarihten kısa bir süre sonra

³⁶⁶ Afganistan 2004 Anayasası bakınız: <https://www.afghan-web.com/government-politics/constitution/>, (Erişim Tarihi: 12.10.2021)

³⁶⁷ Harcanan para miktarının ve verilen askeri eğitimin artmasına karşın Afgan birliklerinin verdiği kayıplarda ciddi bir azalma yaşanmamıştır. Bakınız: Ahmed Rashid, How Obama Lost Karzai, Foreign Policy, no:185 (March/April 2011), p.73.

³⁶⁸ Ahmed Rashid, a.g.e. s.75

³⁶⁹ Mehmet Seyfettin Erol, Oktay Bingöl, "Afganistan'da Geçiş Safhası ve 2014 Sonrası Öngörüler", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt:5, Sayı:10, Yaz 2012, s.173.

tekrar kontrolü ele geçiren Taliban, her ne kadar ilk dönemine nazaran daha ılımlı mesajlar vermişse de, hem Afgan toplumunun geniş bir kesimine hem de uluslararası topluma güven veremediğini söylemek mümkündür. Afganistan'ı modern bir devlet haline getirmeye ve çağı yakalamaya çalışan geçmiş yönetimin aksine Zealotçu bir zihniyete sahip olan Taliban'ın Afganistan'ı hangi noktaya götüreceği henüz belli değildir. Ancak Taliban'ın barış müzakereleri boyunca kendi pozisyonundan pek de taviz vermediği göz önünde bulundurulduğunda karamsar senaryoların gerçekleşme ihtimalinin yüksek olduğunu iddia etmek mümkündür. Cumhuriyetin kazanımlarını kırmızı çizgi olarak ifade eden eski yönetimin bu kazanımlara ne derece sahip çıkabileceğini zaman gösterecektir.

3.3 Afganistan'da Toplumsal Yapı

Bu bölümde Afganistan'ın nüfus yapısına değinilecek ve Afganistan'daki belli başlı etnik gruplar hakkında fikir vermesi amacıyla kısa bilgiler sunulacaktır. Afgan politik aklının oluşmasında oldukça etkili olduğunu düşündüğümüz etnik mensubiyetin ve kabile bağlarının önemi üzerinde de kısaca durulacaktır. Zira Afganistan'da kimi zaman politikacıların ne yaptıklarından veya yapacaklarından ziyade kim oldukları veya diğer bir ifadeyle hangi kökene mensup oldukları daha önem taşır hale gelmiştir.³⁷⁰

3.3.1 Afganistan'ın Nüfus Yapısı

Afganistan toplumunun etnik çeşitlilik açısından oldukça zengin bir toplum olduğunu söylemek mümkündür. Bu etnik çeşitliliğin bir yansıması olarak çok sayıda dilin de konuşulduğu Afgan toplumunda, dinin inanış açısından görece bir homojenliğe rastlanılmaktadır. Afganistan İslam Cumhuriyeti 2004 Anayasasının 4. maddesinde yer alan 14 etnik grubun (Peştun, Tacik, Hazara, Özbek, Türkmen, Beluç, Paşayi, Nuristani, Aymak, Arap, Kırgız, Kızılbaş, Gucer, Brohi)³⁷¹ dışında günümüzde çok sınırlı sayıda bir nüfusa sahip olmalarına rağmen farklı birçok etnik grubun (Tatar, Hindular ve Sihler gibi) da varlığı söz konusudur.³⁷² Ancak bu etnik gruplara mensup halkın nüfus olarak çok az bir kitleye

³⁷⁰ Bu durumun en açık örneklerini Peştunlarda görmek mümkündür. Peştun kökenli toplulukların veya kabilelerin Peştun olmayan bir kişinin idaresi altında yaşamak istememelerinden dolayı o kişiye karşı birleşerek isyan etmeleri veya Peştun kökenli politikacıların Peştun olmayanlara tercih edilmesi Afganistan tarihinde örneklerine sıkça rastlanabilecek durumlardır.

³⁷¹ Afganistan İslam Cumhuriyeti 2004 Anayasası <https://president.gov.af/en/afghan-constitution-2/>, (Erişim Tarihi: 15/07/2019)

³⁷² Ethnic Identity and Genealogies, Naval Postgraduate School, Program for Culture and Conflict Studies, <https://nps.edu/web/ccs/ethnic-genealogies>, (Erişim Tarihi: 15/07/2019)

sahip olmaları nedeniyle (tahminen %1'in çok altında), istatistiklerde yer almadıklarını söylemek mümkündür. Bazı kaynaklarda ülkede yaşayan 30'dan fazla etnik grubun olduğu belirtiliyorsa da, bu tür sayılara ihtiyatla yaklaşılması gerekmektedir.³⁷³ Genellikle bu tür kaynaklar etnik kökenle birlikte kullanılan dillerin çeşitliliğini de göz önünde bulundurdıklarından etno-dilsel bir sınıflandırma yoluna gitmektedirler. Bu nedenle konuşulan farklı dillerin ve diyalektlerin de eklenmesiyle daha karmaşık hale gelen bir etnik mozaikle karşılaşmak mümkün olmaktadır. Gabriele Rasuly-Paleczek'in E. Orywal'dan aktardığına göre, Afganistan'da resmi dillerin farklı dil ailelerine mensup elliye yakın dilin ve diyalektin konuşulduğunu iddia etmektedir. Ona göre Afganistan'da elli yedi farklı etnik grup bulunmaktadır.³⁷⁴ Conrad Shetter'in Sovyet araştırmacılar Vadim Mikhailovich Masson ve Vadim Alexandrovich Romodin'in 1965 yılındaki çalışmalarından aktardığına göre, bu araştırmacılar Afganistan'da 200 etnik grup olduğunu iddia etmişlerdir.³⁷⁵ Ancak bu tür yaklaşımların biraz maksimalist olduklarını söylemek mümkündür. Kendileri tanımlarken farklı bir kültürel, tarihsel mirasa sahip olduğunu, farklı bir dili konuşup, farklı bir dine inandığını ve bunları kimliğinin önemli bir parçası olarak gördüğünü ifade eden kişilere ulaşılmadıkça, kısacası aidiyet hissedilen bir etnik grup kimliği ortaya açıkça konulmadıkça bir etnik grubun varlığından söz etmek güçtür. Bu farklılıkları tespit etmek üzere yapılan saha çalışmalarının sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesinin yanı sıra, araştırılan sosyal grupların araştırmacılara bilgi verme konusunda istekli olmaları da gerekmektedir. Özellikle çok ufak toplulukların dışı kapalı olmaları sıkça rastlanan bir durumdur. Bu nedenle etnik grup kavramının bizatihi kendisi henüz tam net değilken, bir ülkedeki etnik grupların sayısını net olarak verilmesinin pek doğru ve mümkün olmadığı düşünülmektedir.

Ülke nüfusunun tamamının sağlıklı bir şekilde sayılamadığı zorlu yaşam koşullarının ve coğrafi yapının bulunduğu Afganistan gibi bir ülkede etnik grupların ancak tahmin edilebileceği görülmektedir. Zira Afganistan'da nüfus sayımlarının sağlıklı ve güvenli

³⁷³ Esmatullah Surosh, Afganistan'ın Etnik Gruplar arasındaki Çatışmaların Temel Nedenlerinin Analizi, 14 Ocak 2018, <https://kafkassam.com/afganistanin-etnik-gruplar-arasindaki-catismalarin-temel-nedenlerinin-analiz.html>, (Erişim Tarihi: 15/07/2019)

³⁷⁴ E. Orywal, 'Erlauterung zur Verbreitungskarte' ve 'Die ethnischen Gruppen: Kurzcharakterisierung und ausgewählte Literatur zur Verbreitung', Orywal, der., *Die ethnischen Gruppen Afghanistans: Fallstudien zur Gruppenidentität und Intergruppenbeziehungen* (Wiesbaden, 1986) içinde s.12, 18-73, aktaran Gabriele Rasuly-Paleczek, 'Afganistan'da Devlet Kurma Mücadelesi: Merkezileşme, Milliyetçilik ve Huzursuzluklar', içinde 'Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları: 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek', Der. Willem van Schendel, Eric J. Zürcher, Çeviri: Selda Somuncuoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 194.

³⁷⁵ Conrad Schetter, *Ethnicity and Political Reconstruction in Afghanistan*, (State reconstruction and international engagement in Afghanistan, orijinal başlıklı haliyle 30 Mayıs-1 Haziran 2003 tarihleri arasında sunulan konferans sunumu), London School of Economics and Political Science, LSE Research Online, https://eprints.lse.ac.uk/28376/1/Schetter_LSERO_version.pdf, (Erişim Tarihi: 12/09/2020)

ortamda yapıldığını iddia etmek pek mümkün değildir. Ayrıca etnik grup kimliğine yönelik sorulara muhatap olan halkın grup kimliği bilincine sahip olup olmamaları da istatistiklerin yanılmasına sebep olabilmektedir. Örneğin bazı araştırmalarda kendilerine hangi etnik gruba mensup oldukları sorulan Aymaklar, Sadatlar (Seyyidler) gibi küçük etnik gruplara mensup vatandaşların, kendilerini daha yaygın ve daha güçlü bir etnik grup olan Tacik etnik grubuna mensup olarak tanımladıkları görülmüştür. Zira etnik grup kimliği tanımlamalarındaki farklılaşma çoğu durumda güç (toplumsal hayat içerisinde bulunulan konum ile ilgili olarak güç), gurur ve tarihsel mirasla ilişkili olabilmektedir.³⁷⁶ Aynı çalışmada kendisine etnik kimliği sorulan Peştun kökenli vatandaşlardan birçoğunun kendilerini kabilelerinin üst kimliği ile (Dürrani, Devletzay, Gılzay...vb.) değil alt kabile kimlikleriyle (Popal veya Popalzay, Sahak, Safi, Nurzay vb.), tanımladıkları görülmüştür. Bu durumun daha çok Peştunlar arasında yaygın olduğunu, Peştun olmayan etnik azınlık gruplarına mensup olan kişilerin ait oldukları etnisiteleri tanımlarken alt kabile kimliklerini kullanmadıkları da aynı çalışmada gözlemlenmiştir.³⁷⁷ Kısacası, mensubu oldukları etnik grubun sayıca az olmasından ve zayıf görünmesinden dolayı daha güçlü bir etnik gruba mensup olduğunu iddia eden Afganistan vatandaşları kadar, mensubu oldukları etnik grubun toplumsal hayat içerisindeki konumundan ve tarihsel mirasından duydukları gurur nedeniyle görece küçük bir kabileye mensup olmalarına rağmen bunu etnik kimliğini tanımlarken kullanan vatandaşlar da Afganistan'daki etnik gruplarla ilgili istatistiklerin yanılmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle Afganistan'daki etnik grupların dağılımına yönelik istatistiksel verilere ihtiyatla yaklaşılması gerektiği düşünülmektedir.

Afganistan'da yapılan son nüfus sayımı 1979 yılına ait olduğu için gerçek nüfusun kaç olduğuna yönelik çalışmalar yeni bir nüfus sayımı yapılncaya kadar birer tahmin veya projeksiyon olmanın ötesine geçemeyecektir. Zira ülkenin her yerinde gerekli sayım işlemi güvenilir bir şekilde yapılmadığı sürece çeşitli manipülasyonların önüne geçilmesi mümkün gözükmemektedir. Bu durum yalnızca mensubu oldukları etnik grupları olduklarından daha kalabalık göstermek isteyen vatandaşlar için değil, merkezi yönetim bütçesinden daha fazla yardım alabilmek isteyen yerel yöneticiler ve hatta Birleşmiş Milletler tarafından yapılan yardımlardan daha fazla pay almak isteyen merkezi hükümet yetkilileri için de geçerlidir. Thomas Barfield'in bu hususta verdiği çarpıcı örnekte; 1970'li yılların başlarında Afganistan

³⁷⁶ Zachary Warren, *First I am My Tribe: An Investigation of Ethnic Identity in A National Sample of Afgans*, Phd. Dissertation (Doktora Tezi), Georgetown University, Washington, Aralık 2015, s.25

³⁷⁷ Zachary Warren, a.g.e., s.53

hükümeti nüfusun yaklaşık 20 milyon olduğunu iddia etmiştir. Birleşmiş Milletler de ülkede kişi başına düşen gelir miktarını ve yoksulluğu bu veri üzerinden hesaplamıştır. Ancak 1979 yılında yapılan nüfus sayımı sonucunda Afganistan'ın yaklaşık 12 milyon nüfusa sahip olduğu anlaşıncı Afganistan Hükümeti ile BM arasında bir sorun ortaya çıkmıştır.³⁷⁸ Birleşmiş Milletler, Afganistan'ı yapılacak yardımları çok ciddi bir oranda azaltmakla tehdit etmiştir. Afganistan Hükümeti ile BM arasında bir uzlaşmaya varılmıştır. Buna göre Afganistan'a yapılacak yardımlar için 12 milyon ve 20 milyon sayılarının aritmetik ortalaması, yani 16 milyon baz alınarak hesaplama yapılmıştır. Bu veri yaklaşık yirmi yıl boyunca değiştirilmeden kullanılmıştır.³⁷⁹ 1979 yılındaki nüfus sayımının geçerliliğinin bazı araştırmacılar tarafından şüphe ile karşılandığını da belirtmek gerekir. Zira 15 Haziran ila 4 Temmuz'a kadar devam eden, yaklaşık 3 haftada yapılan sayım işleminde yaşanan çatışmalar nedeniyle yerleşik nüfusun tamamı sayılamamıştır. Yapılan nüfus sayımı sonucunda yaklaşık 13 milyon olduğu duyurulan Afganistan nüfusuna, tahminen 2.5 milyona yakın göçer (göçebe) nüfus da eklenerek 15.5 milyon sayısına ulaşılmıştır. 1979 yılındaki nüfus sayımı üzerinden projeksiyon yapılarak 1980'li yılların başında Afganistan nüfusu 15.96 milyon olarak tahmin edilmiştir.³⁸⁰ 1980'li yıllarda yapılan tahminlerde her ne kadar 1979 yılı nüfus sayımı verileri temel alınmış olsa da, farklı kurumların hesaplama yöntemlerindeki farklılıklar nedeniyle Afganistan nüfusuna ilişkin tahminlerinde bir uzlaşma sağlayamadıkları görülmektedir.³⁸¹

Afganistan'ın nüfusu konusunda kesin bir sayı vermek maalesef oldukça güçtür, zira Dünya Bankasının ve Birleşmiş Milletlerin nüfus tahminleri ile Afganistan İslam Cumhuriyeti Merkezi İstatistik Örgütü verileri arasında ciddi farklar bulunmaktadır. Kullanılan hesap ve tahmin yöntemlerinden kaynaklanan farklılıkların göz ardı edilmesi durumunda dahi ortada sayısal farkların bulunduğunu söylemek mümkündür. Şöyle ki; Dünya Bankasının 2018 yılı için Afganistan nüfusuna ilişkin tahmini 37.172.386 iken³⁸², Birleşmiş Milletler verilerine

³⁷⁸ Thomas J. Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, Princeton University Press, New Jersey, 2010, s. 23

³⁷⁹ Thomas J. Barfield, a.g.e. s. 23

³⁸⁰ Laurie Krieger, *The Society and Its Environment, Afghanistan: A Country Study*, Editors: Richard F. Nyrop, Donald M. Seekins, United States Department of Army, Washington, , 1986 (5th edition), s.85

³⁸¹ Amerika Birleşik Devletleri Nüfus Sayım Bürosu 1985 yılında Afganistan nüfusunu, Sovyet müdahalesi nedeniyle Pakistan'a ve diğer ülkelere göç eden 2.8 milyondan fazla mülteci dâhil olmak üzere, 14.7 milyon olarak hesaplarken. Nüfus Referans Bürosu mülteciler dâhil 14.7 milyon sayısına ulaşmaktadır. ABD Nüfus Sayım Bürosu ile, Nüfus Referans Bürosu'nun bu projeksiyonları yaparken kullandıkları doğum oranı, ölüm oranı, yaşam beklentisi gibi verilerdeki farklılıklar da göze çarpmaktadır. Bakınız: *Afghanistan: A Country Study*, Editors: Richard F. Nyrop, Donald M. Seekins, United States Department of Army, Washington, , 1986 (5th edition), s.343

³⁸² Dünya Bankası verileri için bakınız: <https://data.worldbank.org/country/afghanistan>

göre Afganistan'ın 2018 yılı için nüfus tahmini 36.373.000'dir³⁸³, ancak Afganistan İslam Cumhuriyeti Ulusal İstatistik ve Enformasyon Otoritesi tarafından hazırlanan Temmuz 2019 tarihli raporda Afganistan'ın tahmini yaklaşık 1,5milyon göçmen dâhil olmak üzere 31,6 milyon nüfusa sahip olduğu belirtilmiştir.³⁸⁴

Afganistan'da resmî kurumlar tarafından nüfus sayımı ve istatistiksel araştırmalar yapılırken vatandaşların hangi etnik gruba mensup oldukları ve hangi dili konuştukları sorulmadığı için, ülkenin etnik yapısına ve ülkede konuşulan dillerin yaygınlık derecelerine ilişkin veriler aslında büyük ölçüde tahminlere dayandırılmaktadır. 1979 yılındaki sayımdan sonra Afganistan'da uzun süre nüfus sayımı yapılamamış, 2008 yılında başlayan nüfus sayımı ve nüfusa ilişkin istatistiksel araştırmalar kapı kapı dolaşarak tamamlanmaya çalışılmış ancak çalışmalar karşılaşılan güçlükler nedeniyle çok sık kesintiye uğradığı için en güvenli kabul edilen bölgelerde dahi nüfus sayımının tamamlanması yıllar almıştır.³⁸⁵ Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu'nun Afganistan sorumlusu Laurent Zessler, nüfus sayımı esnasında etnik kimliğe ve kullanılan dile ilişkin soruların kasten sorulmamasının ana nedenini ülkenin (Afganistan'ın) hâlihazırda ele alması gereken pek çok sorununun daha da karmaşık hale getirilmemesi olarak ifade etmiştir.³⁸⁶

Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin 2004 yılında kabul edilen Anayasasının 4. Maddesinde Afgan milletini oluşturan unsurlar şu şekilde sıralanmaktadır: Peştun, Tacik, Hazara, Özbek, Türkmen, Beluç, Paşayi, Nuristani, Aymak, Arap, Kırgız, Kızılbaş, Gucer, Brohi ve diğer kavimler. Aynı madde içerisinde ayrıca tüm Afganistan vatandaşlarının "Afgan" olarak nitelendirildiği de vurgulanmaktadır.³⁸⁷ Böylelikle tüm ülke nüfusunu kapsayan ortak bir kimlik yaratılması ve etnik ayrımcılığın önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Zira çok sayıda etnik gruptan insanın bir arada yaşadığı Afganistan'da onlarca yıldır devam eden savaş ve iç karışıklık ortamında en son istenecek şey bunlara bir de etnik eksenli yeni bir çatışmanın eklenmesidir. 2006 yılında kabul edilen Afganistan Milli Marşı'nda yukarıda adı geçen 14

³⁸³ Birleşmiş Milletler verileri için bakınız: <http://data.un.org/en/iso/af.html>

³⁸⁴ Afganistan İslam Cumhuriyeti İstatistik ve Enformasyon Otoritesi, Afganistan İstatistik Yıllığı 2018-2019, Temmuz 2019, https://www.nsia.gov.af:8080/wp-content/uploads/2019/11/Afghanistan-Statistical-Yearbook-2018-19_compressed.pdf

³⁸⁵ Emma Graham-Harrison, Afghan census dodges questions of ethnicity and language, *The Guardian*, 03/01/2013, <https://www.theguardian.com/world/2013/jan/03/afghan-census-questions-of-ethnicity>

³⁸⁶ A.g.e.

³⁸⁷ Afganistan İslam Cumhuriyeti 2004 Anayasası <https://president.gov.af/en/afghan-constitution-2/>

etnik grubun adı sayılmakta ve Afganistan'ın tüm Afganların, tüm kabilelerin ve etnik grupların ülkesi olduğu vurgulanmaktadır.³⁸⁸

Afganistan'da farklı kültürel özelliklere sahip çok sayıda etnik grup bulunmakla birlikte, bu etnik grupların asırlardır birarada yaşadığı de göz önünde bulundurulmalıdır. Yüzyıllardır birlikte yaşayan etnik gruplar arasında doğal olarak sosyal etkileşim de olmuştur. Bazı topluluklar diğer toplulukların dillerini veya kimi kültürel davranışlarını almıştır. Afganistan'daki evliliklere ilişkin verilerin güvenilirliği hakkında ciddi şüpheler bulunmaktadır. Ancak fikir vermesi açısından yapılan bazı araştırmalara değinilecek olursa; Afganistan'da Küresel Haklar isimli insan hakları örgütünün 2008 yılında yaptığı araştırma sonuçlarına göre etnik gruplar arasında ciddi sayılabilecek bir oranda (%8,9) evlilikler yaşanmaktadır³⁸⁹. Her ne kadar öncelikli olarak yakın akrabalar arasındaki, kabile içindeki veya aynı etnik gruptan kişilerle yapılan evliliklerin çok daha fazla tercih edildiği görülmekte ise de yaklaşık %9 oranının küçümsenmemesi gerekmektedir.

Evlilik, bazı topluluklarda kabileler veya aileler arasında çatışma olasılığını azaltmak veya ortadan kaldırmak için de kullanılmıştır. Genellikle Peştun topluluklar tarafından uygulanan ve *Baad* adıyla bilinen uygulamaya göre kabileler arasında ortaya çıkan bir sorunda olası kan davalarından kurtulabilmek için kurbanın ailesiyle evlilik yoluyla bağ kurulmasına çalışılmaktadır. Bir suçun veya kabahatin tazmin edilmesine yönelik bu uygulamada bir çatışmanın sonlandırılması veya bir sorunun çözülmesi için evliliğin tercih edilmesine genellikle yerel jirgelerde karar verilmektedir. Anadolu'daki '*Berdel*' usulüne benzer bir adlandırmayla '*Bedel*'³⁹⁰ uygulamasıyla ise genellikle yoksul kesimlerin evlilik masraflarını düşürmek veya tamamen ortadan kaldırabilmek amacıyla karşılıklı evlilik bağları kurdukları da görülmüştür.³⁹¹ Zorla evliliklerin, kadına şiddetin ve istismarın ciddi sorun teşkil ettiği Afganistan'da geleneklerin çoğu zaman ne devletin koyduğu yasalarla ne de Şer'i hukukla izah edilemeyecek uygulamalar ortaya koyduğu görülmüştür. Özellikle kabile ve aile bağlarının güçlü olduğu gruplarda töreler herşeyin üstünde tutulmuştur. Batılı araştırmacılar

³⁸⁸ 2006 yılında Loya Jirga tarafından duyurulan Afganistan Milli Marşı'nın (Milli Surûd) sözleri için bakınız: National Anthem, Embassy of The Islamic Republic of Afghanistan, Canberra-Australia, <https://www.canberra.mfa.af/about-afghanistan/national-anthem.html>, (Erişim Tarihi: 14/Mayıs 2020)

³⁸⁹ "Living With Violence: A National Report on Domestic Abuse in Afghanistan", *Global Rights Partners For Justice*, March 2008, s.12

³⁹⁰ Ibrahim M. Atayee, a.g.e. s.11.

³⁹¹ "Report Afghanistan: Marriage", *Landinfo*, 19 May 2011, ss.11-13. https://landinfo.no/asset/1852/1/1852_1.pdf, (Erişim Tarihi: 10.10.2020)

çoğunlukla bu geleneklerin negatif yönlerine vurgu yapsalar da adı geçen geleneklerin sorunların çabucak çözülmesinde etkin oldukları görülmektedir.³⁹²

Afganistan'da ikamet eden herkesin “Afgan” ve “Afganistan vatandaşı” kabul edilmesi yeni bir uygulama değildir. 1936 yılında (o dönemki adıyla Afganistan Krallığı zamanında) kabul edilen Vatandaşlık Yasasında (Madde 1) ve 1986 yılında yürürlüğe giren ve 2000 yılında (o dönemdeki adıyla Afganistan İslam Emirliği zamanında) yenilenen Afganistan İslam Emirliği Vatandaşlık Yasasında (Madde 2) da benzer ifadeler yer almıştır.³⁹³

İslam dininin etkisini ve ataerkil toplumun izlerini Afganistan Vatandaşlık Yasası'nda da görmek mümkündür. 1936 yılındaki yasanın 11. Maddesine göre; yabancı biriyle evlenen Afgan erkekleri vatandaşlıklarını kaybetmez iken, Afgan kadınlarının yabancı uyruklu biriyle evlenmeleri halinde Afganistan Devleti vatandaşlığını kaybetmektedirler. Söz konusu kadınların resmi boşanma evraklarını veya kocalarının resmi ölüm belgelerini sunmaları halinde tekrar Afganistan vatandaşlığını kazanmaları mümkündür. Bu yasadaki ilginç hususlardan biri de yabancı uyruklu biriyle evlenen Afgan kadınların sahip oldukları taşınmaz malları satmak zorunda tutulmasıdır. Ayrıca bahse konu satışın yine bir Afgan vatandaşına yapılması ve satışın nakit karşılığında gerçekleştirilmesi de yine kanunda belirtilmiştir.³⁹⁴ Kısacası Afganistan'daki kanunlarda toplumsal yapının sahip olduğu geleneklerin ve dinin etkisini görülmektedir.

Afganistan'daki etnik grupların dağılımına ilişkin veriler de oldukça çeşitlilik göstermektedir. Bu nedenle bu tür verilere ihtiyatla yaklaşılması gerekmektedir. Zira kimi zaman ideolojik nedenlerle bu veriler manipüle edilirken, çoğu zaman ise araştırmaya dâhil edilen örneklem, ülke genelindeki nüfus yapısını yansıtmadığı için farklı oranlar hesaplanabilmektedir. Özellikle ülke geneline yayılmış olan görece az nüfuslu etnik gruplar ve yalnızca ufak bir bölgede yoğunluğuna sahip etnik gruplar istatistiklerin sapmasında oldukça etkili olmaktadır. Güvenlik gerekçesiyle bazı bölgelerde saha çalışması yapılmasının mümkün olmaması da bir diğer önemli sorundur. Yine de fikir vermesi

³⁹² Jonathan L. Lee, a.g.e. s.47.

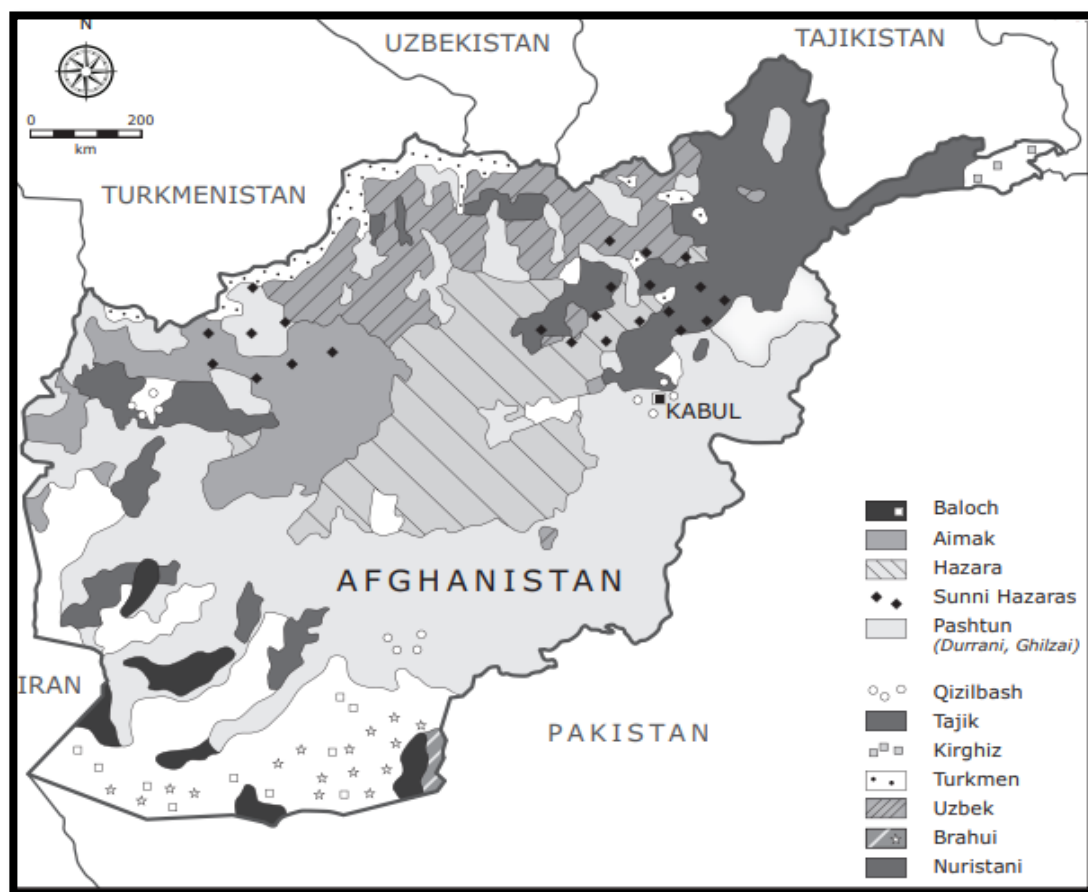
³⁹³ Afganistan Vatandaşlık Yasası, 6 Kasım 1936, bakınız: <https://www.refworld.org/docid/42d63de34.html> ve bu yasanın Taliban tarafından Haziran 2000'de güncellenmiş hali için bakınız: <https://www.refworld.org/cgi-bin/tehis/vtx/rwmain?docid=404c988d4&page=search>, (Erişim Tarihi:10.10.2020)

³⁹⁴ Afganistan Vatandaşlık Yasası 11. Madde, 6 Kasım 1936, bakınız: <https://www.refworld.org/docid/42d63de34.html>

açısından, kesinlik içermemekle birlikte Afganistan'daki belli başlı etnik gruplar hakkında kısaca bilgi verilmesi yerinde olacaktır.

3.3.2. Afganistan'daki Etnik Gruplar

Bu kısımda Afganistan’ın 2004 Anayasasında belirtilen etnik gruplara dair kısaca bilgiler verilecektir. Her ne kadar adı geçen etnik grupların birçoğunun Afgan siyasetinde ciddi ağırlıkları bulunmasa da, Afgan toplumunun etno-kültürel zenginliğini gösterebilmek amacıyla küçük etnik gruplara da bu bölümde yer verilecektir. (Bakınız Harita 1).

Harita 3.1. Afganistan'daki etnolinguistik gruplar

Kaynak: Niamatullah Ibrahim, *The Hazaras and The Afghan State: Rebellion, Exclusion and the Struggle for Recognition*, Hurst&Company, London, 2017, s.4

Harita 1’de de görüldüğü üzere Afganistan’da karmaşık bir etnik yapı mevcuttur. Bazı bölgelerde belli başlı etnik grupların yoğun olarak yaşadığı gözlemlense de, ülkenin geneli göz önünde bulundurulduğunda Afganistan’ın etnik çeşitliliği sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Peştunlar

Peştunların Afganistan'daki en kalabalık etnik grubu oluşturduğu hususunda fazla tartışma bulunmamakla birlikte, yapılan çalışmalarda Afganistan nüfusu içerisindeki oranlarının farklılık gösterdiği görülmektedir. 1979 yılında yapılan nüfus sayımının savaş yıllarına denk gelmesi ve nüfus hareketliliğin bulunması nedeniyle etnik nüfus dağılımının doğru bir şekilde tespit edilmesi imkânsız hale gelmiştir. Günümüzde yapılan nüfus tahminlerine göre nüfusun yaklaşık beşte ikisinin Peştunlardan oluştuğu tahmin edilmekle beraber, bu oran kesinlik içermemektedir.³⁹⁵ Bu nedenle Peştunların Afganistan toplam nüfusunun kimi yazarlara göre yaklaşık yarısını³⁹⁶ oluştururken, bazı çalışmalarda nüfusun % 40'ı civarında oldukları tahmin edilmektedir.³⁹⁷ WAK Foundation for Afghanistan (WAKFA) isimli bir kuruluşun 1991-1996 dönemi boyunca gerçekleştirdiğini iddia ettiği³⁹⁸ araştırma sonuçlarına göre ise Afganistan nüfusunun % 62,73'ünü Peştunlar teşkil etmekteyken, Tacikler ise nüfusun yalnızca % 12,38'ini oluşturmaktadırlar.³⁹⁹ Hâlbuki 2001 yılı sonrasındaki süreçte Afganistan Geçici Yönetiminde Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunan Abdullah Abdullah, Afgan halkının %38'inin Peştun kökenli olduğunu iddia etmiştir.⁴⁰⁰ Etnik grupların genel nüfus içerisindeki oranları hakkında birbirleriyle çelişen verilerin yayınlanmasına sıklıkla rastlanılmaktadır. Politik söylemler açısından kolaylıkla araçsallaştırılabilecek bu tür verilere her zaman ihtiyatla yaklaşılması gerekmektedir.

Peştunların toplumsal hayatlarında kabilelerin (boyların) oldukça önemli bir role sahip olduklarını belirtmekte fayda vardır. Gerçi bu durum yalnızca Peştunlara has bir özellik olmayıp Afganistan'daki diğer etnik gruplarda da geçerli olsa da, kabileciliğin⁴⁰¹ oldukça

³⁹⁵ Victor P. Petrov, Marvin G. Weinbaum, People, in Afganistan article, Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/place/Afghanistan/Plant-and-animal-life#ref21424>, (Erişim Tarihi: 05/08/2020)

³⁹⁶ Abdullah Yegin, Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), 2015, İstanbul, s.39

³⁹⁷ Thomas J. Bartfield, a.g.e. s.24, Zachary Warren, a.g.e. s.25

³⁹⁸ İç savaşın şiddetli bir şekilde devam ettiği dönemde ülke genelinde bir araştırma yapılabilmesi pek mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle sahada çalışmayı gerektiren araştırmalara ihtiyatla yaklaşılması daha doğru olacaktır.

³⁹⁹ The Ethnic Composition of Afghanistan: A Six Year Survey and Research (1991-1996), WAK Foundation for Afghanistan, Peşaver, Khatiz Organisation for Rehabilitation (KOR), 1999, ss.47-48, aktaran Nabi Misdaq, Afghanistan: Political Frailty and External Interference, Routledge, New York, 2006, s.7

⁴⁰⁰ Conrad Schetter, a.g.e., s.10. Ayrıca, WAK Foundation for Afghanistan adlı kuruluşun Peştun kimliğinin ve Abdullah Abdullah'ın Tacik kimliğinin söz konusu veriler üzerinde etkili olup olmadığını veya etkili ise ne derecede etkili olduğunu kesin olarak bilememekteyiz. Ancak veriler arasındaki bu ciddi farkın yalnızca metodoloji veya hesap yöntemi farkı ile açıklanamayacağı ortadadır. Bu nedenle verileri düzenleyen veya araştırmayı yapan kuruluşların kimlikleri de göz ardı edilmemelidir

⁴⁰¹ Burada kabile kavramına karşılık kavm (kavim) kelimesinin ve kabilecilik kavramına karşılık olarak da (kavmiyetçiliğin) kullanılması daha çok sözlük anlamından dolayıdır. Kabileyi ifade etmek için Afganistan'da

belirleyici bir faktör olduğunu söyleyebiliriz. Kabile kavramı antropologlar arasında tartışılan bir kavramdır. Bazı antropologlar bu kavramın tam olarak tanımlanamayacağı gerekçesiyle bu kavramı kullanmaktan çekinirken, özellikle Afrikalı yazarlar bu kavramın sömürgeler bağlamında edindiği olumsuz çağrışımlara karşı çıkmışlar ve bu kavramın yanlış olduğu kadar aşağılayıcı da olduğunu düşünmüşlerdir.⁴⁰² Bazı antropologlar ve tarihçiler kabile teriminin kullanılabilmesi için bir köken (ortak bir kültürel zemine ve aile veya milliyet açısından ortak geçmişe vurgu yapan) ideolojisinin varlığını şart koşmuşlar ve köken ideolojisi olmayan herhangi bir insan topluluğunu tanımlamak için kabile teriminin kullanılmasına karşı çıkmışlardır. Bir diğer grup yazar için ise, kabile tanımı yapılabilmesinde kritik önemde olan husus şefler tarafından yönetilme ve bölgesel siyasi birlik oluşturmaktır. Bu düşüncedeki yazarlar, kabileleri şefler tarafından yönetilen bölgesel açıdan farklı siyasi gruplar olarak değerlendirmiş ve köken ideolojisi olmamasına, bileşimi açısından heterojen olmalarına karşın bazı toplulukları tanımlamak için kabile kavramını kullanmışlardır.⁴⁰³

Peştun etnik grubunun toplam nüfusu hakkındaki tahminler çeşitlilik göstermekle birlikte, Peştun nüfusun yaklaşık üçte ikisinden fazlasını bugünkü Pakistan devleti sınırları içerisinde özellikle Afganistan-Pakistan sınırı boyunca uzanan *Federal Olarak Yönetilen Kabile Bölgeleri*'nde (Federally Administered Tribal Area-FATA) yaşadığı konusunda araştırmacıların hemfikir oldukları görülmektedir. Peştun nüfusunun 21. yüzyılın başlarında, 11 milyonu Afganistan'da olmak üzere yaklaşık 36 milyon olduğu tahmin edilmekteydi.⁴⁰⁴ 2015 yılı tahminlerine göre Peştunlar 44 ila 51 milyon arasında bir nüfusa sahiptir.⁴⁰⁵

kullanılan kavm kelimesi sözlük anlamı olarak, ortak dil, örf, adet ve kültüre sahip insan topluluğunu ifade etmektedir. Bu kelimenin anlam olarak ortak ataya veya aynı ırka mensubiyeti de içerdiğini ancak bunun bir tür ırkçılığı zorunlu kılmadığını da belirtmek gerekmektedir. Bakınız: <https://www.luggat.com/kavm/1/1>, (Erişim Tarihi:13/06/2020). Kavmiyetçilik kelimesi her ne kadar kabilecilik şeklinde Türkçe'ye çevrilebilecek olsa da, bu kelime İslam kültüründe yasaklanan ırkçılığı ifade ettiği etmektedir. Kabilecilik kavramının kullanılmasında, her ne kadar bu kavram bir tür ayrımcılığı içerisinde barındırıyor olsa da, bu çalışmada kabilecilik kavramı kullanılırken doğrudan ırkçılık kastedilmemektedir.

⁴⁰² Birçok Antropolog kabile kavramı yerine, genellikle ortak bir ataya, dile, kültürel ve tarihi geleneğe referansta bulunan etnik grup kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir. Etnik grup kavramının kişinin kimliğinin ve mülkiyet hakkı iddialarının kişinin doğduğu yere veya genişletilmiş akrabalık bağlarına daha az bağlı olduğu modernleşen ülkeler tartışmaları açısından daha uygun olduğu iddia edilmektedir. Bakınız: Encyclopædia Britannica, Tribe maddesi, <https://www.britannica.com/topic/tribe-anthropology>, (Erişim Tarihi: 17/08/2019)

⁴⁰³ Bu yaklaşımların yanı sıra antropologlar tarafından pek kullanılmayan bir diğer yaklaşıma göre kabile, pastoral göçebeliliğin siyasi ve sosyo-kültürel boyutunu oluşturmaktadır. Hatta kabile kavramı kategorik olarak göçebe kavramıyla eş anlamlıdır. Bakınız: Richard Tapper, "Tribe and State in Iran and Afghanistan: An Update", *Etudes Rurales*, Juillet-Decembre 2009, Vol. 184, ss.33-46

⁴⁰⁴ Encyclopedia Britannica, Pashtun, [britannica.com/topic/Pashtun](https://www.britannica.com/topic/Pashtun) (Erişim Tarihi: 12/03/2020)

⁴⁰⁵ James B. Minahan, *Encyclopedia of Stateless Nations: Ethnic and Groups around the World*, ABC-CLIO, Greenwood, 2016 (Second Edition), s.329

Günümüzde 60 milyonun üzerinde bir nüfusa sahip oldukları tahmin edilmekte ise de bu verilerin “tahmin “oldukları göz ardı edilmemelidir. Zira Peştun nüfusun çok büyük bir kısmını barındıran Afganistan ve Pakistan’da resmi istatistik kurumları tarafından hazırlanan raporlarda azınlıklara ilişkin veriler yer almamaktadır.

Peştunların anadili olan ve neredeyse tüm Peştunlar tarafından konuşulan Peştuca, dilbilimciler tarafından yapılan sınıflandırmalarda köken olarak Hint-Avrupa Dil Ailesi’nde yer alan İran dillerinin kuzeydoğu grubunda konumlandırılmaktadır. Peştunların yoğun olarak yaşadıkları coğrafyanın (Helmend ile İndus nehirleri arası) doğu, batı ve orta kısımlarında Peştuca’nın 3 farklı ağzı (diyalekti) oluşmuştur. Güçlü bir sözlü edebiyata sahip Peştuca’nın sözlü edebiyatı 8. asra kadar geriye götürülebilirken, yazılı eser vermeye başladığı dönemler 16.-17. yüzyıllar olmuştur.⁴⁰⁶ Peştun kökenli olmakla birlikte tarihsel süreç içerisinde birarada yaşadıkları toplulukların dilinden etkilenerek zamanla bu dilleri konuşur hale gelen kabileler de mevcuttur. Ancak bu kabilelerin toplam Peştun nüfus içerisindeki oranı oldukça azdır. Afganistan’ın resmi iki dilinden biri olan Peştuca 1930’lu yıllarda Avrupa’da yükselen milliyetçi hareketlerden etkilenen Afgan aydınların ve yönetici elitlerin politikaları doğrultusunda Afgan “ulus-devleti”nin ve “ulusal kimliğinin” önemli bir sembolü olarak ön plana çıkarılmıştır. Ari ırkın üstünlüğü düşüncesinden de etkilenen aydınlar Peştuca’yı Afgan devletinin ‘ulusal dili’olarak yaygınlaştırmaya çalışılmıştır.⁴⁰⁷ Tüm resmi makamlarda Peştuca’nın kullanılması ve eğitim kurumlarında Peştuca’nın okutulması zorunlu tutulmuştur. Böylece Peştuca, Afganistan devletinin Peştunculuk politikasının⁴⁰⁸ önemli bir aracı olarak kullanılmıştır.⁴⁰⁹ Ancak özellikle Peştuca konuşmayan ve Peştun olmayan etnik grupların bu politikalara tepkisel yaklaşıtlarını belirtmemiz gerekmektedir.

Tarihsel olarak Peştunların her ne kadar bir kısmı göçebe kabilelerden oluşsa da genellikle yerleşik (otokton) bir halk oldukları kabul edilmektedir. Bu yerleşik topluluğun kökenine ilişkin tüm araştırmacılarca üzerinde hemfikir olunan bir yaklaşım bulunmamaktadır. Özellikle İsrailoğullarının kayıp kabilelerinden birinin Peştunlar olduğu yönündeki

⁴⁰⁶ Daniel Sepfonds, Pashto, içinde Keith Brown, Sarah Ogilvie (Ed.), *Concise Encyclopedia of Languages of the World*, Elsevier, Oxford, 2009, s.845-846

⁴⁰⁷ Mohammad Omar Sharifi, “Language, Poetry and Identity in Afghanistan: Poetic, Texts, Changing Contexts”, içinde, M. Nazif Shahrani (Ed.), *Modern Afghanistan: The Impact of 40 Years Of War*, Indiana University Press, Indiana, 2018, ss.63-63, Amin Saikal, a.g.e. ss.145-146

⁴⁰⁸ Bu politikaya ilişkin daha detaylı bilgi ilerleyen bölümde verilecektir.

⁴⁰⁹ Gabriele Rasuly-Paleczek, a.g.e. ss.200-201

yaklaşımlar veya Peştunların soylarının İsrail Kralı Saul'un torunu olan Afgana'dan gelmekte olduğuna ilişkin yaklaşımlar modern dönemlerde pek itibar görmemektedir.⁴¹⁰ DNA kanıtlarının Orta Asya'yı insanların Afrika'dan çıktıktan sonraki ilk duraklarından biri olarak işaret ettiği göz önünde bulundurulduğunda Peştunların atalarının çok uzun zamandan beridir o coğrafyada yaşıyor olmaları kuvvetle muhtemeldir. En eski Hint eserlerinde bugünkü Afganistan topraklarında yaşayan ve Paktha adıyla anılan topluluklardan söz edilmektedir. Bu da yaklaşık 4000 yıl öncesinde Peştunların atalarının bugünkü topraklarında yaşadıklarını düşündürmektedir.⁴¹¹ Bazı Aryan toplulukların Peştunların bugün yaşadıkları coğrafyaya 600'lü yıllarda İran platosundan göç ettikleri ve dolayısıyla Peştunların atalarının İran platosundan göç ettiklerine yönelik iddialar da bulunmaktadır.⁴¹²

Peştun toplulukların ortak bir atadan geldiklerine yönelik iddialar ve Peştun etnik kökeninin dayandığı ortak ataya ilişkin bazı efsaneler de ortaya atılmıştır. Ancak bu görüşlerin de kesinlik içermekten uzak oldukları görülmektedir. Bu bakımdan, ortak atadan gelindiğine yönelik en yaygın iddiaya, yani Kays Abdurraşit'in (Quais Abdul Rashid) Peştunların ortak atası ve kabile federasyonlarının kurucu babası olduğuna ilişkin görüşe de ihtiyatla yaklaşılması yerinde olacaktır. Zira Peştun kabilelere ilişkin sınırlı bilgiye ancak Peştunların rakibi Babürlerin onyedinci yüzyılda yazdıkları mahkeme tutanaklarında rastlanmaktadır. Birçok araştırmacı söz konusu mahkemelerde kâtiplik yapan Nimetullah'a atıfta bulunmaktadır. İngiliz araştırmacılar tarafından modern döneme taşınan kaynaklarda; farklı Peştun kabilelerin birbirleriyle veya kabilelerin kendi içlerindeki farklı soylarla ilişkileri genel hatlarıyla ifade edilmiştir.⁴¹³ Bu çalışmada Peştun kabilelerin birbiriyle ne şekilde ilişkilere sahip oldukları ve kabile konfederasyonlarına nasıl eklemlendikleri üzerine yapılan köken tartışmalarına yer verilmeyecektir. Mevcut kabilelerin günümüzde içerisinde bulundukları durum veri kabul edilecektir.

Peştun kabileleri kimi yazarlarca farklı şekilde gruplandırılmaktadır. James B. Minahan'a göre Peştunlar 4 ana gruba ayrılabilir: Dürraniler, Gılzaylar, yüksek bölgelerde ve yaylalarda

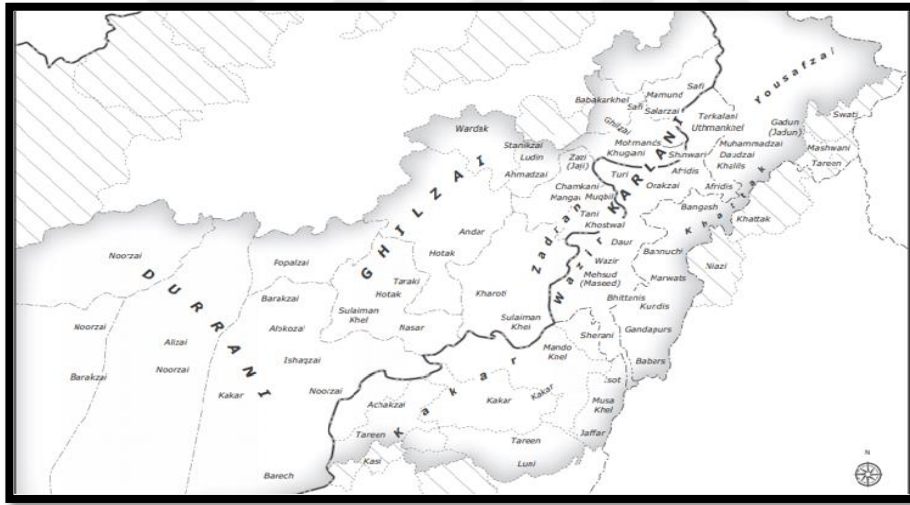
⁴¹⁰ James B. Minahan, a.g.e. s.330, Encyclopedia Britannica, Pashtun, britannica.com/topic/Pashtun (Erişim Tarihi: 12/03/2020)

⁴¹¹ Kallie, Szczepanski, "Who Are the Pashtun People of Afghanistan and Pakistan?", ThoughtCo, 11 August 2019, thoughtco.com/who-are-the-pashtun-195409, (Erişim Tarihi:13/03/2021)

⁴¹² James B. Minahan, a.g.e. s.330.

⁴¹³ Abubakar, Siddique, The Pashtun Question: The Unresolved Key to the Future of Pakistan and Afghanistan, Hurst&Company, London, 2014, ss.11-12.

yaşayan kabileler ve çoğunluğu Pakistanda bulunan ovada yaşayan Peştunlar.⁴¹⁴ Dürrani ve Gılayların ön plana çıkarıldığı başka gruplandırmalar da söz konusu olmakla birlikte, Peştun kabile konfederasyonlarına daha detaylı bir şekilde bakıldığında çok daha karmaşık bir yapı görülmektedir. Abubakar Sıddık'ın Buna göre, Peştun kabileleri 4 ana gruba ayrılmaktadır: Sarbani, Bhattani, Ghurghust ve Karlani olmak üzere. Bu ana gruplardan ilk üçünün Kays'ın oğulları, sonuncusunun da Kays'ın evlatlığı olduğu kabul edilmektedir. Sarbaniler iki kola ayrılmaktadır; Sharkbun ve Kharshbun. Sarbani kolunun günümüzde en önemli kolları şu şekildedir: Şerani, Tarin, Urmer, Dürraniler, Yusufzay, Davudzay, Çemkaniler, Muhmandlar, Haliller, Şinvari ve Tarkalani.⁴¹⁵ Bu kolların çoğu kendi içlerinde alt kollara ayrılmaktadır. Modern Afganistan tarihi göz önünde bulundurulduğunda bu kabile konfederasyonları içerisinde önemli bir yere sahip olan ve 1747-1978 yılları arasında Afganistan'da yönetimi elinde tutan Dürraniler en önemli kabile konfederasyonlarından biri olarak ön plana çıkmaktadır. (Bakınız: Harita 2)

Harita 3.2. Afganistan ve Pakistan'daki Peştun Kabileleri

Kaynak: Abubakar, Siddique, a.g.e. s. XXVII

Peştunların geleneksel ilişkilerini, yaşam tarzlarını ve değerlerini ifade etmek amacıyla tüm bunları kapsayacak bir anlama gelen Peştunvali veya Peştunvala (Peştun Yolu veya Peştun Töresi şeklinde ifade etmek mümkündür) kavramı kullanılmaktadır. Farklı bölgelerde yaşayan Peştun kabileleri arasında bazı gelenek farklılıkları bulunsa da Peştunvali/Peştunvala bunların üzerinde, tüm Peştunları kapsayacak şekilde

⁴¹⁴ James B. Minahan, *Encyclopedia of Stateless Nations: Ethnic and Groups around the World*, ABC-CLIO, Greenwood, 2016 (Second Edition), s.330.

⁴¹⁵ Abubakar, Siddique, a.g.e. s.13.

kullanılmaktadır. Tüm Peştunlar Peştunvali'nin temel emirlerine uymakla yükümlüdür. Hatta Peştunlar açısından, söz konusu ilkelere itaat için kendilerini bu yolda feda edebilecekleri kadar önemlidir. Peştunvali'nin bazı emirleri/ilkelere şunlardır: cesaret, misafirperverlik, akrabalık, düşmana düşmanlık, iffet, haklara saygı, ahlak, sevdiklerine sadakat, arkadaşlarını sevmek vb.⁴¹⁶

Hazaralar

Hazaralar Afganistan'daki dört büyük etnik gruptan biridir. Büyük çoğunluğu Şii⁴¹⁷ olan ve Farsça'nın bir lehçesi olan Darice (kimi yazarlar konuşulan dili Hazaragi⁴¹⁸ olarak ifade etmektedir) konuşan Hazaralar, genellikle Afganistan'ın orta bölgesindeki dağlık alanlarda yaşarlar. Hazaralar tarihsel süreç içerisinde hem siyasi hem de ekonomik olarak en dezavantajlı etnik grup olagelmıştır.⁴¹⁹

Hazaralar'ın tarihsel kökenlerine ilişkin farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Hassan Poladi Hazaralar'ın kökenine ilişkin görüşleri beş grupta kategorize etmiştir. Bu yaklaşımlardan ilki Hazaralar'ın otokton (yerleşik) olduklarını, çok eski dönemlerden günümüze kadar bu bölgede yaşadıklarını iddia etmektedir. J.P. Ferrier tarafından ortaya atılan bu iddiaya göre, Hazaralar herhangi bir yerden göç etmemişlerdir. Büyük İskender'in Afganistan'ı fethettiği dönemde dahi Hazaralar'ın Hazarajat bölgesinde yaşadığını iddia eden Ferrier'in bu görüşlerini 19. ve 20. Yüzyıl tarihçileri arasında Afgan tarihçi Şah Ali Ekber Şehristani dışında destekleyen olmamıştır. Hazaralar'ın kökeni ilişkin ikinci görüşe göre Hazaralar saf Moğollardır. Bu yaklaşım en popüler ve yaygın yaklaşımdır. Hazaralar'ın geleneklerinin ve fizyonomilerinin benzerlikler taşıması Batı'lı bilimadamlarının bu yaklaşımı

⁴¹⁶ Ibrahim M. Atayee, a.g.e. ss.76-77.

⁴¹⁷Hazaralar arasında Şii inancına ait mezheplerden çoğunlukla Caferilik veya On iki İmam Şiiliği yaygın iken, az sayıda Hazara'nın Yedi İmamcı (İsmailiyye) veya Sünni oldukları görülmüştür. Bakınız: James B. Minahan, a.g.e., ss. 171-172.

⁴¹⁸Hassan Poladi Hazaralar'ın konuştuğu dili 'Arkaik Farsça' olarak tanımlamaktadır. Hazaralar'ın konuştuğu Farsça Kabil ve Herat'ta konuşulan Farsça'dan kolaylıkla ayırt edilebilir bir özelliğe sahiptir. Afganistan'da konuşulan Farsça lehçelerinde bulunmayan Türkçe kelimelerin kullanılması ve çok sayıda Moğolca kelimenin Hazaragi'de yer alması onu diğer dillerden ayırt eden özellikleridir. Detaylı bilgi için bakınız: Hassan Poladi, *The Hazaras*, Mughal Publishing Co., Stockton, California, 1989, ss.80-114.

⁴¹⁹ Carol J. Rhipenburg, "Ethnicity and Civil Society in Contemporary Afghanistan", *Middle East Journal*, Middle East Institute, Vol.59, no:1, Winter (2005), s.37., <https://www.jstor.org/stable/4330095>, (Erişim Tarihi 10/10/2021)

desteklemelerinde katkısı olmuştur. Moğol liderlerinin 13. asırda Afganistan'a getirdikleri orduların, bugünkü Hazaraların ataları olduğu iddia edilmektedir.⁴²⁰

Üçüncü görüşe göre Hazaralar Türk-Moğol kökenden gelmektedirler. Bu görüşü savunan yazarlara göre günümüzdeki Hazaralar'ın ataları Mangu Han (1284-1291) döneminde Afganistan'a yerleştirilen Türk ve Moğol yerleşimcilerdir. Dördüncü görüş ise Rus yazar Snasarev tarafından ortaya atılmıştır. Snasarev, Hazaralar ile Moğollar'ın uzaktan ilişkili olduklarını ancak Tacik kanı çok daha güçlü bir ilişki içerisinde olduklarını iddia etmiştir. Beşinci grupta yer alan yaklaşımlara göre Hazaralar Doğu'daki diğer bir etnik kökenden gelmektedirler. Buna göre Hazaralar'ın Tibetli olduğunu veya Nepal'deki Gorkha'ların torunları olduklarını iddia eden yazarlar olduğu kadar, bu yazarlara karşı çıkan ve Hazaralar'ın Mongoloid (Moğol'a benzeyen) ırklar içerisinde Orta Asya Mongoloidlerine benzediğini, Himalaya Mongoloidlerine benzerliklerinin az olduğunu iddia eden yazarlar da çıkmıştır.⁴²¹ Kısacası, Hazaralar'ın kim olduğuna ve bugün yaşadıkları coğrafya'ya nereden, ne zaman ve nasıl geldiklerine ilişkin tüm yazarların hemfikir olduğu bir yaklaşım bulunmamaktadır. Ancak yazarların çoğunda Moğollar ile Hazaralar arasında bir ilişki olduğu düşüncesi oldukça bariz bir şekilde görülmektedir.

Günümüzde Hazaralar'ın toplam Afganistan nüfusu içerisinde ne kadarlık bir orana sahip olduğu konusunda da kesin bir şey söylemek zordur. Niamatullah İbrahimi, CIA World Factbook tarafından verilen Afganistan'daki etnik grupların tahmini nüfus oranlarının 1996, 2001, ve 2004-2014 yılları verilerini karşılaştırmış ve 1996 yılı ve 2001 yılı verilerine göre %19 olan Hazara nüfus oranının, 2004 yılına gelindiğinde %9 oranına düşerken Peştun, Tacik ve Özbek etnik gruplarının nüfus içerisindeki oranları artmıştır (bakınız Tablo 1). İbrahimi, bu verilerin Afganistan'daki siyasi güç ve kaynak dağılımı için bir temel olarak kullanıldığını ifade etmektedir. İbrahimi'ye göre, bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde, yabancı aktörler tarafından etnik gruplar arasında bir hiyerarşi oluşturulmakta ve bu veriler aracılığıyla söz konusu hiyerarşi pekiştirilmektedir.⁴²² 2001 sonrasında inşa edilmeye çalışılan Afganistan Devleti'nde etnik gruplar arasında bir tür denge sağlanmaya çalışıldığı, siyasi makamların ve kaynak dağılımlarının belli oranlar gözetilerek yapıldığı dikkate

⁴²⁰ Hassan Poladi, *The Hazaras*, Mughal Publishing Co., Stockton, California, 1989, ss.2-4.

⁴²¹ Hassan Poladi, a.g.e. ss.4-5.

⁴²² Niamatullah İbrahimi, *The Hazaras and The Afghan State: Rebellion, Exclusion and the Struggle for Recognition*, Hurst&Company, London, 2017, s.6

alındığında Miamatullah İbrahimi'nin nüfus verilerine ilişkin yorumunun makul olduğu görülmektedir.

Çizelge 3.1. Afganistan'daki başlıca etnik grupların tahmini nüfus oranları

<i>Major Ethnic Groups</i>	<i>1996 estimates %</i>	<i>2001 estimates %</i>	<i>2004 and 2014 estimates %</i>
Pashtuns	38	38	42
Tajiks	25	25	27
Hazaras	19	19	9
Uzbek	6	6	9
Chahar Aimaks, Turkmen, Baloch and others	12		
Aimaks, Turkmen, Baloch and others		12	
Aimaq			4
Turkmen			3
Baloch			2
Others			4
Total	100	100	100

Source: CIA World Factbook, 1996, 2001 and 2004–2014.

Kaynak: CIA World Factbook, aktaran, Niamatullah Ibrahimi, a.g.e. s.6.

Hazaraların etnik kökenine ilişkin elimizde kesin veriler olmamasına karşın, Hazaralar'ın özellikle Afganistan'da merkezileşme çabalarının başladığı dönemlerden itibaren çeşitli sıkıntılar yaşadıkları, kimi zaman baskı ve katliama maruz kaldıkları kesindir. Hazaralar Emir Timur tarafından boyun eğdirildikten sonra, onun ölümünü takip eden asırlar boyunca bulundukları dağlık bölgelerde (Hazaracat) özgür yaşayabilmışlerdir. Safevi Devleti, Babür Devleti, Nadir Şah veya Ahmed Şah Sadozay (Dürrani) Hazaralara boyun eğdirmekte başarısız olmuşlardır.⁴²³

Moderleşme tarihine ilişkin bölümde kısmen değindiğimiz üzere Emir Abdurrahman Han döneminde 1893 yılında Hazaracat uzun zaman sonra ilk kez tamamen işgal edilmiştir. Hazaraların kafir olarak nitelendirilmesi ve onlara karşı cihat ilan edilmesi Hazaraları tüm ülkede hedef haline getirmiştir.⁴²⁴

Hazaracat bölgesindeki bazı kabileler (Şeyh Ali Kabilesi başta olmak üzere) yönetimle ağır vergiler konulması, yöneticilerin haksız tutumları, din adamlarının tutuklanması gibi

⁴²³ Hassan Poladi, a.g.e. s.158.

⁴²⁴ James B. Minahan, a.g.e., s.172.

nedenlerden dolayı sorunlar yaşamışlardır. Kimi zaman Emir Abdurrahman'a destek veren kimi zaman ise ona karşı savaşan Hazaralar ile Afganistan Emirliği arasındaki ilişkiler 1890 yılına gelindiğinde tam bir savaş halini almıştır. Bu savaşın tarafları arasında savaşın niteliğine, neden ve sonuçlarına ilişkin çok farklı bakış açıları mevcuttur. Emir Abdurrahman Han'ın politikaları doğrultusunda bakan bir yazar açısından Hazaralar'a karşı girişilen bu savaş merkezileşmeye çalışan bir yönetimin kendisine sıklıkla sorun çıkaran bir halkı 'yatıştırması'(pasifize etmesi) operasyonu olarak değerlendirilirken⁴²⁵, Hazaralar'ın bakış açısından bakan bir diğer yazar Afgan Emirliği'nin bu operasyonlarına karşı Hazaralar'ın kendilerini kışkırtan, zorlayan ve her fırsatta zulmeden bir yönetimin boyunduruğu altına girmemek için bir bağımsızlık savaşı verdiklerini iddia etmektedir.⁴²⁶

Savaş sonunda Hazaraların mallarına ve otlaklarına el konulmuş ve Afganlar arasında paylaşılmıştır. Uruzgan bölgesine Dürrani ve Gılzay kabilelerinden Afganlar yerleştirilmiştir. Hazaralar'dan tutsak edilenler köle pazarlarında satılmış bu satışlardan elde edilen gelirlerin bir kısmı (satılan Hazaralardan %10 öşür, ele geçirilenlerden de beşte bir oranında savaş ganimeti olarak) devletin hazinesine aktarılmıştır. Evleri ve tarlaları yok edilen binlerce Hazara, köleleştirilme korkusununda etkisiyle yaşadıkları coğrafyayı terk ederek komşu ülkelere sığınmışlardır. Dini ve siyasi liderleri tutuklanıp hapse atılan Hazaralar, dini olarak da zulüm görmüşler, Sünni mezhebine geçmeleri için zorlanmışlardır.⁴²⁷

Modernleşme çabalarının sürdüğü dönemlerde özellikle Peştun milliyetçiliğinin önplanda olduğu zamanlarda Hazaralar gerek siyasi pozisyonlardan gerek ise sunulan hizmetlerden dışlanmıştır. Hazaralar Afganistan tarihinde ilk kez 2004 yılında etnik bir unsur olarak anayasal düzeyde tanınmış ve Anayasa'nın 131. Maddesi uyarınca mahkemelerde kendi inançlarına göre yargılanabilme hakkı kazanmışlardır.

Hazaralar genellikle ülkenin orta bölgesindeki dağlık alanlarda yaşamışlardır. Hazaracat denilen bu bölgede kabileler şeklinde hayat süren Hazaralar bir ulus teşkil etmeseler de bir kavim (qawm) oluşturmaktadırlar. Zira Hazaralar arasında dil, gelenek ve inanç ortaklığı söz

⁴²⁵ Bu tür bir bakış açısı için bakınız: M. Hassan Kakar, *A Political and Diplomatic History of Afghanistan 1863-1901*, Brill Leiden, Boston, 2006, ss.138.

⁴²⁶ Bu tür bir değerlendirme için bakınız: Niamatullah Ibrahim, a.g.e. ss.53-86, Hassan Poladi, a.g.e. ss.182-237.

⁴²⁷ Hassan Poladi, a.g.e. s.229, M. Hassan Kakar, a.g.e. ss.136-138.

konusudur. *Dadrau* veya *Khanawar* olarak adlandırılan küçük ailelerin veya birkaç küçük ailenin oluşturduğu geniş aile Hazara sosyo-etnik yapısının temelini oluşturmaktadır. Birkaç ailenin oluşturduğu daha geniş bir yapıya *Tol*, *Tolwar* veya *Tolwara* adı verilmektedir. Bu yapıların başında *Malik* olarak adlandırılan bir şef bulunmaktadır. Malik, resmi bir unvan olmasa da sosyal olarak Tol içerisindeki ailelerin yönetici kabul ettikleri kişidir ve Tol içerisindeki uyuşmazlıkları çözmekte yetkilidir. Bir bakıma o Tol'ü oluşturan ailelerin temsilcisidir. Tol'lerin sosyal ve ekonomik olarak bir araya gelerek oluşturdukları daha karmaşık yapılara ise *Tayefa* adı verilmektedir. Tayefaların başında bulunan ve Malikler aracılığıyla ailelerle irtibat kuran kişilere *Arbab* veya *Khan* denilmektedir. Bu kişiler genellikle zengin ve üst düzey sosyo-ekonomik statüye sahip kişiler arasından çıkmaktadır. *Qawm* ise Tayefa'lardan oluşmakla birlikte siyasi, sosyal, ekonomik, askeri ve kültürel ilişkileri de içine alan Tol ve Tayefa'dan çok daha kompleks bir ilişkiler ağına sahiptir.⁴²⁸

Hazara kabilelerinin isimlerinin birçok araştırmacı tarafından latince harflerle yazılırken çok farklı şekillerde aktarıldığı gözlenmiştir. Bu nedenle isimlendirmelerin kafa karışıklığına yol açma ihtimali bulunmaktadır. Genel hatlarıyla Hazara kabilelerinin Harita 3'te belirtilen kabilelerden olduğunu söylemek mümkündür. Ancak belirtmemiz gerekir ki Hazara kabilelerinin birçoğu yok olmuştur.

1990'lı yılların ortalarından itibaren Taliban tarafından hedef haline getirilen Hazaralar, kendilerini ciddi varoluşsal sorunlarla karşı karşıya bulmuşlardır. Bu nedenle Hazara aktivistleri bu dönemde bağımsızlığın hayatta kalmaları için çözüm yolu olduğunu düşünmüşlerdir.⁴²⁹

⁴²⁸ Sayed Askar Mousavi, *The Hazaras Of Afghanistan: An Historical, Cultural, Economic and Political Study*, Curzon Press, London, 1998, ss.45-47.

⁴²⁹ James B. Minahan, a.g.e., s.172.

Harita 3.3. Hazaracat Bölgesi

Kaynak: M. Hassan Kakar, *A Political and Diplomatic History of Afghanistan 1863-1901*, Brill Leiden, Boston, 2006, s.121.

Tacikler

Afganistan'daki en kalabalık ikinci etnik grup olan Tacikler, toplam nüfusun yaklaşık %30'unu teşkil etmektedirler. Afganistan'daki Tacikler kabileler şeklinde bir toplumsal yapı oluşturmamışlardır.⁴³⁰ Richard Foltz, Farsça'nın bir lehçesi olan Darice veya yine benzer bir dil olan Tacikçe konuşan bu etnik grubun genel bir ifadeyle, Tacikistan ve Özbekistan'daki Tacikler de dahil olacak şekilde, "Doğu'nun İranlıları-Iranians of the East" tanımlanabileceğini iddia etmektedir.⁴³¹ Ancak yalnızca dil benzerlikleri ve coğrafi yakınlık üzerinden yola çıkarak böyle bir genelleme yapılmasının isabetli olmayacağını düşünmekteyiz.

Taciklerin uzun zaman önce kabileler şeklinde yapılandıkları ancak tarihsel süreç içerisinde bu geçmişlerini unuttukları da iddia edilmiştir. Günümüzde Taciklerin sadakat kalıplarının

⁴³⁰ Thomas Barfield, a.g.e. s.26

⁴³¹ Richard Foltz, etnik kökenine dair kesin bilgiye sahip olamadığımız Gurluların da Tajik kökenli olduklarını iddia etmektedir. Richard Foltz, *A History of Tajiks: Iranians of the East*, I.B. Tauris, London, 2019, ss.1-15.

köy ve aile etrafında geliştiğini söylemek mümkündür.⁴³² Thomas Barfield'e göre Afganistan'daki etnik azınlık grupları içerisinde iç uyumu en az olan grup Taciklerdir. Geleneksel olarak nüfusun çoğunluğunu oluşturdukları Kabil, Herat ve Mezar gibi şehirlerde ve Afganistan'ın kuzeydoğusundaki dağlık alanlara yayılmış bir şekilde yaşamaktadırlar. Taciklere kimlikleri sorulduğunda çoğunluğunun bölgesel bağlantılarını (Panjshiri, Shomali, Salangi, Badakashi, vb.) veya ikamet ettikleri şehirleri (Kabuli, Herati, vb.) etnik kimliklerinden daha önce söylemektedirler.⁴³³ Kısacası Tacikler kendilerini tanımlarken aynı şehir veya köyden diğer Taciklerle birlikte gruplandırır ve çoğu Tacik'in soyadı nereden geldiğiyle ilgilidir.⁴³⁴

Tacikistan'daki Müslüman Tacikler ile kan bağına sahip Afganistan Taciklerinin çok uzun zamandır bu bölgelerde yaşadıkları tahmin edilmektedir. Genellikle Sünni Müslüman inancına sahip olan Tacikler arasında özellikle Herat civarında yaşayan az dahi olsa On İki İmamcı Şii Tacik bulunmaktadır. Tarihsel olarak Tacikler ile Dürrani Hanedanlığı arasındaki yakın ilişkilerin, bu etnik grubun refaha erişiminde ve modern eğitim alabilmelerinde etkili olduğunu söyleyebilmek mümkündür.⁴³⁵ Kırsal kesimlerde yaşayan Tacikler tarım yaparak geçimlerini sağlarken, kentli Tacikler ise yaşadıkları şehirlerin daha çok tüccar sınıfının, eğitilmiş bürokratların ve din adamlarının önemli bir kesimini oluşturmaktadırlar. Ayrıca Taciklerin konuştukları dilin (Farsça-Darice-Tacikçe) aynı zamanda Afganistan'da bürokratik işlerin ve ticaretin yürütüldüğü esas dil olmasının avantajıyla, yönetimde kimin olduğundan bağımsız olarak, Taciklere politik güç sağlamaktadır.⁴³⁶

Özbekler

Afganistan'daki en kalabalık nüfusa (yaklaşık %9) sahip dördüncü etnik grup olan Özbekler, Orta Asya'dan Afganistan'a göç etmiş Türk topluluklarındandır. Genellikle Afganistan'ın kuzey bölgelerinde yaşayan Özbekler, Faryab, Kunduz, Badahşan, Kabil, Baglan, gibi şehirlerde yoğunlaşmışlardır. 13. Yüzyıldaki Moğol istilaları söz konusu göçü

⁴³² Minority Rights Group International, <https://minorityrights.org/minorities/tajiks/>, (Erişim Tarihi: 10/10/2021)

⁴³³ Thomas Barfield, a.g.e. s.26

⁴³⁴ S. Ghilzai, People, *Afghanistan Online*, February 2014, <https://www.afghan-web.com/people/>, (Erişim Tarihi: 10/10/2021)

⁴³⁵ Minority Rights Group International, <https://minorityrights.org/minorities/tajiks/>, (Erişim Tarihi: 10/10/2021)

⁴³⁶ Thomas Barfield, a.g.e. s.26.

hızlandırmıştır. 16. Yüzyılda Afganistan'ın kuzeyi Şeybani Han tarafından ele geçirilince Afganistan'da ciddi sayıda Özbek'in yerleşmesine sebep olmuştur. Afganistan topraklarına ilk yerleşen Özbeklerin (kendilerini yerli kabul eden ve Vatani veya Asli şeklinde kendini adlandıran) Afganistan'da hüküm süren hanedanlıklarla ilişkileri inişli çıkışlı şekilde asırlarca devam etmiştir. Orta Asya Türk hanlıklarının Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edilmesini takip eden süreçte, siyasi ve ekonomik baskıların artmasından dolayı Afganistan'a göç eden Özbekler, ilk grup Özbekler tarafından *Muhacir*, *Narge-Bet* (Öteki Yakadan) veya *Yengi Geldi* (yeni gelenler) olarak adlandırılmışlardır.⁴³⁷ Özbeklerin gelenek ve görenekleri 13. Yüzyılda Cengiz Han tarafından oluşturulan *Yasa* tarafından şekillendirilmektedir.⁴³⁸

Peştun ve Taciklerin ağırlıklı olduğu devlet memurluğu kademelerinde kendilerine pek yer verilmeyen Özbekler daha çok çiftçilik, zanaatkarlık ve esnafılık yapmışlardır. Sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı gruplardan biri olan Özbeklerin Afganistan siyasi hayatında önemli bir unsur haline gelmesi 1990'lı yıllarda gerçekleşmiştir. Bu dönemde General Abdürreşit Dostum'un askeri gücü ve kurnaz siyasetiyle kendilerine siyasi alanda yer bulabilen Özbekler, ülke yönetiminde söz hakkına ve diğer etnik gruplarla eşit haklara sahip olmak için çaba göstermişlerdir. Özbek önderlerin siyasi güçlerini arttırmak için kendilerinin, akrabalarının veya kendi kabilelerinin valilik veya askeri komutanlık makamlarını elde etmeye çalıştıkları ve diğer etnik gruplarlasık sık ittifak kurdukları görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında Özbek azınlık grubu özellikle Peştun siyasi ağırlığına karşı Peştun olmayan etnik gruplarla kolaylıkla aynı ittifak içerisinde yer alabilmiştir.⁴³⁹

Türkmenler

Afganistan'da Türk dilini konuşan önemli azınlık gruplarından biri Türkmenlerdir. Türkmenler Afganistan'ın birçok bölgesine yayılmış olsalar da yoğun olarak yaşadıkları bölgelerin Tükmenistan sınırına yakın bölgeler (Bakınız: Harita 3.1.) olduğunu söylemek mümkündür. Özbeklere nazaran daha geleneksel yapıda bulunan, göçebe özellikleri görece daha belirgin olan ve diğer etnik gruplarla etkileşimi daha sınırlı kalan Türkmenler⁴⁴⁰, özellikle Hive Hanlığı'nın Rus orduları tarafından yılmasından sonra Afganistan'ın

⁴³⁷ Gabriele Rasuly-Paleczek, a.g.e. ss.214-216.

⁴³⁸ Jonathan Lee, a.g.e. s.47.

⁴³⁹ Gabriele Rasuly-Paleczek, a.g.e. s.223-227.

⁴⁴⁰ Türkmen ve Peştunlar Afganistan'da etnik grup dışı evlilik oranlarının en düşük olduğu etnik azınlıklardır.

kuzeyine göç etmişlerdir.⁴⁴¹ Afganistan’da yaşayan Türkmen azınlığı Afganistan ekonomisi açısından önemli ihraç maddelerinden olan Afgan Halılarını ve Karakul koyun postlarını üretmektedirler.⁴⁴²

Aymaklar

Afganistan’da 1.5-2 milyon arasında Aymak’ın yaşadığı tahmin edilmektedir. Daha çok Afganistan’ın merkezi dağlık bölgeleri ile Herat, Gor, Baglan şehirlerini de içine alan Horasan Bölgesinde yaşamaktadırlar. Horasan bölgesinde yerleşik olarak yaşadıkları, ancak işgalciler tarafından sürüldükten sonra göçebe hayata uyum sağladıkları düşünülmektedir. Arapların Horasan’ı işgal etmelerinden sonra İslam dini ile tanışan ve zamanla Müslüman olan Aymaklar, o dönemde kabileler şeklinde yaşamaktaydı. Moğollar 14. Yüzyılda bölgeyi işgal etmelerinden sonra bölgede yaşayan bu toplulukları ‘eimak’ olarak adlandırmışlardır. Moğol dilinde ‘kabile’ veya ‘kabile otlakları’ anlamına gelen bu kelime zamanla yerleşmiştir. 16. Yüzyılda Aymaklar savunma amaçlı bir kabile konfederasyonu kurmuşlarsa da 18. Yüzyılda Peştunların saldırıları sonrasında bu konfederasyon dağılmıştır.⁴⁴³

Aslen Türk kökenli oldukları düşünülen Aymakların uzun süre yerleşik olarak kalmaları sonucunda bir kısmı yerleşik hayata adapte olmuşsa da birçok Aymak kabilesi halihazırda yarı-göçebe veya göçebe hayatını sürdürmektedirler. Afgan Emirliğinin merkezi yönetimi güçlendirmek için birçok kabilenin üzerine yürümesi çok sayıda Aymak kabilesinin göçebe hayata zorlanmasını beraberinde getirmiştir. Etnik kimliklerini büyük ölçüde koruyan Aymak kabileleri, dilsel, ekonomik, sosyal ve dini açıdan Sünni çoğunluğa benzemişlerdir.⁴⁴⁴ Kabile geleneklerine son derece bağlı olan Aymaklar, şeref, namus, utanma gibi değerlere resmi kanunlardan veya Şer’i (dini) hukuktan daha fazla önem vermektedirler.⁴⁴⁵

⁴⁴¹ Thomas Barfield, a.g.e. s.27.

⁴⁴² Thomas Barfield a.g.e. s.27. Shaista Wahab, Barry Youngerman, *A Brief History of Afghanistan*, Infobase Publishing, New York, 2007, ss.15-16.

⁴⁴³ James B. Minahan, a.g.e. ss.13-14.

⁴⁴⁴ Encyclopaedia Iranica, Aymaq, Vol:3, Fsc.2, ss.136-137, <https://iranicaonline.org/articles/aymaq-turk>, (Erişim Tarihi: 10.08.2020), James B. Minahan, a.g.e. s.14.

⁴⁴⁵ James B. Minahan, a.g.e. s.14. Marry Ann Stone, “Aimaq in Afghanistan”, *Joshua Project*, https://joshuaproject.net/people_groups/21454/AF, (Erişim Tarihi: 10.08.2020).

2000’li yıllarda ortaya çıkan milliyetçi söylemlerin etkisiyle, Aymakların Horasan’da bir tür otonomi ilan etmeleri gerektiğini savunan siyasi hareketler ortaya çıkmıştır. Aymak milliyetçisi bu hareketler, Aymakların kendi kendilerini yönetmesini ve bir Horasan Devleti’nin (Aymakistan) kurulmasını amaçlamaktadırlar.

Beluçlar (Beluciler)

Beluçlar genellikle günümüzde İran’ın doğusunda (Sistan ve Belucistan bölgelerinde) Afganistan’ın güneyinde (Nimruz, Ghor ve Kandahar) ve Pakistan’ın batısındaki (Belucistan Bölgesinde), kısacası bu üç ülkenin sınırlarının kesiştiği coğrafyada yaşamaktadırlar. 2015 yılı tahminlerine göre Beluçların yaklaşık 8-12 milyon arasında bir nüfusa sahip oldukları iddia edilmektedir.⁴⁴⁶ Bu nüfusun yaklaşık 500.000 civarındaki kısmının ise Afganistan’da yaşadığı düşünülmektedir.⁴⁴⁷

Beluç kelimesinin kökeni hakkında farklı yaklaşımlar bulunduğu gibi Beluçların tarihi konusunda da araştırmacıların üzerinde hemfikir olduğu bir iddia bulunmamaktadır. M.Ö. 4000 yılları gibi çok erken dönemlerde bu coğrafya Aryanlar tarafından istila edilince buradaki yerli Dravid hakların çoğu güneye göç etmek durumunda kalmış, geriye yalnızca küçük göçebe Aryan kabileler kalmıştır.⁴⁴⁸ Buradaki Beluçların yerleşik halk mı oldukları yoksa bugün yaşadıkları bölgeye başka bir yerden mi göç ettikleri net değildir. 2. ila 8. Yüzyıllar arasında yazılan en eski Pehlevi yazılı metinlerinde yer alan bilgilerde, Beluçlar yedi özerk dağ toplumundan biri olarak listelenmiştir.⁴⁴⁹ Afganistan’ın Araplar tarafından işgali sonrasında 7. Yüzyıl ila 10. Yüzyıl arasında büyük ölçüde Müslümanlaşan Beluçların, günümüzde büyük ölçüde Sünni oldukları görülmektedir. Beluç kabileleri Kalat Hanlığı’nın bölgede hâkim olduğu dönemde özellikle 18. Yüzyılın ikinci yarısında Büyük Nasır Han zamanında en parlak zamanlarını yaşamışlardır.⁴⁵⁰ 19. Yüzyılın ilk yarısında Britanya

⁴⁴⁶ James B. Minahan, a.g.e. ss.59-60.

⁴⁴⁷ Marry Ann Stone, “Western Baloch in Afghanistan”, *Joshua Project*, https://joshuaproject.net/people_groups/15356/AF, (Erişim Tarihi: 10.08.2020).

⁴⁴⁸ James B. Minahan, a.g.e. s.60.

⁴⁴⁹ Brian Spooner, Baluchistan i. Geography, History and Ethnography, *Encyclopaedia Iranica*, Vol. III., Fsc.6, ss.598-632

⁴⁵⁰ Marry Ann Stone, “Western Baloch in Afghanistan”, *Joshua Project*, https://joshuaproject.net/people_groups/15356/AF, (Erişim Tarihi: 10.08.2020). Brian Spooner, Baluchistan i. Geography, History and Ethnography, *Encyclopaedia Iranica*, Vol. III., Fsc.6, ss.598-632.

İmparatorluğu'nun bölgeyi işgali sonrasında Kalat Hanlığı'nın etkinliği azalmaya başlamıştır.

1872 yılında Pers İmparatorluğu ile Britanya İmparatorluğu arasında belirlenen sınırlar sonrasında Batı bölgelerinde yaşayanlar Beluç kabileleri Pers İmparatorluğunun yönetimi altında yaşamaya başlamıştır.

Beluç kültüründe kabile ve aile bağlarına derin bağlılık, sosyal ve dini açıdan muhafazakarlık ve derin bir ataerkillik söz konusudur. *Beluçmayar* adındaki törelerinde belirtilen, cesaret, onur, merhamet, misafirperverlik gibi ilkeler Beluçların yaşam tarzının merkezinde yer almaktadır. Sosyal hayatlarında ortaya çıkan sorunları çözerken Şer'i hukuktan ziyade kabile şefleri aracılığıyla uygulanan törelerden faydalanılmaktadır. Bu törelere göre hırsızlık ve zina yapanlar ölüm cezasıyla cezalandırılmaktadır. Boşanmanın utanç verici olduğu ve mümkün olduğunca yaşam boyu evliliğin teşvik edildiği Beluç kültüründe ancak çocuk sahibi olunamaması halinde boşanmaya müsamaha gösterilmektedir.⁴⁵¹

1930'lu yıllarda İran'daki Beluçlar özerklik talebinde bulunarak zaman zaman ayaklanmışlardır ancak bu ayaklanmalar İran yönetimi tarafından bastırılmıştır. 1947 yılında Kalat Hanı Belucistan'ın bağımsızlığını ilan etmişse de hem Pakistan hem de Hindistan tarafından baskı altına alınmıştır. Pakistan'a bağlanmayı seçen Beluçlar, 1973 yılında milliyetçi bir isyan başlatmışlar ve bu isyan İran ve Afganistan'a da yayılmıştır. 1977 yılında bastırılan bu milliyetçi hareketin etkinliği zamanla azalmışsa da varlığını günümüzde de devam ettirmektedir. 2006 yılında bazı Beluç gruplar sürgünde bir hükümet kurmak amacıyla birleşmiştir.⁴⁵² Beluç Ulusal Hareketi, Hindistan'ın sürgündeki hükümetlerini tanımasını ve kendilerini desteklemesini talep etmiştir.⁴⁵³

⁴⁵¹James B. Minahan, a.g.e. s.60, Marry Ann Stone, "Western Baloch in Afghanistan", *Joshua Project*, https://joshuaproject.net/people_groups/15356/AF, (Erişim Tarihi: 10.08.2020).

⁴⁵² James B. Minahan, a.g.e. s.60.

⁴⁵³ Abhinandan Mishra, "Baloch Leaders Want India to Recognise Their Government-in-Exile", *Sunday Guardian Live*, 9 March 2019, <https://www.sundayguardianlive.com/news/baloch-leaders-want-india-recognise-government-exile>, (Erişim Tarihi: 10.10.2021)

Brohiler

Brohiler Afganistan'da Kandahar ve Helmand şehirlerinin güneyinde ve Pakistan sınırına yakın bölgede yaşamaktadırlar. Belucistan'ın Kalat bölgesinde, asırlardır Beluçlarla iç içe yaşayan Brohiler, onlarla benzer tarihsel süreçlerden geçmişlerdir. Brohiler sosyal yapı ve kültür açısından başta Beluçlar olmak üzere bölgedeki diğer topluluklarla benzer özellikler taşımaktadırlar. Ancak Brohiler'in çoğunluğu geleneksel göçebe hayatından zamanla yerleşik hayata geçiş yapmışlardır. Brohiler'i diğer gruplardan ayıran en temel farklılık konuştukları Dravidian dildir. Zira Brohilerin konuştukları dil komşu etnik grupların konuştuğu Hint-Avrupa dillerinin dışındadır ve Hindistan'ın güneyinde de konuşulmaktadır.⁴⁵⁴ Birbirine uzak iki coğrafyada bu dilin konuşulması ve Brohilerin çevresindeki topluluklardan farklı kökene sahip bir dil konuşması oldukça ilginç bir durumdur.

Brohilerin tamamına yakını Sünni Müslüman'dır. Tarihsel süreçte Brohi kabilelerin en parlak dönemleri, tıpkı Beluçlar gibi Kalat Han'ı Büyük Nasır Han zamanında yaşanmıştır. 1950'lerde Beluç isyanlarına dahil olan Brohiler, 21. Yüzyılda ayrı bir milliyetçi akım olarak bağımsız Brohistan Devleti kurmayı amaçlamıştır.⁴⁵⁵

Nuristaniler

Kabil'in doğusunda ve kuzeydoğusunda yaşayan (daha çok Kunar, Nangahar ve Lagman kentlerinde) Nuristanilerin köken olarak Büyük İskender'in Afganistan'ı işgalinden sonra bölgeye yerleşen Yunan-Helen toplulukların torunları oldukları düşünülmektedir. Nuristanilerin, dağlık ve ormanlık arazilerde görece izole bir coğrafyada yaşamaları sayesinde antik inançlarını ve geleneklerini uzun süre koruyabilmiştir.⁴⁵⁶ Birçoğu Sanskritçe dilini konuşan Nuristaniler, Abdurrahman Han döneminde zorla Müslümanlaştırılmış ve eski adı Kafiristan olan bölge Nuristan olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Nuristaniler etnik olarak homojen bir topluluk değildir. Yaşadıkları dağlık coğrafyada birçoğu farklı vadilerde

⁴⁵⁴ James B. Minahan, a.g.e. ss.79-80. Josef Elfenbein, "Brahui", *Encyclopaedia Iranica*, Vol.4, Fsc. 4., ss.433-443. <https://iranicaonline.org/articles/brahui>, (Erişim Tarihi: 10.10.2021). Marry Ann Stone, "Brahui in Afghanistan", *Joshua Project*, https://joshuaproject.net/people_groups/10959/AF, (Erişim Tarihi: 09.09.2020).

⁴⁵⁵ James B. Minahan, a.g.e. s.80

⁴⁵⁶ Max Klimburg, "Nuristan", *Encyclopaedia Iranica*, 20 July 2004, <https://iranicaonline.org/articles/nuristan>, (Erişim Tarihi: 08.09.2020).

ikamet eden ve sayılarının 120.000 ila 250.000 olduğu tahmin edilen Nuristaniler, 8 gruptan oluşmaktadır ki bunlardan ikisinin konuştuğu dil diğer Hint-Avrupa dili konuşan gruplardan oldukça farklıdır. Sözlü kültürün yaygın olduğu bu bölgede okuryazarlık oranlarının çok düşük olmasının yanı sıra, bölgedeki toplulukların konuştukları dilin yazılı formatı bulunmamaktadır.⁴⁵⁷

Tarıma uygun alanların sınırlı olduğu ve çok geniş bir bölümünün ormanlık alanlarla kaplı olduğu Nuristan'da başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır. Tarımsal ürün olarak geçimlik buğday, az miktarda arpa ve mısır yetiştiren Nuristaniler, genellikle keçi gütmektedirler.⁴⁵⁸

Araplar

Araplar'ın Afganistan coğrafyasına gelişleri 8. Yüzyılda gerçekleşmiştir. Afganistan'daki Arapların ataları Emeviler döneminde fetih amacıyla bölgeye gelen Arap ordularıdır. Toplam Afganistan nüfusunun yaklaşık %1'ini oluşturan Arap nüfusunun tamamının Sünni Müslüman olduklarını söylemek mümkündür. Günümüzde Afganistan'daki Arap kökenli azınlık gruplarının artık Arapça konuşmadıkları, daha çok Farsça (Darice) konuştukları ve kuzeyde yaşayan bazı Arap kökenli grupların ise Özbekçe konuştuğu görülmektedir. Daha çok göçebe hayatı yaşayıp, hayvancılıkla iştigal eden Araplar, sıklıkla Seyitlerle (Peygamber torunlarıyla) karıştırılmışlarsa da kendileri bu tür iddiaları reddetmektedirler. Afganistan'ın siyaset sahasında pek etkinlikleri görülmeyen Arap toplulukların gerek dil açısından gerek ise kültür açısından asimile olduklarını veya bölgesel kültüre ayak uydurduklarını söylemek mümkündür.⁴⁵⁹

Kırgızlar

Afganistan'daki Türk kökenli etnik gruplar içerisinde en ufak gruplardan birini oluşturan Kırgızlar, genellikle Vahan koridorunda (Bakınız Harita 3.1) yaşamaktadırlar. Kırgızistan, Tacikistan'ın Pamir bölgesi ve Çin'in Sincar bölgelerinde yaşayan daha büyük Kırgız topluluklarının akrabalarıdır. Pastoral göçebe yaşantısı süren buradaki Kırgızlar, her ne kadar nüfus olarak yalnızca birkaç bin kişilik büyüklüğe sahip iseler de bulundukları

⁴⁵⁷ Marry Ann Stone, "Prasuni Nuristani in Afghanistan", *Joshua Project*,

⁴⁵⁸ Minority Rights Group International, Nuristanis, <https://minorityrights.org/minorities/nuristanis/>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020)

⁴⁵⁹ Thomas Barfield, a.g.e. ss.29-30.

coğrafya nedeniyle sayılarından çok daha fazla siyasi önem teşkil etmektedirler. “Dünya’nın Çatısı” olarak da adlandırılan bu bölgede yaşayan Kırgızlar çoğunlukla Müslümandırlar.⁴⁶⁰

Paşailer

Paşailer, çoğunlukla Afganistan’ın Hindikuş Dağlarının derin vadilerinde, Kapisa şehrinde, Kunar Nehri ve Derya-yi Nur Nehri bölgelerinde yaşamaktadırlar.⁴⁶¹ Kültürel olarak komşuları Nuristaniler ile oldukça benzer özellikler taşıyalar da Nuristanilerden daha önce İslam’a geçtikleri ve farklı bir dil (Dardik dillerinden biri olan Paşai dili) konuştukları için kendilerine has bir kimlikleri bulunduğunu söylemek mümkündür.⁴⁶²

Kızılbaşlar

Kabil, Herat, Mezar, Logar gibi şehirlerde yaşayan Kızılbaşlar⁴⁶³, Afşar Hanedanı zamanında özellikle Nadir Şah (1736-1747) döneminde Afşar ordularının Afganistan üzerine düzenledikleri seferlerden sonra bölgede kalan askerlerin torunlarıdır. Genellikle Türk asıllı olan bu etnik grup Şii (On İki İmamcı) inancına sahiptir. Nadir Şah’ın ölümü ve Ahmed Şah Dürrani’nin bölgede hakimiyet kurmasından sonra çeşitli devlet kademelerinde görev almışlardır. Şah’ın korunması görevini alan Kızılbaşlar, özellikle kabile isyanlarının bastırılmasında ve Şah’ın güvenliğinin sağlanmasında önemli yararlılıklar göstermiştir.⁴⁶⁴

Genellikle tüccar ve zanaatkar olan Kızılbaşlar, Afgan devletinin yönetim kadrolarında da kendilerine yer bulabilmişlerdir. Dolayısıyla Kızılbaşların Afgan siyasi hayatında önemli bir role sahip olduklarını söylemek mümkündür.

3.4. Afganistan Ekonomisi

Afganistan ekonomik olarak gelişmemiş ülkelerden biridir. Bu durum onu dışarıdan yardım almaya muhtaç hale getirmiştir. ABD’nin askeri müdahalesinin hemen ardından başlanılan yeniden inşa sürecinde Afganistan’ın daha geleneksel ve görece kapalı ekonomik yapısı da

⁴⁶⁰ Thomas Barfield, a.g.e. s.31.

⁴⁶¹ Jonathan L. Lee, a.g.e. ss.20-21.

⁴⁶² Thomas Barfield, a.g.e. ss.28-29. Jonathan L. Lee, a.g.e. s.20.

⁴⁶³ Kızılbaş ismini başlarına sardıkları kırmızı renkli sarıklardan dolayı almışlardır. Bakınız: Jonathan L. Lee, a.g.e. s.63.

⁴⁶⁴ Jonathan L. Lee, a.g.e. s.117. Thomas Barfield, a.g.e. s.29.

dönüştürülmeye çalışılmıştır. Böylelikle ekonomik kalkınmanın ülkenin istikrarına ve güvenliğine katkıda bulunacağı varsayılmıştır. Ancak ekonomik dönüşümün son derece hızlı bir şekilde yapılmaya çalışılması ve Afganistan'ın batı tarzı bir piyasa ekonomisine geçişi için ne Afgan halkının ne de Afganistan hükümetinin yeterince hazır olmaması nedeniyle istenilen düzeyde başarı sağlanamamıştır.⁴⁶⁵

Sermaye yatırımları ve özel teşebbüs Afganistan Anayasasının onuncu maddesiyle güvence altına alınmıştır.⁴⁶⁶ Ayrıca özel sektörün Afganistan'ın gelişmesinde öncü rolü üstlenmesi amaçlanmıştır.⁴⁶⁷ Özel sektörün geliştirilmesi ve yerli yatırımcıların desteklenmesi için ortaya konulan politikalar özellikle, başta ulaşım, iletişim ve kamu hizmetleri olmak üzere, hizmet sektörünün gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bunun yanı sıra USAID (Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı) Afganistan'ın toparlanması ve sürdürülebilir bir ekonomik kalkınmayı sağlayabilmesi için tarım sektörünün, diğer sektörlerle bağlantılarını da göz önünde bulundurarak, son derece hayati bir öneme sahip olduğu düşüncesiyle Afganistan'da tarımsal üretimin arttırılması ve tarım sektörünün geliştirilmesi üzerine odaklanmıştır. Tarım sektörünün Afganistan ekonomisine katkı düzeyinin %21'den %38'e çıkması bu politikaların sonuç verdiğini göstermektedir. Ancak tarım sektörünün hava koşullarına bağımlı yapısı nedeniyle tarımsal büyümenin yıldan yıla ciddi farklılıklar gösterdiğini de belirtmek gerekmektedir.⁴⁶⁸

Afganistan'ın sahip olduğu dağlık coğrafya, yüksek rakım ve su kaynaklarının durumu gibi nedenlerle tarım alanlarının ülkenin toplam yüzölçümü içerisinde oldukça sınırlı bir alanda tarım yapılabilmektedir. Tarım yapılabilecek arazi miktarı yaklaşık toplam yüzölçümünün yaklaşık %58'ine tekabül etse de, bu tarımsal arazinin yaklaşık %12'si ekilebilir toprak ve %5,4'ü sulanan araziden ve tarımsal arazinin geriye kalan kısmının neredeyse tamamı sürekli otlak ve çayırliklardan oluşmaktadır.⁴⁶⁹ Tarımda daha modern yöntemlerin kullanılmasının da etkisi ile Afganistan'ın tarımsal üretimi artmış ve tarımın ülkenin toplam

⁴⁶⁵ John F. Sopko, Private Sector Development and Economic Growth: Lessons From the U.S. Experience in Afghanistan, Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction (SIGAR), April 2018, Arlington Virginia, s. IX, <https://www.sigar.mil/pdf/lessonslearned/SIGAR-18-38-LL.pdf>

⁴⁶⁶ The Constitution of the Islamic Republic of Afghanistan, Article Ten, (Erişim Tarihi: 12/08/2019), <https://president.gov.af/en/afghan-constitution-2/>

⁴⁶⁷ Afghanistan National Development Strategy 1387-1391(2008-2013) : A Strategy for Security, Governance, Economic Growth & Poverty Reduction, Islamic Republic of Afghanistan, s. 73, (Erişim Tarihi: 12/08/2019), https://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/afg_e/WTACCAFG18_CD_1.pdf

⁴⁶⁸ John F. Sopko, a.g.e. s.7

⁴⁶⁹ FAOSTAT, Afghanistan, Food and Agriculture Organization of the United Nations, (Erişim Tarihi: 12/08/2019), <http://www.fao.org/faostat/en/#country/2>

milli geliri içerisindeki payı önemli bir seviyeye ulaşmış olsa da, özellikle 2011 yılından sonra gıda güvenliği açısından durumun giderek bozulmaya başlaması yoksulluk düzeyine paralel olarak halkın gıdaya erişiminin de sınırlandığını göstermektedir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) verilerine göre Afganistan’da bir yandan yetersiz beslenme ve gıda güvensizliği son yıllarda daha yaygın hale gelirken, diğer yandan 18 yaş üzeri nüfus içerisinde obezite oranlarında da 2000’li yılların başından itibaren süregelen artış eğilimi devam etmektedir.⁴⁷⁰ Tarımsal üretimde görece artış yaşanmasına karşın yetersiz beslenme sorununa çözüm bulunamamasında merkezi düzeyde oluşturulan tarım ve gıda politikalarının uygulamaya dökülmesi aşamasında ortaya çıkan bilgi yönetimi sorunlarının, insan ve finans kaynaklarının yetersizliğinin yanı sıra idari merkez ile bölgeler arasındaki yönetişimin de yeterince etkin olmamasının da rolünün bulunduğu işaret eden çalışmalar bulunmaktadır.⁴⁷¹ Kısacası belirlenen politikaların yerel yönetimler düzeyinde uygulanması konusunda yaşanan sorunlar nedeniyle Afganistan’ın bazı sorunlarının çözümü oldukça zorlaşmaktadır.

Dünya Bankası verilerine göre Afganistan’da 2002 yılından (2002’de 179 dolar, 2012’de 641 dolar) itibaren hızlı bir şekilde yükselişe geçen kişi başına düşen milli gelir miktarı 2012 yılından sonra düşme eğilimi göstererek 2018 yılında 520 dolar civarına gerilemiştir.⁴⁷² Afganistan iktisadi açıdan fakir bir ülke olarak değerlendirilebilir, her ne kadar 2000’li yılların başlarına göre ciddi sayılabilecek bir ekonomik büyüme sağlanmış olsa da, bu büyümenin Afganistan’ın kendi iç dinamiklerinden ziyade dışarıdan kaynaklandığını iddia etmek yanlış olmayacaktır. Taliban hükümetinin düşmesinin ve NATO’nun Afganistan’a müdahalesinin ardından, Afganistan’a yapılan doğrudan yabancı yatırım miktarı ve dış yardımlar özellikle müdahalenin ilk yıllarında Afganistan’ın milli gelirinin hızlı bir şekilde artışında oldukça etkili olmuştur.⁴⁷³ Afganistan 2002 sonrası yıllık ortalama % 6,9 ekonomik büyüme sağlamış olmasına rağmen 2007-2008 yıllarında halkın yaklaşık %36’sı iken bu oran zaman içerisinde azalmamış ve halkın yaklaşık üçte biri yoksullukla boğuşmaya devam

⁴⁷⁰ FAOSTAT, Afghanistan.

⁴⁷¹ Nigel Poole, Chona Echavez, Dominic Rowland, “Are agriculture and nutrition policies and practice coherent? Stakeholder evidence from Afghanistan” Food Security, Sayı:10, ss.1577-1601, 2018, (Erişim Tarihi: 21/08/2019) <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s12571-018-0851-y.pdf>

⁴⁷² GDP per capita (Current US\$) – Afghanistan, Dünya Bankası Resmi Web Sayfası, (Erişim Tarihi: 12/08/2019), <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=AF>

⁴⁷³ Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$) – Afghanistan, Dünya Bankası Resmi Web Sayfası, (Erişim Tarihi: 12/08/2019), <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=AF>

etmiştir.⁴⁷⁴ Ekonomik büyümenin getirisinin halka gerektiği ölçüde yansıtılamaması nedeniyle Afganistan yoksullukla mücadele konusunda başarılı olamamıştır. Hem Dünya Bankası hem Uluslararası Para Fonu hem de Asya Kalkınma Bankası ile Afganistan hükümeti arasında yapılan antlaşmalar, kararlaştırılan yoksulluğu azaltmaya yönelik stratejiler ve uygulamaya konulan politikalar yeterince etkili sonuçlar doğurmamış, Afgan halkının üçte biri temel besin maddelerine ve temel ihtiyaçlara ulaşmakta sorunlar yaşamaya devam etmiştir. Asya Kalkınma Bankası 2013-2014 yılı verilerine göre Afganistan nüfusunun %39,1'i yoksulluk sınırının altında yaşarken, 2016 yılında halkın yarısından fazlası (%54,5) yoksullukla yüz yüze kalmıştır.⁴⁷⁵

3.5. Afganistan'ın Fiziki Coğrafyası

Afganistan'ın coğrafi konum açısından Güney Asya ile Orta Asya arasında yer almasından dolayı, onun Güney-Orta Asya'da yer alan ve denize kıyısı bulunmayan (landlocked) bir ülke olduğunu söylemek doğru olacaktır. Kuzey-Güney ve Doğu-Batı ticaret yollarının kesişim noktasında bulunan ve bu nedenle defalarca işgale uğrayan bu ülke, günümüzde 6 ülke ile sınırdadır. 647.500 km² yüzölçümüne sahip Afganistan'ın 5529 km'lik toplam sınır hattının 2430 km'lik kısmı güney ve doğu komşusu Pakistan ile, Kuzey komşuları Tacikistan ile 1206 km, Türkmenistan ile 744 km ve Özbekistan ile 137 km'lik sınır hattına sahip olan Afganistan'ın batıdaki komşusu İran ile 936 km'lik bir sınırı bulunmaktadır. Afganistan'ın kuzey-doğusunda yer alan, dar bir şerit şeklindeki Vahan Koridoru sayesinde Çin ile Afganistan arasında 76 km'lik bir sınır hattı oluşmuştur. Sınırları arasındaki mesafenin kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda en uzun mesafesi 1240 km iken, kuzeybatı güneydoğu doğrultusunda 560 km'dir.⁴⁷⁶

Dağlık alanların geniş yer kapladığı Afganistan'da ülkenin en alçak yeri deniz seviyesinden yalnızca 258 m yükseklikte yer alan Amuderya (Ceyhun) nehri iken, en yüksek nokta ise

⁴⁷⁴ Afghanistan- Poverty status update (Vol. 2): An analysis based on national risk and vulnerability assessment (NRVA) 2007-08 and 2011-12 (English), Dünya Bankası Resmî Web Sayfası, (Erişim Tarihi: 12/08/2019), <http://documents.worldbank.org/curated/en/594051468180880731/An-analysis-based-on-national-risk-and-vulnerability-assessment-NRVA-2007-08-and-2011-12>

⁴⁷⁵ Basic Statistics Asia and the Pacific, April 2019, Asian Development Bank, (Erişim Tarihi: 12/08/2019), <https://data.adb.org/dataset/basic-statistics-asia-and-pacific>

⁴⁷⁶ Karen Ellicott, Susan B. Gall (Editors), Junior Worldmark Encyclopedia of Physical Geography: Afghanistan to Comoros (Volume 1), The Gale Group Inc., 2003, USA, s.1. George Thomas Kurian (Ed.), The World's Nations and Cultures, Infobase Publishing, New York, 2007, ss.1-2

Hindikuş dağlarının zirvesinde yer alan ve deniz seviyesinden 7485 m yüksekte bulunan Noşak'tır.⁴⁷⁷

Afganistan'da yarı-kurak ila kurak iklimin etkili olduğu görülmektedir. Gerek mevsimler arasında gerekse gün içerisinde sıcaklık farkının oldukça yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki merkezi yüksek alanlarda kaydedilen sıcaklıklar en yüksek 53 °C ile en düşük -26 °C arasında değişmektedir ki bu özellikler genellikle yarı arktik (kutup altı iklim) bölgelerinde görülür. Haziran ile Eylül ayları arasındaki dönemde sert şekilde esen “120 gün rüzgarları” zaman zaman saatte 180 km hıza ulaşmaktadır. Yağmur yağışlarının seyrek, düzensiz ve yetersiz olduğu Afganistan'da genellikle Ekim ve Nisan aylarında gerçekleşen yağışlarda ortalama 25-30 cm civarındadır.⁴⁷⁸ Yağışların Afganistan'ın doğu bölgelerinde, batı bölgelerine kıyasla daha yoğun olduğu görülmektedir. Yaz aylarında genellikle sıcak, kuru ve bulutsuz havanın hâkim olduğu Afganistan'da, sıcaklık dağılımları ülke genelinde 16 °C ila 33°C arasında değişirken, kış aylarında sıcaklık farkı azalmakta ve Kasım-Mart ayları arasındaki dönemde ortalama sıcaklık değerleri -8°C ila 2 °C arasında değişiklik göstermektedir.⁴⁷⁹

Afganistan coğrafi açıdan üç topografik bölgeye ayrılmaktadır. Ülke topraklarının yaklaşık dörtte üçünü oluşturan dağlık alanlar, coğrafi bölgelerin oluşmasında da etkili olmuştur. Himalaya dağ grubunun bir parçası olan Hindikuş dağları ülkenin merkezindeki yüksek alanları oluşturmaktadır. Ülke topraklarının yarıdan fazlasını oluşturan bu bölge yaklaşık 416.398 km²'lik bir alanı kaplamaktadır. Ülke topraklarının yaklaşık dörtte birini oluşturan güneybatı bölgesi (yaklaşık 155.399 km²) 900m civarında ortalama rakıma ve kurak bir iklime sahiptir. Kuzey bölgesi yaklaşık 103.600 km²'lik bir alana ve ortalama 600m'lik yükseltiye sahip olmakla birlikte ülkenin en verimli topraklarını oluşturmaktadır.⁴⁸⁰ Bunun bir yansıması olarak bölgenin nüfus yoğunluğuna sahip olduğunu da söylemek mümkündür.

Afganistan'daki akarsular ve nehirlerin çoğu yüzeydeki çöl göllerine veya vahalara akmaktadır. Ancak çok az bir kısmı Pakistan'daki İndus nehrine karışarak denize

⁴⁷⁷ Bazı kaynaklarda zirve noktasının 7492 metre olduğu belirtilmektedir. Ancak gerek kullanılan ansiklopedilerde gerekse Encyclopedia Britannica'da Noşak dağının 7485 m yüksekliğe sahip olduğu belirtilmektedir.

⁴⁷⁸ Karen Ellicott, Susan B. Gall, a.g.e. ss.1-2, . George Thomas Kurian (Ed.), ss.3-4

⁴⁷⁹ Karen Ellicott, Susan B. Gall, a.g.e. s.2

⁴⁸⁰ George Thomas Kurian (Ed.), s.1, Karen Ellicott, Susan B. Gall, a.g.e. ss.2-3

ulaşabilmektedir. Kuzey bölgesinin batısındaki birçok nehir sularını Ceyhun (Amuderya) nehrine boşaltmadan yer altında kaybolmaktadır. Ülkenin batısında, İran sınırındaki kum çöllerinde akarsu bulunmamaktadır. Amuderya nehri ülkenin en uzun nehri olmakla birlikte, ülkenin kuzey komşuları olan Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan ile sınırlarının 965 km'lik kısmını oluşturmaktadır. Güneybatı bölgesinin başlıca akarsuyu yaklaşık 1400 km uzunluğa sahip Helمند nehri, bölgeyi boydan boya kat ederek ikiye bölmektedir. Yaklaşık 515 km uzunluğa sahip Kabil Nehri içerisinde aktığı dağlık bölgenin hayati önemdeki su kaynaklarındandır.⁴⁸¹

Afganistan'ın dağlık coğrafi yapısı içerisinde çeşitli kanyonlara ve çok sayıda mağaraya rastlamak mümkündür. Ancak Afganistan'daki mağaraların çok az bir kısmı doğal olarak oluşmuş mağaralardır. Özellikle ülkenin kuzeyindeki geniş kireçtaşı alanları ve karstik sahalar ile Kabil nehri kıyılarındaki kireçtaşı, kumtaşı ve çakıl taşı karışımı bölgelerdeki toprak yapısı mağara yapımı için uygundur. Afganistan'ın en uzun doğal mağarası, 1120 metre uzunluğundaki Ab Bar Amada, Kabil'in kuzeybatısında yer almaktadır. İnsan eliyle yapılmış çok sayıda mağara özellikle 1970-80'li yıllarda askeri amaçlarla inşa edilmiştir. Sovyet işgali boyunca kullanılan bu mağaralar ve yer altı sığınakları, 2001-2002 yıllarından sonra da askeri amaçlarla kullanılmaya devam edilmiştir.⁴⁸²

3.5. Afganistan Doğal Kaynakları

Çin ile Avrupa arasındaki tarihi ticaret yollarının faal olduğu dönemde Hindikuş dağlarının doğusundan çıkarılan altın, yakut, lacivert taşı (lapis lazuli) ve tuz gibi mineraller tüccarları cezbetmiştir. Bu minerallerin geleneksel üretimi dışında kalan mineral kaynakları uzun süre keşfedilmeksizin ve sömürülmeksizin Afganistan topraklarının potansiyel zenginliği olarak kalmıştır. Abdurrahman Han ülkenin kaynaklarının analizini yapması üzerine anlaştığı Britanyalı jeolog Griesbach'ın çalışmalarına itibar etmemiştir. Zira Abdurrahman Han'a göre Griesbach tarafından yapılan çalışmalar doğal kaynakların analizinden ziyade

⁴⁸¹ Karen Ellicott, Susan B. Gall, a.g.e. s.4.

⁴⁸² John Gunn (Ed.), Encyclopedia of Caves and Karst Science, Fitzroy Dearborn, London, 2004, s.955. Karen Ellicott, Susan B. Gall, a.g.e. s.5

topografik harita oluşturmaya yönelikti. Griesbach tarafından hazırlanan doğal kaynaklardan istifade edilmesine yönelik plan Abdurrahman Han tarafından uygulanmamıştır.⁴⁸³

Afganistan'ın bağımsızlığını kazanmasını müteakiben çok sayıda devletin Afgan topraklarındaki kaynakların potansiyelini araştırma konusunda istekli oldukları görülmektedir. Fransız jeolog Raymond Furon henüz 1924 yılında Afganistan'ın mineral kaynakları üzerine yaptığı çalışmasını yayınladı. Fransız jeologlarla birlikte Afganistan'a gelen Alman jeologlar ise ciddi çalışmalarını II. Dünya savaşı sonrasında ortaya koyabilmiştir. Afganistan'ın bağımsızlığını kazanmasının hemen ardından Sovyetler Birliği Kabil'e bir delegasyon göndererek sıkı ilişkiler kurma niyetini belli etmiştir. 1927 yılında Rus jeolog Obruchev tarafından Afganistan'ın fosil kaynakları üzerine bir kitap basılmıştır. 1919 yılında Afgan hükümeti ile Birleşik Devletler arasında kaynakların keşfedilmesine yönelik strateji geliştirme çalışmalarının bir sonucu olarak, Inland Araştırma Şirketine petrol ve mineral keşfi yapabilmesi için 25 yıllık imtiyazlı arama ruhsatı verilmiştir. Amerikalı jeologların çeşitli mineral kaynakları ve daha sonraları Sovyetler tarafından üretime geçirilen potansiyel petrol sahalarını keşfetmiştir. Ancak 1938 yılında Inland Araştırma Şirketi taşıma maliyetleri ve patlak vermek üzere olan İkinci Dünya Savaşı nedeniyle birdenbire imtiyaz verilen ruhsat sahalarından çekilmiştir.⁴⁸⁴

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yukarıda belirtilen ülkelerin Afganistan'daki faaliyetleri hız kazanmaya başlamıştır. 1960-70'li yıllarda birçok Fransız jeolog yoğun bir şekilde Afganistan'da çalışmalar yürütmüş, özellikle sahaların haritalanmasına odaklanmışlardır. ABD'li Morrison-Knudsen İnşaat Şirketi 1946 yılında başladığı faaliyetlerini zaman içerisinde çeşitlendirmiş ve yalnızca sulama ve toprak kalitesini artırma faaliyetleri değil, bunların yanı sıra krom, beril, tuz, kromit, talk gibi minerallerin araştırılmasına ve coğrafi bölgelerin haritalandırılmasına yönelik faaliyetlerde de bulunmuştur. Alman jeologlar ise daha çok eğitim faaliyetleriyle, Afgan jeolog yetiştirilmesinde ve Kabil Üniversitesinde Jeoloji bölümlerindeki akademik çalışmalarla ön plana çıkmıştır. Sahada Fransız araştırmacılara ve akademik ortamda da Alman jeologlara karşı en önemli rakipler Sovyet araştırmacılar ve bilim adamları olmuştur. 1950-60'lı yıllarda ABD hükümetinin, Afganistan hükümetinin askeri ihtiyaçlarını karşılamakta isteksiz davranması nedeniyle

⁴⁸³ Nathan Berger Afghanistan Studies Project, Mineral Resources in Afghanistan, Final Report, February 1992, ss.9-10.

⁴⁸⁴ Nathan Berger Afghanistan Studies Project, a.g.e. ss.10-13

Sovyetler Birliği'nin Afganistan nezdindeki nüfuzu artmıştır. Nüfuzu artan Sovyetler, Afganistan hükümetine baskı kurarak önce 1954 yılında Fransız petrol jeologlarının sonrasında ise İsveçli araştırma grubunun kuzey bölgelerinden çıkarılmasını sağlamıştır.⁴⁸⁵

Doğu Bloku ülkelerinin petrol ve doğalgaz kazı çalışmaları 1956 yılında başlamışsa da kayıtlardaki ilk başarıyı 1958 yılında Çek ve Rus teknisyenler tarafından elde edilmiştir. Yerli doğalgaz endüstrisinin başlangıcı ise 1960'lı yılların ikinci yarısında Afganistan'ın kuzey bölgelerinde gerçekleşmiştir. 1977 yılında keşfedilen doğalgaz rezervi 120 milyar m³ ancak üretilen doğalgazın %80'i Sovyetler Birliğine taşınırken, %20'si Afganistan içerisinde kullanılmıştır. 1978 yılındaki sosyalist darbeden sonra Sovyetler Birliği'nin Afgan hükümetine sağladığı destekteki artışa paralel olarak, yeni gaz sahalarının keşfedilmesine yönelik çabalar da artmıştır. 1977 yılında 10 ila 15 milyon tonluk kanıtlanmış petrol rezervinin bulunduğuna ilişkin Sovyet raporlarına rağmen, Birleşik Devletler Jeolojik Araştırma Kurumunun 1990 yılındaki raporuna göre Afganistan'daki petrol rezervi 80 milyon varil civarındadır. Aynı kurum henüz keşfedilmemiş rezerv miktarının 300 milyon varil civarında bulunabileceği tahmininde bulunmuştur.⁴⁸⁶

Sovyetler Birliğinin Afganistan üzerindeki nüfuzunu arttırdığı ve diğer uluslararası aktörlerin jeolojik araştırma faaliyetlerini daralttığı dönemde, Sovyetler öncelikli olarak petrol kaynaklarının bulunması ve çıkarılması faaliyetlerine odaklanmışlardır.

Afganistan'da madencilik faaliyetlerinin yeterince gelişmiş olduğunu söylemek mümkün değildir. Ülkedeki doğal kaynakların tespitine yönelik çalışmaların yaklaşık bir asır önce başlamış olmasına karşın, kaynakların çıkarılması ve işlenmesi için gerekli altyapının henüz sağlanamadığı görülmektedir. Bu nedenle Afganistan hükümeti dışarıdan madencilik sektörüne yatırım yapacak firmalar ile yapılacak sözleşmeler üzerinden gelir elde etmeyi planlamaktadır. Potansiyel olarak Afganistan'ın sahip olduğu değerli metal ve madenlerin yaklaşık 1 ila 3 trilyon dolar değerinde olduğuna ilişkin haberler yapılmıştır. Ancak bu haberlere ihtiyatla yaklaşılması gerektiği düşünülmektedir.

⁴⁸⁵ Nathan Berger Afghanistan Studies Project, a.g.e. ss.10-14.

⁴⁸⁶ Nathan Berger Afghanistan Studies Project, a.g.e. ss.65-67. Bir ton petrol yaklaşık olarak 7 varil petrole denk gelmektedir. Bakınız: Kerim Behlül Berki, Dünya ve Türkiye Petrol Durumu, TMMOB Maden Mühendisleri Odası, Bilimsel Madencilik Dergisi, Cilt:3, Sayı:10, s.677. <http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/143.pdf>, (Erişim Tarihi: 25/20/2020).

Afganistan'ın oldukça geniş ve değerli doğal kaynaklara sahip olduğu tahmin edilmekle birlikte, bu kaynakların piyasa değeri hakkında oldukça farklı iddialar dile getirilmektedir. İddia edilen miktarların, ki burada kastedilen trilyonlarca dolarlık piyasa değeridir, gerçeği yansıtıp yansıtmadığını tam olarak bilmemiz mümkün gözükmemektedir. ABD'nin Jeoloji Araştırmaları Kurumu (United States Geological Survey-USGS) tarafından yapılan detaylı hiperspektral görüntüleme çalışması sonucunda ortaya çıkarılan Afganistan'a ait mineral haritası dahi ülkenin yaklaşık %70'inden alınan 800 milyondan fazla veri ile oluşturulmuştur.⁴⁸⁷ 2010 yılı Haziran ayında USGS'ye dayandırılan haberlerde Afganistan'da henüz dokunulmamış 1 trilyon dolarlık kaynak bulunduğu duyurulmuştur.⁴⁸⁸ Yıllık yaklaşık 20 milyar dolar Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'ya sahip bir ülke için inanılmaz büyüklükteki bir potansiyelden söz edilmektedir. Teknolojinin ilerlemesi ve yeni araştırma tekniklerinin gelişimi 1950-60'lı yıllarda yapılan araştırmaların yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla onlarca yıl önce yapılan araştırmaların daha yeni teknikler ve yöntemlerle yapılması, tüm kaynakların yeniden değerlendirilmeye tabi tutulması gerekmektedir.

Yapılan her yeni değerlendirmede daha önceki tahminlerin üzerine çıkılıyor olsa da potansiyel kaynakların ortaya çıkarılması ve işlenmesinin önünde ciddi engellerin bulunduğu da göz ardı edilmemelidir.⁴⁸⁹ Öncelikle tüm ülkede güvenliğin sağlanamadığı bir ortamda yapılacak maden arama, çıkarma, işleme ve belki de çok daha önemlisi taşıma faaliyetlerinin yatırımcılarda ciddi endişeler doğurduğu görülmektedir. Bahse konu edilen kaynakların iddia edilen değerlerden daha aşağıda olduğunu çünkü madenlerin çıkarılmasına ve taşınmasına yönelik maliyetlerin yüksek olmasından dolayı ciddi kar olanakları sunmadığını iddia eden yazarlar da bulunmaktadır. Tim Worstall'a göre yukarıda bahsi geçen piyasa değeri tahminleri yanlış yapılmıştır. Çünkü bir maden yatağının değeri hesaplanırken çıkarılan madenin değerinden çıkarma işleminin maliyetlerinin çıkarılması gerekmektedir. Söz konusu değerlendirmelerdeki piyasa değerinin üçte ikisini oluşturan demir ve bakır madenlerinin çıkarılması kadar, taşınması da sorun oluşturmaktadır. Tim

⁴⁸⁷ Afghanistan minerals fully mapped, BBC News, 18/07/2012. <https://www.bbc.com/news/science-environment-18882996>, (Erişim Tarihi: 22/10/2020).

⁴⁸⁸ Luiz Martinez, U.S. Geologists Discover \$1 Trillion in Mineral Deposits in Afghanistan, ABC News, 14/06/2010, <https://abcnews.go.com/Politics/Afghanistan/us-geologists-discover-wealth-mineral-deposits-afghanistan/story?id=10909407>, (Erişim Tarihi: 25/10/2020)

⁴⁸⁹ Mariam Amini, At Stake in US Military Efforts to Stabilize Afghanistan: At least \$3 Trillion in Natural Resources, CNBC, 19/08/2017, <https://www.cnbc.com/2017/08/18/trumps-afghanistan-strategy-may-unlock-3-trillion-in-natural-resources.html>, (Erişim Tarihi: 22/10/2020).

Worstell'a göre bu madenlerin taşınması büyük ölçüde deniz yolu taşımacılığıyla yapılmaktadır, ancak Afganistan'ın denize kıyısı bulunmadığından, demiryolu seçeneği ön plana çıkmaktadır. Bu durumda ise dağlık coğrafi yapı maliyetleri ciddi şekilde arttıracaktır. Ayrıca demir madenlerinin yoğun olarak bulunduğu bölgeler Taliban'ın kontrolü altında olduğu için Worstell'e göre buradaki madenlerin potansiyel değerleri bir şey ifade etmemektedir.⁴⁹⁰

Afganistan'da teknik zorlukların yanı sıra rüşvet, iltimas ve yolsuzlukların ortadan kaldırılamamış olması gibi yatırımcıların zihninde ciddi soru işaretleri bırakan hususların da hesaba katılması gerekmektedir. 2009 yılında Mes Aynak'taki bakır madeni sahasının Çinli madencilik şirketlerine kiralanması için 30 milyon dolar rüşvet aldığı iddia edilen Maden ve Petrol Bakanı Muhammed İbrahim Adil, rüşvet iddialarını reddetmesine karşın Cumhurbaşkanı Hamid Karzai tarafından görevden alınmıştır.⁴⁹¹ Yolsuzluklar konusunda iyi bir imaja sahip olmayan Afganistan, 2010 yılında petrol, gaz ve maden kaynaklarının açık ve hesap verebilir şekilde yönetilmesi amacıyla küresel çapta standart oluşturmaya çalışan Maden Endüstrisi Şeffaflık Girişimi (The Extractive Industries Transparency Initiative-EITI) adındaki uluslararası girişime üyelik başvurusunda bulunmuştur. Başvurusu kabul edilen Afganistan, yavaş ilerleme kaydettiği için üyeliği EITI yönetimi tarafından geçici bir süre askıya alınsa da, özellikle son yıllarda kayda değer ilerleme sağladığı tespit edilmiştir.⁴⁹² Yolsuzluğa karşı küresel çapta mücadele edilmesini savunan ve 100'den fazla ülkede faaliyet gösteren bir sivil toplum örgütü olan Uluslararası Şeffaflık (Transparency International) Örgütü'nün küresel çapta yaptığı incelemelerden yola çıkarak yayınladığı Yolsuzluk Algısı İndeksi (Corruption Perceptions Index) verilerine göre Afganistan oldukça kötü denilebilecek bir yolsuzluk algısına sahiptir. 2019 yılı verilerine göre Afganistan 180 ülke içerisinde 173. sıradadır, daha doğrusu bu sırayı aynı puana sahip olan Ekvator Ginesi, Sudan ve Venezuela ile paylaşmaktadır.⁴⁹³ Ancak, söz konusu indeks iş adamları ve

⁴⁹⁰ Tim Worstell, Dear Trump, Afghanistan's Mineral Are'nt Very Valuable, They're Really Not, Forbes, <https://www.forbes.com/sites/timworstell/2017/07/27/dear-president-trump-afghanistans-minerals-arent-very-valuable-theyre-really-not/?sh=6d5c3f742615>, 27/07/2017, (Erişim Tarihi: 22/10/2020)

⁴⁹¹ Afghanistan's Resources Could Make It The Richest Mining Region On Earth, Independent, 23/10/2011, <https://www.independent.co.uk/news/world/asia/afghanistan-s-resources-could-make-it-richest-mining-region-earth-2000507.html>, (Erişim Tarihi: 23/10/2020)

⁴⁹² EITI International Secretariat, Second Validation of Afghanistan: Draft Assessment by The EITI International Secretariat, Rapor, Oslo, 07/08/2020, ss.5-7, https://eiti.org/files/documents/afghanistan_second_validation_2020_draft_assessment_2020.08.07.pdf, (Erişim Tarihi: 23/10/2020).

⁴⁹³ Transparency International Index 2019, Transparency International, rapor, Ocak 2020, s.3. <https://www.transparency.org/en/publications/corruption-perceptions-index-2019>, (Erişim Tarihi: 24/10/2020). Son yıllarda görece hafif bir iyileşme sağlanmış gibi gözükse de, bu durum biraz da endeksin

uzmanlar tarafından hesaplandığı ve yolsuzluğun algı düzeyinde incelenmesini konu edildiği için Afganistan'ın bu kötü algıdan kurtulması zaman alacaktır, zira yerleşmiş algıların değişimi kolay olmamaktadır. Tabii ki bunun için Afgan hükümetlerinin kendi koydukları yasalara öncelikle kendilerinin uyması da elzemdir. Özellikle maden arama ve işletme ruhsatı verilen şirketlerle kurulan ilişkilere çok dikkat edilmesi ve yasaların koyduğu çerçevenin dışına çıkılmaması gerekmektedir. Örneğin 2018 yılı Ekim ayında CENTAR Ltd. şirketi ve onun işletim şirketi olan Afghan Gold and Minerals Company (AGMC) ile Afganistan hükümeti arasında Belhab ve Bedeşan bölgelerindeki bakır ve altın madenlerin işletilmesi üzerine antlaşmalar imzalanmıştır.⁴⁹⁴ Afganistan'ın dışarıdan yatırımcı çekmesi ülke açısından güzel bir haber olsa da, ülkenin madencilik yasalarına göre üst düzey yetkililerin (Cumhurbaşkanı, Milletvekili ve Bakanların) görevleriyle ilişkilerinin kesilmesinden itibaren 5 yıllık bir süre geçmedikçe madencilik antlaşmalarına taraf olamazlar. Eşref Gani'nin kabinesinde bir dönem Kentsel Kalkınma ve İskan Bakanı olarak görev yapmış olan Sadat Mansur Naderi, 13 Haziran 2018'de istifa etmiş ve istifasının üzerinden henüz birkaç ay geçmişken, Ekim ayında imzalanan her iki antlaşmada da hissedar olarak yer almıştır.⁴⁹⁵ CENTAR şirketi CEO'su Bradley Barnett, Sadat Mansur Naderi'nin şirketin imtiyaz haklarını 2012 yılında, henüz bakan olmadan önce aldığını ve yasaları ihlal etmediğini belirtmiştir.⁴⁹⁶ Ancak bu açıklama antlaşmalar üzerindeki soru işaretlerini kaldırmaya yetmemiştir.⁴⁹⁷ Ayrıca yatırım yapan şirketlerin finansman garantisi sağlamaları da yasalarca gerekli görülmüşken, söz konusu şirketin yeterli finansman garantisi sağlayamaması üzerine şirkete antlaşmanın ilan edildiği tarihten itibaren 6 aylık süre

metodolojisinin değişmesiyle de ilişkilidir. 2012 yılı öncesinde Afganistan listenin en sonunda Somali'nin hemen üzerinde yer almaktadır. Şu anda ise Somali'nin yanı sıra iç savaş yaşamakta olan Suriye, Yemen gibi ülkeleri de yolsuzluk algısı indeksinde geçebilmektedir. Az da olsa bir ilerleme sağlanmış gibi gözükmesinin nedeni Afganistan'ın kendisinden ziyade diğer bazı ülkelerde yaşanan karışıklıklardır.

⁴⁹⁴ CENTAR signs historic Afghan gold and copper mining agreements, 06/10/2018, International Mining, <https://im-mining.com/2018/10/06/centar-signs-historic-afghan-gold-copper-mining-agreements/>, Erişim Tarihi: 24/10/2020).

⁴⁹⁵ Wahidullah Azizi, Afghan Mineral Wealth: A Double-Edged Sword, *The Diplomat*, 16/11/2018, <https://thediplomat.com/2018/11/afghan-mineral-wealth-a-double-edged-sword/>, (Erişim Tarihi: 24/10/2020).

⁴⁹⁶ British Mining Venture Signs Exploration Deal in Afghanistan, Voice fo America News, 05/10/2018, <https://www.voanews.com/south-central-asia/british-mining-venture-signs-exploration-deal-afghanistan>, (Erişim Tarihi: 25/10/2020).

⁴⁹⁷ Mujib Mashal, Afghanistan Signs Major Mining Deals Despite Legal Concerns, The New York Times, 06/10/2018, <https://www.nytimes.com/2018/10/06/world/asia/afghanistan-signs-mining-deals.html#:~:text=KABUL%2C%20Afghanistan%20%E2%80%94%20The%20Afghan%20government,by%20tapping%20its%20mineral%20wealth.> (Erişim Tarihi: 25/10/2020).

tanınmıştır.⁴⁹⁸ Ancak finansal gereklilikleri yerine getirmekte zorlanan ve 1 yıl geçmesine rağmen faaliyetlerine başlayamayan şirket ile yapılan antlaşma sonlandırılmıştır.⁴⁹⁹

Afganistan'ın yatırımcı açısından riskli veya sorunlu görülen yönleri nedeniyle yatırımcı çekmekte zorlandığı görülmektedir. Çin, Hindistan, ABD gibi bazı ülkelerin madencilik alanında imzaladığı çeşitli antlaşmalara rağmen, Afganistan'a yapılan doğrudan yabancı yatırım miktarında ciddi bir artış sağlanamamıştır. Söz konusu ülkelere yatırım yapmayı düşünen firmaların karşılaştıkları güçlükler Afgan hükümetlerinin elini zayıflatmaktadır. Madencilik sektörüne yönelik yeni yasal düzenlemelerle yatırımcı açısından mevcut belirsizlik ortamının giderilmesine çalışılmışsa da Afganistan iş yapabilmenin hala kolay olmadığı bir ülkedir. Dünya Bankası'nın 2019 yılı verilerine göre iş yapma kolaylığı açısından 190 ülke içerisinde 173. sırada yer alan Afganistan'ın, gelişebilmesi ve yatırım çekebilmesi için çok daha üst sıralara tırmanması gerekmektedir.⁵⁰⁰

Afganistan hükümeti büyük beklentiler içerisinde olduğu maden endüstrisinin geliştirilebilmesi için ilk aşamada yabancı yatırıma ve teknolojik altyapı transferine ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle mümkün olduğunca yatırımcı çekmeye çalışmaktadır. Örneğin, Cumhurbaşkanı Hamid Karzai Japonya gezisinde, Japon şirketlerine Afganistan'daki madenlere yatırım yapmaları çağrısında bulunmuştur.⁵⁰¹ Afganistan hükümeti adına Maden Bakanı Vahidullah Şarani, 200 küresel şirketi ülkenin madenlerinin geliştirilmesi ve işletilmesi için davet etmiştir.⁵⁰² Benzeri davetler her Maden ve Petrol Bakanı tarafından, hemen her platformda dile getirilmiştir. Zira Afganistan ekonomisinin bel kemiğini oluşturması hedeflenen doğal kaynakların ve maden endüstrisinin, henüz ülkedeki

⁴⁹⁸ Wahidullah Azizi, a.g.m.

⁴⁹⁹ J.P. Lawrence, Kabul Terminates Contract for US-based Firm's Gold and Copper Mine Project, Stars and Stripes, 02/12/2019, <https://www.stripes.com/news/kabul-terminates-contract-for-us-based-firm-s-gold-and-copper-mine-project-1.609493#:~:text=The%20Afghan%20government%20has%20canceled,northeastern%20Afghanistan%2C%20officials%20said%20Monday.&text=But%20Centar%20then%20failed%20to,a%20security%20guarantee%2C%20Mutfi%20said>, (Erişim Tarihi: 25/10/2020).

⁵⁰⁰ Doing Business 2020: Comparing Business Regulation in 190 Economies, World Bank Group, Washington, 2020, s.4. <http://documents1.worldbank.org/curated/en/688761571934946384/pdf/Doing-Business-2020-Comparing-Business-Regulation-in-190-Economies.pdf> (Erişim Tarihi: 25/10/2020).

⁵⁰¹ Jonathan Boone, Afghan President Offers Mineral Resources to Japan, Reuters, 18/06/2010, <https://www.rfi.fr/en/asia-pacific/20100618-afghan-president-offers-mineral-resources-japan>, (Erişim Tarihi: 25/10/2020).

⁵⁰² Arpan Mukherjee, Afghanistan Invites Firms to Develop Mines, Wall Street Journal, 16/07/2010, <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748704009804575309830952527148>, (Erişim Tarihi: 25/10/2020).

GSYH'nin %7 ila %10'unu oluşturmaktadır.⁵⁰³ Maden endüstrisinin gelişiminin ekonomide çarkların dönmesine ve işsizliğin azaltılmasına katkı sağlayacağı beklenmektedir. Ancak Afganistan'daki madenlerin işletilme yöntemlerinin de günümüze daha uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Madenlerde düşük ücret karşılığında çalışan Afgan işçilerin çalışma şartlarının da iyileştirilmesi gerekmektedir. Yetersiz ekipmanlarla çalıştırılan ve yeterli güvenlik önlemi alınmadan madenlere sokulan işçiler iş kazalarında yaşamlarını kaybetmektedirler. Madenlerin ülke çapında yaygın olması nedeniyle, ülkede çok sayıda yasadışı işletilen ufak maden işletmesi bulunmaktadır. Bu işletmelerin maden arama faaliyetleri sırasında kullandıkları patlayıcılar nedeniyle de çok sayıda kaza yaşanmaktadır. Yasadışı maden işletmelerinde mafya benzeri bir yapılanma olduğu ve bu yapının insanları korkutarak madenlerde çalışmaya zorladıkları iddia edilmektedir.⁵⁰⁴ Yasal düzenlemelerin getirilmesi ve standartların belirlenmesi ancak bu işi yasal olarak yapmak isteyen yatırımcılar için geçerli olacaktır. Yasadışı madencilik faaliyetlerinin önlenmesi de Afganistan'ın mevcut şartları göz önünde bulundurulduğunda, kâğıt üzerinde yazıldığı kadar kolay olmayacaktır.

Afganistan'ın madencilik sektörü açısından yukarıda bahsedilen sorunlu alanlarının dışında, farklı kadim medeniyetlerin ve eski devletlerin karşılaşma ve çatışma alanı olmasından kaynaklanan zengin kültürel mirasının da oluşturduğu çeşitli engeller söz konusu olabilmektedir. Örneğin 2007 yılında Çin, Afganistan'daki en büyük bakır madeninin 30 yıllık kiralama hakkının verilmesi karşılığında 3 milyar dolar vermeyi kabul etmiş ve bu yatırım, o dönem için, Afganistan tarihinin en büyük yabancı yatırımı olmuştur. Kabil yakınlarındaki Mes Aynak'ta Çin devletine ait Çin Metalurji Grubu Şirketi ve Jiangxi Bakır Şirketi tarafından yürütülen bakır madeni çıkarma faaliyetleri esnasında keşfedilen Budist şehri nedeniyle çalışmalara ara verilmiştir. Günümüzden 5000 yıl öncesine kadar geriye doğru tarihlendirilen şehirde, yaklaşık 2600 yıl öncesine ait çok sayıda Budist mabedinin, Buda heykellerinin ve stupaların bulunduğu belirtilmiştir. Çinli şirketlerin bu şehrin altındaki bakır madenini çıkarmak için şehri yok edeceğine dair iddiaların uluslararası

⁵⁰³ Agnieszka Pikulicka-Wilczewska, Why is Afghanistan unable to extract its vast mineral wealth?, Aljazeera, 28/05/2019, <https://www.aljazeera.com/features/2019/5/28/why-is-afghanistan-unable-to-extract-its-vast-mineral-wealth>, (Erişim Tarihi: 23/10/2020)

⁵⁰⁴ Ali M. Latifi, Afghan Mines Among World's Most Dangerous, Al Jazeera, 15/09/2013, <https://www.aljazeera.com/features/2013/9/15/afghan-mines-among-worlds-most-dangerous>, (Erişim Tarihi: 25/10/2020).

alanda gündeme getirilmesi nedeniyle çalışmalara ara verilmiştir.⁵⁰⁵ Şehirdeki tarihi eserlerin müzelere taşınmasına çalışılmış ve onlarca eser müzelere taşınmıştır. Ancak antik şehrin oldukça büyük bir alana yayılmış olması nedeniyle eserlerin taşınmasının bu kültürel mirasın korunmasını tek başına sağlayamayacağı anlaşılmıştır. Afganistan Enformasyon ve Kültür Bakanlığı ile Madenler ve Petrol Bakanlığının vardığı anlaşma üzerine antik kalıntıların korunması, Çinli şirket ile yapılan sözleşmenin değiştirilmesi, madenin güvenliğinin sağlanması ve maden çevresindeki arkeolojik alanlarda yaşayan sakinlerin yeniden yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁰⁶ Maden faaliyetlerinin durdurulması için çaba gösteren arkeolog, jeolog ve gazetecilerin amacı Mes Aynak bölgesindeki antik şehrin UNESCO tarafından Dünya Mirasları listesine alınarak, uluslararası korumaya kavuşabilmesidir.⁵⁰⁷ Ancak, bunun gerçekleşebilmesi için Afganistan hükümetinin UNESCO'ya bu doğrultuda başvuru yapması gerekmektedir. Afganistan hükümeti ise bu konuda çok hevesli gözükmemektedir, zira bunun ekonomik açıdan maliyetini de göz önünde bulundurmaktadır.

Afganistan'ın sahip olduğu mineral kaynaklarının ülke için bir nimet olduğu kadar, ülkeye yönelik tehditleri arttıran bir yönü de bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı Eşref Gani bu durumu *kaynak laneti, bolluk laneti* şeklinde değerlendirmektedir⁵⁰⁸. Aslında kaynak laneti veya bolluk paradoksu olarak adlandırılan durum, ekonomik açıdan değerli doğal kaynaklara sahip olmasına karşın yeterince gelişim gösteremeyen ülkelerin içine düştükleri durumu ifade etmek için kullanılır. Bu yönüyle Afganistan için geçerli kabul edilebilir ancak, söz konusu tanım bir ülkenin sahip olduğu işgücü ve sermayesinin çok büyük kısmını yalnızca birkaç kaynak üzerinde yoğunlaştırmasını ve bu nedenle diğer sektörler açısından yeterince gelişemeyip sahip olduğu kaynağa oldukça bağımlı hale gelmesini de ifade etmektedir. Sahip olduğu kaynağa aynı zamanda bağımlı olan ve ekonomisi bu kaynağın fiyat değişimlerine karşı kırılgan hale gelen ekonomilerin de söz konusu lanetten muzdarip oldukları düşünülmektedir. Bu açıdan bakıldığında mineral kaynakları açısından belirli bir

⁵⁰⁵ Mariam Amini, China Plans to Destroy an Ancient Buddhist City to Get the Copper Buried There, CNBC, 01/02/2017, <https://www.cnbc.com/2017/02/01/china-to-destroy-ancient-buddhist-city-to-mine-copper.html>, (Erişim Tarihi:22/10/2020)

⁵⁰⁶ Samim Faramarz, Agreement Signed to Protect Mes Aynak Relics, Tolonews, 21/07/2018, <https://tolonews.com/afghanistan/agreement-signed-protect-mes-aynak%C2%A0relics> (Erişim Tarihi: 22/10/2020).

⁵⁰⁷ Daha detaylı bilgi için bakınız: savingmesaynak.com/news, (Erişim Tarihi:24/10/2020)

⁵⁰⁸ Ahmad Shah Katawazai, Afghanistan's Mineral Resources Are a Lost Opportunity and a Threat, The Diplomat, 01/02/2020. <https://thediplomat.com/2020/02/afghanistans-mineral-resources-are-a-lost-opportunity-and-a-threat/>, (Erişim Tarihi: 25/10/2020)

zenginliğe sahip olsa da, buna bağlı endüstrileri geliştirememiş ve emtia fiyatlarına karşı kırılganlık kazanmamış Afganistan'ın bolluk lanetine uğradığını iddia etmek güçtür.

Afganistan'ın zengin mineral kaynaklarından etkili bir şekilde istifade edilebilmesi durumunda elde edilecek gelir, ülkenin aldığı dış yardımları ikame edebileceği, böylece Afganistan'ın bağış yapan ülkelere ve dış desteğe duyduğu ihtiyacı azaltabileceği düşünülmektedir. Ancak madencilik sektörünün kolaylıkla suiistimal edilebilir olmasının getirdiği sorunlar da bulunmaktadır. Öncelikle maden sahaların kontrolünü ele geçirmek için yapılan mücadelelerin şiddet eylemlerine dönüşme ihtimali artmaktadır. Maden sahasının kontrolünü ele geçirmek isteyen görece zayıf grupların, Taliban'a bağlı unsurları kendilerini korumaları için davet ettiklerine şahit olunmuştur. Bunun yanı sıra çatışmaların finanse edilmesi için kaçak madencilik faaliyetlerinden elde edilen gelir kullanılabilmektedir. Kaçak madenler üzerinden elde edilen kazancın Taliban'ın ikinci en büyük gelir kaynağı olduğu düşünülmektedir. DEAŞ'ın Afganistan'a girmesiyle birlikte madencilik sektörü yeni bir tehditle karşı karşıya kalmıştır. Afganistan'ın Yeniden Yapılanması Özel Müfettişi (Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction-SIGAR) raporuna göre 2001 yılından bu yana, yasadışı madencilik faaliyetlerinin Afgan hükümetine yıllık maliyeti 300 milyon dolar civarındadır. Etkin ve verimli bir şekilde istifade edilemeyen madenler Afganistan için yalnızca kaybedilen bir fırsat değildir, aynı zamanda ulusal güvenliğe yönelik ciddi bir tehdit oluşturmaktadır.⁵⁰⁹

3.6. Bölüm Özeti

Güney Asya ile Orta Asya arasında yer alan ve denize çıkışı bulunmayan Afganistan, önemli ticaret ve göç yolları üzerinde bulunduğu için tarihsel süreç içerisinde defalarca işgale uğramıştır. İşgalcilerin bir kısmı bu coğrafyada yerleşmiş ve Afganistan'daki çok sayıda etnik gruptan biri olarak varlığını sürdürmüştür. Bir kısmı ise kendi kültürlerinden eserler bırakarak çekilmişlerdir. Afganistan'da yaşayan halkların ve günümüze kadar bir şekilde ulaşabilmiş kültürel etkilerin çeşitliliği gerçekten ilgi çekicidir. Karmaşık kültürel ve etnik yapının etkilerini günümüzde de hissetmek mümkündür.

Afganistan coğrafyasının yerel kültürler üzerindeki etkisi nedeniyle aynı etnik grup içerisinde bulunmalarına karşın farklı dilleri konuşan toplumlar olduğu gibi, asırlardır aynı

⁵⁰⁹ Ahmad Shah Katawazai, a.g.m.

topraklarda yaşamanın getirdiği sonuçlardan biri olarak farklı bir etnik grubun içinde asimile olan topluluklara da rastlanılmıştır. Geleneksel kabile toplumu şeklindeki sosyal bağların zamanla gevşeyip bu özelliklerini unutan kimi etnik grupların yanı sıra, asırlar geçmesine karşın güçlü bir şekilde bu sosyal bağları koruyan ve İbn-i Haldun'un deyimıyla güçlü bir asabiyye'ye sahip topluluklar da bulunmaktadır. Bu sosyal ilişkiler ağının ortaya çıkardığı kimliği (etnik grup kimliği veya kabile kimliği) kendi bireysel kimliğinin önünde gören geniş halk kitleleri mevcuttur. Zorlu coğrafi koşullarda yaşayabilmek için dayanışmanın zorunlu hale gelmesi, bireysel kimliklerden ziyade kolektif kimliklerin ön plana çıkmasına katkı sağlamıştır. Bazı etnik gruplarda görece bireysel kimliklerin de grup kimliği kadar önem kazandığı söylenebilirse de bu durumun pek de yaygın olmadığını belirtmemiz gerekmektedir. Kısacası Afgan toplumu değerlendirmeye tabi tutulurken, bireysel kimliğin ön planda olduğu ve birçok değer (demokrasi, insan hakları düşüncesi ve kapitalist üretim biçimi gibi) birey üzerine inşa edildiği Batı toplumu ile aynı şekilde değerlendirilmemesi gerekmektedir. Modernleşme çabalarının halk üzerindeki etkilerinden bazısı kısa sürede etkisini gösterebilirken, kimliğin ve zihinsel yapının dönüşümü için çok uzun zaman gerekmektedir.

Afganistan'ın sahip olduğu ekonomik potansiyel ile ilgili daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir. Önemli maden kaynaklarına sahip olmakla birlikte enerji kaynakları açısından pek de zengin sayılmayan Afganistan'da doğalgaz ve petrol kaynaklarını arama ve çıkarma faaliyetleri devam etmektedir. Sanayileşme aşamasına tam olarak geçememiş olan Afganistan'da ülke gelirinin önemli bir kısmı tarım ve bazı tekstil ürünlerinin ihracatından kaynaklanmaktadır. Nüfus'un yaklaşık %75'inin kırsal alanda yaşadığı, sanayileşme ve şehirleşme oranının düşük olduğu Afganistan'da geleneksel ekonomik üretim biçiminin değişmemesi halinde geleneksel toplumsal ilişki ağlarının da değişmesini beklememek gerekmektedir. Zira üretim şekillerinin toplumların örgütlenme biçimi üzerinde belirgin bir etkisi bulunmaktadır. Nitekim yeniden inşa sürecinde ekonomik kalkınmaya yönelik projelerin birçoğu kapitalist piyasa ekonomisine uygun bir üretim şeklinin kurulmasına yöneliktir. Afganistan'da gerçekleştirilmeye çalışılan dönüşümün, toplumsal ve ekonomik boyutuna ilişkin açıklamalar, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde yer alacaktır.

4. AFGANİSTAN’DA MODERNLEŞME ÇABALARI, ULUS DEVLET İNŞA SÜRECİ VE AFGANİSTAN DIŞ POLİTİKASI

Ulus İnşasına yönelik tanımlamalardan yola çıkarak, söz konusu kavramın tek bir tanımının ve tek bir kullanımının bulunmadığını çalışmamızın teorik ve kavramsal çerçevesini oluştururken bahsetmiştik. Çalışmamızın bu bölümünde Ulus İnşası kavramının içeriğini oluşturan özelliklere kısaca değinilecek ve her özellik için 2001 sonrasında Afganistan’da yapılmaya çalışılan değişiklikler anlatılacaktır. Böylece Afgan Devleti’nin yeniden inşa süreci bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmış olacaktır.

Bu bölümün ikinci kısmı ise Afganistan’ın inşa etmeye çalıştığı kimliğe ve bu kimliğin belirlediği politikalara ayrılacaktır.

Akademisyenler arasında Ulus ve devletin inşası (veya Ulus-Devlet) inşası farklı içeriklerde kullanılmaktadır. Bazı yazarlar devlet inşası süreçlerini demokratikleşme üzerinden okurken, bazı yazarlar bürokratik yapıların ve kurumların inşasına odaklanmaktadır. Barış’ın inşasını ve istikrarın sağlanmasını önceleyen çalışmalar olduğu kadar, ekonomik büyüme ve gelişmenin önemine vurgu yapan çalışmalar da mevcuttur. Bu nedenle 2001 sonrası Afganistan’da yeniden inşa süreci 4 başlık altında toplanarak incelenecektir. İçerikleri görece farklı olmasına karşın, tamamen birbirinden ayrı olmayan bu başlıklar altındaki gelişmelerin zaman zaman örtüşmesi söz konusu olabileceğinden, tekrara düşmemek adına bazı başlıklar daha kısa içeriğe sahip olacaktır. Çalışmamızın ana odak noktasını kimlik inşası ve bunun dış politikaya yansımaları oluşturacağından bu bölümün ikinci kısmı birinci kısımdan görece daha kapsamlı olacaktır.

4.1. Modernleşme, Batılılaşma, Muasırlaşma ve Demokratikleşme Bağlamında Devlet İnşası

Modernleşme kavramının kökünü oluşturan “modern” kelimesi, etimolojik olarak Latince “*modernus*” kelimesinden türetilmiş ve “*içinde bulunan zamanı*”, “*şu anda bulunanı*” ifade etmekte kullanılmıştır. Kelimenin ilk kullanıldığı zamanlarda ifade ettiği anlamın tarihsel süreç içerisinde değişim yaşadığı ve farklı anlamlarda kullanılmaya başlandığı görülmüştür. İlk kullanıldığı şekliyle kadim olana, eskiye zıt anlama gelmekte ve eski durumdan bir tür kopuşu ifade etmekte iken, özellikle Hristiyanlığın Roma İmparatorluğunun resmi dini olarak kabul edilmesinden sonra çoğunlukla “*Hristiyanlık*

dönemini”, “*Havari-sonrası (Post-apostolic) dönemi*” ifade etmek için kullanılmıştır.⁵¹⁰ Hristiyan düşünür ve din adamları modern kelimesini eski pagan inançların terk edildiği, “yeni” bir başlangıcın yapıldığı bu dönemi bir dönüm noktası kabul etmişlerdir. Bu nedenle modern kelimesinin Hristiyan düşünürlerce olumlu anlamda kullandığını söylemek mümkündür. Atalarının açtığı yolu takip etmeye çalışan Yunan ve Romalılar için ise “modern” kelimesi daha çok bozulmayı veya yozlaşmayı ifade ettiği için negatif bir anlamda kullanılmıştır.

Modernizm kavramı bazı kaynaklarda Batı toplumlarında özellikle 1880-1950 yılları arasında ortaya çıkan daha çok sanat, edebiyat, düşünce alanlarındaki akımları ifade etmek için kullanılırken⁵¹¹, bazı sosyal bilimler sözlüklerinde modernizm sanatsal akımlardan ziyade aydınlanma çağının getirdiği zihinsel dönüşümü ifade etmek için kullanılmıştır. Bu zihinsel dönüşümün temel unsurları ise hümanizm, sekülerizm ve demokrasidir⁵¹². Modern kelimesiyle aynı kökten gelen *modernite* terimi ise genellikle bir uygarlığın kendi gelişim süreci içerisinde geliştirdiği kültürel değerlerin ve yaşam tarzını ifade etmektedir. Ancak bu terim sıklıkla Batı uygarlığının yaşadığı dönüşüm aşamalarının (Rönesans ve Aydınlanma gibi) sonrasında ortaya çıkan değerlerin ve sosyal ilişkilerin özümsemesi sonucu ortaya çıkan yaşam biçimini belirtmek için kullanılmaktadır.⁵¹³ Ancak her ne kadar yaygın bir şekilde modernitenin Avrupa kültür tarihinin yaşadığı dönüşüm aşamaları sonucunda ortaya çıktığı iddia edilse de farklı coğrafyalarda ve farklı kültürlerde tarihin çeşitli dönemlerinde zamanın, mekânın (coğrafyanın) ve sosyal yapının koşullarına göre ortaya çıkmış farklı modernite biçimlerinden söz etmek mümkündür.⁵¹⁴

Avrupa modernitesini diğerlerinden ayıran sosyal, iktisadi, siyasi ve kültürel özelliklerden birçoğu üzerinde hemfikir olunsa da özellikle modernitenin dönemselleştirilmesi hususunda oldukça farklı yaklaşımların bulunduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Örneğin bazı yazarlar kapitalizmin ortaya çıktığı ve yayılmaya başladığı 14. yüzyıl ila 18. yüzyıl arasındaki dönemi modernitenin ortaya çıktığı ve yerleştiği dönem olarak adlandırırken, kimi yazarlar

⁵¹⁰ John Moorhead, The Word “modernus”, *Latomus*, Avril-Juin 2006, T.65, Fasc. 2, s.425

⁵¹¹ “Modernism”, Nicholas Abercrombie, Stephen Hill, Bryan S. Turner, “*The Penguin Dictionary of Sociology*”, Penguin Books, London, 1994 (Third Edition), s.269

⁵¹² “Modernizm”, Ömer Demir, Mustafa Acar, “Sosyal Bilimler Sözlüğü”, Adres Yayınları, Ankara, 2005 (6. Baskı), s.288.

⁵¹³ “Modernite”, Ömer Demir, Mustafa Acar, “Sosyal Bilimler Sözlüğü”, Adres Yayınları, Ankara, 2005 (6. Baskı), s.289.

⁵¹⁴ Filiz Yenişehirlioğlu, “Avrupa’da ve Osmanlılarda Modernleşme”, içinde, Bahadır Gülmez (Ed.), *Kültür Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2015 (5. Baskı), s.183.

dine bakış açısında yaşanan değişime atıfta bulunarak 15. yüzyılı modernitenin başlangıcı olarak takvimlendirmişlerdir. Bazı yazarlar 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyılda yaşanan endüstrileşme (sanayileşme) dönemi üzerinde dururken, kimi yazarlar ise, modernleşme süreci ile örtüşür bir şekilde, kültürel dönüşümlerin yaşandığı ve 19. yüzyıl sonlarını ve 20. yüzyıl başlarını modernitenin yaşandığı dönem olarak tanımlamaktadırlar.⁵¹⁵

Modernite kavramının özellikle Avrupa kültür tarihinde yaşanan gelişmelerin sonucunda ortaya çıktığı iddiası ilerlemeci tarih anlayışını savunan düşünürler tarafından da benimsenmiştir. Avrupa’da yaşanan tarihsel tecrübelerin neticesinde ortaya çıkan sosyo-kültürel ve zihinsel dönüşümün insanlık tarafından takip edilmesi gerektiği böylelikle medeni bir toplumun inşa edilebileceği düşüncesi özellikle sömürgeciliğin hız kazandığı 19. yüzyılda oldukça rağbet görmüştür. Hatta birçok sömürgeci devlet sömürgeleştirme faaliyetlerini meşrulaştırmak için söz konusu topraklara “medeniyet” götördüklerini iddia etmişlerdir. Batılı olmayan toplumların kategorik olarak geri kalmış, vahşi, barbar olarak nitelendirilmeleri ve onları bu durumlarından kurtarmak gibi tarihi bir misyonu (White Man’s Burden-Beyaz Adamın Yükü) kendisine görev edinmiş medeni Batılı devletlerin söz konusu coğrafyalardaki toplulukları sömürmesi Avrupa-merkezli (Euro-centric) bakış açısının bir yansımasıdır.⁵¹⁶ Maalesef bu dönemde sömürgeleştirme faaliyetlerinin meşrulaştırılması için “sözde” bilimin de kullanıldığına tanık olunmuştur.⁵¹⁷

Modernleşme (Modernization) kavramı genellikle modern dönemde Batı toplumlarının sahip olduğu sistemlerin, kurumların ve değerlerin batı dışı toplumlar tarafından benimsenmesini ifade etmektedir. Modernleşme sürecinin siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel boyutları bulunmaktadır. Genel hatlarıyla belirtmek gerekirse; demokrasinin temel kurum ve ilkelerinin (genel ve eşit oy, parlamento, güçler ayrılığı, demokratik katılım, siyasal partiler..vb.) siyasal alanda egemen olması siyasal modernleşmeyi, sanayileşme,

⁵¹⁵ “Modernism”, Nicholas Abercrombie, Stephen Hill, Bryan S. Turner, *“The Penguin Dictionary of Sociology”*, Penguin Books, London, 1994 (Third Edition), ss.269-270.

⁵¹⁶ İbrahim Kalın, “Barbar, Modern, Medeni: Medeniyet Üzerine Notlar”, İnsan Yayınları, İstanbul, 2018(2. Baskı), s.39.

⁵¹⁷ Sözde bilimsel bu yaklaşımları savunan bilim adamları insanların farklı türlerden geldiğini ve bu türler içerisinde beyaz ırkın diğerlerine karşı üstün olduğunu ispat etmeye çalışmışlardır. Aynı kromozom sayısına sahip olsalar dahi tüm insanların aynı kökenden gelmediklerini, farklı türlere ait olduklarını iddia eden poligenist yaklaşımı savunan ve biyolojik kökenli ırkçılık düşüncesini destekleyen bilim adamları, ırklar arası eşitsizlik bulunduğu iddialarını meşrulaştırmak için bilimi kullanmışlardır. Bakınız: Confronting Anti-Black Racism Resource: Scientific Racism, Harvard Library, <https://library.harvard.edu/confronting-anti-black-racism/scientific-racism> [Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2020]. Bunun yanı sıra Etnografya ve Antropoloji çalışmalarında da sömürgeci faaliyetler açısından işlevsel argümanlar üretilmiştir. Bakınız: Ekber S. Ahmed, “İslam ve Antropoloji”, Çev. Bedri Gencer, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, ss.43-49.

kapitalist üretim biçiminin ve serbest piyasanın ekonomik sistem olarak benimsenmesi modernleşme sürecinin ekonomik boyutunu, ulusal ve laik ideolojilerin yönetimde egemen konumda bulunması ise modernleşmenin kültürel boyutunu ifade etmektedir.⁵¹⁸ Modernleşmenin sosyal boyutu ise sıklıkla okuryazarlığın artması, kentleşmenin ve altyapı hizmetlerinin yaygınlaşması ve geleneksel otorite ilişkilerinin zayıflamasını içermektedir.⁵¹⁹ Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan postmodernizm tartışmaları bir kenarda bırakılacak olursa, 19. Yüzyıl ortalarından 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar çok sayıda devletin Batı'yı ideal bir model olarak gördüğünü ve kendi sistemlerini yeniden inşa ederken Batı toplumlarındaki sistemleri taklit ettikleri görülmüştür. Söz konusu dönemde yaygın kabul gören ilerlemeci tarih anlayışına göre insanlık tarihi lineer (doğrusal) şekilde ilerlemektedir ve Batı medeniyeti bu ilerleme çizgisinin en uç noktasını temsil etmektedir. Böylece diğer kültür ve medeniyetler⁵²⁰ teorik olarak, Batı'nın geçtiği tarihsel süreçleri yaşayarak onun ileri seviyeye ulaşabileceklerdir.

Modernleşme veya Çağdaşlaşma (Muasırlaşma) sürecini bir bakıma modern dönemin ruhunu yakalama çabası olarak görmek mümkündür. İmparatorluk çağının kapanmak üzere olduğu 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında çok sayıda devletin kendi sistemlerini farklı oranlarda ve farklı hızlarda olmakla birlikte Batılı sistemlere benzetmeye çalıştıkları görülmüştür. Bu dönemde demokratikleşme⁵²¹ hareketlerinin hız kazandığını ve demokratik sisteme sahip ülkelerin sayısında artış yaşandığını iddia etmek mümkündür.⁵²²

⁵¹⁸ “Modernleşme”, Ömer Demir, Mustafa Acar, “Sosyal Bilimler Sözlüğü”, Adres Yayınları, Ankara, 2005 (6. Baskı), s.289.

⁵¹⁹ “Modernization”, Nicholas Abercrombie, Stephen Hill, Bryan S. Turner, “*The Penguin Dictionary of Sociology*”, Penguin Books, London, 1994 (Third Edition), s.270.

⁵²⁰ Kültür ve medeniyet kavramları ilk ortaya çıkışlarından itibaren uzun süre boyunca tekil olarak kullanılmışlardır. Zira medeniyet ve kültürün tek olduğu ve bunun Batı dünyası tarafından temsil edildiği düşüncesi o dönemde oldukça yaygın bir kanaattir. Çoklu modernleşme yaklaşımlarının ve kültürel görecelilik yaklaşımının literatürde kendisine yer bulması zamanla gerçekleşmiştir.

⁵²¹ Demokratikleşme, kısaca, demokrasinin bir ülke içerisinde veya dünya çapında genişlemesi anlamına gelmektedir. Robert A. Dahl'a göre demokratikleşmenin iki temel boyutu vardır; liberalleşme ve katılım. Hem ülke içerisinde siyasi süreçlere katılımın genişletilmesi hem de adil/dürüst demokratik seçimlerin gerçekleştirilebilmesi için kamusal ve siyasi özgürlüklerin sağlanması gerekmektedir. Bakınız: Georg Sørensen, “Democracy and Democratization: Processes and Prospects in a Changing World”, Westview Press, Boulder, 1993, ss. 13-14.

⁵²² Ancak, demokrasinin küresel çapta yükseliş içerisinde olduğunu iddia eden yazarlar bulunduğu gibi, yeni kurulan “demokratik” rejimlerin nitelikleri hususunda endişeleri olan ve demokratikleşmenin zannedildiği gibi bir yükseliş trendi içinde hareket etmediğini iddia eden yazarlar da mevcuttur. Bakınız: Marc Saxer, “Performance Matters: Challenge for the Democratic Model and Democracy Promotion”, *Internationale Politik und Gesellschaft*, Sayı. 3 (2009), s.81-99.

Demokratik rejimlerin, en azından sayı olarak, günümüzde arttığını otoriter rejimlerin ise azaldığı söyleyebiliriz. Ancak bu bize demokratikleşmenin, “temelde tersine çevrilemez”, uzun vadeli, küresel bir eğilim olduğuna dair yeterli veriyi sunmakta mıdır?⁵²³ Tocqueville’ye göre demokratikleşme kaçınılmaz ve tersine çevrilemez bir süreç olarak tasvir edilse de tarih içerisinde Samuel Huntington’un “ters dalga” olarak adlandırdığı gelişmeler de yaşanmış ve demokratik bir rejimle yönetilen kimi ülkelerin otoriterleştiğine şahit olunmuştur.

Zira Samuel Huntington gibi yazarlar, demokratikleşmenin tarih içerisinde yayıldığını belirtmektedir, hatta bunun dalgalar şeklinde gerçekleştiğini iddia etmektedir. Samuel Huntington’a göre şu an üçüncü demokratikleşme dalgası içerisindeyiz. Birinci uzun demokratikleşme dalgası 1828-1926 yılları arasındaki yaklaşık bir asırlık dönemi kapsamaktadır.⁵²⁴ Bu demokratikleşme döneminde Amerikan ve Fransız Devrimlerinin de etkisiyle birçok ülkede tedricen demokratik kurumlar gelişmiştir. Huntington’un Birinci Ters Dalga dönemi olarak tespit ettiği 1922-1942 yılları arasını kapsayan tarihsel süreçte, daha önce demokrasiye geçmiş olan ülkelerin hepsinin değil ama bir kısmının yeniden demokratik olmayan yönetim tarzlarına döndükleri görülmüştür. Bu dönemin başlangıç noktası olarak Mussolini’nin Roma Yürüyüşü’nü esas alan Huntington, bu olayın ardından üç yıldan kısa bir süre içerisinde Polonya, Letonya, Litvanya ve Estonya’da askeri darbelerin gerçekleştiğine dikkat çekmektedir.⁵²⁵

İkinci demokratikleşme dalgasının 1943-1962 yılları arasında gerçekleştiğini ifade eden Huntington, söz konusu dönem için demokrasi kriterleri olarak günümüz kriterleri ile karşılaştırıldığında oldukça zayıf bir demokratikleşme görüntüsü veren kriterler kullanmıştır. Zira dönemin şartları düşünüldüğünde asgari şartlar olarak belirlenen kriterlerin makul olduğunu söyleyebiliriz. Huntington, Jonathan Sunshine’nin 19. yüzyıl siyasi sistemlerinin dönemin şartları içerisinde demokratik olarak nitelendirilebilmesi için belirlediği iki kriter şunlardır: “1. Yetişkin erkeklerin %50’sinin oy hakkına sahip olması veya 2. Seçilmiş bir parlamentoda çoğunluğun desteğini sürdürmek zorunda olan, halk tarafından genel seçimlerle belirlenen sorumlu bir yürütme organı.” Samuel Huntington, “Üçüncü Dalga: Geç 20. Yüzyılda Demokratikleşme”, Çev. Ergun Özbudun, Kilit Yayınları, Ankara, 2010, s. 28-29

⁵²³ Samuel Huntington, “Üçüncü Dalga: Geç 20. Yüzyılda Demokratikleşme”, Çev. Ergun Özbudun, Kilit Yayınları, Ankara, 2010, s.40

⁵²⁴ Huntington, söz konusu dönem için demokrasi kriterleri olarak günümüz kriterleri ile karşılaştırıldığında oldukça zayıf bir demokratikleşme görüntüsü veren kriterler kullanmıştır. Zira dönemin şartları düşünüldüğünde asgari şartlar olarak belirlenen kriterlerin makul olduğunu söyleyebiliriz. Huntington, Jonathan Sunshine’nin 19. yüzyıl siyasi sistemlerinin dönemin şartları içerisinde demokratik olarak nitelendirilebilmesi için belirlediği iki kriter şunlardır: “1. Yetişkin erkeklerin %50’sinin oy hakkına sahip olması veya 2. Seçilmiş bir parlamentoda çoğunluğun desteğini sürdürmek zorunda olan, halk tarafından genel seçimlerle belirlenen sorumlu bir yürütme organı.” Samuel Huntington, “Üçüncü Dalga: Geç 20. Yüzyılda Demokratikleşme”, Çev. Ergun Özbudun, Kilit Yayınları, Ankara, 2010, s. 28-29

⁵²⁵ Samuel Huntington, a.g.e. s.30

ikinci ters dalga olarak nitelendirdiği dönem başlamıştır.⁵²⁶ 1970’li yılların ortalarına kadar devam eden ters dalga yerini üçüncü demokratikleşme dalgasına bırakmıştır. Günümüzde üçüncü dalga içerisinde yer almaktayız. Kısaca Huntington’un iddia ettiği üç demokratikleşme dalgası ve iki ters dalga için şu tarihsel dönemler belirlenmiştir.

Çizelge 4.1. Huntington’a göre demokratikleşme dalgaları

Birinci uzun demokratikleşme dalgası	1828-1926
Birinci ters dalga	1922-1942
İkinci kısa demokratikleşme dalgası	1943-1962
İkinci ters dalga	1958-1975
Üçüncü demokratikleşme dalgası	1974-

Samuel Huntington’a göre, yukarıda ifade edilen dönemler içerisinde dünyadaki demokratik rejimlerin sayısı ve demokratik rejimlerin tüm devlet rejimleri içerisindeki oranları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Çizelge 4.2. Modern Dünyada demokratikleşme⁵²⁷

Yıl	Demokratik Devletler	Demokratik Olmayan Devletler	Devletlerin Toplamı	Tüm Devletler İçinde Demokratik Devletlerin Oranı
1922	29	35	64	45,3
1942	12	49	61	19,7
1962	36	75	111	32,4
1973	30	92	122	24,6
1990	58	71	129	45

Not: Rejimlerin sayıları hakkındaki bu tahmin, nüfusu 1 milyondan az olan devletleri dışarıda bırakmaktadır.

Huntington’un yukarıdaki tablo oluştururken hesaba katmadığı nüfusu 1 milyondan düşük ülkelerin de hesaba katılması ile ülke sayısı 1973 yılı için 151’dir. Huntington’un çalışmasını yayınladığı 1990 yılında ise 165 ülke Freedom House tarafından değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Freedom House’nin 1973-2014 yılları arasındaki dönemi kapsayan ve ülkeleri “özgür”, “kısmen özgür” ve “özgür olmayan” şeklinde sınıflandırdığı çalışmada “özgür” ve “kısmen özgür” kategorilerinde bulunan ülke sayıları artarken “özgür olmayan” ülke sayısında bir düşüş gözlemlenmektedir. 1973 yılında dünyadaki 151 ülkeden 44’ü (%29) özgür ülke, 42’si (%28) kısmen özgür ülke iken 65 (%43) ülke ise özgür olmayan ülke kategorisinde yer almıştır. 2014 yılı verilerine göre ise, dünyadaki 195 ülke içerisinde 89

⁵²⁶ A.g.e. s.31-32

⁵²⁷ Samuel Huntington, a.g.e. s.39.

(%46) ülke özgür ülke iken, 55 (%28) ülke kısmen özgür ve 51 (%26) ülke özgür olmayan ülkedir.⁵²⁸ Görüldüğü üzere otoriter rejimlerin sayısında ve tüm ülkeler içindeki oranında bir gerileme söz konusudur. Demokrasinin giderek daha çok ülke tarafından benimsenmesi, kısacası demokratikleşme, süreci devam etmektedir. Ancak Freedom House'nin ortaya koyduğu tabloya biraz daha dikkatli bakıldığında otoriter rejimlerin sayı ve oranlarında bazı yıllarda sert iniş çıkışlar gözlenmektedir. Örneğin 1992 senesinde dünyada 38 (%21) ülke özgür olmayan ülke kategorisinde yer almıştır, ki en dip noktayı oluşturmuştur, aradan yalnızca 1 yıl geçip de 1993 senesine varıldığında ise özgür olmayan ülke sayısı 55'e (%29) yükselmiştir. Aynı şekilde 1987 senesinde 51 (%30) olan özgür olmayan ülke sayısı bir sene içerisinde 68'e (%41) yükselmiştir. Bu tür kırılmaları süreklilik arz etmemeleri nedeniyle ters dalga olarak değerlendirmemiz mümkün değilse de, demokratikleşme sürecinin kaçınılmaz bir süreç olmadığını ve ters dalga ihtimalini her zaman içinde barındırdığını göstermesi açısından anlamlandırabiliriz. Bu tür bir riskin Afganistan için de geçerli olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Özellikle Taliban'ın Afganistan'da idareyi tekrar ele aldığı Ağustos 2021 sonrası dönemde bir "ters dalga" riskinin varlığı belirginleşmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu konuda daha detaylı bilgi verilecektir.

Bu çalışmada modernleşme kavramı çağdaşlaşma ve muasırlaşma kavramları ile aynı içerikte ve aynı anlamda kullanılacaktır. Modernizm-Postmodernizm tartışmaları bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılacaktır, zira çalışmamızın odağında yer alan Afganistan'ın tarihsel gelişim süreci içerisinde henüz büyük ölçüde modern-öncesi özellikler taşımaya devam ettiği düşünülmektedir. Bu bakımdan post-modernizm tartışmalarının Afganistan için bu aşamada anlamlı olmadığı değerlendirilmektedir.

4.1.1. Afganistan'da Demokratikleşme Yolunda Atılan Adımlar

ABD'nin Afganistan'a müdahalesi sonrasında kurulacak yeni düzen için bir yol haritası belirlenmeye çalışılmıştır. Genel hatları itibariyle 3 aşamadan oluşan yol haritasına göre, ilk aşamada öncelikle bir geçiş hükümeti oluşturulacaktır. Geçiş hükümetinin yönetimi altında

⁵²⁸Freedom in the World Country Ratings, Freedom House, <https://freedomhouse.org/sites/default/files/Global%20Country%20Status%20Overview%2C%201973-2015.pdf>, [Erişim Tarihi: 17/12/2019]

2002 yılı baharında Loya Jirga toplanacak ve bir anayasa hazırlanacaktır. Son aşamada ise yeni Afganistan, anayasal bir düzen üzerine inşa edilecektir.⁵²⁹

Bonn Konferansında varılan anlaşma gereği bir geçiş süreci sonunda Afganistan’da daimî devlet kurumlarının tesis edilmesi, yeni bir anayasa hazırlanması ve devletin yeniden inşası amaçlanmıştır.⁵³⁰ Bu planlamanın ilk aşaması olan Geçiş Hükümeti kısa süre içerisinde belirlenmiştir. 2001 yılı sonunda toplanan BM öncülüğünde toplanan Bonn Konferansında, Taliban sonrası dönemde Afganistan’ın yönetimini üstlenecek bir geçiş hükümeti tayin edilirken, yeniden inşa edilecek Afganistan’ın geçiş hükümetinin başına Hamid Karzai seçilmiştir.⁵³¹ Hamid Karzai’nin seçilmesinde Peştun olmasının da etkisi vardır. Zira konferansa katılan gruplardan Roma heyetine başkanlık eden Abdüsettar Sirat, Karzai’nin geçici hükümet başkanlığı seçiminde aldığı 3 oya karşılık 11 oy almış olmasına rağmen Peştun kökenli olmaması nedeniyle, kendisinden Hamid Karzai lehine çekilmesi istenmiştir.⁵³² Çünkü yaklaşık iki buçuk asırdır neredeyse aralıksız bir şekilde Afganistan’ın yönetimi Peştunlar tarafından yürütülmüştü⁵³³, başka bir etnik gruptan birinin yönetimin başına geçmesi Peştunlar tarafından tepkiyle karşılanabilirdi.⁵³⁴

Geçici hükümet kabinesi oluşturulurken konferansa katılan heyetlerin ve heyetlerde yer alan temsilcilerin ait oldukları etnik gruplar arasında bir tür denge sağlanmaya çalışılmıştır. Bakanlıklar Afganistan’daki 4 büyük etnik gruba mensup temsilciler arasında paylaştırılmıştır. Kuzey İttifakı heyeti geçici hükümet kabinesindeki koltukların yaklaşık yarısını alırken, Roma Heyetine ikisi kadın olmak üzere (Kadın İşlerinden Sorumlu Başbakan Yardımcılığına Dr. Sima Samar, ve Sağlık Bakanlığına Dr. Süheyla Seddiki) 8

⁵²⁹ Radha Kumar, *A Roadmap for Afghanistan*, Council on Foreign Relations, 12 December 2001, <https://www.cfr.org/report/roadmap-afghanistan>, (08/10/2020)

⁵³⁰ Agreement on Provisional Arrangements in Afghanistan Pending the Re-establishment of Permanent Government Institutions, United Nations Security Council, S/2001/1154, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/AF_011205_AgreementProvisionalArrangementsinAfghanistan%28en%29.pdf, (Erişim Tarihi: 25/03/2019)

⁵³¹ Afganistan Hükümetine Kavuştu, Hürriyet Gazetesi, 21/12/2001, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/afganistan-hukumetine-kavustu-43875>, (Erişim Tarihi:23/03/2019)

⁵³² Sirat, Abdul Satar Prof. Dr. Sattar, Afghan Biographies Database, http://www.afghan-bios.info/index.php?option=com_afghanbios&id=1728&task=view&total=7&start=5&Itemid=2, (Erişim Tarihi: 24/03/2019)

⁵³³ Bunun istisnaları olarak yalnızca, 1929 yılında Tacik kökenli Habibullah Kalakani’nin yönetimi elinde bulundurduğu 9 aylık dönem ve 1992-1996 yılları arasındaki dönemde Cumhurbaşkanlığı makamında bulunan yine Tacik kökenli Burhaneddin Rabbani’nin yönetim dönemi sayılabilir.

⁵³⁴ Filling The Vacuum: The Bonn Conference, *Frontline*, <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/campaign/withus/cbonn.html>, (Erişim Tarihi: 24/03/2019)

bakanlık koltuğu ayrılmıştır.⁵³⁵ Bu açıdan bakıldığında bir tür koalisyonun oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Daha geniş bir temsil kabiliyetinin sağlanmaya çalışıldığı görülmekle birlikte, zirveye katılan bazı grupların (Örneğin Hikmetyar'a yakınlığıyla bilinen Kıbrıs Grubu) hiçbir bakanlık koltuğunu elde edemediği, kritik bakanlıkların Kuzey İttifakı'nın *Şurayı Nezar* grubuna verildiği bazı etnik grupların kendi içerisinde görev dağılımının eşit yapılmadığı da not edilmelidir.⁵³⁶ Kısacası etnik grupların politik ağırlıkları arasında yeni bir denge kurulmak istenmiştir.

2004 yılında Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin Anayasası kabul edilmiştir. Bu anayasanın daha önceki Afganistan anayasalarından daha kapsayıcı olduğunu ifade etmek mümkündür. İki kanattan oluşan yasama sistemi, güçlü bir yürütme erki ve bağımsız bir yargı gücü oluşturulmak istenmiştir. Siyasal katılımın daha kolay olduğu, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı ve güçler dengesinin kurulmaya çalışıldığı bu anayasa içerik olarak modern bir anayasadır. Afganistan'ın bir 'İslam Cumhuriyeti' olarak kurulmasından da anlaşılacağı üzere, Batı'daki çoğu seküler anayasadan farklı olarak Afganistan Anayasası'nda İslam dininin etkisi açıkça görülmektedir. İran ve Suudi Arabistan gibi fundamental bir İslam Devleti olmasa da, Afganistan İslam Cumhuriyeti Batı demokrasilerindeki gibi seküler bir niteliğe sahip değildir. Diğer dinlere saygı duyulduğu belirtilmekle beraber Anayasa'nın 2. Maddesine göre Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin resmi dini İslam'dır. Ayrıca Anayasa'nın 35. Maddesine göre kurulacak siyasi partilerin anayasa hükümlerine ve İslam dinine aykırı olmaması gerekmektedir.⁵³⁷

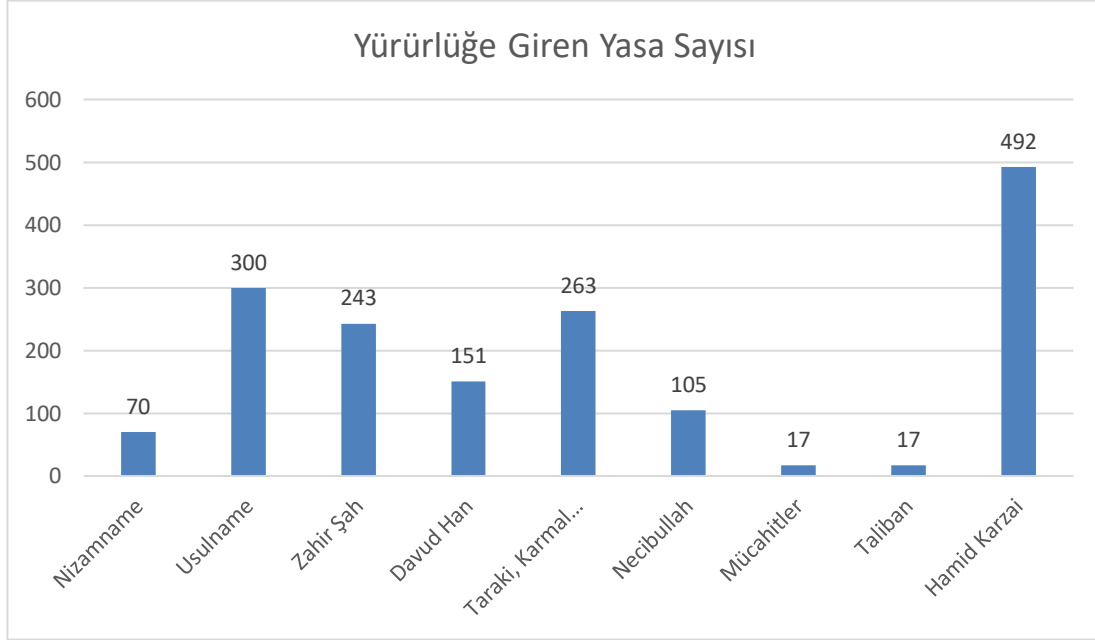
Afganistan'da 2002 yılından itibaren çok sayıda hukuki düzenleme yapılmaya çalışılmıştır. Hatta yasa çıkarma konusunda Afganistan tarihindeki en yoğun dönem 2002 sonrasındaki dönem olmuştur (Bakınız Grafik 1). Kısa dönemde yüzlerce yasa ve düzenleme yürürlüğe sokulmuştur. Ancak yürürlüğe sokulan birçok yasanın ne derece etkin olduğu henüz anlaşılamamış iken ardı sıra yeni yasalar da uygulanmaya çalışılmıştır. Uzun bir dönemin eksikliğini kısa sürede kapatmak istercesine hızlı bir şekilde yürürlüğe konulan yasaların istenilen dönüşümü sağlayamamasında bu aceleci tavrın da etkisinin olması muhtemeldir. Afganistan'ın zamanın çok gerisinde kaldığı aşıkardır, ancak aradaki mesafenin kapatılıp çağın yakalanması için yalnızca birkaç yılın yeterli olması imkansızdır. Toplumsal yapının

⁵³⁵ Filling The Vacuum: The Bonn Conference, a.g.e.

⁵³⁶ Ali Balci, a.g.e. s.395, Haydar Çakmak, a.g.e. s.531.

⁵³⁷ Bakınız: Afganistan'ın 2004 Anayasa'sı: Constitution of Afghanistan, <https://www.afghan-web.com/government-politics/constitution/>, (Erişim Tarihi:10/10/2021)

dönüşmesi ve yeni uygulamaların toplum nezdinde yer etmesi için istikrarlı bir şekilde yeni düzenin gereklerinin yerine getirilmesi gerekmektedir. Afgan toplumunun yeni uygulamaları benimsemesi ve içselleştirmesi için zaman gereklidir.

Şekil 4.1. Afganistan'da Yürürlüğe Giren Yasa Sayısı

Kaynak: ALEP, An Introduction to the Laws of Afghanistan, 2017 (4th ed.), s.85'ten üretilmiştir.

2004 yılından itibaren Afganistan'da çok sayıda siyasi partinin kurulmuş olduğu görülmüştür. Bu durum siyasal katılımın arttığına işaret etmektedir. Ancak Afganistan'daki siyasi partilerin klasik Batı'lı siyasi partilerden yapı olarak farklı oldukları göz önünde bulundurulmalıdır. Afganistan'da siyasi partilerin ideolojik olmaktan ziyade lider figürler etrafında şekillenen etnik, bölgesel veya mezhepsel özelliklerin ön planda olduğu siyasi yapılar olduklarını söylemek mümkündür. Çok etnikli bir toplumsal yapıda olan Afganistan'da seçimlerin etnik, bölgesel veya mezhepsel hatlar üzerinden yürütüleceği ve parçalı toplumsal yapının pazarlıkları kaçınılmaz hale getireceği tahmin edilmektedir.⁵³⁸ Her ne kadar 1940'larda ilk siyasi parti oluşumları ortaya çıkmaya başlasa da siyasi parti kurmanın bir hak olarak tanınması 1964 Anayasası (32. Madde) ile olmuştur. 1960'lı 1970'li yıllarda kurulan siyasi partiler, dünyadaki öğrenci hareketlerinin de etkisiyle daha ideoloji merkezli partilerdir. Örneğin Afganistan Demokratik Halk Partisi sol ideolojiyi savunurken,

⁵³⁸ Political Parties in Afghanistan, *International Crisis Group*, Policy Briefing, no:39, Kabul/Brussels, 2 June 2005, s.7

Cemaat-i İslami hareketi İslamcı bir harekettir.⁵³⁹ Yeni kurulan partilerin çoğu ise lider figürler etrafında toplanmıştır. 2005 yılına gelindiğinde Afganistan'da 60'tan fazla kayıtlı siyasi parti var iken, 18 tane partinin başvurusu onaylanmayı beklerken bir partinin başvurusu reddedilmiştir.⁵⁴⁰ Bu partilerden yalnızca birkaçı güçlü partilerdir. Yeni kurulan partilerin birçoğu pastadan pay alabilmek için kurulmuştur. Aksi takdirde tüm Afganistan'da aniden bir zihinsel dönüşümün gerçekleştiğini varsaymak gerekecektir, ki böyle bir şey mümkün değildir. Demokrasinin Afganistan'da yerleşik bir kültür haline gelebilmesi için uzun süreli olarak uygulanması ve halkın demokrasinin nimetlerinden faydalanması gerekmektedir.

Afganistan'da demokrasinin henüz bir kültür haline gelmediğini ve kat edilmesi gereken çok mesafenin olduğunu 2009 ve 2014 yıllarındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde hile yapıldığına ilişkin ciddi itirazların bulunmasından anlamak mümkündür. Ayrıca seçmen kayıtlarının oluşturulması sırasında yaşanan sorunlar ve oy kullanma mekanizmalarında sıkıntıların yaşanması da demokratik sürece uyum sağlamanın vakit alacağını göstermektedir.⁵⁴¹ Afgan kamuoyunda seçimlere hile karıştırıldığına dair oluşan kanı, halkın seçimlere olan inancını düşürmektedir. Nitekim GALLUP şirketinin yaptığı araştırmaya göre 2009 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce yapılan araştırma sonuçlarına göre seçimin dürüst bir şekilde yapılacağına ilişkin ciddi kuşklar olsa dahi, 18 yaş ve üzeri Afganlar'ın %50'si oy vermenin pozitif yönde değişimin sağlanabilmesi için etkili bir yöntem olduğuna inandıklarını ifade etmişlerdir.⁵⁴² 2009 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimi sonrasında yapılan araştırmalar ise seçimlerin dürüst yapıldığına ilişkin kanaatlerin zamanla azaldığını göstermiştir. Seçim zamanında %48 olan güvensizlik oranı, birkaç ay içerisinde %67'e çıkmıştır.⁵⁴³

Yine 2009 yılında Asia Foundation tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göre demokrasinin Afganistan'a getireceği en önemli şeyin ne olacağı sorusuna verilen en

⁵³⁹ Political Parties in Afghanistan, *International Crisis Group*, Policy Briefing, no:39, Kabul/Brussels, 2 June 2005, s.2.

⁵⁴⁰ Political Parties in Afghanistan, *International Crisis Group*, Policy Briefing, no:39, Kabul/Brussels, 2 June 2005, s.5.

⁵⁴¹ Martine Van Bijlert, Polling Day Fraud in the Afghan Elections, *Afghanistan Analysts Network*, Briefin Paper 03/2009

⁵⁴² Rajesh Srinivasan, Julie Ray, Few Voting-Age Afghans Confident Elections Will be Fair, GALLUP, 17 August 2009, [Few Voting-Age Afghans Confident Election Will Be Fair \(gallup.com\)](http://www.gallup.com), (Erişim Tarihi: 10/10/2021)

⁵⁴³ Julie Ray, Afghans Less Confident in Elections This Time, GALLUP, 10 September 2010.

popüler cevaplar şu şekildedir: Özgürlük (%50), Barış/Huzur (%41), Hak ve Hukuk (%24), İslami Demokrasi (%23), Kadın Hakları (%21), Halkın Yönetimi (%19) ve Daha az Yolsuzluk (%17). Aynı soruya 2006, 2007 ve 2008 yıllarında verilen cevaplar incelendiğinde yalnızca ufak tefek sıralama farkları gözükmemektedir. Ancak daha önceki yıllarda (2006, 2007, 2008) Barış/Huzur seçeneği Afganların demokrasiden en büyük beklentisi olmuştur.⁵⁴⁴

Afganistan'da demokratikleşme yolunda atılan önemli adımlardan biri de ifade ve basın özgürlüğünün sağlanarak demokratik bir tartışma ortamının sağlanmasına çalışılmasıdır. Taliban döneminde herhangi bir özgür basın kuruluşu veya medya organı bulunmayan Afganistan'da yeni dönemde bu alanda iyileşmeler sağlanmıştır. 2016 yılına gelindiğinde Afganistan'da 75 televizyon ve 200 radyo istasyonu kurulmuştur. Yaklaşık 200 haber sitesi ve 1200 ulusal ve yerel gazete basım yayın faaliyetlerini devam ettirmektedir. Ülkedeki gazeteci sayısı da 10.000'e ulaşmıştır. Gazetecilik bölümlerinde okumakta olan yaklaşık 2000 öğrencinin %35'ini kadınlar oluşturmaktadır.⁵⁴⁵

Afganistan'da demokratikleşememe sorunu 2001 sonrasındaki süreçte aşılmaya çalışılmış ve bu yönde iyi niyetli adımlar atılmış olsa da hem politik kültürden kaynaklanan hem kullanılan bazı sistemlerin Afgan toplumuna uygun olmayışı⁵⁴⁶ nedeniyle hem de Afgan devletinin demokrasiye işlerlik kazandıran mekanizmaları⁵⁴⁷ yürütme kapasitesinin yetersizliğinden dolayı hedeflenen dönüşüm gerçekleşmemiştir.

⁵⁴⁴ Ruth Rennie, Sudhindra Sharma, Pawan Sen, "Afganistan in 2009: A Survey of the Afghan People", The Asia Foundation, Kabul, 2009, ss.99-100.

⁵⁴⁵ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e. s.309.

⁵⁴⁶ Örneğin, Afganistan'da seçimlerde kullanılan sistem (devredilemez tek oy seçim sistemi- The Single Non-Transferable vote Election System) iyi organize olabilen partilerin/grupların daha az oy almalarına rağmen daha fazla temsilci çıkarılabilmesine olanak vermektedir. Bir adayın tek başına çok fazla oy alması, partinin o bölgedeki diğer adaylarının yeterince oy alamamalarına ve seçilememelerine sebep olabilmektedir. Bu nedenle seçim taktiklerinin ve iyi örgütlenmiş parti teşkilatlarının bulunması bu seçim sisteminde avantaj sağlamaktadır. Kısacası en çok oy almanın değil, en dengeli ve organize olmanın faydalı olduğu bu sistemde, birçok politik figürün seçimlerde aldıkları yüksek oylar nedeniyle partilerinin daha az temsil edilmesine sebep olabilmektedir. Bu durum kendilerinin yeterince temsil edilmediğini düşünen geniş halk kitlelerinin rahatsızlık duymasına sebep olmaktadır. Bu seçim sisteminde bireysellik daha ön plana çıkmaktadır. Bakınız: Barnett R. Rubin, *Afganistan: What Everyone Needs to Know*, Oxford University Press, New York, 2020, ss.162-163.

⁵⁴⁷ Seçimlerin zamanında ve düzgün bir şekilde uygulanabilmesi, halkın iradesinin doğru şekilde seçimlere yansımaya engel olabilecek her türlü tehditin ortadan kaldırılması devletin sorumluluğundadır. Maalesef Afganistan İslam Cumhuriyeti'nde Anayasa'nın 156. Maddesi uyarınca seçimlerle ilgili tüm süreci yasal olarak yürütme yetkisinde olan Afganistan Bağımsız Seçim Komisyonu (Independent Election Commission of Afghanistan- IEC) görevini yerine getirmekte pek başarılı olamamıştır. Seçmen kayıtlarının oluşturulması,

Seçimlere kadın kotası konulması, kadınların siyasi katılımını arttırması açısından oldukça olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Kadınların Parlamento'ya girebildiği ilk dönem olan 1964 yılından bu yana elli yılı aşkın bir süre geçmiştir. 1964 yılında 216 parlamenter içinden yalnızca 4'ü kadın iken, 2018 seçimlerinin sonuçlarına göre Temsilciler Meclisindeki 249 parlamenterden 69'u (%27,7) kadındır. Afganistan kadınların mecliste temsil edilme oranı açısından komşusu olan ülkelerin çoğundan daha yüksek bir temsil oranını yakalamıştır. Kadınların mecliste temsil oranları İran'da %6, Çin'de %25, Pakistan'da %20, Tacikistan'da %24, Türkmenistan'da %25 ve Özbekistan'da %32 oranında gerçekleşmiştir.⁵⁴⁸

Demokratik siyasete katılımın önündeki engellerden biri de Taliban'dır. Oy kullanan vatandaşların parmaklarını kesmekle tehdit eden Taliban 2014 yılında gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde oy kullanan 14 kişinin parmaklarını kesmiştir. Taliban 2018 yılında da benzer şekilde oy veren bir vatandaşın oyunu kullandıktan sonra boyanan parmağını kesmiştir.⁵⁴⁹ 2018 yılından sonra iyice artan güvensizlik ortamı ve Taliban'ın tehditleri nedeniyle 2019 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimine katılım oranı oldukça düşük (yaklaşık %26) kalmıştır ki bu oran 2001 tarihinden itibaren yapılan seçimlerdeki en düşük katılım oranıdır. Bu seçimleri gayrimeşru ilan eden ve boykot edilmesi çağrısında bulunan Taliban, bir taraftan da tehditler savurmaya ve oy kullanmak isteyenlere engel olmaya devam etmiştir. Seçime katılım oranının düşük olmasını olumlu karşılayan Taliban, Afganlara teşekkür ettiğini açıklamıştır.⁵⁵⁰

Afganistan'da seçimlerin adil bir şekilde yürütülmesi konusunda ciddi sorunların olduğu görülmektedir. Demokratik kültürün gelişmesi ve denetim mekanizmalarının etkili bir şekilde işletilmesi daha güvenilir seçimlerin yapılmasına katkı sağlayacaktır. Seçimlere hile

seçimlerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi, seçim sonuçlarının açıklanması ve seçimle ilgili ihtilafların karara sonuca ulaştırılması konularında ciddi sorunlar yaşamıştır.

⁵⁴⁸ Haseeb Bahesh, "How Afghan women conquered a %27 share in Parliament after decades of war", *Hast e Subh Daily*, 18 June 2021, <https://8am.af/eng/how-afghan-women-conquered-a-27-share-in-parliament-after-decades-of-war/>, (Erişim Tarihi: 10/10/2021)

⁵⁴⁹ "Taliban Chop Off A Helmand Voter's Finger", *Tolo News*, 24 October 2018, <https://tolonews.com/afghanistan/taliban-chop-helmand-voter%E2%80%99s-finger>, (Erişim Tarihi: 10/10/2020)

⁵⁵⁰ Borhan Osman, Graeme Smith, "Afghanistan's Low-turnout Election, Insecurity and Unsettled Prospects for Peace, International Crisis Group, 2 October 2019, <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/2-oct-19-afghanistans-low-turnout-election.pdf>, (Erişim Tarihi: 10/10/2021)

karıştırıldığına ilişkin yaygın kanaatin hükümete duyulan güveni sarstığını söylemek mümkündür.

4.1.2. Bürokratik yapıların ve kurumların inşası bağlamında devlet inşası

Afganistan gibi merkezi yönetimlerin ve yerleşik devlet düzenin geç dönemlerde kurulmaya başlandığı coğrafyalarda devletin inşası oldukça zorlu olmuştur. Yerleşik devlet yönetimleri kontrolleri altında tuttuklarını iddia ettikleri topraklarda yaşayanları kayıt altına almak ve vergilendirmek istemişlerdir. Ancak yönetimlerin bu tutumlarında ikircikli davrandıklarını da belirtmek gerekmektedir. İran ve Afganistan coğrafyasında kurulan devletlerin birçoğu göçebe kabilelerden gelen örgütlenmiş askeri birlikler üzerine kurulmuştur. Bu devletlerde iskân politikalarıyla stratejik bölgelere göçebelerin yerleştirilmesi, kabilelerin oluşturulması ve yeni kabile liderlerinin ortaya çıkarılması sıklıkla uygulanan politikalar olmuştur. Kısacası kabile düzeninin oluşması her zaman kendiliğinden gelişen bir süreç olmayıp, devletlerin de kabile toplumsal yapılarının oluşmasında kimi zaman müdahil oldukları görülmüştür.

Hem İran hem de Afganistan'da 20 yüzyıla kadar aşiret kökenli hanedanlar yönetimi ellerinde tutmuştur. Her iki ülkede de hem krallıkların kurulmasında hem de yıkılmalarında kabile gruplarının etkisi büyük olmuştur. Richard Tapper söz konusu bu devletlerde kabile devlet ilişkilerini şu şekilde özetlemektedir: *"Her iki devletin de "aşiret sorunları" vardı; ve her bir kabilenin "devlet sorunları" vardı. Tarihsel olarak, aşiretler ve devletler tek bir sistem oluşturdular: Yakın zamana kadar hiçbir devlet aşiret unsurlarından yoksun değildi, en az bir devletle ilişkisi olmayan hiçbir kabile yoktu."*⁵⁵¹

Kabilelerin devlet ile ilişkilerine, sosyal ve siyasal hayattaki rollerine yönelik birbirinden farklı ve kimi zaman çatışan bakış açıları geliştirilmiştir. Bazı gazeteciler, STK araştırmacıları ve akademisyenler kabileleri, biraz da idealize ederek, baskıcı veya başarısız bir devletten sığınma anlamında sivil toplumun ilk örnekleri (arketip) olarak değerlendirirken, siyasetçilerin ve siyaset bilimcilerin çoğu kabileleri ve kabileciliği devletlerin düzgün işlemesine ve özellikle sivil toplumun gelişmesine engel olarak görmektedir. Analistlerin bir kısmı kabileleri, demokratik olmasa da, doğaları gereği eşitlikçi olarak değerlendirirken, bazı analistler ise kabileyi feodalizm, tiranlık ve

⁵⁵¹ Richard Tapper, a.g.e. s.35

ataerkillikle özdeşleştirip, kabile şeflerini devletin güvenliği için tehdit oluşturan ve silahlı haydutlar aracılığıyla iradelerini devlete dayatan kişiler olarak görmektedirler.

Devletin geleneksel işlevlerini etkin bir şekilde yerine getiremediği ve halkın ihtiyaçlarını karşılayamadığı durumlarda kabileciliğin ve etnik bağılıkların söz konusu ihtiyaçları gidermeye devam ettikleri görülmektedir. Bu durum kabile ve etnik kimlikleri ulus devletler açısından kendi varlıklarına ve meşruiyetlerine yönelik potansiyel tehdit haline getirmektedir.⁵⁵² Devletin işlevlerini yerine getirebilmesi için iyi işleyen bürokratik bir yapının teşkil edilmesi gerekmektedir.

Modern dönemlerde devlet mekanizmasının daha fazla fonksiyon üstlenmesi nedeniyle bürokratik yapı genişlemekte ve görevler farklı alanlara ve uzmanlıklara ayrılmaktadır. Tek merkezden ve tüm yetkilerin tek bir makamda toplanmasından ziyade belirli alanlarda yetişmiş nitelikli personel tarafından yürütülen farklı alanlara ayrılmış ve kendi içerisinde bir denetim/kontrol mekanizması oluşturmuş yönetim sistemleri tercih edilmiştir. Afganistan'da da tüm devlet işlerinin az sayıda kişi tarafından yürütüldüğü klasik dönemlerin ardından, 20. yüzyılda danışma kurullarının ve meclislerin yöneticilere yardımcı olduğu bir döneme geçiş yapılmıştır. Afganistan'da geçtiğimiz yüzyılın başlarında kurulan Habibiye Lisesi'nin kuruluş amaçlarından biri de ihtiyaç duyulan nitelikli kişileri yönetime kazandırmaktır.⁵⁵³

Hukuksal düzeni tesis etme hususunda oldukça ağır ilerleyen Afganistan'da devletin teşkilat yapısının temelini oluşturan 1964 Anayasası ile güçler ayrılığı ilkesi benimsenmiştir. Daha önceki Afganistan anayasalarından farklı olarak 1964 Anayasası'nda yargı erki, yasama ve yürütme erklerinden ayrı olmakla birlikte onlara eşit düzeyde kabul edilmiştir. Dini kurumlar ile devlet kurumları arasında ayırım yapılan 1964 Anayasası'nda kanuni hukukun Şer'i hukuka üstünlüğü kabul edilmiştir.⁵⁵⁴ 1973 yılında Cumhuriyet rejimine geçen Afganistan'da 1977 yılında yeni bir anayasa hazırlanmış ancak bu anayasa metni taslak olarak kalmış ve hiçbir zaman yürürlüğe girmemiştir. Hukuksal düzenin inşası konusunda oldukça yavaş ilerleyen Afganistan'da 1955 yılında Ticaret Hukuku, 1976 yılında Ceza Hukuku ve 1977 yılında Medeni Hukuk kanunları kabul edilip yürürlüğe girmiştir.

⁵⁵² Richard Tapper, a.g.e. s.34

⁵⁵³ Aradan geçen bir asırlık dönemde Afganistan Devleti'nin hala çok sayıda yetişmiş, nitelikli insana ihtiyaç duyuyor olması Afganistan'ın eğitim alanında oldukça ihmal edildiğini göstermektedir.

⁵⁵⁴ Kristina Alekseyeva, Stephanie Birndorf, Josep DeMott...vd. s.101

Yürürlüğe sokulan bu düzenlemeler Batı tarzında (Roma-Germen geleneğini takip eden şekilde) yapılmıştır.

1976 yılında kabul edilen Afganistan Cumhuriyeti Anayasası Afganistan tarihindeki devletin resmi dininin İslam olarak tanınmadığı tek Afganistan Anayasası'dır. 1978 yılındaki Komünist Askeri Darbenin (veya darbecilerin adlandırmasıyla Savr Devrimi'nin) ardından kısa bir süre sonra gerçekleşen Sovyet işgali döneminde Afganistan yönetimi (Devrim Konseyi) 1980 tarihli Anayasa geçici bir anayasa ilan etmiştir. Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nin Temel Prensipleri başlığını taşıyan bu anayasanın 36. Maddesinde Devrim Konseyi'nin ülke yönetimdeki yetkili tek kurum olduğu belirtilmiştir. Ayrıca 5. Maddesinde Müslümanların dinlerini yaşamalarına izin verileceği ve İslam dinine saygı duyulup, korunacağı ifade edilmiştir. Dinin bir istismar aracı olarak rejime karşı kullanılmasını önlemeye yönelik bu madde dini özgürlüklere vurgu yapmıştır.⁵⁵⁵

Afganistan'da 1990 yılında Hukuk Muhakemeleri Kanunu kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Ancak 1990'lı yılların başında merkezi yönetimin geniş bir nüfuz alanına sahip olamadığı ve hükümet güçleri ile mücahit gruplar arasında şiddetli çatışmaların yaşandığı bir dönemde bu kanunun (aslında tüm kanunların) ne derece uygulanabildiği tartışmaya açıktır. Örneğin, 1992 yılında kabul edilen yeni Anayasa da hiçbir zaman yürürlüğe girememiştir. 1990'lı yılların ikinci yarısında ise Afganistan'da oldukça kaotik bir düzenin olduğunu belirtmek mümkündür. Zira meşruiyeti uluslararası toplum tarafından kabul görmeyen Taliban yönetiminin sorunları çözme yöntemi, her ne kadar kendileri Şer'i hukuk uyguladıklarını iddia ediyorlarsa da, şiddettir.

Afganistan'da 2004 anayasasında belirtildiği üzere cumhuriyet rejimi (Afganistan İslam Cumhuriyeti) vardır. Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin idari sistemi yoğun merkezi sistemdir. Bu sistemde kabine, karar alma mekanizmasının ana gövdesini oluşturmaktadır. Afganistan'da kabine bir başkan ve iki başkan yardımcısı, 25 kabine bakanı, 4 devlet bakanı 7 genel müdürlük ve 3 kıdemli danışmandan oluşmaktadır. Bakanlıklardan her biri en az iki bölüm ve birkaç şubeden oluşmaktadır.⁵⁵⁶

⁵⁵⁵ Kristina Alekseyeva, Stephanie Birndorf, Josep DeMott...vd. s.88.

⁵⁵⁶ Shaheen Yusufzada, Zhiqiang Xia, "Public Administration in Afghanistan: Challenges and Way Forward", *Open Journal of Social Sciences*, Vol. 7, No.6, June 2019, s. 143.

Yerel yönetim yapısına bakıldığında 34 il ve 399 ilçe idaresine bölünen Afganistan’da illerin en yüksek idari amirleri Cumhurbaşkanı tarafından atanan valilerdir. Yerel yönetim ile ilgili düzenlemeler merkezi hükümet tarafından gerçekleştirilir. Gerek merkezi yönetimin gerekse yerel yönetimlerin vatandaşlara kamu hizmeti sunmakta sorunlar yaşadıkları görülmüştür. Dönüşüm sürecinin başladığı ilk yıllarda kamu hizmetleri daha geniş halk kesimlerine ulaştırılmaya başlanmıştır. Örneğin 1 saatlik yürüme mesafesi içerisinde bir sağlık kuruluşuna erişim imkânı 2002 yılında yalnızca %9 iken 2012 yılına gelindiğinde bu oran %57’e yükselmiştir.⁵⁵⁷ Okullaşma oranındaki artışın ve kız çocuklarının okuması önündeki engellerin kaldırılmasıyla Afganistan’daki öğrenci sayısı 10 milyonu geçmiştir. Etkin bir yönetim sağlanamaması ve güvenlik sorunları nedeniyle halkın yaşam şartlarında yeterince iyileştirme yapılamadığı gibi halka hizmet götürülmesi konusunda ciddi sorunlarla karşılaşmıştır.⁵⁵⁸ Bu durumun doğal bir yansıması olarak hükümetin otoritesinin azalması ve ülkenin bazı bölgelerinde meşruiyet sorunlarının yaşanması olmuştur. Yönetimden çekilmek zorunda kalmasına rağmen meşruiyet iddialarından vazgeçmemiş olan Taliban’ın ortaya çıkan otorite boşluklarını doldurarak kendisine zemin kazanmaya ve meşruiyet iddialarını güçlendirmeye çalıştığına şahit olunmuştur. 2014 yılından sonra güvenlik sorunları daha ciddi bir hal almış ve ABD askerlerinin çekilmesinden sonra ne yapılacağı hususundaki belirsizlik Taliban’ın sahaya güçlü bir şekilde dönmesine sebep olmuştur.

Devletin inşa edilmesi sürecinde kamu yönetimi reformu (Public Administration Reform-PAR) kapsamında merkezi yönetimin kapasitesi artırılmış, kamu hizmeti reformu ile hem ulusal düzeyde hem de ulus-altı düzeyde hükümet yönetiminin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. 2008 yılında Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisi (Afghanistan National Development Strategy-ANDS) bağlamında yönetime 2005 yılında Geçici Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisi’nde kamu yönetimi reformu içerisine⁵⁵⁹ dâhil edilmeyen insan hakları ve hukukun üstünlüğü konuları, yeni ulusal kalkınma stratejisinin parçası haline gelmiştir. Bu ilkelere ek olarak demokratik süreçlerin ve kurumların güçlendirilmesi, kamu hizmetlerinin sunumu ve hükümetin hesap verebilirliğinin güçlendirilmesi de yeni ulusal

⁵⁵⁷ Nematullah Bizhan, “Building Legitimacy and State Capacity in protracted fragility: The Case of Afghanistan”, Commission on State Fragility, Growth and Development, April 2018, s.19.

⁵⁵⁸ Shaheen Yusufzade, Zhiqiang Xia, a.g.e. s.143.

⁵⁵⁹ Bu reform kapsamında memurların liyakat esas alınarak seçilmesi ve atanması, ulus-altı düzeyde yönetimin iyileştirilmesi ve kamu mali yönetiminin güçlendirilmesi gibi birçok düzenleme getirilmeye çalışılmıştır.

kalkınma stratejisinin (PAR) parçaları olmuştur.⁵⁶⁰ Yolsuzluk ile mücadele için kurulan “*Yolsuzluğa Karşı Yüksek Dereceli Komisyon* (The High Level Commission against Corruption)” tarafından ortaya konulan *Afganistan’da Yolsuzlukla Mücadele: Strateji ve Eylem* (Fighting Corruption in Afghanistan- Strategy and Action) ANDS’deki reform çalışmaları arasındadır.⁵⁶¹ Ancak Afganistan’ın yolsuzlukla mücadele konusunda oldukça başarısız bir performans sergilemesi, yalnızca yazılı yol haritalarının veya politika belgelerinin oluşturulmasının uygulamaya dönüşmediği takdirde fayda sağlamayacağını göstermektedir. ANDS’de hemen her alanda atılması gereken adımlara yer verilmiş olsa da uygulamaya döküldüğünde birçok alanda beklentilerin çok aşağısında kalınmaktadır.

Afganistan’da stratejik gelişme planları yapılması ve çeşitli vizyon belgelerinin düzenlenmesi inşa sürecinin planlı bir şekilde sürdürüldüğü izlenimi vermektedir. Ancak merkezi yönetim kurumlarının yeterince güçlü olamaması nedeniyle özellikle kırsal kesimlerde kabile reisleri ve nüfuz sahibi kişiler ile iş birliğine gidilmiştir. Bu durum kimi zaman nüfuz sahibi birçok kişinin yerel yöneticiler gibi davranmasını beraberinde getirmiştir. Afganistan yönetiminin yerel unsurlarla işbirliği yapılması konusunda uluslararası aktörlerden bir kısmı tarafından teşvik edildiğini söylemek mümkündür. Zira teorik olarak başarısız devletlerde⁵⁶² merkezi yönetimin yeterince güçlü olmamasından dolayı yerel yöneticilerle iş birliği yapmasının hem iç çatışmaların azalmasında hem yerel kapasitelerin arttırılmasında hem de toplumsal desteğin sağlanmasında faydalı olduğu düşünülmektedir⁵⁶³. Gerek güvenliğin sağlanmasında gerek yapılan yardımların dağıtılmasında ve gerekse kalkınma projelerinin gerçekleştirilmesinde silahlı güce ve kitle desteğine sahip bu unsurlardan yararlanma yoluna gidilmiştir. Batı literatüründe ‘Warlord-Savaş Lordu veya Savaş Ağası’ şeklinde tanımlanan bu unsurların birçoğu kabile

⁵⁶⁰ Afghanistan National Development Strategy 1387-1391 (2008-2013): A Strategy for Security, Governance, Economic Growth & Poverty Reduction, Islamic Republic of Afghanistan, s.44, https://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/afg_e/wtaccf18_cd_1.pdf, (Erişim Tarihi: 10/10/2021)

⁵⁶¹ Afghanistan National Development Strategy 1387-1391 (2008-2013): A Strategy for Security, Governance, Economic Growth & Poverty Reduction, Islamic Republic of Afghanistan, s.62.

⁵⁶² Başarısız Devletlerin tarihlerinde genellikle koloni geçmişlerine rastlanılmaktadır. Bu bakımdan Afganistan tam bir işgale uğramadığı ve kolonileştirilmediği için istisnai bir örnek gibi görünebilir ancak Britanya İmparatorluğu’nun Afganistan’a dışarıdan müdahalelerinin bu ülkenin başarısızlığında katkısı olduğu göz ardı edilmemelidir. Nitekim Britanya İmparatorluğu’nun Asya’daki kolonilerinde karşılaşılan sorunların kurumsal sorunlardan ziyade veya yöneticilerin yönetim yeteneklerinin yetersizliğinden çok coğrafi ve jeopolitik koşullardan kaynaklandığı görülmektedir. Bakınız: Cem Karadeli, “Failed State Concept and the Sub-Saharan African Experience”, *Cankaya University Journal Science and Engineering*, Vo.12, Issue 2 Aralık 2009, s.124. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/45470>, (Erişim Tarihi: 11.10.2021).

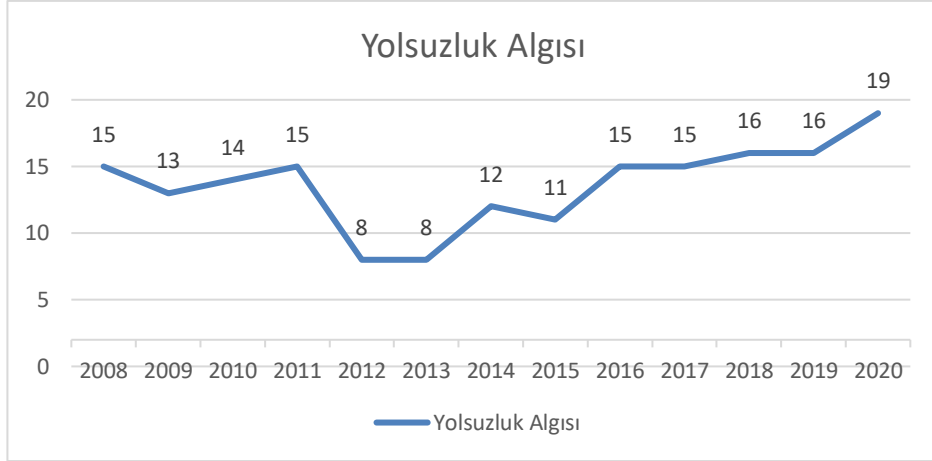
⁵⁶³ Oktay Bingöl, “Afganistan’da Devlet İnşası Sürecinde Savaş Ağaları ile İşbirliği”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2012, s. 81.

reislerinden ve Sovyet İşgaline karşı savaşıyan mücahit liderlerden oluşmaktadır. Bu kişilerin tamamının aynı nitelikte olduğunu iddia etmek güçtür. Zira bu kişilerden bir kısmı kontrol ettikleri bölgelerde sahip oldukları gücü kendi nüfuzlarını arttırmak, bazı kamu hizmetlerini ve güvenliği sağlayarak vatandaşın sadakatini ve bağlılığını kazanmak için kullanmaktadır. Böylece vatandaşların merkezi hükümet yerine kendilerine bağlılık hissetmesini temin etmeye çalışmaktadır. Kontrol altında tuttıkları bölgede ticaretin de büyük ölçüde bu kişilerin kontrolü altında bulunması, bu kişilerin kimi zaman merkezi yönetimin gücünden daha fazla ekonomik güce erişmelerini sağlamıştır.⁵⁶⁴ Öte taraftan bazı savaş lordu yöneticiler (Valiler) görev yaptıkları süre boyunca merkezi yönetimin işlerini kolaylaştırmışlardır. Örneğin bir Tacik komutan olan, Atta Muhammed Nur 2004 yılından itibaren Vali olarak görev yaptığı Belh şehrinde istikrarın sağlanması, yeniden inşa ve narkotikle mücadele konularında başarılı olmuştur. Sahip olduğu gücü devlete karşı değil, devletin yeniden inşasına katkı sağlamak amacıyla kullanmış hem halka hem merkezi yönetime hem de uluslararası topluma hizmet sunmaya çalışmıştır. Benzer şekilde Peştun kökenli komutanlardan Gul Agha Sherzai de Kabil'in doğusunda Pakistan sınırında yer alan ve Peştun kabilelerin göbeğindeki tehlike düzeyi yüksek kabul edilen Nargarhar şehrini yönetirken bölgedeki gücünü merkezi yönetime ve ISAF kuvvetlerine yardım etmek için kullanmıştır.⁵⁶⁵ Ancak yerel liderlerin çoğu zaman merkezi hükümet ile iş birliği yapmadıklarını ve şahsi çıkarlarını daha önde tutarak hareket ettiklerini de unutmamak gereklidir. Zira hükümetin çıkardığı yasaların beklenen sonucu doğurmadaki nedenlerden biri savaş lordlarının merkezden gelen talimatlara resmi görevliler kadar riayet etmemeleridir. Özellikle yolsuzlukla ilgili düzenlemelerin yapılmasına rağmen yolsuzluk konusunda mesafe kat edilememesi buna işaret etmektedir. Afganistan Ulusal Güvenlik Danışmanı Rangin Dadfar Spanta yolsuzluğun Afganistan yönetim sisteminde bir sorun olmaktan çok öteye geçerek sistemin kendisi haline dönüştüğünü ifade etmek durumunda kalmıştır.⁵⁶⁶

⁵⁶⁴ Oktay Bingöl, a.g.e. ss.82-83.

⁵⁶⁵ Dipali Mukhopadhyay, "Warlords as Bureaucrats: The Afghanistan Experience", *Carnegie Endowment for International Peace*, Carnegie Papers, Number 101, August 2009, ss.9-10.

⁵⁶⁶ What We Need To Learn: Lessons From Twenty Years Of Afghanistan Reconstruction", *Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction*, August 2021, s.31, <https://www.sigar.mil/pdf/lessonslearned/SIGAR-21-46-LL.pdf>, (Erişim Tarihi: 10/10/2021)

Şekil 4.2. Afganistan’da Yolsuzluk Algısı İndeksi 2008-2020

Kaynak: Transparency International, Corruption Perception Index

Grafik 2’de Afganistan’da yolsuzluk algısına ilişkin veriler sunulmuştur. Grafiğin sol tarafındaki değerler (max. 100, min. 0) ne kadar yüksek ise o ülkenin o kadar temiz olduğu, değerler ne kadar düşük ise o ülkede çok yüksek oranda yolsuzluk yapıldığı algısının bulunduğu anlamına gelmektedir. Grafik incelendiğinde Afganistan’da yolsuzluk algısında son yıllarda çok hafif bir iyileşme görülmektedir. Ancak bu değerler halihazırda çok düşük olduğu için Afganistan’ı listenin alt sıralarından kurtarmaya yetmemektedir.

Afganistan hükümetinin ve ABD’li kurumların reform çabalarının doğurduğu sonuçları ve politikaların etkinliğini izlemek ve denetlemek için gerekli mekanizmaları kurmakta başarılı olamamıştır. İzleme ve denetim mekanizmalarının yeterli olmaması nedeniyle nerede yanlış yapıldığının tespit edilmesi de zorlaşmıştır. Yeterli denetimin sağlanamaması yozlaşmanın artışı da beraberinde getirmiştir. Kaynak aktarımının hızlı bir şekilde yapılması ve mümkün olan en kısa sürede en fazla işin yapılmasına odaklanılması denetime gereken önemin verilmemesi çabaların arzulanan sonuçları doğurmamasının sebeplerinden biri olmuştur.⁵⁶⁷

4.1.3. Ekonomik Gelişme Bağlamında Devlet İnşası

Afganistan Dünya’nın en yoksul ülkelerinden biridir. Dünya Bankası verilerine göre 2019 yılında yaklaşık 19 milyar dolarlık bir GDP (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla)’ye sahip Afganistan’da kişi başına düşen gelir 2020 yılında 508.8 Amerikan dolarıdır ki bu miktar

⁵⁶⁷ What We Need To Learn: Lessons From Twenty Years Of Afghanistan Reconstruction”, *Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction*, August 2021, s.83.

onu en yoksul 10 ülkeden biri yapmaktadır. 2002 yılında kişi başına düşen gelir miktarının yalnızca 179 Amerikan dolar olması ülkede görece bir iyileşmenin yaşandığı izlenimi uyandırır da ülkedeki nüfusun yaklaşık %55'nin yoksulluk sınırının altında⁵⁶⁸ yaşadığı düşünüldüğünde ekonomik açıdan rakamsal iyileşmenin geniş halk kesimlerine fazla yansımadığını iddia etmemiz mümkündür.⁵⁶⁹

2016 yılı tahminlerine göre Gayrisafi Milli Hasılası'nın (Gross National Income-GNI) yaklaşık %23,3'ünü tarım, %21,1'ini sanayi ve %55,9'unu hizmet sektörü oluşturmaktadır.⁵⁷⁰ Afganistan'ın büyük ölçüde bir tarım toplumu olduğunu söylemek mümkündür. Afganistan toplam nüfusunun %80'i ve yoksul nüfusun %90'ı kırsal kesimde yaşamaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere tarım sektörünün toplam gelir içerisindeki payı yaklaşık %23 olmasına karşın, toplam istihdamın %40'ı tarım sektöründe çalışmaktadır.

Ekonomik büyümesi büyük ölçüde tarımsal üretim kaynaklı olduğu için Afganistan'da tarımsal üretimi çoğaltacak, verimi ve çeşitliliği arttıracak politikalar uygulanmaya çalışılmıştır.⁵⁷¹ Bu verilere afyon üretimi dahil edilmemiştir. Afyon üretiminin yaygın olduğu Afganistan'da 2002 yılından itibaren narkotikle mücadele etmek amacıyla ABD tarafından yaklaşık 9 milyar dolar harcanmasına karşın afyon üretimi durdurulamamıştır. Taliban'ın gelir kaynaklarından biri olan narkotik trafiğini durdurmak için girişilen operasyonlarda çok sayıda ABD askeri, Afgan güvenlik gücü, Afgan siviller ve uzmanlar öldürülmüş veya yaralanmıştır. Zira haşhaş ekimi yapılan yerlerin genellikle isyancıların kontrolü altındaki bölgeler olması operasyonları yüksek riskli hale getirmiştir.⁵⁷² Haşhaş üretimine alternatif olabilecek tarım ürünlerinin ekilmesi ve modern tarım yöntemlerinin kullanılması yoluyla üretimin artırılması için USAID aracılığıyla çiftçilere destek yardımlarında bulunulmasına rağmen haşhaş üretiminde istenilen düşüş sağlanamamıştır. Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (United Nations Office on Drugs and Crime-UNODC) tarafından hazırlanan rapora göre son yıllarda Afganistan'da kaçak haşhaş ekilen

⁵⁶⁸ CIA The World Factbook, Afghanistan, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/afghanistan/#economy>, (Erişim Tarihi: 10/10/2021)

⁵⁶⁹ The World Bank, GDP Per Capita (Current US \$)- Afghanistan, [https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2020&locations=AF&most recent value described=false&start=1990](https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2020&locations=AF&most%20recent%20value%20described=false&start=1990), (Erişim Tarihi: 10/10/2021)

⁵⁷⁰ CIA The World Factbook, Afghanistan, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/afghanistan/#economy>, (Erişim Tarihi: 10/10/2021).

⁵⁷¹ Nigel Poole, Chona Echavez, Dominic Rowland, "Are Agriculture and Nutrition Policies and Practice Coherent? Stakeholder evidence from Afghanistan", *Food Security*, Vol. 10, 2018, s.1579.

⁵⁷² What We Need To Learn: Lessons From Twenty Years Of Afghanistan Reconstruction", *Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction*, August 2021, s.63.

arazi miktarında yaklaşık %37'lik bir artış yaşanmıştır. Dünya'daki toplam haşhaş üretiminin %96'sını Afganistan, Myanmar ve Meksika birlikte üretmektedirler. Ancak tahminlere göre bu üretimin %85'ini Afganistan tek başına yapmaktadır.⁵⁷³

Afganistan açısından ciddi bir gelir kaynağı olarak görülen haşhaş, yalnızca dışarıya satılan bir ürün değildir. UNODC tarafından 2010 yılında yapılan araştırmalara göre Afganistan'da son 5 yılda özellikle 15-64 yaş aralığında afyon bağımlılığı hızlı bir şekilde artış göstererek 150.000'den 230.000'e yükselmiş, eroin bağımlılığı ise 50.000'den 120.000'e sıçramıştır. Uyuşturucu madde bağımlılığındaki yüksek artış kadar önemli bir başka konu ise madde bağımlısı gençlerin %50'sine bu maddelerin kendi ebeveynleri tarafından sağlanıyor oluşudur.⁵⁷⁴ Yüksek oranda genç nüfusa sahip Afganistan'da uyuşturucu tedavisine erişim imkanlarının da sınırlı olduğu düşünüldüğünde Afgan toplumunu yakın gelecekte ciddi bir madde bağımlılığı sorununun beklediği açıktır. Afganistan'da uyuşturucu bağımlılığı bu hızda artmaya devam ettiği takdirde Afgan toplumunu içten içe çürütme riskini doğuracaktır.

40 yılı aşkın süredir savaş ve iç karışıklıklarla boğuşan Afganistan'ın zaten zayıf olan ekonomisi iyice harap olmuş ve dış yardımlara iyice muhtaç hale gelmiştir. BM yardımlarından uzun zamandır istifade eden Afganistan adeta dış yardımlara bağımlı hale gelmiştir. 2002 yılından itibaren başta ABD olmak üzere çok sayıda ülkenin Afganistan'a yardımda 2015 yılı verilerine göre Afganistan dış yardımlara en bağımlı 10 ülke içerisinde yer almıştır.⁵⁷⁵

⁵⁷³ "Global Overview: Drug Demand Drug Supply", United Nations Office on Drugs and Crime, *World Drug Report 2021*, Vienna, June 2021, ss.51-52.

⁵⁷⁴ UNODC Reports Major and Growing Drug Abuse in Afghanistan, Press Release, 21 June 2010, Vienna, <https://www.unodc.org/unodc/en/press/releases/2010/June/unodc-reports-major-and-growing-drug-abuse-in-afghanistan.html>, (Erişim Tarihi: 06.09.2020).

⁵⁷⁵ Barnett R. Rubin, *Afghanistan: What Everyone Needs to Know*, Oxford University Press, New York, 2020, s.183

Country	ODA as percent GNI
Tuvalu	89.2
Liberia	62.4
Central African Republic	30.6
Marshall Islands	24.0
Somalia	23.0
Sierra Leone	22.6
Micronesia, Fed. Sts.	22.0
Afghanistan	21.3
South Sudan	21.1
Kiribati	19.1

Şekil 4.3. Deniz aşırı gelişim yardımlarının (ODA) gayrisafı yurtiçi gelire oranları (2015)

Kaynak: Barnett R. Rubin, *Afghanistan: What Everyone Needs to Know*, Oxford University Press, New York, 2020, s.183.

Tablo 4’te verilen oranlar 2015 yılına aittir. 2015 yılı öncesinde Afganistan’ın dış yardımlara bağımlılığı daha yüksektir. Yukarıdaki tabloda da gösterildiği üzere ODA yardımlarının GNI içerisindeki oranı 2004-2009 yılları arasında ortalama %45’in üzerinde iken, 2010 yılından itibaren düşüş trendine girerek %22 civarına ulaşmıştır. Aynı dönemde (2004-2015 arası) Afganistan’ın vergi gelirlerinde hafif de olsa bir artış yaşanmıştır⁵⁷⁶. Ancak Afganistan ekonomisinin halihazırda dışarıya oldukça bağımlı olan yapısında ciddi bir değişiklik olmamıştır.

Büyük ölçüde tarıma dayalı bir ekonomiye sahip Afganistan’da temel tarımsal ürünler (başta buğday olmak üzere, üzüm, karpuz, kavun, elma gibi meyveler ve patates, soğan gibi sebzeler), yün deri gibi bazı hayvansal ürünler, küçük ölçekli sanayi ürünleri, tekstil, tuğla, ayakkabı, sabun ve el dokuması halılar Afganistan’ın belli başlı üretim ve ihracat kalemleridir.⁵⁷⁷ CIA Factbook verilerine göre 2020 yılı beklentilerine göre ihracat geliri açısından yaklaşık 1,48 milyar dolarlık miktar ile 165. sırada yer almaktadır.⁵⁷⁸

⁵⁷⁶Nematullah Bizhan, a.g.e. s.16.

⁵⁷⁷ Nigel Poole, Chona Echavez, Dominic Rowland, a.g.e. s.1579, CIA The World Factbook, Afghanistan, aynı yer.

⁵⁷⁸ Bakınız: CIA Factbook, Afghanistan, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/exports/country-comparison/>, (Erişim Tarihi:10/10/2021)

Afganistan'ın dışa bağımlılığının bir yansıması olarak ciddi bir dış ticaret açığı verdiği görülmektedir.

Afganistan'ın en çok ihracat yaptığı ülkeler, Dünya Entegre Ticaret Çözümü (World Integrated Trade Solution-WITS) 2019 yılı verilerine göre sırasıyla; Hindistan (%47,12) Pakistan (%34,31), Çin (3,56), Türkiye (%2,89) ve Birleşik Arap Emirlikleri (%2,87)'dir. Afganistan'ın en çok ithalat yaptığı 5 ülke yine WITS verilerine göre sırasıyla, İran İslam Cumhuriyeti (%14,56), Çin (%13,92), Pakistan (%12,87), ABD (%9,15) ve Türkmenistan (%8,06)'dır.⁵⁷⁹

İşsizlik oranlarının resmi verilere göre %11-12⁵⁸⁰ arasında seyrettiği Afganistan'da gerçekte işsizlik oranlarının çok daha yüksek olduğu düşünülmektedir. Özellikle genç Afgan nüfusunun işsizlik konusunda ciddi endişeler taşıdığı görülmüştür. The Asia Foundation tarafından 2019 yılında yapılan araştırmaya göre 15-24 yaş aralığındaki genç Afgan nüfus'un gençlerin karşılaştığı en ciddi sorun olarak iş imkanlarının eksikliğini gördüğü ortaya konulmuştur.⁵⁸¹ Diğer sorunlardan açık ara önde olan iş imkanlarının azlığı meselesi göç etmek durumunda kalan çoğu insan için de en önemli sorunu teşkil etmektedir.

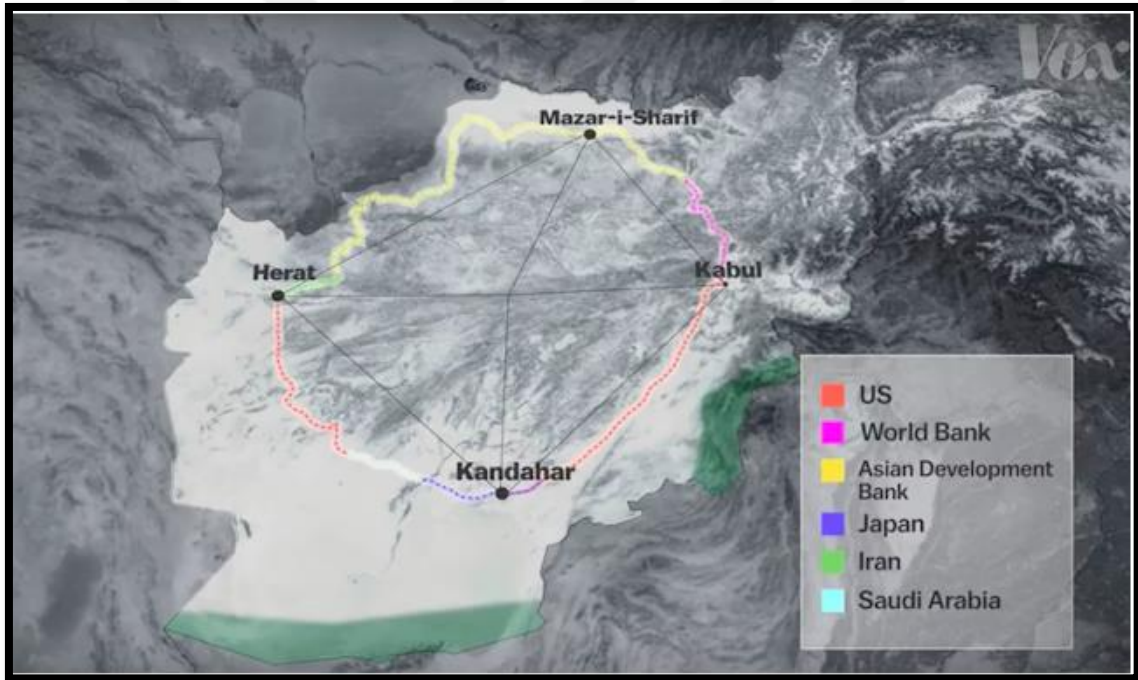
Ekonomik açıdan oldukça zayıf durumda olan Afganistan bir taraftan altyapı yatırımları sayesinde kırılğan ekonomik yapısını düzeltmeye çalışırken diğer taraftan komşularıyla daha yakın ilişkiler kurarak bölgedeki ağırlığını arttırmayı amaçlamıştır. Özellikle Orta Asya ile Güney Asya arasında geçiş güzergahı üzerinde bulunması Afganistan'ın jeopolitik önemini arttırmaktadır. Afganistan'ın önemli bir ticaret kavşağı olma gayretinin de etkisiyle daha önce fazla ilişki içerisinde bulunamadığı Orta Asya'daki ülkelerle iyi komşuluk ve iş birliği temelinde ilişkiler kurmaya çalıştığı görülmüştür. Orta Asya Bölgesel Ekonomik İş birliği Programı (CAREC) kapsamında Afganistan'da gerçekleştirilen ulaşım ağı ve enerji nakil hatları projeleri Afganistan'ın hedeflediği ticaret yollarının önemli kavşak noktalarından biri olma amacına katkı sağlamıştır. Ayrıca ülke içerisindeki büyük kentleri birbirine bağlamayı

⁵⁷⁹ World Integrated Trade Solution, Afghanistan Trade Balance, Exports and Imports by Country 2019, <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/AFG/Year/2019/TradeFlow/EXPIMP/Partner/by-country>, (Erişim Tarihi:10/10/2021)

⁵⁸⁰ Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization) verilerini kullanan Dünya Bankası'na göre Afganistan'da işsizlik oranları %11-%12 bandında değişim göstermiştir. Bakınız: The World Bank, Unemployment, total (% of total labour force) (modeled ILO estimate)-Afghanistan, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=AF>, (Erişim Tarihi: 10/10/2021)

⁵⁸¹ Afghanistan in 2019: A Survey of the Afghan People, (editors) Tabasum Akseer, John Rieger, *The Asia Foundation*, San Fransisco, 2019, s.51.

ve iç ticari faaliyetleri canlandırmayı amaçlayan otoyol projeleri de gerçekleştirilmiştir. ABD'nin desteğiyle 2003-2017 yılları arasında Afganistan'da 2000 km'den fazla otoyol inşa edilmiştir.⁵⁸² Ayrıca yapımına 1960'lı yıllarda Sovyetler tarafından başlanılan ancak savaş ve iç çatışma dönemlerinde oldukça büyük tahribata uğrayan, şeklinden dolayı Ring Road (Halka Yol) olarak adlandırılan otoyol projesi tamamlanmaya çalışılmıştır (Bakınız Harita 4.3). Afganistan'ın önemli ticari geçiş noktalarından biri olması ve hizmetlerin daha rahat ülke sathına dağıtılabilmesi amacıyla inşa edilmesi planlanan bu otoyol, Taliban tarafından patlayıcılarla tahrip edilmiştir. Bu otoyolun kendisine karşı yürütülen askeri operasyonların ülkede daha rahat icra edebilmesi için yapıldığı düşünen Taliban, yolun yapım çalışmalarına engel olmaya çalıştığı gibi yapımı bitmiş bölümlerin de kullanılamaz hale getirilmesine gayret etmiştir.⁵⁸³

Harita 4.3: Ring Road (Halka Yol) Yapım Çalışmalarında Destekleyiciler

Kaynak: Annet David, Seeing It Through: The Afghan Ring Road, *medium.com*, 25 May 2018, <https://medium.com/@annetdavid/seeing-it-through-the-afghani-ring-road-af1b61f02800>

Halka Yol'un tamamlanması ve verimli bir şekilde işletilebilmesi halinde Afganistan'ın ticari geçiş noktası olarak önemi artmakla birlikte, kamu hizmetlerinin ülke çapına yayılması

⁵⁸² United States Agency for International Development, Afghanistan-Infrastructure, *USAID*, <https://www.usaid.gov/afghanistan/infrastructure>, (Erişim Tarihi: 10.10.2020)

⁵⁸³ Annet David, Seeing It Through: The Afghan Ring Road, *medium.com*, 25 May 2018, <https://medium.com/@annetdavid/seeing-it-through-the-afghani-ring-road-af1b61f02800>, (Erişim Tarihi: 10.10.2019)

ve devletin nüfuzunun artışı söz konusu olacaktı. Yolun yapımı ve sürekli onarımı nedeniyle harcanan yüz milyonlarca dolarlık kaynağın yanısıra yolun güvenliğini sağlamak amacıyla görevlendirilen çok sayıda askere rağmen Halka Yol tamamlanamamıştır.

Ticaret yolları ve enerji nakil hatları açısından “Asya’nın Kalbi” olmayı amaçlayan ve bu sayede ülkesinin refahını arttırmayı umut eden Afganistan yönetimi, Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan (Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India, TAPI) boru hattı projesine katılarak bu doğrultuda bir adım atmak istemiştir. Ancak TAPI projesinin geçiş güzergahı üzerinde gerekli güvenlik önlemlerinin alınması hususunda bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Proje henüz bitirilebilmiş değildir ancak Türkmenistan’ın sahip olduğu doğalgazı Afganistan ve Pakistan üzerinden Hindistan’a ulaştırma isteği devam etmiştir.⁵⁸⁴

Bir taraftan yapılan yatırımlarla kendi kaynaklarını bulup çıkarmaya çalışan Afganistan öte taraftan artan enerji ihtiyacını karşılayabilmek için Orta Asya Güney Asya Elektrik Nakli ve Ticareti Projesi (Central Asia South Asia Electricity Transmission and Trade Project-CASA1000) gibi projelere dahil olmuştur. Kırgızistan ve Tacikistan’ın sahip olduğu hidroelektrik üretiminin bir kısmının Afganistan ve Pakistan’a satışını öngören bu projede, Afganistan ve Pakistan enerji ihtiyaçlarının bir kısmını karşılarken Tacikistan ve Kırgızistan ise yaz aylarında ürettikleri fakat depolayamadıkları bu enerjiyi pazarlayarak kazanç sağlayacaklardır.⁵⁸⁵ Artan altyapı hizmetlerinin ve kamu hizmetlerinin doğurduğu enerji ihtiyacını karşılayabilmek için doğalgaz arama ve çıkarma faaliyetlerine başlayan ve Hidroelektrik Santrali (Salma Hidro Elektrik Barajı)⁵⁸⁶ inşa eden Afganistan’ın enerji açığının kapandığını söyleyebilmek pek mümkün değildir. Enerji konusunda dışa bağımlılığını azaltmak isteyen Afganistan’ın önünde kat edilmesi gereken çok uzun bir mesafe bulunmaktadır.

⁵⁸⁴ Taliban’ın yönetimde kontrolü ele aldığı 2021 Ağustos ayından sonra Türkmenistan tarafından gönderilen bir heyet aracılığıyla Türkmenistan yönetiminin TAPI projesinin kaldığı yerden devam ettirilmesi konusunda istekli olduğu ifade edilmiştir. Bakınız: “Afghanistan-Turkmenistan Joint Projects Discussed”, *Tolo News*, 20 November 2021, <https://tolonews.com/index.php/afghanistan/tapi-pipeline-project-175543>, (Erişim Tarihi: 20.11.2021).

⁵⁸⁵ CASA1000 Participating Countries, <http://www.casa-1000.org/>, <http://www.casa-1000.org/participating-countries/>, (Erişim Tarihi: 12.10.2021)

⁵⁸⁶ Herat şehrinde inşa edilen Salma Barajı’nın inşasına 1988 yılında başlanılmış olmasına karşın ülkenin o dönem içerisinde bulunduğu kaotik ortam nedeniyle bitirilememiştir. 2016 yılında büyük ölçüde Hindistan tarafından finansmanı sağlanarak tamamlanan barajın adı iki ülke arasındaki yakın ilişkilere ve Hindistan’ın büyük desteğine atfen “Afgan-Hint Dostluk Barajı” olarak değiştirilmiştir. Bakınız: “Salma Dam Renamed Afghan-India Friendship Dam”, *Tolo News*, 26 May 2016, <https://tolonews.com/salma-dam-project/21105-salma-dam-renamed-afghan-india-friendship-dam>, (Erişim Tarihi: 12.10.2021)

Afganistan'ın ticari faaliyetlerin gerçekleştiği bir kavşak olmak kadar, üretimini arttırmak ve sahip olduğu zenginlikleri dışarıya satmak gibi bir amacı da bulunmaktadır. Henüz gelişmiş bir imalat sanayisine sahip olmayan Afganistan, daha çok hazır ürün veya az işlenmiş ürün satmaktadır. Deniz bağlantısı olmadığı için ürettiği ürünleri genellikle Pakistan ve İran üzerinden diğer ülkelere ulaştıran Afganistan, bu güzergahlara ek olarak yeni dış ticaret güzergahları oluşturarak ihracat seçeneklerini arttırmayı amaçlamıştır. Söz konusu yeni dış ticaret güzergahları olarak son dönemlerde Lapis Lazuli (Lacivert Taşı-Mavi Taş) Güzergahı ve Çin'in Yol-Kuşak Projesi ön plana çıkmıştır. Lapis Lazuli Güzergahında Afganistan-Türkmenistan-Azerbaycan-Gürcistan ve Türkiye yer almıştır. Böylece Afganistan'ın bu güzergâh üzerinden Türkiye'ye ve Avrupa'ya ürün satışı gerçekleştirebilmesinin önü açılmıştır.⁵⁸⁷

Ulaşım altyapısını geliştirmeye ve ticareti kolaylaştırmaya yönelik *Beş Ulus Demiryolu* (The Five Nations Railway, Çin-Kırgızistan-Tacikistan-Afganistan-İran arasında inşa edilmesi planlanan), *Chahabar Koridoru* (Afganistan-İran-Hindistan arasında), *Çin-Afgan Yük Rotası* gibi ticaret güzergahları aracılığıyla Afganistan'ın bölge ülkeleri açısından güvenlik sorunlarına yol açan bir ülke olmaktan çıkarak önemli bir ticari partner haline gelmesi amaçlanmıştır.⁵⁸⁸ Adı geçen projelerin yanı sıra başka projeler de bulunmaktadır (Bakınız Ek 5.) ancak çalışmamızda bu projelere detaylı şekilde yer verilemeyecektir. Zira çalışmamız açısından söz konusu projelerin maddi varlıklarından ziyade sembolize ettikleri bölgesel iş birliğine ve entegrasyona yönelik iradenin varlığı daha önemlidir. Çünkü Afganistan'ın içine kapanmaktan ziyade dışarıya açılma gayreti göstermesi yönetimdeki iradenin yansımasıdır. Projelerin arasında internet altyapısının da geliştirilmesi, bilgi paylaşımının hızlanması ve iletişim olanaklarının arttırılmasına yönelik "Dijital İpek Yolu" adında bir proje de yer almaktadır. Bu tür projelerin zamanın gerekliliklerini yakalamak adına sembolik anlamı olduğu düşünülmektedir.

⁵⁸⁷ Tarihi İpek Yolu'nu yeniden canlandırmak için gerçekleştirilen bu tür projeler Afganistan'ın bölgesel ekonomik entegrasyonuna da katkı sağlamaktadır. Lapis Lazuli Projesi, Afganistan üzerine Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı toplantılarında kararlaştırılan projelerden biridir. Bakınız: "Lapis Lazuli Transit, Trade & Transport Route (Lapis Lazuli Corridor)", *Regional Economic Cooperation Conference on Afghanistan-RECCA*, https://recca.af/?page_id=2080, (Erişim Tarihi: 12.11.2020)

⁵⁸⁸ Afghanistan-Centered Regional Cooperation: From Planning to Implementation, *Ministry of Foreign Affairs-Islamic Republic of Afghanistan*, Kabil, November 2018, ss.4-9. <http://recca.af/wp-content/uploads/2018/11/RECCA-2018-Summary-SP.pdf>, (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

4.1.4. Barış İnşası ve İstikrarın Sağlanması Bağlamında Devlet İnşası

40 yılı aşkın bir süredir savaş ve iç çatışma ortamında bulunan Afganistan'da istikrarlı bir yönetimin tesis edilmesi ve iç barışın sağlanması hayati derecede önem taşımaktadır. Gerçekleştirilmeye çalışılan reformların başarıya ulaşabilmesi açısından da son derece önemli olan güvenlik ve istikrar meselesi 2002 sonrasındaki süreçte öncelikli alanlardan biri olarak belirlenmiştir. ABD'de ulus inşası konusunda yaygın olan kanaate göre, çatışmadan çıkmış bir toplumun kendi içerisinde istikrarı sağlayan ve komşularıyla barış içinde yaşayan bir topluma dönüştürülmesi için ortaya konulan siyasi ve ekonomik reformların silahlı güçlerin de katkısı ile desteklenmesi gerekmektedir. Silahlı kuvvet kullanımı reform sürecini destekleyen bir unsur olarak görülmektedir.⁵⁸⁹ Terörle mücadele gerekçesiyle Afganistan'a askeri müdahalede bulunan ABD, bu söylemin yerine ulus-inşası söylemini kullanmışsa da bir süre sonra bu söylemden de vazgeçerek, yapılan askeri müdahalenin Afganistan'da istikrarlı bir hükümetin desteklenmesinin zorunluluğunu savunmuştur.⁵⁹⁰

Aradan geçen 20 yılın sonunda Afganistan ve Pakistan'da toplam 2.324 ABD askeri, 1.144 müttefik askeri ve Afganistan ordusundan ve polis gücünden 78.526 (bunun 9.431'i Pakistan'da olmak üzere) hayatını kaybetmiştir. Afganistan'da Amerikan makamları başta Savunma Departmanı (Department of Defence-DOD) tarafından olmak üzere Ekim 2001-Ağustos 2021 arasında yapılan tüm harcamaların toplam maliyeti yaklaşık 2.3 Trilyon dolar gibi devasa bir miktar olarak hesaplanmıştır.⁵⁹¹ Yaklaşık 70 bin toplam sivil can kaybı olduğu raporlara yansımışsa da gerçek sayının daha fazla olduğuna dair iddialar bulunmaktadır. Farklı sayısal verilerin ortaya çıkmasında kullanılan tanımların da etkisi bulunmaktadır.

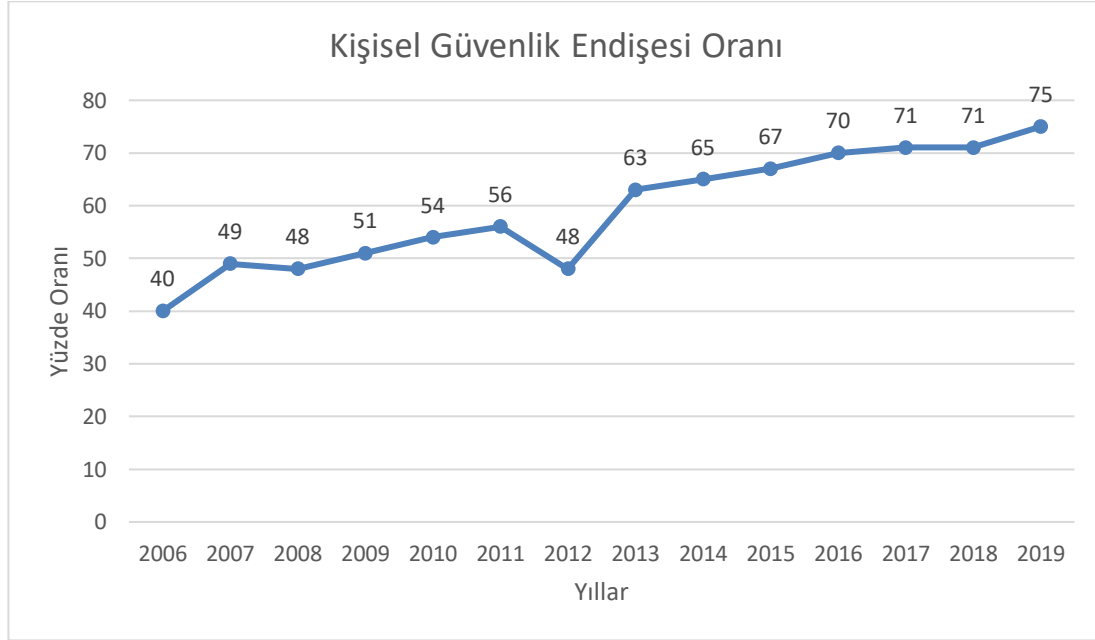
Yeniden inşa edilen Afganistan'da en çok efor sarfedilen ve en çok kaynağın aktarıldığı alanlardan biri olan güvenlik hususunda hedeflere ulaşamamış olması diğer tüm alanlar üzerinde de negatif etki doğurmuştur. Asia Foundation tarafından yapılan araştırma sonuçlarının verildiği ve Afgan halkının kişisel güvenliğine ilişkin korkularını yansıtan

⁵⁸⁹ James Dobbins, Seth G. Jones, Keith Crane, Beth Cole DeGrasse, *The Beginner's Guide to Nation-Building*, RAND Corporation, Santa Monica, 2007, s.xvii

⁵⁹⁰ Nematullah Bizhan, a.g.e. s.22.

⁵⁹¹ Watson Institute for International and Public Affairs, U.S. Costs to Date for the War in Afghanistan, <https://watson.brown.edu/costsofwar/figures/2021/human-and-budgetary-costs-date-us-war-afghanistan-2001-2022>, (Erişim Tarihi: 10.10.2021)

Grafik 3'e bakıldığında vatandaşların kişisel güvenliklerinden duydukları endişelerin giderek artma eğiliminde olduğu görülmektedir.

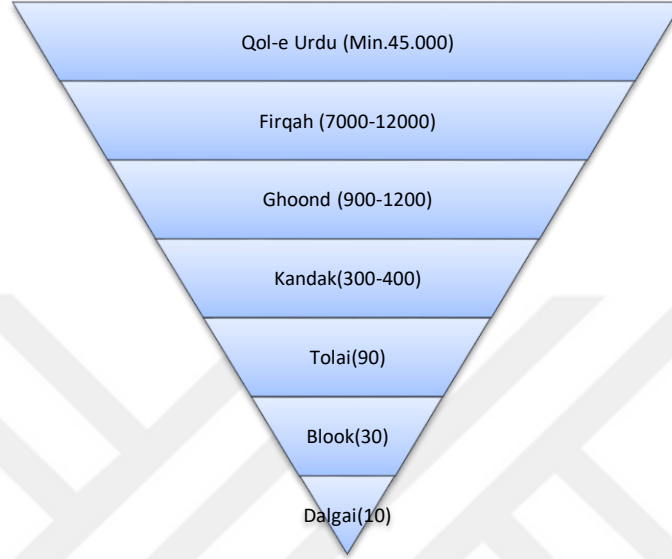
Şekil 4.4. Afganistan vatandaşlarının kişisel güvenlik endişesi oranları (2006-2019)

Kaynak: Afghanistan in 2019: A Survey of the Afghan People, Asia Foundation, s.60

Afganlara günlük hayatlarında hangi sıklıkta kendilerinin veya ailelerinin güvenliğinden endişe ettikleri sorulmuştur. Grafik 3'te verilen oranların hesaplanmasında 'her zaman', 'sıklıkla' ve 'bazen' cevaplarını veren Afgan vatandaşlarının sayısı üzerinden hesaplanmıştır. Grafikteki yüksek oranlar Afganistan'da günlük hayatlarını devam ettirmeye çalışan insanların yaygın bir şekilde güvenlik endişesi duyduklarını veya diğer bir ifadeyle Afganistan'da kendisinin veya ailesinin güvenliği konusunda endişe duymayan insanların azınlıkta olduğunu göstermektedir. Bu durum 2002 sonrasında güvenliğin tesisi amacıyla reforme edilen iç güvenlik kurumlarının ve Afganistan silahlı kuvvetlerinin yeterince etkin olamadıkları şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca aynı araştırmada elde edilen veriler kişisel hayatlarında güvenlik korkusu yaşayan vatandaşların yerel yönetimlere duydukları güvenin azaldığını göstermektedir.⁵⁹² Kısacası hissedilen güvenlik kaygıları ile yerel yönetimlere duyulan güven arasında negatif korelasyon bulunmaktadır.

⁵⁹² Afghanistan in 2019: A Survey of the Afghan People, (editors) Tabasum Akseer, John Rieger, *The Asia Foundation*, San Fransisco, 2019, s.139.

Afganistan'da Bonn Konferansı sonrasında askeri güçlerin yeniden yapılanması ihtiyacı doğmuştur. Savunma Bakanı Muhammed Kasım Fehim Afganistan'daki askeri güçleri müjahitler dönemi öncesindeki askeri hiyerarşiye benzer şekilde yeniden organize etmiştir⁵⁹³ (Bakınız Şekil 2).

Şekil 4.5.Afganistan'da Askeri Hiyerarşi

Kaynak: Disarmament and Reintegration in Afghanistan, International Crisis Group, Asia Report no:65, Kabul/Brussels, 30 September 2003, s.3'ten üretilmiştir.

Şekil 2'deki ordu birimlerinin oluşturulması sırasında tutarlı bir şekilde uygulanan kriterlerin bulunmaması nedeniyle birliklerin kapasiteleri ile isimlendirilmeleri arasında farklar oluşmuştur. Afganistan Askeri Güçleri'nin (Afganistan Military Forces) oluşturulmasında kimi zaman yerel gerçekliklerin tanınması ön plana çıkmışken, kimi zaman ise yerel komutanların gücünün baltalanması amaçlanmıştır. Örneğin, Kuzey askeri bölgesinde önceden yalnızca tek kolordu bulunurken, Mezar ve Şibigan şehirlerinde sırasıyla 7. ve 8. Kolordular kurulmuştur. Gerçekte iki kolordu oluşturacak silahlı askere sahip olunmamasına karşın, Cünbüş-ü Milli lideri Abdürreşit Dostum ile Cemiyet-i İslami komutanı Atta Muhammed Nur arasındaki rekabet bu iki silahlı gücün tek bir kolordu çatısı altında birleşmelerini engellemiştir.⁵⁹⁴ Eski mücahit komutanların ve nüfuz sahibi yerel güçlerin etrafında oluşturulan askeri birimlerin komuta yapılarının çoğu zaman gerçekçi olmadığı görülmüştür. Emir komuta zincirinin düzgün işlemediği bu birimlerde kimi zaman askeri

⁵⁹³ Disarmament and Reintegration in Afghanistan, International Crisis Group, Asia Report no:65, Kabul/Brussels, 30 September 2003, ss.2-3.

⁵⁹⁴ Disarmament and Reintegration in Afghanistan, International Crisis Group, Asia Report no:65, Kabul/Brussels, 30 September 2003, s.3.

birim içerisindeki komutanların etnik veya hizipsel saiklerle hareket ettikleri hatta diğer tümenlere veya kolordulara komutanlık eden komutanlarla birlikte hareket ettiklerine şahit olunmuştur. Düşük rütbeli komutanların ve askerlerin sadakatleri oldukça bireysel bir nitelik taşımaktadır. Bu durum bu birimleri yozlaşmaya son derece yatkın hale getirmektedir. Askerlere ödenen maaşların hem az olması hem de düzenli bir şekilde ödenememesi birçok askerin, başka işlerde çalışmasına sebep olmuştur.⁵⁹⁵

Afganistan ordusuna eğitim vermeye başlayan ABD, 18 ay gibi bir sürede eğittiği ve donattığı yaklaşık 18.000 Afgan askeri için 50 milyon dolar harcamıştır. Askeri birimlerin kapasitesinin ve etnik bileşiminin ne olacağı ne kadar maaş ödeneceği ve bu maaşların nereden karşılanacağı gibi anlaşmazlık konularının yanı sıra kursiyerlerin kalacakları barınakların olmaması gibi birçok altyapı sorunu da yapılan planlamaların gözden geçirilmesini beraberinde getirmiştir. Taraflar ordunun oluşturulma sürecinin başlangıçta öngörülen süreden çok daha uzun zaman alacağını fark etmişlerdir.⁵⁹⁶ Afganistan Ulusal Savunma ve Güvenlik Kuvvetleri'nin (ANDSF) geliştirilmesi ve güvenliğinin Afganistan hükümetine teslim edilmesi amacıyla çok sayıda asker eğitilmiş, yetiştirilmiş, donatılmış, iç ve dış tehditlere karşı güvenliği sağlamak amacıyla konuşlandırılmıştır. ANDSF'nin ülke güvenliğini sağlayabilecek kapasiteye ulaşabilmesi için Afganistan'ın yeniden inşası için ayrılan fonların %60'ı eğitim, donatım, maaş gibi ordu giderlerine ayrılmıştır.⁵⁹⁷

ANDSF kapsamında Afganistan Ulusal Ordusu (Afghanistan National Army-ANA) ve Afganistan Ulusal Polisi (Afghanistan National Police-ANP) kurulması için çalışmalar yapılmıştır. ANA ve ANP oluşturulurken yerel liderlerden ve eski mücahit komutanlardan insan kaynağı desteği sağlanmıştır. Ordu ve Polis teşkilatının insan kaynağının bir kısmının eski mücahit komutanlardan ve nüfuz sahibi yerel unsurlardan temin edilmesi bir tür etnik kadrolaşma yapıldığı gerekçesiyle özellikle Peştun siyasetçiler tarafından eleştirilmiştir. Ayrıca ordu ve polis teşkilatı bünyesine katılan bu kişilerin yerel komutanlara sadık olması bu kurumların etkinliklerinin azalmasına sebep olmuştur.⁵⁹⁸ Bu arada 2003 yılında

⁵⁹⁵ Disarmament and Reintegration in Afghanistan, International Crisis Group, Asia Report no:65, Kabul/Brussels, 30 September 2003, ss.3-4.

⁵⁹⁶ Chris Johnson, William Maley, Alexander Thier, Ali Wardak, "Afghanistan's Political and Constitutional Development", Overseas Development Institute, London, January 2003, s.8.

⁵⁹⁷ "Reconstructing the Afghan National Defence and Security Forces: Lessons from the U.S. Experience in Afghanistan", SIGAR, Virginia, September 2017, s.1. <https://www.sigar.mil/pdf/lessonslearned/sigar-17-62-11.pdf>. (Erişim Tarihi: 08.10.2021)

⁵⁹⁸ "Disarmament and Reintegration in Afghanistan", International Crisis Group, Asia Report no:65, Kabul/Brussels, 30 September 2003, s.5.

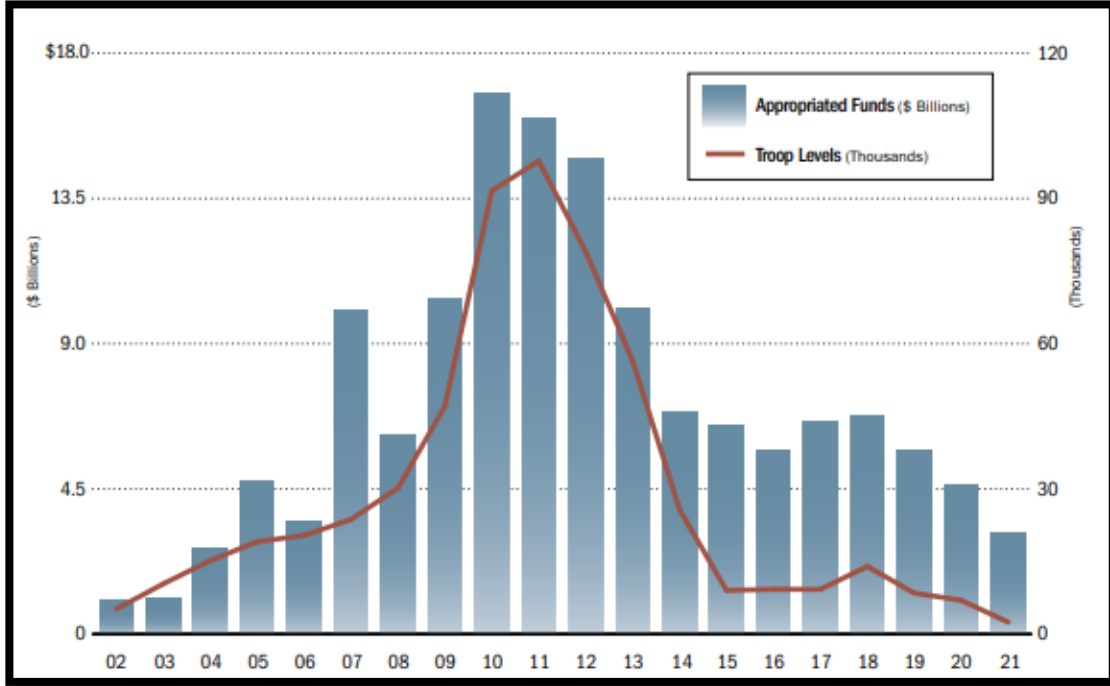
duyurulan Afganistan Yeniden Başlangıçlar Programı (Afghanistan New Beginnings Program-ANBP) ve BM tarafından fonlanan DDR (Disarmament Demobilization, Reintegration) programı kapsamında reformların yapılması planlanmıştır. ANBP'nin en büyük bağışçısı Japonya, kaynağın aktarımı için reformların başlamasını şart koşmuştur. ABD ise öncelikle Savunma Bakanlığı'nın yeniden inşa edilerek Genelkurmay Başkanı ile Savunma Bakan Yardımcısı arasındaki görev ve yetki paylaşımının netleştirilmesi konusunda ısrarcı olmuştur. ANBP reformuna ilişkin açıklanan değişim taslağı beklentilerin altında kalmıştır. DDR kapsamında öncelikle bazı pilot şehirlerde silahlardan arındırma, terhis etme ve topluma kazandırma faaliyetlerine başlanılmıştır. Ancak silahsızlanma sürecine dahil edilen kişilerin gerçekten silah bırakması gereken savaşılar mı olduğu yoksa sıradan vatandaşlar mı olduğu konusu oldukça tartışmalıdır. Ayrıca silah bırakan kişilerden bir kısmının ANA'ya dahil edilmesi DDR ile amaçlanan toplumsal dönüşüme pek de uygun düşmemektedir.

Polislerin eğitimi ve Polis reformu ile ilgili Almanya'nın tecrübelerinden ve yardımlarından faydalanmak istenirken, Narkotikle mücadele konusunda İngiltere'nin, Adli reform konusunda İtalya'nın ve DDR konusunda Japonya'nın yardımlarına müracaat edilmiştir⁵⁹⁹. 2015 yılından sonra ANA ve ANP'nin eğitimleri ABD ve NATO güçleri tarafından ANDSF kapsamında verilmeye başlanmıştır. Ancak verilen eğitimlere ve harcanan kaynaklara rağmen Afganistan'da merkezi hükümetin reformlarını destekleyebilecek kapasitede güce sahip ANA veya ANP inşa edilememiştir.

Afganistan'da terörle mücadele ve istikrarın sağlanması konularında Afgan hükümetine yardımcı olmak amacıyla görevlendirilen ABD askeri birliklerinin sayısı 2009 yılına kadar oldukça hızlı bir şekilde artmaya devam etmiştir. 2010 yılında önce artış hızı yavaşlayan birliklerin ABD Başkanı Obama'nın Af-Pak stratejisi doğrultusunda 2011 yılından itibaren kademeli olarak azaltılması yoluna gidilmiştir. Afganistan'ın güvenliğinin tesisi hususunda kendi kendine yetebilen bir aşamaya gelmesi ve kendi güvenlik kuvvetlerine dayanarak Taliban ile mücadele edebilme kapasitesine erişmesi amaçlanmıştır. 2021 yılına gelindiğinde bu amacın gerçekleştirilemediği ortadadır. Nitekim Afganistan ordusunun ve Afganistan polisinin sayısının artmasına karşın 2002 yılından itibaren düzenlenen saldırı sayısındaki artış trendi devam ederek çok ciddi sayılara ulaşmıştır. 2002 yılında düşman

⁵⁹⁹ "Reconstructing the Afghan National Defence and Security Forces: Lessons from the U.S. Experience in Afghanistan", SIGAR, Virginia, September 2017, s.x

tarafından başlatılan saldırı sayısı yalnızca 372 iken, devam eden yıllarda katlanarak artmaya devam etmiş ve 2010 yılında 31.879 saldırı sayısına ulaşmıştır. 2010 yılı sonrasında her yıl ortalama 28 bin saldırı gerçekleşmiş ve 2020 yılında 40.535 saldırıların sayısında zirveye ulaşmıştır.⁶⁰⁰

Şekil 4.6. Afganistan'daki ABD askeri varlığının ve askeri harcamalarının yıllara dağılımı

Kaynak: What We Need to Learn: Lessons From Twenty Years of Afghanistan Reconstruction, SIGAR, s.17

Afganistan ordusunun ulusal bir karakter kazanması amacıyla subayların belirli etnik kotalar gözetilerek orduya alınmalarının bazı sorunlara yol açtığı görülmüştür. Etnik gruba göre Afganistan ordusundaki subaylar %40-45 oranında Peştun, %30-35 oranında Tacik, %10-12 oranında Hazara, %8-10 oranında Özbek ve diğer gruplara ayrılmıştır. Orduya kabul edilirken kendi yaşadıkları bölgelerdeki valiliklere başvuru yapan askerler eğitim aldıktan sonra ülkenin farklı bölgelerinde görevlendirilmiştir. Ordunun çoğunluğu Taliban tarafından ciddi zulme maruz bırakılan kuzey bölgelerde yazaşayn azınlıklardan oluşmaktadır. Taliban'ın etnik köken olarak neredeyse tamamının Peştun kökenli olması ve ülkenin güney ve doğu kesimlerinde yaşayan halkların çoğunlukla Peştun kökenli olmaları kuzeyde yaşayan haklar ile güneyde yaşayan halklar arasında bir mesafenin oluşmasına sebep olmuştur.⁶⁰¹ Etnik gruplar arasında güven duygusunun tam olarak tesis edilememesi ve

⁶⁰⁰“What We Need to Learn: Lessons From Twenty Years of Afghanistan Reconstruction”, SIGAR, s.13

⁶⁰¹ Heidi Vogt, “Afghan Army Struggles with Ethnic Divisions”, *NBC News*, 27 July 2010, <https://www.nbcnews.com/id/wbna38432732>, (Erişim Tarihi: 07.09.2020).

özellikle Peştunların Taliban ile mücadelede kimi zaman isteksiz davranması ordunun mücadele etkinliğini azaltmaktadır. Peştunların orduya katılma konusunda pek de istekli olmamaları ve silah bırakmaya meyilli olmaları da diğer bir sorunlu alanı oluşturmaktadır.⁶⁰²

Afganistan güvenlik güçleriyle ilgili vahim sorunlardan biri de Taliban'dan sonra en çok sivil kaybına sebep olan unsurun Afgan Ulusal Güvenlik Güçleri olmasıdır. Devlet güçleri tarafından çok sayıda sivil zayıatın verilmesine sebep olunması merkezi yönetimin meşruiyetine zarar vermektedir.⁶⁰³

Afganistan'da istikrarın sağlanmasına yönelik askeri operasyon yürüten NATO'nun liderlik ettiği Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (International Security Assistance Force-ISAF) Afganistan hükümetinin Taliban ile giriştiği mücadelede çok sayıda sivilin hayatını kaybetmesi operasyonların yürütülme amacının tam tersi etkilere yol açmaktadır. Taliban'ın kimi zaman yerel halkı canlı kalkan olarak kullanması sivil zayıatın artmasına neden olmaktadır. Ancak, yalnızca çatışma alanında ortaya çıkan tali hasar⁶⁰⁴ (collateral damage) ile izah edilemeyecek sayıda sivilin öldürülmesi ülkedeki yabancı askeri güçlerin varlığına yönelik ciddi eleştirilerin ve kaygıların doğmasına sebep olmaktadır.

Sivil kayıpların tam sayısı hakkında kurumlar arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. ISAF tarafından bildirilen sivil kayıp sayısı UNAMA tarafından rapor edilen sivil kayıp sayısından çok daha azdır. Bu farklılığın nedenlerinden biri UNAMA'nın sivil kayıp sayısını bildirirken bu kayıplara sebebiyet veren çatışan taraflar (hükümet yanlıları veya hükümet karşıtları) arasında ayırım yapmamasıdır. Dolayısıyla çatışma bölgesindeki tüm sivil kayıplardan ISAF'ı tek sorumlu olarak göstermek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Ayrıca ISAF, Taliban'a karşı tek başına mücadele etmemekte ve ANSF'den de destek almaktadır. ANSF'nin liderlik ettiği ortak güvenlik operasyonlarında sivil kayıpların arttığını gözlemlenmektedir. Kısacası, ANSF'nin de sivil kayıplar konusunda çok dikkatli

⁶⁰² Heidi Vogt, a.g.m.

⁶⁰³ Afghanistan Protection of Civilians in Armed Conflict Midyear Update: 1 January to 30 June 2021, United Nations Assistance Mission in Afghanistan, s.3 https://unama.unmissions.org/sites/default/files/unama_poc_midyear_report_2021_26_july.pdf, (Erişim Tarihi: 10.10.2021).

⁶⁰⁴ Tali hasar veya ikincil hasar olarak dilimize çevirebileceğimiz bu kavram, savaş alanında çatışma sırasında normal şartlar altında askeri hedef olmayacak kişi veya nesnelere kasıt olmaksızın veya kaza sonucu zarar veya hasar vermeyi ifade etmektedir. Bakınız: Amerika Birleşik Devletleri Silahlı Kuvvetleri Doktrini, DOD Dictionary of Military and Associated Terms, Haziran 2020, Collateral Damage, s.36, <https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/dictionary.pdf>

davranmadığını hatta ISAF’tan daha ihmalkâr olduğunu iddia eden çalışmalar bulunmaktadır.⁶⁰⁵

Sivil kayıplarla ilgili oluşturulan raporlardaki farklılığın bir diğer nedeni ise sivil toplum kuruluşlarının ve hükümet dışı kuruluşların, askeri kurumlardan farklı “sivil” veya “isyancı” tanımlamalarına sahip olmalarıdır. Ayrıca sivil kuruluşlar ile askeri kurumların sivil kayıplarla ilgili ihtiyaç duydukları bilginin niteliği ve niceliği farklılıklar göstermektedir. Bu durumda sivil kayıpların tespit edilebilmesi için sahip olunan istihbari bilgi son derece önem arz etmektedir.⁶⁰⁶

Ayrıca sivil kayıp sayılarıyla ilgili olarak ISAF ve UNAMA raporları arasındaki farklılığın bir diğer nedeni de ISAF’ın yalnızca kendi askeri operasyonlarını hesaba katması ve ISAF personeli olan askerlerin operasyon olmaksızın işledikleri cinayetleri, sivil kaybı istatistiklerine yansıtmasıdır. Bunun çarpıcı örneklerinden biri, Başçavuş Robert Bales’in 2012 yılı Mart ayında 16 sivili öldürdüğü ve 6 sivili yaraladığı Pençvay Katliamı⁶⁰⁷ veya Kandahar Katliamı olarak tarihe geçen olaydır. Bu olay ISAF veri tabanında yer almazken, UNAMA’nın raporunda istatistiklere yansıtılmıştır. Söz konusu katliamda öldürülen toplam 16 kişiden 9’unun çocuk 3’ünün kadın olması duyulan tepkinin artmasına sebep olmuştur. Zira Taliban ile mücadele için Afganistan’da bulunan yabancı askeri güçlerin, küçük çocukları hedef alması Taliban’dan ziyade hükümet güçlerine zarar vermekte ve NATO liderliğindeki güçlerin meşruiyeti hakkında ciddi soru işaretleri doğurmaktadır.⁶⁰⁸

Afganistan’da görev yapan Avustralya Savunma Bakanlığı’na bağlı birliklerin faaliyetlerine ilişkin 19 Kasım 2020’de yayınlanan bir raporda, hukuka aykırı olarak, 39 Afgan sivilin Avustralyalı askeri personel tarafından katledildiği itiraf edilmiştir. Avustralya Özel Güçlerine bağlı 25 askeri personel tarafından işlendiği belirlenen cinayetlerde, katledilen Afganistanlıların kontrol altında tutulan mahkûmlar, çiftçiler ve diğer sivillerden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu cinayetlerden birçoğu, yeni askerlerin ilk cinayetlerini işleyerek tecrübe

⁶⁰⁵ Neil Shortland, Huseyin Sari, Elias Nader, *Recounting the Dead: An Analysis of ISAF Caused Civilian Casualties in Afghanistan, Armed Force & Society*, Vol. 45(I), s.130, <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0095327X17737737#:~:text=Between%20January%202010%20and%20December,time%20period%20of%202010%E2%80%932013>. (Erişim Tarihi:12/08/2020) Afganistan Birleşmiş Milletler Yardım Misyonu’nun Silahlı Çatışmalarda Sivillerin Korunmasına ilişkin raporlarına ulaşmak için bakınız: <https://unama.unmissions.org/protection-of-civilians-reports> (Erişim Tarihi:12/08/2020)

⁶⁰⁶ Neil Shortland, Huseyin Sari, Elias Nader, a.g.e. ss.130-131

⁶⁰⁷ A.g.e. s. 131

⁶⁰⁸ Ratbil Schamel, *Afganistan Saldırının Şokunu Atlamadı*, Çeviren: Çelik Akpınar, Deutsche Welle, <https://www.dw.com/tr/afghanistan-sald%C4%B1r%C4%B1n%C4%B1n-C5%9Fokunu-atlamad%C4%B1/a-15805805>, (Erişim Tarihi: 12/08/2020)

kazanmalarına yönelik “kanlanma” (bleeding) uygulamasının bir sonucu olduğu da kayıtlara yansımıştır.⁶⁰⁹

ABD ve NATO görev güçlerinin Afganistan’da Taliban ile mücadelesinde 2010 yılından itibaren strateji değişikliğine gidilerek Afganistan ordu ve polis teşkilatlarının ülkenin güvenliğini tek başına sağlayabilecek kapasiteye ulaşabilmeleri amaçlanmıştır. Bu süreç içerisinde ABD askerlerinin sayısı azaltılarak ve Afganistan güvenlik güçlerine daha fazla sorumluluk verilerek, Taliban ile mücadele süreci ‘Afganlaştırılmıştır’⁶¹⁰. Afganistan’a daha fazla askeri birlik göndermenin, sorunu çözmek için yardımcı olmadığını anlayan ABD hükümeti, Afganların kendi ülkelerindeki teröristlerle kendilerinin mücadele etmesi gerektiğini düşünerek, kademeli bir şekilde Afganistan’daki askeri varlığın azaltılması gerektiğini savunmaya başlamıştır. Askeri birliklerin birdenbire azaltılmasının ve Afgan güvenlik güçlerine verilen desteğin tamamen çekilmesinin ortaya çıkarabileceği yıkımın farkında olan ABD, 2010 sonrası dönem için bir yandan asker sayısının azaltılmasına karşın askeri eğitim ve teçhizat yardımının devamını öte taraftan da ülkede barışın tesis edilmesinin zeminini hazırlamaya çalışmıştır.

Hamid Karzai’nin ikinci döneminde 2012 yılı Mayıs ayında, ABD ile “Kalıcı Stratejik Ortaklık Antlaşması-(Enduring Strategic Partnership Agreement-ESPA)” imzalanmıştır.⁶¹¹ Bu antlaşmanın imzalanmasından birkaç ay sonra, Temmuz 2012’de ABD Afganistan’ı NATO üyesi olmayan büyük müttefik olarak belirlemiştir⁶¹². SPA’ya göre ABD ve Afganistan paylaşılan demokratik değerlerin korunmasına ve teşvik edilmesine bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bu antlaşmada insan hakları demokratik yönetim, serbest, dürüst ve şeffaf seçimler gibi prensipler ve değerler üzerinde durulmuştur. Bu antlaşma ile birlikte taraflar Karşılıklı Güvenlik Antlaşması’nın müzakerelerine başlamayı da taahhüt etmişlerdir. Ayrıca ABD’nin ve NATO’nun 2014 sonrasında da ANSF’ye eğitim ve ekipman desteğinin sürdürülmesi de kararlaştırılmıştır. Gerek ESPA gerekse NATO-Afganistan arasında imzalanan SOFA (Kuvvetlerin Statüsü Antlaşması-Status of Forces Agreement) ABD ve

⁶⁰⁹ Australian Government Department of Defence, Press Conference-IGADF Afghanistan Inquiry, 19 November 2020, <https://news.defence.gov.au/media/transcripts/press-conference-igadf-afghanistan-inquiry>, (Erişim Tarihi: 20/11/2020)

⁶¹⁰ Gilles Dorronsoro, “Afghanization”, *The National Interest*, 23 September 2009, <https://nationalinterest.org/article/afghanization-3249>, (Erişim Tarihi: 10. 07. 2019).

⁶¹¹ Antlaşma Metni için Bakınız: Enduring Strategic Partnership Agreement Between The United States of America and The Islamic Republic of Afghanistan, 2012.06.01u.s.-afghanistanspassignedtext.pdf ([archives.gov](https://2012.06.01u.s.-afghanistanspassignedtext.pdf)), (Erişim Tarihi: 08.09.2021).

⁶¹² U.S. Relations with Afghanistan, U.S. Department of State, 20 January 2021, <https://www.state.gov/u-s-relations-with-afghanistan/>, (Erişim Tarihi: 08.09.2021)

NATO askeri birimlerinin Afganistan'daki statülerinin ve faaliyet alanlarının belirlenmesi amacıyla düzenlenmiştir. 2014 yılı sonrasında da askeri desteğin özellikle eğitim ve ekipman desteklerinin devam etmesi için yasal zemin oluşturulmak istenmiştir. Her ne kadar NATO ile Afganistan arasında imzalanan Antlaşmanın 25. Maddesi uyarınca, feshedilmediği müddetçe,⁶¹³ antlaşmanın 2024 yılı sonuna kadar geçerliliğini koruyacağını ve bu antlaşma sayesinde NATO güçlerinin Afganistan'da kalabileceği belirtilmişse de geline aşamada NATO Afganistan'daki desteğini askıya almıştır.⁶¹⁴

Afganistan'da 2014 yılında gerçekleştirilen tartışmalı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden galip çıkan Eşref Gani ve en yakın rakibi Abdullah Abdullah taraftarları arasında yükselen gerilim ABD'nin arabuluculuğu sonrasında azalmıştır. Tüm büyük siyasi partileri içine alan "Ulusal Birlik Hükümeti" (National Unity Government NUG) kurulmuş ve siyasi makamlar bir bakıma bölüşülmüştür. Siyasi gerilimin azaltılması için orta yol olarak tüm tarafların yönetime dahil edilmesi bir birliktelik görünümü sunsa da, gerçekte taraflar arasında yasalarda yer almayan bir anlaşma yapılmış olması hukukun üstünlüğü ilkesine zarar vermiştir.⁶¹⁵ NUG'nin kurulması sonrasında Eşref Gani Cumhurbaşkanı olmuş, Abdullah Abdullah ise yeni ihdas edilen İcra Heyeti Başkanlığı makamına getirilmiştir. Başbakanlık makamına benzer yetkilerle donatılmış olan Abdullah Abdullah, üst düzey yetkilileri atama yetkisine de sahipti. Bir tür ikibaşlılığın doğmasına yol açan bu yetki paylaşımı, NUG'nin yeterince etkin çalışamamasının nedenlerinden biri olmuştur. Her ne kadar Afganistan'ın yeni Cumhurbaşkanı Eşref Gani bu hükümetin kurulma amacının siyasal yetkilerin değil sorumlulukların paylaşımı olduğunu iddia etse de⁶¹⁶, NUG'nin göstermiş olduğu görece başarısız performans söz konusu iddiayı desteklememektedir.

⁶¹³ Yukarıda SOFA olarak kısaltılan antlaşmanın tam adı, Afganistan'da Karşılıklı Kabul Edilen NATO Öncülüğündeki Faaliyetleri Yürüten NATO Güçlerinin ve NATO Personelinin Statüsü Antlaşması'nın 25. Maddesinin 4. Fıkrası antlaşmanın fesih şartları olarak tarafların karşılıklı olarak anlaşmasını veya diplomatik kanallarla iki yıl önceden bildirmek şartıyla taraflardan birinin çekilmesini düzenlemiştir. Antlaşma metni için bakınız: Agreement Between The North Atlantic Treaty Organization and The Islamic Republic of Afghanistan on the Status of NATO Forces and NATO Personnel Conducting Mutually Agreed NATO-Led Activities in Afghanistan, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_topics/20141216_140913-SOFA-en.pdf, (Erişim Tarihi: 10.08.2021)

⁶¹⁴ "NATO and Afghanistan", 16 September 2021, North Atlantic Treaty Organization - NATO, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_8189.htm, (Erişim Tarihi: 20.10.2021)

⁶¹⁵ "National Unity Government Beyond Rule of Law", *Ariana News*, 30 December 2014, <https://ariananews.af/national-unity-government-beyond-rule-of-law/>, (Erişim Tarihi: 10.08.2020)

⁶¹⁶ "Afganistan'ın Yeni Devlet Başkanı Halka Hitap Etti", *Anadolu Ajansı*, 22.09.2014, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afganistanin-yeni-devlet-baskani-halka-hitap-etti/117746#>, (Erişim Tarihi: 10.08.2020)

NUG'nin ilk icraatlarından biri ABD ile Karşılıklı Güvenlik Antlaşması (Bilateral Security Agreement-BSA) imzalamak olmuştur. Hamid Karzai hükümetinin bir süredir imzalamaktan çekindiği BSA'nın imzalanmasıyla Afganistan'da yaklaşık 9500 ABD askeri 2014 yılı sonrasında da çeşitli görevler yapmaya devam etmiştir. Cumhurbaşkanı Eşref Gani bu antlaşmanın Afganistan'ın tam bağımsızlığına zarar vermediğini, ülkenin güvenliğini sağlamayı amaçladığını ve hem Afganistan'da hem de bölgede barışın tesis edilmesine katkı sunacağını belirtmiştir.⁶¹⁷ Bir taraftan güvenliğin sağlanması için çabalayan Afganistan yönetimi öte taraftan Taliban ile uzlaşma noktaları bulmaya da çalışmıştır.

ABD ile Afganistan arasında imzalanan ESPA'da barışın veya uzlaşının tesisi için; El Kaide ile bağlarını koparmış olmak, şiddet yolunu bırakmak, Afganistan Anayasası'ndaki değerlere uymak şartları asgari koşullar olarak belirlenmiştir.

Afganistan'daki en büyük silahlı gruplardan biri olan Gulbiddin Hikmetyar liderliğindeki Hizb-i İslami⁶¹⁸ ile 2016 yılında barış antlaşması imzalayan Eşref Gani hükümeti, benzer bir antlaşmanın Taliban ile de gerçekleştirilebileceğini ümit etmiştir. Gulbiddin Hikmetyar ile imzalanan antlaşmanın sembolik açıdan bir anlam taşıdığı muhakkaktır ancak Afgan halkının geniş bir kesimi açısından Hikmetyar'ın bu şekilde temize çıkarılması hoş karşılanmamıştır. Her ne kadar BMGK komitesi Hikmetyar'ın imzaladığı bu antlaşma sonrasında Hizb-i İslami Partisini terörist örgütler listesinden ve Hikmetyar'ın adını da El Kaide ve DAESH yaptırım listesinden çıkarmışsa da⁶¹⁹, bu durum halkın bakış açısında pek bir değişiklik yaratmamıştır.

⁶¹⁷ Afghanistan Signs Security Agreement with the United States, *Permanent Mission of the Islamic Republic of Afghanistan to the United Nations*, 30 September 2014, <https://afghanistan-un.org/2014/09/afghanistan-signs-security-agreement-with-the-united-states/>, (Erişim Tarihi: 10.09.2020)

⁶¹⁸ Hizb-i İslami-yi Afganistan (Afganistan İslam Partisi) 1977 yılında Gulbiddin Hikmetyar tarafından kurulmuştur. 1979 yılında Yunus Halis liderliğindeki bir grubun ayrılmasıyla ortaya iki tane Hizb-i İslami hareketi çıkmıştır. Hikmetyar'ın Hizb-i İslami'si kurulduğu zamandan 2016 yılına kadar mevcut tüm hükümetlerle çatışmıştır. Komünist hükümetler döneminde bu hükümetlerle, sonrasında Sovyetlerle savaşmış olan Hikmetyar, Sovyetlerin çekilmesinden sonra diğer mücahitlerle ve Taliban ile mücadele etmiştir. 1996 yılında Taliban tarafından Kabil'den çıkarıldıktan sonra uzun süre bir daha Kabil'e dönememiştir. ABD'nin askeri müdahalesi sonrasında kurulan Karzai hükümetleriyle de çatışmaya devam eden Hikmetyar, çatıştığı tüm hükümetler ile bir taraftan da müzakereler sürdürmüştür. Ancak 2016 yılı öncesinde çatıştığı hiçbir hükümet ile barış antlaşması imzalamamıştır. Cumhurbaşkanı Eşref Gani'nin barış çağrısına kulak veren Hikmetyar, şiddeti bıraktığını açıklamıştır. Geçmişte yaptığı kanlı katliamlar nedeniyle kendisine "Kabil Kasabı" lakabı verilen Hikmetyar, çok çabuk şekilde taraf değiştirebildiği için halk nezdinde kendisinden şüphe duyan çok geniş bir kesim bulunmaktadır. Bakınız: "Afghanistan Signs Deal With Militant Hekmatyar", *BBC News*, 22 September 2016, <https://www.bbc.com/news/world-asia-37438674>, (Erişim Tarihi: 10.09.2020).

⁶¹⁹ "Afghanistan: UN Takes Hekmatyar off Terrorist List", *Anadolu Agency*, 04.02.2017, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/afghanistan-un-takes-hekmatyar-off-terrorist-list/741497>, (Erişim Tarihi: 10.09.2020)

Afganistan’da askeri çözümün zor olduğunun anlaşılmasından sonra uzlaşa ve barış çalışmalarına hız verilmiştir. NUG ile Gulbiddin Hikmetyar ile yapılan barış antlaşması ve Hikmetyar’ın şiddet yolunu bırakarak politik süreçlere katılma kararı alması Afganistan hükümetini ümitlendirmiştir. Ancak Afganistan yönetiminin Taliban’ın şiddetten vazgeçmesine ve siyasi bir parti olarak iç politik sürece dahil olmasına yönelik çağrıları bir süre karşılıksız bırakılmıştır. Cumhurbaşkanı Eşref Gani’nin 2018 yılındaki çağrısına karşılık Taliban, Afganistan’daki sorunun çözümü için ABD’li yetkililerin İslam Emirliği Siyasi Ofisi ile doğrudan temasa geçmesi gerektiğini belirtmiştir. Mevcut Afganistan yönetimini meşru olarak görmeyen Taliban, muhattap olarak yalnızca ABD’yi görmüştür. Zira Taliban, Eşref Gani hükümetinin ABD’nin kuklası olduğunu düşünmüştür.⁶²⁰ ABD ‘nin Taliban ile barış görüşmelerine başlaması ve mevcut Afganistan yönetiminin müzakerelere dahil edilmemesini ise Taliban’ın bu iddiasının ABD’li yetkililerce de kabulü olarak yorumlamak mümkündür. Bu algı ise müzakere masasında Afganistan hükümetinin zayıf pozisyonda kalmasına ve sürecin başlarında ilan ettiği kırmızı çizgilerini (Cumhuriyetin kazanımlarını) gevşetmeye başlamıştır. Taliban’ın buna karşılık gösterdiği yumuşama alametleri oldukça kısıtlı kalmıştır.

4.2. Afganistan’ın Dış Politikası ve Afgan Kimliği’nin İnşası

Bu kısımda öncelikle ana hatlarıyla Afganistan’ın geleneksel hale gelmiş dış politikası hakkında kısaca bilgi verildikten sonra Afganistan dış politikasındaki değişimlerin ve sürekliliklerin daha iyi gözlemlenebilmesi için birkaç döneme ayrılmıştır. Bu kısmın ikinci bölümünde ise Afganistan’ın kimlik İnşası üzerinde durulmuştur. Kimlik İnşa süreçleri ve dış politika kararlarının oluşumu birbirleriyle kesişen özellikler taşıdığından bu bölümlerde bazı tekrarlar oluşacaktır. Söz konusu tekrarların mümkün olduğunca azaltılması amacıyla bazı kısımlarda detaylar sonraki bölümlere bırakılacaktır.

4.2.1. Afganistan’ın Dış Politikası

Afganistan’ın dış politikasında zaman içerisinde bir geleneğin oluştuğunu söylemek mümkündür. Ancak Afganistan’da iktidara gelen tüm yönetimlerin aynı politikaları sürdürdükleri, kendi politik bakış açılarını dış politika kararlarına yansıtmadıklarını veya

⁶²⁰ Ayesha Tanzeem, “Ghani Offers Unconditional Talks, Legitimacy to Afghan Taliban”, *Voice of America News*, 28 February 2018, <https://www.voanews.com/a/ghani-afghan-taliban-unconditional-talks/4273978.html>, (Erişim Tarihi: 20.10.2021)

Afganistan dış politikasında herhangi bir değişimin/kırılmanın yaşanmadığını iddia etmek güçtür. Afganistan'ın geleneksel politikasının yansızlık (büyük güçler arasındaki çekişmelerde taraflardan birinin güdümüne girmemek) ve faydacılık (mümkün olduğunca tarafların tümüyle iyi ilişkiler kurarak, tüm taraflardan destek sağlamak) temelinde şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu geleneksel dış politika takip edilen ana yolu oluştursa da kimi zaman bu anayolun dışına çıkıldığı durumlara da rastlanılmıştır. İlerleyen bölümlerde de değinileceği üzere Peştun milliyetçiliğinin veya radikal islamcılığın yönetimde etkin olduğu dönemlerde bu genel politikanın dışına çıkıldığı görülmüştür. Afganistan devletinin uluslararası toplum nezdinde muteber bir aktör olabilme çabası, Taliban'ın iktidarda olduğu dönem hariç tutulursa, genellikle iktidardaki yönetimler açısından varlığını sürdüren ortak bir amaç olmuştur.

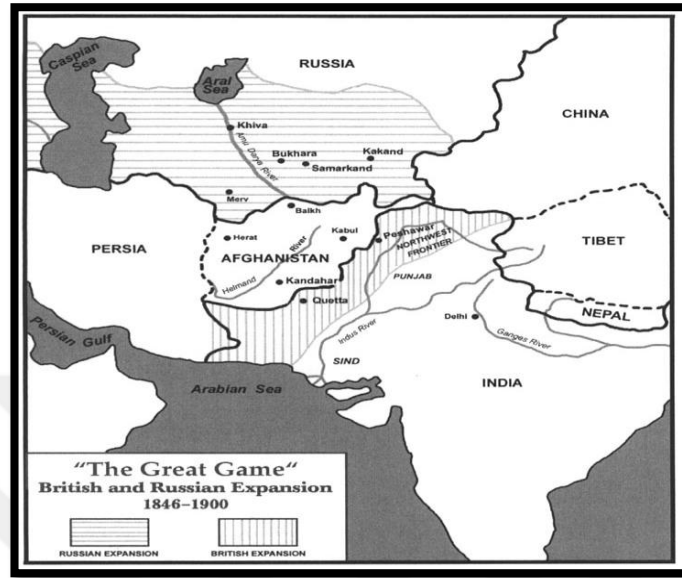
Bu kısımda Afganistan dış politikası genel hatlarıyla izah edilecek ve kimlik inşa sürecinin dış politikanın oluşturulmasındaki etkisi üzerinde durulacaktır.

4.2.1.1. Tarihsel süreç içerisinde afganistan dış politikası

Afganistan Devleti'nin merkezileşme çabalarının başladığı dönem ile Büyük Oyun'un etkisini iyiden iyiye hissettirmeye başladığı dönem örtüşmektedir (Bakınız: Harita 4). Kuruluş aşamasında iken genişlemeye ve Afganistan'ın bütünlüğünü sağlamaya öncelik veren Afghanistan Emirleri, topraklarına doğru genişlemekte ve sınırlarına yaklaşmakta olan dönemin süper güçleri Rus Çarlığı ve Britanya İmparatorluğu arasında bir tür denge siyaseti izlemeye çalışmıştır. Her ne kadar İngilizlerle daha fazla çatışmaya girilmişse de, bu durum Afganistan'ın tamamen yönünü Rus Çarlığı'na dönmesine sebep olmamıştır. İki süper güç arasında kalan tampon işlevi gören Afghanistan, İkinci Afgan-İngiliz Savaşı sırasında imzalanan Gandamek Antlaşması (1879) uyarınca dış işlerinde Britanya İmparatorluğu'na bağlı hale gelmiştir.⁶²¹ Bu dönemden itibaren Afganistan'ın bağımsız bir dış politikaya sahip olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Habibullah Han zamanında İngilizlerle daha yakın ilişkiler kurulmuştur.

⁶²¹ Thomas Barfield, a.g.e. s.141, Amin Saikal, a.g.e. s.28. Jonathan L. Lee, a.g.e., ss.365-366. Gandamek Antlaşmasının içeriği için bakınız: Mir Gulam Muhammed Gobar, a.g.e. s.467-468.

Modernleşme çabalarının ve anayasacılık hareketlerinin etkisiyle başlayan dönüşüm bir ulus inşa etmek isteyen Afgan aydınlarının öncülüğünde gelişen Afgan Milliyetçiliğini de beraberinde getirmiştir.

Harita 4.1. Büyük Oyun 1846-1900

Kaynak: Stephen Tanner, *Afghanistan: A military History from Alexander the Great to the Fall of Taliban*, De Capo Press, U.S., 2002, s.128.

Dönemin iki süper gücü arasında tampon ülke olarak kalan Afganistan, her iki ülke ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Büyük güçler arasındaki rekabetten en az zarar görerek çıkma çabası zamanla Afganistan dış politikasının ana omurgası haline gelmiştir.

4.2.1.2. Bağımsızlık sonrası afganistan dış politikası

1919 yılında bağımsızlığını kazanan Afganistan’da, Habibullah Han zamanındaki Afgan-İngiliz yaklaşması Emanullah Han döneminde yerini daha pragmatik bir siyasete bırakmıştır. Modernleşme açısından yüzünü Batı’ya dönen Emanullah Han ülkesinin gelişebilmesi için gerekli yardımı alabilmek için kimi zaman Britanya ile kimi zaman ise Sovyet Rusya ile sıcak ilişkiler kurmak istemiştir. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı sırasında uyguladığı tarafsızlık politikasına devam etmiştir. Afganistan’ın büyük güçlerle ilişkilerinde sürekli bir denge gözetmek zorunda kalmasından dolayı olsa gerek, geleneksel dış politikasının temel sütunlarından biri ‘tarafsızlık’tır (farsça söylendiği şekliyle ‘bitarafı’).⁶²²

⁶²² Nasir A Andisha, “Neutrality in Afghanistan’s Foreign Policy”, *United States Institute of Peace*, Washington, Special Report 360, March 2015, s.3

Louis Dupree bitarafı (tarafsızlık) politikasının⁶²³ tam olarak bildiğimiz anlamda tarafsızlık demek olmadığını, bu kavramın daha çok “büyük güçlerin çatışmalarında taraflardan biri olmamayı” işaret ettiğini belirtmiştir.⁶²⁴ İki savaş arası dönemde Afganistan’ın bu politikasının literatürdeki tarafsızlık politikalarından biraz farklı uygulandığına şahit olunmuştur. Örneğin, 1920’li yıllarda Afganistan yönetimi (özellikle Habibullah Kalakani’nin kısa süreli iktidarı döneminde) Sovyet Rusya ile mücadele içerisinde olan Basmacı Hareketi’ne⁶²⁵ destek vermiştir.⁶²⁶

Afganistan, uluslararası siyaset arenasında kendisine yer edinmek amacıyla 1934 yılında Milletler Cemiyeti’ne (League of Nations) üye olmuştur. Milletler Cemiyeti’ne dahil olduktan sonra bu örgütün faaliyetlerini sonlandırdığı 1946 yılına kadar örgüt içerisinde kalmıştır.⁶²⁷ Afganistan Devleti 1937 yılında Sadabat Paktına katılmıştır. Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında oluşturulan bu pakt, bu ülkelerin birbirlerine karşı saldırmazlıklarını, aralarındaki ortak sınırlara saygı duymalarını, birbirlerinin içişlerine karışmamaları gibi hükümler bulunmaktadır. Bu maddeler Nadir Şah döneminde Afganistan’ın dış politikasının temel unsurlarını yansıtmaktadır. Nadir Şah, ülkesi açısından en iyi ve en kullanışlı politikanın tarafsızlık olduğunu, Afganistan’ın komşularıyla ve kendisinin ulusal çıkarlarına karşı olmamak şartı ile tüm ülkelerle sürekli iyi geçinmesi gerektiğini ifade etmiştir. Afganistan’ın kendi haklarını korumakla birlikte komşularına karşı dostça tavır takınması ve komşularının Afganistan’ın bu tavrından emin olmaları Nadir Şah döneminde Afganistan’ın temel dış politika amacı olmuştur.⁶²⁸ Bu dönemde Orta Asya

⁶²³ Tarafsızlık şeklinde Türkçe’ye çevirilen ‘neutrality’ ve ‘neutralism’ kavramları anlam bakımından birbirine karıştırılmaktadır. Neutralism terimi, daha çok belirli bir çatışmanın taraflarından birini desteklememeyi ifade etmektedir. Bu bakımdan ‘yansızlık’ veya ‘taraf tutmamayı’ içermektedir. Afganistan’ın geleneksel dış politikasında uygulanmaya çalışılan yaklaşım budur. Afganistan’ın geleneksel politikası büyük güçlerin aralarındaki çatışmalarda taraflardan birinin yanında bulunmama şeklinde özetlenebilir. Neutrality terimi ise uluslararası hukuk açısından bir devlet için çeşitli hak ve yükümlülükler doğuran hukuki bir statüyü ifade etmektedir. İsviçre’nin daimî tarafsızlık statüsü gibi. Aradaki ayrım için bakınız: David Robertson, a.g.e. ss.342-344, Graham Evans, Jeffrey Newnham, a.g.e. s.365-366. Ömer Demir, Mustafa Acar, a.g.e. s. 270.

⁶²⁴ Nasir A Andisha, a.g.e. s.4

⁶²⁵ Basmacı Hareketini Sovyet karşıtı İslamcı bir hareket olarak nitelendirmek mümkündür. Sovyetlerin kanlı bir şekilde bastırmaya çalıştığı bu hareket bir süre Sovyetleri meşgul etmiştir. Basmacı hareketi üyeleri zor durumda kaldıklarında Afganistan’a sığınmışlardır. Bakınız: Amin saikal, a.g.e. ss.70-71.

⁶²⁶ Zubeida Hasan, “The Foreign Policy of Afghanistan”, *Pakistan Horizon*, Pakistan Institute of International Affairs, First Quarter, 1964, Vol. 17, No:1, s.48. <https://jstor.org/stable/41403798>, (Erişim Tarihi: 10/10/2021).

⁶²⁷ Britannica, The Editors of Encyclopedia. “League of Nations”, *Encyclopedia Britannica*, 3 March 2020, <https://www.britannica.com/topic/League-of-Nations/Members-of-the-League-of-Nations>, (Erişim Tarihi: 10/10/2021). Uğur Özgöker, Güney Ferhat Batı, a.g.e. s.104.

⁶²⁸ Vartan Gregorian, *The Emergence of Modern Afghanistan: Politics of Reform and Modernization 1880-1946*, Stanford University Press, California, 1969, s. 321

ve Hindistan’da yaşanan gelişmelerden⁶²⁹ ziyade iç politikada istikrarın sağlanmasına, ticaret akışının devamına ve ılımlı modernleşme sürecinin sürdürülmesine odaklanan Nadir Şah, hanedanın gücünü arttırmak için enerjisini daha çok ülke içindeki düzenin sağlanmasına harcamak istemiştir.⁶³⁰

Ticaretin devam etmesi Afghanistan gibi denize çıkışı olmayan bir ülke açısından oldukça önem taşımaktadır. Hatta ticari ilişkilerin dış politika kararlarının oluşturulmasında son derece önemli olduğunu söylemek de mümkündür. Kısa sayılabilecek bir iktidar döneminde (1929-1933) Nadir Şah Sovyetler ve İngilizler ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmış ve ülkeler arasındaki ticaretin artması için uğraşmıştır.

1933 yılında uğradığı suikast sonucu ölen Nadir Şah’ın yerine oğlu Muhammed Zahir Şah tahta getirilmiştir. Ancak henüz 19 yaşında tahta geçen kralın yerine amcalarından Muhammed Haşim Han’ın etkin olarak yönetimi kontrolü altında tuttuğu görülmüştür. Çalışmamızın üçüncü bölümünde bahsedildiği üzere bu dönemde Peştun Milliyetçiliğinin ve Aryan ırkçılığının yükseldiği bu dönemde dış politika yaklaşımı olarak Nadir Şah dönemindeki politikanın büyük ölçüde devam ettirildiği görülmüştür. Büyük güçlerle gerçekçi ilişkilerin kurulduğu, Türkiye, İran gibi müslüman ülkelerle ilişkilerin sıcak tutulduğu bu dönemde Afganistan’ın uluslararası arenada daha fazla tanınmayı ve daha geniş ilişki ağı kurmayı amaçladığı görülmüştür.⁶³¹ Nitekim yukarıda değinildiği üzere Afganistan’ın Milletler Cemiyeti’ne katılması ve Sadabat Paktını imzalaması bunun bir yansımasıdır.

Uluslararası alanda tanınırlığını arttırabilmek adına müslüman ülkelerin yanı sıra Avrupa’dan da çok sayıda ülke (Litvanya, Estonya, İspanya, Macaristan, Hollanda, Avusturya, Çekoslovakya, İsveç, Norveç, Finlandiya ve Danimarka) ile dostluk antlaşmaları

⁶²⁹ 1930 yılında Hindistan’da Abdul Gaffar Han tarafından başlatılan İngiliz yönetimine karşı olan ve Mahatma Gandhi’nin şiddet içermeyen düşüncesini benimseyen Kırmızı Gömlek Hareketi (Red Shirt Movement) veya diğer adıyla Khudai Khitmadgaran (Tanrı’nın Hizmetçileri) Afgan yönetimi tarafından desteklenmemiştir. Peştun milliyetçisi ve reformist olan bu hareketin Hindistan’da yayılması İngilizleri endişeye sevk etmişse de, Afganistan yönetiminin bu harekete karşı soğuk tavrı İngilizlerin Nadir Şah ile ilgili olumlu düşüncelerini sağlamıştır. Bakınız: Vartan Gregorian, a.g.e. s.329. Amin Saikal, a.g.e. s. 102.

⁶³⁰ Vartan Gregorian, a.g.e. s.322.

⁶³¹ Afganistan devleti, 1932 yılında Irak ve Suudi Arabistan devletleriyle Dostluk ve İşbirliği Antlaşmaları imzalamıştır. Bakınız: Amin Saikal, a.g.e. s.103.

imzalayan Afganistan, Amerika kıtasından Brezilya ile de dostluk antlaşması imzalamıştır.⁶³²

1930'lu yılların sonunda Almanya ile yakın ilişkilerin kurulması Sovyetler Birliği'nin ABD'nin ve İngiltere'nin rahatsızlık duymasına sebep olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı koşullar Afganistan'ın ekonomik koşullarının daha da kötüleşmesine ve modernleşme çabalarının yarım kalmasına sebep olmuştur.

4.2.1.3. İkinci dünya savaşı sonrası yeni dengeler, bağlantısızlar hareketi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Afganistan'ın yeni bir komşusu ortaya çıkmıştır. 1947 yılında bağımsızlığını kazanan Pakistan ile Afganistan arasındaki ilişkiler sorunlu olmuştur. Afganistan, Pakistan'ın BM üyeliğine kabul edilmesi için yapılan oylamada red oyu kullanan tek ülkedir. Hatta Afganistan delegasyonu yapılan oylamada Pakistan ile birlikte oylamaya sunulan Yemen'in üyeliğinin ayrıca oylanmasını ve Yemen'e red oyu vermek istemediklerini belirtmiştir.⁶³³ Pakistan ile Afganistan arasındaki sorunların temelinde *Peştunistan Meselesi* yatmaktadır.⁶³⁴ İki ülke arasındaki bu sorunun yansımaları günümüze kadar sürmüştür.

Afganistan 1961 yılında, Soğuk Savaş döneminde hem Doğu Blokuna hem de Batı Blokuna dahil olmamaya ve bağlantısız kalmaya çalışan ülkeler tarafından oluşturulan Bağlantısızlar Hareketine katılmıştır. Daha çok anti-kolonyalist bir karakter taşıyan söz konusu hareket, emperyalizme, ırkçılığa ve kolonyalist anlayışa karşı olmakla birlikte, bloklarla ilişkilerin tamamen sonlandırılmasını savunmamaktadır. Kendi ülkelerinin bağımsızlığına saygı gösterilmesini, içişlerine karışılmamasını ve barışçıl bir şekilde bir arada yaşamayı ön plana çıkaran Bağlantısızlar hareketi mümkün olduğunca tarafsız bir pozisyonda kalmayı tercih etmiştir. Afganistan devleti Bağlantısızlar Hareketinin önde gelen ülkelerinden biri olarak

⁶³² Vartan Gregorian, a.g.e. s.378.

⁶³³ General Assembly, 2nd session: 92nd plenary meeting, held in the General Assembly Hall at Flushing Meadow, New York, on Tuesday, 30 September 1947, ss.313-314, <https://digitallibrary.un.org/record/646655>, (Erişim Tarihi: 17/10/2021).

⁶³⁴ Peştunistan meselesi, Afganistan-Pakistan sınırının her iki tarafında da yer alan Peştunların tek bir siyasi çatı altında bulunmasını ve özellikle Pakistan sınırı içerisinde yer alan ve Afganistan sınırına yakın bölgelerde yaşayan Peştun kabilelelerin Afganistan'a dâhil olarak, Şah Ahmed Dürrani dönemindeki gibi Peştunların birlik olmasını ifade etmektedir. Afganistan, Pakistan'ın bağımsızlığını kazandığı 1947 yılından itibaren iki ülke arasındaki sınırı resmen tanımadığını belirtmiştir. Afganistan Sınırlar ve Kabile İlişkileri Bakanlığı resmî sitesinde, Durand Hattı adıyla anılan Afganistan-Pakistan sınırının “farazi” (imaginary) olduğu, Afgan hükümeti ve toplumu tarafından asla kabul edilmediği ifade edilmektedir. Bakınız: Ministry of Borders & Tribal Affairs, Resmi Web Sayfası, mobta.gov.af/en/borders-durand-line, (Erişim Tarihi: 22/10/2020).

ortaya çıkmamış ve harekete liderlik eden ülkelerden biri olmamışsa da, Soğuk Savaşın en hararetli yıllarında her iki bloğa da eşit mesafede durmaya çalışması ülkenin tarafsızlık siyasetinin en önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilebilir. Blokların oldukça güçlü olduğu, soğuk savaşın en hararetli yıllarında tarafsız kalabilmek, herhangi bir bloğa dahil olmadan politika yürütebilmek özellikle orta ve küçük ölçekli devletler için oldukça zordur. Hatta literatüre Aron Paradigması olarak giren ve realist düşünür Raymond Aron tarafından ortaya konulan görüşe göre böylesi bir politika güçlü olmayan devletler açısından gerçekçi olmadığı gibi mümkün de değildir. Nitekim Bağlantısızlar Hareketine katılan kimi devletlerin zaman içerisinde çeşitli nedenlerle bloklardan birine yanaştıklarına şahit olunmuştur.

Afganistan devleti ayrıca uluslararası siyaset arenasında başka destek noktaları da aramıştır. 1964 yılında kurulan ve gelişmekte olan ülkelerin BM çatısı altında Güney ülkelerinin karşılıklı işbirliğini arttırma ve önemli uluslararası ekonomi konularında üye ülkelerin BM sisteminde ortak müzareke kapasitelerini güçlendirmeyi amaçlayan bir oluşum olan 77'ler grubuna (The Group of 77) dahil olmuştur.⁶³⁵ Böylece hem güney-güney ilişkileri açısından hem de önemli küresel ekonomik meselelerde BM sistemi içerisinde bir tür desteğin sağlanması açısından, etkisi görece az olsa dahi, bir girişimde bulunulmuştur.

Peştunistan meselesi nedeniyle Pakistan ile yaşanan sorunları dışarıda tutacak olursak Afganistan'ın Soğuk savaş döneminde genel politikasının tarafsızlık olduğunu söylemek mümkündür. Gerek güvenlik kaygılarını azaltabilmek için, gerek ise ekonomik gelişme konusunda destek alabilmek için mümkün olduğunca büyük güçler ile ters düşmemeye çalışan Afganistan, Peştunistan meselesi hususunda aradığı desteği bulamayınca yürüttüğü denge politikasından yavaş yavaş ayrılmaya başlamıştır. Sovyetlerin hem teknik hem de askeri desteğini sağlayan Afganistan, Peştunistan'ın bağımsızlığı konusundaki görüşlerini daha ciddi şekilde ifade etmeye başlamıştır. Bu durum o dönem Afganistan'da basılan pullara da yansımıştır (Bakınız: Ek 3). Başlarda yalnızca 'sözde' Peştunistan'a ait bayraklar pullara basılmışken, zamanla buna harita da eklenmiştir. İlerleyen dönemlerde Pakistan'daki Peştunların yalnız olmadıklarını göstermek için iki Peştun tarafından taşınan bayraklara yer verilmiştir. 1980'li yıllardaki pullarda ise resmedilen Peştunların bu sefer silahlı oldukları görülmüştür. Bu pulların Pakistan'da çıkabilecek olası direnişin Afganistan tarafından

⁶³⁵ 77'ler grubunun Cenevre'de 15 Haziran 1964 tarihinde ilan ettiği ortak bildirge için bakınız: The Group of 77 at the United Nations, website, g77.org/doc/Joint%20Declaration.html, (Erişim Tarihi: 22/11/2020).

destekleneceğini ima ettiğini söylemek mümkündür. Kısacası Peştunistan meselesi Peştun milliyetçiliğinin yükselişte olduğu dönemlerde güçlü bir şekilde dile getirilmektedir.

1950’li yıllarda ABD’den askeri yardım talebinde bulunan Başbakan Davud Han ve Dış İşleri Bakanı Muhammed Naim’in talebini reddeden ABD yönetimi, kısa bir süre sonra Pakistan’a büyük miktarda askeri yardımda bulunmaya karar verince kendisini aşağılanmış hisseden Afganistan yönetimi Sovyet kartını oynamaya çalışmıştır. Yaptığı yardımları öncelikle Sovyetlere karşı pozisyon almaya istekli devletlere yönlendiren ABD açısından mümkün olduğunca Sovyetleri karşısına almaktan çekinen bir Afganistan iyi bir potansiyel müttefik olarak değerlendirilmemiştir.⁶³⁶

Davud Han döneminde Sovyetlerden yardım talebinde bulunulmuş ve Sovyetler yalnızca yardım etmekle kalmamış, Afganistan’ın Peştunistan ile ilgili iddialarını da desteklemiştir. Benzer bir yaklaşımı Hindistan için de savunan Sovyetler, bağımsızlığını yeni kazanmış, bağlantısızlar hareketinin önde gelen ülkelerinden biri olan ve Pakistan ile çeşitli sınır sorunları ve siyasi sorunlar yaşayan Hindistan’a ciddi şekilde destek sağlamıştır. Amin Saikal, Afganistan ve Hindistan’a hem maddi olarak destekte bulunan hem de politik iddialarına destek vererek manevi desteğini de gösteren Sovyetlerin bir tür Sovyetler-Afganistan-Hindistan ekseninin zeminini oluşturmaya çalıştığını iddia etmiştir.⁶³⁷

Davud Han döneminin (1953-1963) ilk yıllarında Afganistan’ın BM nezdindeki temsilcisinin hem Sovyetler ile hem de ABD ile yakın dostluk ilişkileri kurmaya yönelik çabaları, Afganistan’ın herhangi bir tarafa dahil olmadan her iki taraftan da yardım alabilmesini sağlamıştır. Ancak zamanla ABD’nin Pakistan’ı desteklemesi Afganistan’ı Sovyet Bloku’na yaklaştırmışsa da, Afganistan tarafsız duruşunu korumak ve taraflardan her ikisi ile de irtibatını sürdürebilmek amacıyla Bağlantısızlar Hareketine dahil olmuştur. Temmuz 1973’te kansız bir darbe sonucu Zahir Şah’ı devirip Afganistan Cumhurbaşkanı olan Davud Han’a göre, Afganistan’ın dış politikası tarafsızlık, askeri paktlara katılmama ve halkın kendi sorunlarına ilişkin bağımsız kanaatleri üzerine kurulmuştur.⁶³⁸

⁶³⁶ Amin Saikal, a.g.e. s.122.

⁶³⁷ Amin Saikal, a.g.e. s.123.

⁶³⁸ Nasir A Andisha, “Neutrality in Afghanistan’s Foreign Policy”, *United States Institute of Peace*, Washington, Special Report 360, March 2015, ss.10-11.

1970'li yılların sonlarında ciddi bir şekilde Sovyet etkisi altında bulunan Afganistan Demokratik Cumhuriyeti bağlantısız olduğunu ve barış içinde birarada yaşama ilkesine bağlılığını söylem olarak kullanmaya devam etmiştir. 1992 yılında komünist rejimin yıkılmasına kadar da bağlantısızlar hareketi içerisinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir.⁶³⁹

4.2.1.4. Mücahitler dönemi ve taliban iktidarında afganistan

1992 yılında Afganistan'da komünist rejim yıkılınca mücahit gruplar arasında Burhaneddin Rabbani'nin Cumhurbaşkanlığına seçildiği ancak kargaşanın ve çatışmanın hız kesmeden devam ettiği yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemde Afganistan'da iç siyasi rekabetin son derece hararetli olduğunu ve belirli bir dış politikanın yürütülmesinden ziyade iç siyasette gücün kimin elinde olacağına yönelik çatışmaların genel gündemi oluşturduğunu söylemek mümkündür.

1996 yılında yönetimi ele geçiren Taliban'ın da yol haritası çizilmiş belirli bir dış politika yürütmediği görülmüştür. Aslına bakılırsa uluslararası toplum tarafından meşruiyeti tanınmamış⁶⁴⁰ olan Taliban'ın bir dış politika belirleyip onu uygulamaya koyması da son derece zordur. Oliver Roy Taliban'ın bir dış politikasının bulunmadığını belirtmiştir.⁶⁴¹ Aslına bakılırsa Taliban'ın ilan ettiği İslam Emirliği'nin El-Kaide, Özbekistan İslami Hareketi gibi örgütlere ev sahipliği yaptığı ve Dünya'daki diğer cihatçı örgütlere destek olduğu göz önünde bulundurulduğunda bir dış politikaya sahip olduğunu söylemek mümkün olabilir. Birçok ülkenin terör örgütü olarak değerlendirdiği çeşitli gruplara destek olması nedeniyle defalarca uyarılan ve hakkında BMGK kararı çıkarılan Taliban yönetimi, uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olarak algılanmıştır. Daha önce çıkarılan BMGK 1189, 1193 ve 1214 no'lu kararlarına uymadığı tespit edilen Taliban'a, 1267 sayılı karar (15 Ekim 1999) ile yaptırım uygulanmasına karar verilmiştir.⁶⁴² Taliban'ın terör örgütlerine ev sahipliği yapması ve onları desteklemesi iç politika davranışı gibi gözükse de sonuçları itibariyle uluslararası barış ve güvenliğe tehdit teşkil ettiği için dış politikaya bakan bir yönü

⁶³⁹ Nasir A Andisha, a.g.e. s.11.

⁶⁴⁰ Aslında Pakistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan Taliban rejimini kısa süreli de olsa tanımışlardır. BM nezdinde meşru temsilci olarak Burhaneddin Rabbani hükümeti tarafından atanmış temsilci görevini sürdürmüştür.

⁶⁴¹ Nasir A Andisha, a.g.e. s.11.

⁶⁴² Resolution 1267 (1999), United Nations Security Council, <http://unscr.com/files/1999/01267.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.10.2020)

de bulunmaktadır. Dış politikaya bakan yönü itibariyle Afganistan'ın uluslararası toplum nezdindeki imajını tamamen olumsuzla dönüştürmektedir. Geleneksel olarak mümkün olduğunca çatışmalara taraf olmamayı dış politikasının merkezine oturtan Afganistan, Taliban yönetiminde bambaşka bir role evrilerek bölgesindeki istikrarsızlığın ve çatışmaların temel kaynağı haline dönüşmüştür. Hatta oluşturduğu tehdidin yalnızca bölgesiyle sınırlı kalmadığı kısa bir dönem sonra görülmüştür.

4.2.2 Afganistan'ın Kimlik İnşası

Afganistan'ın çok etnikli ve çok kültürlü yapısı esas itibariyle bir zenginlik olarak değerlendirilebilir. Ancak Afganistan'da tarihin tüm dönemlerinde kültürel ve etnik farklılıklara bu şekilde yaklaşılmamıştır. Afganistan Devleti'nin bünyesinde barındırdığı topluluklara yönelik yaklaşımı gücü elinde bulunduranların zihinlerindeki 'Afgan' ve 'Afganistan' imajlarına göre değişiklik göstermiştir. İmaj ile gerçeklik arasındaki farkı kapatmak için atılan adımlar kimi zaman halk nezdinde kabul ve destek görmüş kimi zaman ise tepkiyle karşılanmıştır. Tepki ile karşılaşılan uygulamalar kimi zaman devlet gücü kullanılarak uygulanmış, kimi zaman ise yumuşatılarak uygulanmaya konulmuştur. Tepkilerin çok ciddi boyutlarda olduğu durumlarda ise genellikle geri adım atılmış ve politika değişikliğine gidilmiştir. Bu inişli çıkışlı sürecin devam ettiğini ve Afganistan'ın hala kimliğini inşa etmeye gayret ettiğini söylemek mümkündür. Kimliklerin, tanımları gereği zamanla değişebilir yapıda olmaları kimlik inşa süreçlerinin de devamlılığını gerekli kılmaktadır.

Sürekli bir oluşum ve dönüşüm içerisinde bulunan kimliklerin Afganistan özelinde genellikle iki taban tabana zıt bakış açısı arasında gidip geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır; ülkenin geleceğini, refahını ve bir bakıma kurtuluşunu modernleşmekte gören bakış açısı ile halkın kendi değerlerine ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlanmasının ve kendi özüne dönmesinin gerekliliğine inanan (selefi düşüncüyü andıran) bakış açısı. Gerisinde kaldığı zamanı yakalamaya çalışan ve oluşan farkı azaltmak isteyen 'ilerlemeci' bakış açısı ile akıp giden zamanı durdurmak, hatta mümkünse onu geriye almak isteyen 'mürteci' bakış açısı şeklinde de sınıflandırılabilir.

Bu kısımda Afganistan'ın inşa etmeye çalıştığı kimlik 2001 yılında başlayan yeniden inşa sürecinin öncesi ve sonrası şeklinde kabaca iki bölümde açıklanacaktır.

4.2.2.1. Yeniden inşa süreci öncesinde afganistan kimliği

Afganistan Emirliği'nin kuruluşunu takip eden süreçte öncelikli amacı devletin merkezi gücünü arttırmak olmuştur. Abdurrahman Han döneminde hızlanmış olan merkezileşme çabaları, bir bakıma 'iç sömürgeleştirme', 'iç emperyalizm' veya 'Afganistan'ın Peştunlaştırılması' olarak da değerlendirilmiştir. Zira Abdurrahman Han diğer etnik gruplar üzerine kanlı hareketler düzenlerken aynı zamanda demografik yapı üzerinde de ciddi değişikliklere yol açmış, Peştunların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde yaşayan diğer etnik gruplara mensup halkın bölgeyi terk etmesini sağlarken, devletin nüfuzunun genişletildiği yeni yerlere de Peştunları yerleştirmiştir. Örneklerini yukarıda bahsi geçen Hazaracat operasyonunda da gördüğümüz bu tür olaylara, diğer etnik grupların siyasi sistemden tasfiyesi de eklenmiştir.⁶⁴³ Böylece devletin Peştun kimliği çok daha belirgin hale getirilmiştir. Yine Abdurrahman Han döneminde İslamiyet (daha doğrusu Hanefi-Sünni inancı) devletin kimliğinin önemli bir parçası haline getirilmiş ve bu kimliğe uymayan gruplar baskı altına alınarak, zorla bu kalıba sokulmuştur.

Habibullah Han döneminde devletin merkezileşme çabaları devam ederken bir taraftan da Batı tarzı bir ordunun kurulmasına yönelik çalışmalar hızlanmıştır. Afganistan'da Batı tarzı eğitim verilen okulların açılmaya başlandığı bu dönemde, okullaşma ülke sathına yayılmamış olsa da Habibiye Lisesi gibi okullarda Afgan aydınlarının yetiştirildiği görülmüştür. Genç Afgan aydınların savundukları Anayasacılık hareketinin devlet yönetimini etkilemesi sonucunda 1923 yılında bağımsızlığını yeni kazanmış Afganistan Emirliği'nin ilk anayasası (Kanun-i Esasi) kabul edilmiştir. Etnik gruplar arasındaki ayrımcılığı ve eşitsizliği ortadan kaldırmayı amaçlayan Emanullah Han Batı'daki örneklerle benzer bir ulus-devlet inşa etmeye çalışmıştır. Türkiye'deki reformlardan ve Atatürk'ün kişiliğinden de etkilenen Emanullah Han, Afganistan'da benzer reformlar uygulamayı denemiştir. Ülkesini hızlı bir şekilde dönüştürmek isteyen Emanullah Han'ın Afgan toplumunun sosyo-kültürel yapısının müsait olup olmadığına bakmaksızın gerçekleştirmeye çalıştığı bazı reformlar halktan ciddi tepki görmüştür.⁶⁴⁴

Emanullah Han'ın gerçekleştirmek istediği reformlara karşı doğması muhtemel tepkileri bastırabilmek için güçlü ve kendisine sadık bir orduya sahip olmadan reformlara başlaması modernleşme çabalarının akıbeti adına mühim bir hata olmuştur. Atatürk'ün kendisine

⁶⁴³ Gabriele Rasuly-Palczek, a.g.e. ss.198-199.

⁶⁴⁴ Gabriele Rasuly-Palczek, a.g.e. ss.199-200.

verdiği öğütlere yeterince dikkat etmeyen Emanullah Han, yaptığı bazı reformlar ile yalnızca halkın tepkisini çekmekle kalmamış, aynı zamanda düşmanlarına kendisi aleyhinde kullanabilecekleri propaganda malzemeleri de sunmuştur. Özellikle dinsizliğin yayıldığı propagandası Emanullah Han iktidarının sonunu getiren en önemli etkenlerden biri olmuştur.⁶⁴⁵ Emanullah Han döneminde Türkiye'nin Afganistan Büyükelçiliğini yapmış olan Yusuf Hikmet Bayur, aslında Emanullah Han'ın reformlarını gerçekleştirmek amacıyla güçlü bir orduya ihtiyaç duyulduğunu idrak ettiğini ve bu doğrultuda Türk subaylarına bir numune alayı (Kıt'a-yi Numune) kurdurttuğunu belirtmiştir. Ancak çevresindekilerin telkini sonrasında subayların hanedanı devirmesinden kuşkulanmaya başlayan Emanullah Han, söz konusu alayı dağıtmıştır. Yalnızca birkaç Türk subayını öğretmen olarak tutmuştur.⁶⁴⁶ Sınırlı sayıda askerden müteşekkil bir ordunun isyan hareketlerini bastırabilmesi mümkün olamamış ve Emanullah Han Afganistan'ı terk etmek zorunda kalmıştır.

Resim 4.1. Emanullah Han ve Atatürk

Kaynak: Hürriyet Gazetesi, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ataturk-afgan-bayragini-elleriyle-direge-cekti-41855620>

Yusuf Hikmet Baydur'a göre Emanullah Han'ın reformları gerçekleştirirken yapmış olduğu başlıca hatalar şunlardır; "...güven kırıcı hareketler, rüşvet ve benzerinden doğan kırgınlıklar ve 'dinsizlik yayılıyor' propagandasını kolaylaştıran hareketler."⁶⁴⁷ Atatürk'ün gerçekleştirdiği reformlardan daha radikal değişiklikler (Kabil'de geleneksel örtünmeyi yasaklaması gibi) yapmaya çalışan Emanullah Han, gelen tepkiler üzerine bazı geri adımlar atmışsa da kendisine karşı başlatılan hareketi teskin etmeye yeterli olmamıştır.

⁶⁴⁵Bilal N. Şimşir, a.g.e. s.211.

⁶⁴⁶ Bilal N. Şimşir, a.g.e. s. 210.

⁶⁴⁷ Bilal N. Şimşir, a.g.e. s. 211.

Emanullah Han'ın ülkeyi terk etmek zorunda kalmasıyla Kabil'de yönetimi ele geçiren Habibullah Kalakani yapılan tüm reformları geriye almaya ve bir bakıma zamanda geriye doğru gitmeye çalışmıştır. Tacik kökenli olması nedeniyle Peştun azınlıkların bir araya gelerek isyan etmeleri sonucu yalnızca 9 ay gibi kısa bir süre iktidarda kalan Kalakani, bu dönemde geleneksel dış politikanın dışına çıkarak, ki 1921 yılında Sovyetler ile Afganistan arasında bir antlaşma imzalanmış ve iyi komşuluk ilişkileri sürdürülmesi kararlaştırılmıştı, Orta Asya'da Sovyetlere karşı isyan eden Basmacı Hareketine⁶⁴⁸ destek vermiştir.⁶⁴⁹ Sovyet-Afgan antlaşmasını fesheden Kalakani, Sovyetlerin Kabil'deki danışmanlarını geri çekmemeleri halinde Sovyet Büyükelçisini kovmakla tehdit etmiştir.⁶⁵⁰

Kalakani'nin iktidardan düşürülmesinden sonra Muhammed Nadir Şah başa geçmiş ve reform süreci sekteye uğramakla birlikte tedrici bir şekilde devam etmiştir. Muhammed Nadir Şah önceliklerinin Afganistan'ın yeniden inşası, İslam dinine uygun kuralların uygulanması, Afganistan'ın bağımsızlığı, ulusun haklarının korunması, gelişmenin ve refahın sağlanması olduğunu belirtmiştir. Güçlü komşularını kışkırtmaktan çekinen Muhammed Nadir Şah, tarafsızlık politikasının Afganistan'ın çıkarları için en uygun seçenek olduğunu belirtmiş ve bu doğrultuda adımlar atmaya gayret etmiştir.⁶⁵¹ Muhammed Nadir Şah'ın suikast sonucu hayatını kaybetmesi sonrasında görünürde iktidara gelen oğlu Muhammed Zahir Şah döneminin ilk yıllarında Avrupa'da yükselen Nasyonalist hareketlerin de etkisiyle Afganistan'da Peştun ve Aryan milliyetçiliği kendini hissettirmiştir. Bu dönemde Afganistan kendi kimliğini Aryan ırka mensubiyet üzerinden inşa etmiş ve diğer etnik grupları dışlamaya veya baskı altına almaya başlamıştır. Afgan aydınları üzerinde oldukça etkili olmaya başlayan Almanya'nın Aryan Birliği propagandası, Afganistan'da daha önceleri din/mezhep veya kabile/aşiret üzerinden tanımlanan kimliklerin ilk kez ırk birliği üzerinden tanımlanmasında etkili olmuştur.⁶⁵² Bu dönemde kalkınma ve modernleşme konularında Almanya'dan yardımlar almaya başlayan Afganistan'ın İkinci Dünya Savaşı'na doğru gidilen süreçte Almanya ile yaklaşması birçok ülkeyi rahatsız

⁶⁴⁸ Basmacı sözcüğü aslında Rusça 'haydut' veya 'soyguncu' anlamlarında kullanılmaktadır. Ancak bu isyan hareketine katılanlar hiçbir zaman kendilerine yapılan bu yakıştırmayı kabul etmemiştir. Basmacı sözcüğünü 'baskın yapan' ve 'hücum eden' anlamlarında kullanan isyancı çeteciler, islam askerleri, vatan müdafaacıları olarak nitelendirmişlerdir. Halktan ziyade Rus memurları ve hazine mallarını yağmalayıp ganimet olarak topladıklarını fakir halka dağıtmışlardır. "Türkistan Türkistanlılarıdır" şeklinde özetlenebilecek amaçları doğrultusunda Türkistan'ın Sovyetlerden kurtarılmasına çalışmışlardır. Bakınız: Abdülkadir Donuk, "Basmacı Hareketi", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, İstanbul, Cilt:5, ss.107-108. Jonathan L. Lee, a.g.e. ss.464

⁶⁴⁹ Jonathan L. Lee, a.g.e. ss.494-495.

⁶⁵⁰ Jonathan L. Lee, a.g.e. s.495.

⁶⁵¹ Amin Saikal, a.g.e. ss.99-100.

⁶⁵² Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, a.g.e. s.235. Gabriele Rasuly-Paleczek, a.g.e. ss.202-203.

etmiştir. 1930'lu yılların sonlarında Afganistan'ın modernleşmesinde katkı sunması amacıyla yüzlerce uzmanı Afganistan'a gönderen Almanya, İkinci Dünya Savaşının patlak vermesi nedeniyle buradaki çalışmalarının çoğunu yarım bırakmak zorunda kalmıştır.⁶⁵³

1936 yılında Berlin Olimpiyatlarına katılmak üzere Almanya'ya gönderilen ekipte Afgan olimpiyatçıların yanısıra Kral Zahir Şah, Başbakan Haşim Han ve üst düzey Afgan yetkililer de katılmıştır. Kral ve Afgan yetkililer bu ziyaret sırasında Şansölye Hitler ve yakın çevresi ile bir dizi görüşme gerçekleştirmiştir. Berlin olimpiyatlarına katılan Afganistan olimpiyatçıları açılış seremonisinde Nazi selamı vermiştir.⁶⁵⁴ Bu ziyaret sonrasında Almanya ile yapılan ticari ve siyasi antlaşmalar sayesinde Afganistan'ın inşasında Almanya'nın payı artmıştır. Afganistan'a aktarılan yüklü miktarda finansal ve teknolojik destek Almanya'ya karşı sempati duyulmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra başta Başbakan Davud Han ve Dış İşleri Bakanı Muhammed Naim olmak üzere, ultra milliyetçi bazı üst düzey siyasetçilerin telkinlerine rağmen Kral Zahir Şah İkinci Dünya Savaşının başlamasından kısa süre sonra 6 Eylül 1939'da Afganistan'ın tarafsız kalacağını ve savaşan ittifaklardan herhangi birine katılmayacağını ilan etmiştir.⁶⁵⁵

1941 yılında Zahir Şah'ın tarafsızlık politikasını müzakere etmek ve müttefik devletlerin Afganistan'dan Miğfer Devletleri vatandaşlarının çıkarılmasına yönelik taleplerini görüşmek üzere toplanan Loya Jirga'da Zahir Şah'ın tarafsızlık politikasına destek kararı çıkmıştır. Afganistan topraklarının savaşan taraflardan herhangi birinin kullanımına izin verilmeyeceği ve Miğfer Devletleri vatandaşlarının kendi ülkelerine onurlu ve güvenli bir şekilde çıkmasına izin verileceği belirtilmiştir. Bu doğrultuda Kabil'de kalan bazı diplomatlar hariç Alman ve İtalyan vatandaşlar Afganistan'dan Türkiye'ye güvenli geçiş garantisiyle gönderilmiştir.⁶⁵⁶

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni düzende Afganistan'ın güçlü komşularından biri olan Britanya bölgeden çekilmiş ve yerini yeni devletlere bırakmıştır. Hindistan ve Pakistan'ın kurulması bölgedeki dengeleri değiştirdiği gibi Afganistan'ın da izlediği politikalarda köklü bir değişikliğe yol açmıştır. Peştunistan meselesi Pakistan ile Afganistan ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştur. Bu soruna kısaca değinecek olursak;

⁶⁵³ İkinci Dünya Savaşı başladığı sırada içlerinde Nazi partisi üyeleri de bulunan uzman sayısı yaklaşık 300'ü bulmuştu. Thomas Barfield, a.g.e. s.207. Jonathan L. Lee, a.g.e. s.532.

⁶⁵⁴ Jonathan L. Lee, a.g.e. s.531

⁶⁵⁵ Nasir A. Andisha, a.g.e. s.9

⁶⁵⁶ Nasir A. Andisha, a.g.e. ss.9-10

Afganistan'ın kurucusu olarak anılan ve kendisine 'Baba' ünvanı verilen Ahmed Dürrani, doğuda Delhi'den batıda İsfahan'a kadar uzanan bir coğrafyada egemenlik tesis etmiştir. Kurduğu yönetimin teşkilatlanmasında Peştun kimliği üzerinden etnik siyaset izlediği görülmüştür. Bu bakımdan özellikle Peştun milliyetçiliği düşüncesinde olan Afganlar tarafından oldukça yüceltilmiştir. Bu çevrelerde Afganistan denilince, Ahmed Dürrani'nin kurduğu devletin sınırları anlaşıldığından, bir dönem Afgan hükümeti tarafından da dillendirilen ve Pakistan ile sorunlar yaşanılmasına sebep olan 'Peştunistan' meselesi gündeme getirilmiştir. Günümüzde de Afganistan-Pakistan arasındaki ilişkiler üzerinde oldukça derin izler bırakan 'Peştunistan' meselesinin etkilerini görmek mümkündür. Afgan hükümetleri tarafından çok fazla dile getirilmese dahi, iki ülke arasındaki sınırı belirleyen ve 1893 yılında dönemin Afganistan Emiri Abdurrahman Han ile Büyük Britanya İmparatorluğu adına o dönem Hindistan tarafını temsil eden Sir Henry Mortimer Durand arasında imzalanan anlaşmanın geçerliliğini kaybettiği iddiası tazeliğini korumaktadır.

Harita 4.2. Peştunistan ve Durand Hattı

Kaynak: Ashis Shukla, "The Pashun Tribal Identity and Codes: At Odds with Pakistan's Post-9/11 Policies", *THAAP Journal*, 2015, s.45.

Günümüzdeki Afganistan-Pakistan arasındaki sınırı (Durand Hattını) kabul etmeyen Peştun milliyetçileri, Pakistan'da Peştun nüfusun yoğun yaşadığı bölgeleri (FATA ve Hayber Pahtunhva başta olmak üzere) de Afganistan'ın bir parçası olarak görme eğilimindedirler. 1960'lı yıllarda Afganistan'ın resmi politikasının önemli bir parçası haline gelen Peştunistan

davasında Batı'lı devletlerden beklediği desteği bulamayan Afganistan yönünü Sovyetlere dönmüştür. Hem maddi kaynak açısından hem de savunduğu tezlere verdiği destek nedeniyle Sovyetler Afganistan'ın en önemli partneri haline gelmiştir. Afganistan'ın diğer önemli bir partneri de Hindistan olmuştur. Pakistan'ın Hindistan sınırındaki güçlerini azaltmasını ve bir kısmını Afganistan sınırına yönlendirmesini amaçlayan Hindistan, Afganistan'ın tezlerine destek vermiştir.⁶⁵⁷

Sovyetler Birliği ile yakınlaşan Afganistan'da yükselen Peştun milliyetçiliği kendisini bazı devlet sembollerinde de göstermiştir. Afganistan bayrağına eklenen "Aryan Kartalı", Aryan Irkçılığına ve Aryan kökenli oldukları iddiasıyla Peştun milliyetçiliğini sembolize etmiştir (Bakınız Ek:1). Peştunistan davasına verilen açık destek de 1970'li yılların sonlarında basılan pullarda belirgin şekilde görülmüştür. Zira daha önceleri Peştunistan bayrakları basılan pullarda artık silahlı Peştunlar ve Durand Hattının her iki tarafındaki Peştunların birbirine desteği resmedilmeye başlanmıştır (Bakınız: Ek 3). Daha önce de kendisinden bahsedilirken ultra milliyetçi olarak tarif edilen Davud Han, Zahir Şah'ın Peştunistan meselesine desteğinin az olmasından ve bu konuyu ihmal etmesinden dolayı 1973 yılında yönetimi ele geçirmiştir. 1949 yılından itibaren düzenli olarak 31 Ağustos tarihlerinde kutlanan "Peştunistan Günü" veya "Peştun-Beluç Birlik Günü" anısına basılan pullarda tavır değişikliğini gözlemlemek mümkündür. Özellikle "ılımlı tarafsızlık" politikası sürdürmeye ve önceliğini ülkenin gelişmesine veren Zahir Şah'ın düşüşünden sonra Afganistan'ın Peştunistan meselesini daha hararetli bir şekilde savunduğu görülmüştür.

Afganistan'da 1978 yılında gerçekleşen askeri darbenin neticesinde Sovyet etkisinin iyice kendini belli ettiği görülmüştür. Nitekim Afganistan bayrağı kırmızı bir bayrağa dönüşmüş ve milli marşında devrimci unsurlar (devrim, emek, özgürlük gibi) yer almaya başlamıştır (Bakınız: Ek 4). Komünist yönetime karşı ortaya çıkan İslami hareketleri bastırmakta zorlanan Afganistan yönetimi, Sovyetler Birliği'nden askeri destek çağrısında bulunmuştur. Yaklaşık 8 yıl süren Sovyet İşgali'nin sonrasında mücahit grupların yönetimde ağırlığa sahip olduğu Afganistan İslam Cumhuriyeti döneminde ortaya çıkan iç çatışmalar ve güç mücadeleleri Afgan yönetiminin enerjisini daha çok iç meselelere harcamasına sebep olmuştur.

⁶⁵⁷ Abubakar, Siddique, a.g.e. s.38.

1996 yılında Kabil'i ele geçiren Taliban Afganistan'ın yönetiminde kontrolü büyük ölçüde sağlamıştır. Uluslararası topluma entegre olmak gibi bir önceliğe sahip olmayan Taliban, daha çok İslami örgütlere destek sağlayarak, ev sahipliği yaparak veya savaşçı desteğinde bulunarak etkinliğini artırma gayreti içerisinde olmuştur. Taliban'ın yönetimi elinde tuttuğu 1996-2001 yılları arasında BM nezdinde Afganistan'ın temsili Burhaneddin Rabbani hükümetinin atadığı temsilciler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

4.2.2.2. Yeniden inşa sürecinde afganistan'da kimlik inşası

11 Eylül 2001 saldırılarından önce de Taliban hükümeti ile ABD yönetimi arasında iyi ilişkilerin olduğunu söylemek güçtür. Her ne kadar Bill Clinton döneminde Taliban'ın Afganistan içerisinde güç kazanması ve yönetimi ele geçirmesi en azından ülkenin içinde bulunduğu kaotik ortamdan çıkarak istikrara kavuşabileceği düşüncesiyle şiddetli bir şekilde eleştirilmemişse de, başta El-Kaide olmak üzere terör örgütlerine ev sahipliği yapılması ilişkilerin gergin devam etmesine yol açmıştır. ABD'ye karşı küresel çapta cihat ilan eden El-Kaide örgütünün Amerikan üslerine ve elçiliklerine yönelik saldırılarına karşın Taliban yönetiminin El-Kaide'nin Afganistan'dan çıkarılmasına yönelik herhangi bir harekette bulunmaması nedeniyle 15 Ekim 1999 tarihinde BMGK'nın aldığı 1267 sayılı karar ile Taliban yönetimi şiddetle kınanmış ve Taliban yönetimine karşı ambargo uygulanması kararı alınmıştır.⁶⁵⁸

11 Eylül saldırılarını takip eden süreçte ABD'nin Afganistan'a müdahalesi sonrasında Taliban iktidardan düşürülmüş ve Kuzey İttifakı dahil olmak üzere yeniden inşa edilmesi amaçlanan Afganistan'da yönetim Taliban karşıtı gruplar tarafından belli dengeler gözetilerek paylaşılmıştır.

2001 sonrasında yeniden inşa ve reform sürecine girilen Afganistan'da, demokrasiye geçiş için kurulan geçici hükümeti çok sayıda uluslararası antlaşmaya taraf olmuştur. Komşu ülkelerle iyi komşuluk ve iş birliği antlaşmaları imzalayan geçici hükümet, milliyetçi unsurlar tarafından düşman olarak görülen Pakistan ve İran ile de iş birliği antlaşmaları yapmıştır. Kısacası komşu ülkelerle ilişkilerinde iyi komşuluk ilişkilerine öncelik verilmiş

⁶⁵⁸ Ali Balci, Afganistan: Küresel Güçlerin Oyun Alanı, içinde, Kemal İnât, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman (Editörler), Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları, Nobel Yayınları, Ankara, 2016 (4. Basım), s.393

ve daha pragmatik bir yol tercih edilmiştir.⁶⁵⁹ Afganistan'ın komşularıyla imzaladığı tüm antlaşmalarda ve yapılan zirvelerde alınan ortak kararlarda ilişkilerin geliştirilmesinin amaçlandığı istisnasız tüm metinlerde yer almıştır. Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan ile Afganistan arasındaki ilişkilerin geliştirilebilmesi için yeterince uygun bir ortam bulunamamıştır. Zira iç çatışmalar ve karışıklıklarla mücadelenin ülke gündemini meşgul ettiği Afganistan'da dış ilişkiler doğal olarak ikinci planda kalmıştır. Yeniden inşa edilen Afganistan'ın huzur ve istikrar ortamı kadar ihtiyaç duyduğu bir diğer husus ise, ekonomik olarak dışa bağımlılığın azaltılmasıdır. Bu nedenle Afganistan, komşularıyla yaşanması muhtemel gerilimleri en aza indirmenin yanı sıra çeşitli ortak projelerde de yer alarak ekonomik açıdan destek bulmayı da amaçlamıştır.⁶⁶⁰ Ayrıca Dünya Bankası ve Asya Kalkınma Bankası tarafından desteklenen projeler ile özellikle Orta Asya ile Güney Asya arasında bir köprü vazifesi görebilecek olan Afganistan'ın ulaşım altyapısı (başta demiryolu ve kara yolu olmak üzere) ve enerjinin iletilmesi konusunda gelişmeler sağlanması umulmuştur. Böylece bölge ve dünya siyasetinde “sorun kaynağı” olarak görülen Afganistan imajından sıyrılarak, ticaret yolları üzerindeki güvenilir bir ortak olmayı amaçlamıştır.

2001 sonrası yeniden inşa edilen Afganistan'da “*tüm etnik grupların hak ve sorumluluklara sahip olduğu ve ülkeyi tüm etnik grupların ortak şekilde oluşturduğu*” vurgusu sıklıkla yapılmaktadır. Bu düşüncüyü yansıtan en önemli hukusal metin Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin 2004 yılında kabul edilen anayasasıdır. Anayasanın 4. Maddesinde 14 etnik grup ve daha fazlasının Afgan toplumunu oluşturduğu ifade edilmiştir. Yine aynı madde uyarınca tüm Afganistan vatandaşları ‘Afgan’ olarak nitelendirilmiştir. Böylece ‘Afgan’ kimliği bir tür üst kimlik olarak tüm Afganistan vatandaşlarını kapsayacak anlamda kullanılmıştır. Ancak çalışmamızın daha önceki bölümlerinde de ifade edildiği üzere tarihsel olarak ‘Afgan’ sözcüğü ‘Peştun’ etnik grubu ile özdeşleşmiştir. Bu nedenle farklı etnik gruplara mensup Afganistan İslam Cumhuriyeti vatandaşları kimlik konusunda bazı çekincelere sahiptir. Nitekim ‘Afgan’ sözcüğünün sıklıkla ‘Peştun’ etnik grubunu işaret

⁶⁵⁹ Geçici Hükümet zamanında komşu ülkelerle yapılan çeşitli iş birliği ve iyi komşuluk antlaşmaları, zirveleri ve duyuruları için bakınız: Abdulgafur Arzu, *Afganistan ve Camea-yi Cihani*, Vezaret-e Umur-e Hariciye-yi Cumhuri-yi İslami-i Afganistan, Kabil, 2011.

⁶⁶⁰ Afganistan, Orta Asya bölgesi ve bölgenin yakın çevresinde yer alan ülkeler arasında bölgesel çapta ekonomik işbirliğinin arttırılmasına yönelik olarak Asya Kalkınma Bankası tarafından 1997 yılında başlatılan “Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği Programı”na-Central Asia Regional Economic Cooperation Program-CAREC” 2005 yılında katılmıştır. Bakınız: “CAREC Countries: Afghanistan”, Central Asia Regional Economic Cooperation Program, https://www.carecprogram.org/?page_id=3, (Erişim Tarihi: 10.10.2020)

etmesi nedeniyle Peştun olmayan birçok etnik grup mensubu Afganistan vatandaşı kimlik kartlarında kendi etnik gruplarının isminin yer almasını istemiştir. Peştun kökenli vatandaşlar ise ‘Afgan’ sözcüğünün dışındaki seçeneklerin kabul edilemez olduğunu ve farklı etnik gruplara kimlik kartlarında yer verilmesi halinde vatandaşlar arasında ayrımcılığın veya bir tür bölücülüğün ortaya çıkacağından endişe etmişlerdir.⁶⁶¹

Afganistan Milli Marşı’nda (Bakınız: Ek 4.) anayasada belirtilen etnik gruplar sayılmakta ve Afganistan’ın tüm kabilelerin ortak vatanı olduğu vurgusu yapılmaktadır. Bu yöndeki telkinler Afganistan Eğitim Bakanlığının okullarda okutulmak üzere hazırlattığı resmi ders kitaplarına da yansımaktadır (Bakınız: Resim.4.2). Farklı etnik unsurların varlığı inkâr edilmeyip bir tür kültürel zenginlik olarak sunulmaktadır. Bilhassa Vatanseverlik dersi kitaplarında ulusal birliğin ve ortak vatan ‘Afganistan’ın sıklıkla vurgulandığı görülmektedir. Eğitim aracılığıyla oluşturulmaya çalışılan Afgan ulusal kimliği ülkedeki tüm etnik grupları ve kabileleri ortak bir paydada buluşturmayı amaçlamıştır.

Resim 4.2. Afganistan’da farklı etnik gruplardan öğrenciler

⁶⁶¹Hamid Shalizi, “Who is an Afghan? Row over ID cards fuels ethnic tension”, *Reuters*, 8 February 2018, <https://www.reuters.com/article/us-afghanistan-politics-idUSKBN1FS1Y0>, (Erişim Tarihi: 15.10.2021)

Kaynak: Afganistan Eğitim Bakanlığı 1. Sınıf Öğrencileri için Darice Ders Kitabı, Kabil 2020, s.5

Her ne kadar hukuksal resmi metinlerde, ders kitaplarında ve strateji belgelerinde Afganistan Devletinin etnik bir temele dayanmadığı vurgulanmış ve hatta Siyasi Partiler Kanunu'na göre etnik temelli siyaset yasaklanmışsa da 'Afgan' sözcüğünün algı açısından 'Peştun' kelimesiyle özdeşleştirilmesi ve yönetimin iki buçuk asırdır Peştunların elinde bulunması nedeniyle özellikle Peştunların Afganistan'ı kendi özel haneleri gibi algılamaları söz konusudur. Resmi söylem olarak Afganistan farklı etnik grupların bir arada yaşadığı tek bir çatıdan (vatandan) veya başka bir deyişle aynı hanede yaşayan kardeşlerden (etnik gruplardan) müteşekkildir. Afganistan'da yaşayan vatandaşların kendi hanelerini ve ailelerini korudukları gibi Afganistan'ı da korumaları beklenmektedir. Vatandaşların ülkelerini savunma yükümlülüğü ulusal kimliğin diğer önemli parçası (belki de en önemli parçası) olan İslam unsuru üzerinden okunmaktadır. Afganistan'ın bir Müslüman beldesi olarak kalabilmesi için hemen her vatandaşın gerektiğinde cihat yaparak vatanını koruması gerektiği belirtilmektedir.⁶⁶² Özellikle işgalci güçlere karşı ortak mücadele ruhunu canlı tutmaya yönelik bu söylem kolaylıkla Müslüman kimliği ile birleşerek cihat anlayışını güçlendirebilmektedir. Sovyetler Birliği ile mücadele eden grupların kendilerini 'mücahit' (cihat eden) olarak tanımlamaları bu durumun en bariz örneklerinden biridir. Taliban'ın ABD askeri güçlerini 'kafir işgalciler' olarak tanımlaması Afganistan'da en temel meşruiyet kaynağı olan ve Afgan kimliğinin önemli bir parçasını oluşturan İslam dininden destek alma amacı taşımaktadır.⁶⁶³

Eğitim Bakanlığının resmi müfredatındaki Vatanseverlik dersi kitaplarında Afganların genel özellikleri olarak; dindarlık, çalışkanlık, merhamet ve insaf, güvenilirlik ve vefa, fedakârlık ve özveri, misafirperverlik, kadınlara saygı, utangaçlık ve onur sayılmaktadır. Bu derse ait kitaplarda vatan savunmasındaki birlik ve beraberliğin öne çıkarıldığı görülmüştür. Ayrım yapılmaksızın birlik ve bütünlük içerisinde hareket etmeye kitabın farklı bölümlerinde

⁶⁶² Zeynep Tuba Sungur'un Afganistan'da ulus-inşa sürecinde Eğitimin rolüne ilişkin yapmış olduğu doktora çalışmasında, ortak ev metaforunun yanı sıra anne metaforunun da kullanılarak inşa edilmeye çalışılan vatan algısının güçlendirildiği tespit edilmiştir. Yukarıda kısaca değinilen ev metaforunun bir benzeri olan anne metaforunda, aynı evde yaşayan erkek kardeşler bir anne tarafından (vatan) büyütülmektedir. Kendilerini büyüten bu anneye (vatana) karşı çocukların hizmet etme yükümlülükleri doğmaktadır. Tıpkı bir annenin evlatları üzerinde hak sahibi olması gibi, devletin de vatandaşları üzerinde doğal hakları bulunduğu ima edilmektedir. Bakınız: Zeynep Tuba Sungur, "What Education Builds as Nation in Afghanistan: A Case of Nation-Building", Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ekim 2020, ss.273-274.

⁶⁶³ Gilles Dorronsoro, "The Taliban's Winning Strategy in Afghanistan", *Carnegie Endowment for International Peace*, Washington D.C., 2009, s.12. https://carnegieendowment.org/files/taliban_winning_strategy.pdf, (Erişim Tarihi: 09.08.2020).

defaatle vurgu yapılmıştır. Afganların vatan savunmasında elde ettikleri zaferin sırrı üç kavramla özetlenmiştir: İnanç, Vatanseverlik, Fedakârlık. Böylece Afgan kimliği içerisinde önemli bir yere sahip olan dini kimliğe de vurgu yapılmıştır. Dinin birleştirici özelliklerinden faydalanılmaya çalışılmıştır. Dinin bazı durumlarda ayrıştırıcı olabileceğini hatırlatmakta fayda vardır. Ders kitaplarında mümkün olduğunca bunlardan kaçınılmaya çalışılmıştır.⁶⁶⁴

İnanç özgürlüğüne ve insan haklarına da yer verilen ders kitaplarında ulusal birliğin temeli olarak “İslam Kardeşliği”ne de sıklıkla vurgu yapılmaktadır. İslam dinine referansla kardeş kanının akıtılmamasının gerekliliği de öğütlenen bu kitaplarda, ülkeyi birlikte kaldırmak vatandaşlık görevi olarak görülmüştür. Ülkenin kalkınmasına katkı sağlamanın yalnızca milli bir görev olmayıp, aynı zamanda dini bir görev olduğu da belirtilmiştir. Bunun yanısıra Afganistan’ın tarihsel köklerine atıf yapılarak Afganistan’ın bilim ve medeniyete beşiklik yaptığı da ifade edilmiştir. Böylece Afgan gençlerine milli gurur kazandırılması amaçlanmıştır. Nitekim ülkenin birlikte kalkınmasının yanı sıra dünyaya entegre olma ve dünya milletleri arasında gururla yaşama amacı öğrencilere hedef olarak gösterilmiştir⁶⁶⁵.

Afganistan’da Sovyetlerle mücadele edildiği dönemlerde ABD’de Nebraska Üniversitesi tarafından hazırlanan ve USAID aracılığıyla gerçekleştirilen kitap yardımlarında çocukların eğitimi için kullanılan kaynaklar onların ‘cihatçı’ olarak yetiştirilmelerini amaçlamıştır (Bakınız: Ek.2). 1984-1994 yılları arasında gerçekleştirilen kitap yardımları 1994 yılından itibaren durdurulmuşsa da Taliban döneminde de söz konusu kitapların okutulmaya devam edildiği görülmüştür⁶⁶⁶ (Bakınız: Ek 2.). Çocuklara temel eğitimlerinde dahi cihad düşüncesinin aşılmasına çalışıldığı bu kitapların doğurabileceği olumsuz sonuçların farkedilmesi üzerine 2001 sonrası dönemde kitapların toplanmasına karar verilmiştir. Yeni yönetimin eğitim alanında yapacağı reformların kararlaştırılması, okulların sayılarının arttırılması, yeni eğitim müfredatlarının oluşturulması ve eğitim verecek öğretmenlerin yetiştirilmesi konularında hızlı adımlar atılmaya çalışılmışsa da bu süreçlerin doğası gereği zamana ihtiyaç duyduğu görülmüştür. 1992 yılında kurulan Rabbani hükümeti İslam dini eğitimini temel alan bir eğitim sistemi kurmayı amaçlamıştır. Daha doğrusu dini prensipleri eğitim sistemine entegre etmeyi ve sosyal ihtiyaçları bu şekilde karşılamayı hedeflemiştir.

⁶⁶⁴ Bakınız: Vezaret-i Maarif-i Cumhuri-yi İslam-i Afganistan, Kitab-i Vatandusti Sınıf-e Heftom, Riyaset-i İrtibat ve Agahi-i Ammei Vezaret-i Maarif, Kabil, 1398 (2020). ss.34-45. <https://moe.gov.af/sites/default/files/2020-03/G7-Dr-Watandosti.pdf>, (Erişim Tarihi: 05. 08.2021).

⁶⁶⁵ A.g.e. ss.74-80

⁶⁶⁶ Joe Stephens, David B. Ottoway, “The ABC’s of Jihad in Afghanistan”, *Washington Post*, 23 march 2002. (Erişim Tarihi: 12.08.2019).

Hem kırsal alanda hem de şehirlerde dini eğitim veren okulların sayısını arttırmayı, teknik ve mesleki eğitimi geliştirmeyi ve yeni eğitim müfredatlarını İslam toplumunun ihtiyaçlarına uygun hale getirmeyi eğitim politikalarının temeline yerleştiren Rabbani hükümeti, kız çocuklarının eğitimi konusunda da İslam toplumunun ihtiyaçları ile uyumluluğu esas almıştır.⁶⁶⁷ Marksist yönetimden kalan eğitim materyallerinin yeniden düzenlenmesi ve kitapların İslam değerlerine uygun şekilde yeniden yazılması konusunda USAID tarafından hükümete yardım edilmiştir. 1992-1996 arasındaki dönemin ilk yıllarında Afganistan’da eğitim alanında ılımlı bir iyileşmenin yaşandığı görülmüştür.⁶⁶⁸

Taliban’ın yönetimde olduğu 1996-2001 yılları arasındaki dönemde Afganistan’da modern eğitimin büyük ölçüde ihmal edilmiş, kız öğrencilerin ve kadın öğretmenlerin oranlarında sert düşüşlerin yaşanmıştır. Sağlık ve eğitim sistemlerinde çöküşün yaşandığı bu dönemde kız okulları kapatılmış, erkek okulları da medreseye dönüştürülmüştür. Afganistan İslam Cumhuriyeti’nin (Rabbani Hükümeti’nin) dini değerlerle uyumlu hale getirmeyi amaçladığı eğitim sistemi Taliban döneminde modern eğitimin tamamen dışlandığı bir yapıya dönüşmüştür.⁶⁶⁹

2001 sonrasında devletin çoğu kurumu gibi Eğitim Bakanlığı’da yeniden inşa edilmiştir. Yeni Afgan kimliğinin oluşturulmasında eğitimin önemli bir fonsiyonu olacağından, ders

⁶⁶⁷ Yahia Baiza, a.g.e. s.172.

⁶⁶⁸ Yahia Baiza’nın Mohammad Akram Andishmand’dan aktardığı verilere göre 1991 yılında 628.000 olan öğrenci sayısı 1993’te 684.000’e yükselirken, aynı dönemde kız öğrenci sayısı da 21.200’den 74.670’e yükselmiştir. Bakınız: Yahia Baiza, a.g.e. s.173.

⁶⁶⁹ Yahia Baiza, a.g.e. s.176. Taliban döneminde okutulan bazı kitap örneklerinde (bakınız: Ek 2.) de görüldüğü üzere çocukların henüz ilk sınıftan başlayarak belirli bir düşünce için hazırlandığı görülmektedir. Arapça’daki ‘cim’ harfinin ‘cihad’ ile özdeşleştirilmesi, ‘te’ harfinin ‘tüfek’ kelimesi üzerinden öğretilmesi, ‘zel’ harfinin ‘zulüm’ kelimesi örnek gösterilerek öğretilmesi örneklerinde olduğu gibi çocukların bir direniş kültürüne uygun şekilde yetiştirilmeye çalışıldığı görülmüştür. Bu durumun yalnızca mücahitler dönemine veya Taliban dönemine özgü olmadığını da belirtmemiz gerekmektedir. Craig Davis’in 1970 yılında 1. Sınıf öğrencilerine okutulmak üzere basılan Dil Sanatları kitabından aktardığına göre, bağımsızlık yolunda bedenlerini, başlarını ve mallarını feda edeceklerini, topraklarına adım atmaya çalışan düşmanların bacaklarını keseceklerini ve vatanlarına göz dikenlerin gözlerini oyacaklarını ifade eden ‘şiiir’lerin kitaplarda yer almıştır. Kısacası ‘direniş’in bir kültür olarak zihinlere yerleştirilmeye çalışılması yalnızca Sovyet işgali sonrasında gerçekleştirilmeye çalışılan bir durum değildir. Birçok defa büyük devletlerin veya imparatorlukların işgaline uğrayan Afganistan’da bu tür bir kültürün ve bakış açısının yerleşmesi için uygun zemin kendiliğinden oluşmuştur. Bu kültürel olarak hazır olma durumunu kullanmak isteyenlerin yalnızca İslamcı düşüncedeki politikacılar olduğu da düşünülmemelidir. Zira Marksist yönetimin iktidarda olduğu dönemde, Marksist terminoloji’nin özellikle ‘şehitlik’ anlayışı üzerinden Afgan kültürüne eklemelenmesine çalışıldığı görülmüştür. Bu dönemde 4. Sınıf öğrencilerinin eğitimi için basılan ders kitabında yer alan ‘Şehitler’ şiirinde, “şehadet mertebesi” ile “Batı’nın zulmüne karşı direnme” ilişkilendirilmiştir. ‘Şehadet’ ve ‘Direniş’ Komünist Devrimin ve “İngiliz ajanlarına”, “Kolonyalizmin ajanlarına” ve “Batı zulmünün ajanlarına” karşı direnişin önemli unsurları olarak öne çıkarılmaya çalışılmıştır. Söz konusu kitaplarda ‘mücahit’ sözcüğünü kullanmaktan kaçınılmıştır ancak Sovyetlerin askeri işgali sonrasında bu işgale karşı direniş sergileyen gruplar, ironik bir şekilde, kendilerini ‘mücahit’ olarak nitelendirmişlerdir. Bakınız: Craig Davis, “‘A’ is for Allah, ‘J’ is for Jihad”, *World Policy Journal*, Spring 2002, Vol. 19, No.1, ss.90-92.

kitaplarının güncellenmesi ve modernleştirilmesi gerekmiştir. Daha modern bir eğitim anlayışının benimsendiği ve yeni bir müfredatın uygulamaya konulduğu Afganistan'da özellikle Tarih ve Vatanseverlik derslerine ait kitaplar aracılığıyla ulusal bir bilinç oluşturulmaya çalışılmıştır. Adı geçen derslere ait kitaplar incelendiğinde vatanseverlikleri ve ülkeye verdikleri hizmetleri ön plana çıkarılan ulusal kahramanlara bu kitaplarda yer verildiği görülmüştür. Afganistan'ın kurucu 'baba'sı kabul edilen Ahmed Şah Dürrani (1722-1772), kurucu 'büyük babası' "Mirveys Han Hotak (Nike)"⁶⁷⁰, bağımsızlığın kurucusu 'Gazi' Emanullah Han (1892-1960) gibi 'kurucu babaları' diyebileceğimiz şahsiyetlerin yanısıra Feyz Muhammed Katib Hazara (1862-1931), Cemalettin Afgani (1839-1897) gibi aydınlara ve Komünist darbe sonucunda 'şehit' edilen Musa Şefik gibi politikacılara söz konusu kitaplarda yer verilmiştir. Bu kitaplarda Şehitlerin, Gazilerin, Kurucu Babaların, Vatana hizmet etmiş kişilerin yanı sıra *Zarghuna Ana* (Ahmed Şah Dürrani'nin annesi), *Kariz Ayno* ve *Malalai of Maiwand* (*Malala Ana*) gibi cesaretleriyle ön plana çıkan vatansever kadın kahramanlardan da söz edilmiştir.⁶⁷¹ Kadınların eğitim hayatından tamamen dışlandığı Taliban rejiminden sonra yeni kurulan hükümetlerin kadın kahramanlardan birkaçını örnek vatandaşlar ve vatanseverler olarak resmi ders kitaplarında tanıtması, kadınların eğitim hayatlarındaki ve sosyal hayattaki konumlarına dair birbirinden oldukça farklı bakış açılarını yansıtmaları açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Etnik kimliklerin devletin resmi kayıtlarında ve vatandaşların kimliklerinde yer alması hususu Afganistanda ciddi tartışmaların yaşanmasına yol açmıştır. Vatandaşların kimlik kartlarında ve kimlik belgelerinde mensubu oldukları etnik grubun yazılıp yazılmaması tartışmaları bir tür krize dönüşmüştür. Özellikle 2014 yılında gerçekleştirilen seçimlerde hile yapıldığına ilişkin yaygın bir kanaat oluşması nedeniyle seçimlerdeki şeffaflığı arttırmak amacıyla yeni düzenlenen elektronik kimlik kartlarının basılmaya başlanması sonrasında patlak veren kimlik kartı krizinin birkaç boyutu bulunmaktadır. Etnik gruplar arasında bir tür denge sağlanması üzerine yapılan güç paylaşımı tahmini veriler üzerinden yapılmıştır. Afganistan'da tüm nüfusun sayımı en son 1970'li yılların sonlarında yapılmıştır, ki bu

⁶⁷⁰ 'Nike' kelimesi Peştuca'da büyükbaba anlamına gelmektedir. Gılcay kabilelerinden biri olan Hotak kabilesinden olan Mirveys Han Hotak, Hotak Hanedanlığını kurmuş ve 18. Yüzyıl başlarında (1709-1715) hüküm sürmüştür.

⁶⁷¹ Zeynep Tuba Sungur, a.g.e. s.124. Maiwand Savaşında kahramanlık gösteren *Malali Nurzay* ve Kabil yakınlarındaki Çar Asyab'da gerçekleşen çatışmalarda kahramanlık gösteren *Gazi Edi* gibi kadın savaşçıların yanı sıra isimleri bilinmemekle beraber savaşlarda kahramanca çarpışan kadınların varlığı da bilinmektedir. Örneğin, İkinci İngiliz İşgali sırasında Kabil yakınlarındaki Asmayi dağı eteklerinde savaşan 850 kadından 83'ü şehit olmuştur. Vezaret-i Maarif-i Cumhuri-yi İslam-i Afganistan, Kitab-i Vatandusti Sınıf-e Heftom, Riyaset-i İrtibat ve Agahi-i Ammei Vezaret-i Maarif, Kabil, 1398 (2020). s.29. <https://moe.gov.af/sites/default/files/2020-03/G7-Dr-Watandosti.pdf>, (Erişim Tarihi: 05. 08.2021).

sayımın da güvenilirliği tartışmaya açıktır. Dolayısıyla ülkede tam nüfus sayımı yapılmadığı ve nüfus sayımında etnik gruplar dikkate alınmadığından, basılacak yeni kimlik kartlarında etnik grupların yer alması halinde yönetimde güç dengelerinin yeniden düzenlenmesi ihtiyacı doğabilir. Öte taraftan kimlik kartlarında etnik gruplara ilişkin bilginin yer alması etnik milliyetçiliğin güçlenmesine katkı sunarak, kaynaşmış farklı topluluklardan müteşekkil bir Afgan ulusu inşasına zarar verme potansiyelini de barındırmaktadır. Geçmişte etnik gruplar arasında yaşanan çatışmaların mümkün olduğunca hatırlatılmamasına çabalayan Afganistan yönetiminin etnik grup kimliğinin ulusal kimliğin önüne geçmesinden ve etnik temelli siyaset yapılmasından endişe duymuştur.⁶⁷² Elektronik kimliklerin yaygınlaşması seçimlerde daha şeffaf seçim süreçlerinin yaşanmasına katkı sunacaktır. Elektronik kimlik kartlarının basılıp tüm vatandaşlara dağıtılması sürecinde kâğıt kimliklerin kullanılmasına da devam edilecektir.

Peştun vatandaşlarla diğer etnik grupları karşı karşıya getiren kimlik tartışmasında ‘Afgan’ sözcüğünün tüm ulusu kapsayacak şekilde kullanılmasının gerekli olduğunu düşünenler ile bunun bir tür ‘Peştunlaştırma’ politikası olduğunu iddia edenler arasında oluşan gerilimin azaltılması için çaba sarfeden Afganistan yönetimi çözüm için vakit kazanmak amacıyla kimlik kartlarının basımını bir süreliğine durdurmuştur.⁶⁷³ Çözüm için mecliste yapılan toplantılarda da tatmin edici bir yol bulunamamıştır. 2021 yılı Mart ayında Ulusal İstatistik ve Enformasyon Kurumu (National Statistics and Information Authority-NSIA) kimlik kartlarında kullanılabilecek 54 etnik grup kimliği listelemiş ve kimlik tartışmalarının yeniden alevlenmesine sebep olmuştur.⁶⁷⁴ Anayasanın 4. Maddesinde yer alan 14 etnik

⁶⁷² Afganistan Eğitim Bakanlığı tarafından basılan ve okullarda okutulması öngörülen resmi tarih dersi kitaplarında Komünist Yönetim, Sovyet İşgali, Mücahit Gruplar Arasında İç Savaş ve Taliban dönemi hakkında bilgi verilmemektedir. İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden tarihsel süreçte BM’nin kuruluşu, Sovyetlerin Çöküşü, Japonya’nın Sanayileşmesi, Almanya-Fransa ve İngiltere devletleri hakkında kısa bilgiler verilerek bitirilen kitapta yakın geçmişte Afganistan tarihinde yer alan oldukça önemli olaylara yer verilmemiştir. Bakınız: Vezaret-i Maarif-i Cumhuri-yi İslam-i Afganistan, Kitab-i Tarih Sınıf-e Devazdehom, Riyaset-i İrtibat ve Agahi-i Ammei Vezaret-i Maarif, Kabil, 1398 (2020). <https://moe.gov.af/sites/default/files/2020-03/G12-Dr-History.pdf>, (Erişim Tarihi: 05.08.2021)

⁶⁷³ Hamid Shalizi, a.g.m.

⁶⁷⁴ Söz konusu listede yer alan etnik gruplar şunlardır: Ormar, Barachi, Kurd, Jogi, Shakhkiliyan, Shaikh Mohammadiyan, Kawar, Khalili, Pamiri, Manjani, Sangichi, Ishkashimi, Roshnaee, Wakhani, Shoghani, Turk, Qarloq, Tatar, Mughul, Sakae, Dawlat Khani, Taimani, Albeg, Qazaq, Sajani, Qoshkhaniyan, Bayat, Nimaq, Qabchaq, Nikpai, Kohgadari, Daimirk, Mir Sayeda, Jamshidiyan, Afshariyan, Tahiriyan, Saljoqis, Timurids, Barlas-Arlas, Ailkhani, Yaftali, Laqyan, Kawi, Qozi, Abka, Joghtae, Karaee, Karam Ali, Skhaikh Ali, Orta Balaqi, Uyghur, Baborids and Formuli. Bakınız: Zahra Rahimi, “54 Ethnic Options on Afghan ID Cards Spark Debate”, *Tolo News*, 14 March 2021, <https://tolonews.com/afghanistan-170682>, (Erişim Tarihi: 8.8.2021).

gruba ilave 54 farklı etnik kimliğin ortaya çıkaracağı karışıklık ulusal birliği sağlama çabasında olan merkezi hükümeti zor durumda bırakabilir.

2020 yılında, kimlik kartlarında “Anne Adı”nın da yer almasına karar verilmiştir. Ataerkil toplum yapısının egemen olduğu Afganistan’da sembolik açıdan da olsa önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Zira kimlik kartlarına “Anne Adı” bölümünün eklenmesi kararının alınmasında Mohammad Zahir Akbari’ye göre “*Where is my name?- Adım nerede*” başlığı altındaki sosyal medya kampanyasının etkisi olmuştur.⁶⁷⁵ Afgan kadınlarının bu talebinin hükümet tarafından olumlu karşılanması kadın hakları savunucuları tarafından olumlu bir gelişme olarak kabul edilmiştir.

Taliban döneminde sosyal hayat içerisinde büyük ölçüde izole edilmiş kadınların sosyal medya üzerinden başlattıkları bir kampanyanın sonucunda başarı elde etmiş olmaları sembolik açıdan oldukça önemli bir adımdır. Yeniden inşa edilen Afganistan’da kadınların sosyal yaşamdaki rollerinin birdenbire değişmesini beklemek pek makul değildir. Ancak yeni yönetimin kadın hakları konusunda dünyadaki uluslararası hukuk normlarını kabul ederek, kadınların toplum içerisindeki pozisyonlarını iyileştirmeye çalıştığı görülmüştür. İş hayatında daha fazla görünür hale gelen kadınlar, eğitim hayatında da erkekler kadar hatta bazı kademelerde erkeklerden daha fazla yer almaya başlamışlardır. Özellikle kadın öğretmenlerin sayısında ciddi artış sağlanmıştır. Bunun yanı sıra sembolik açıdan önemli kabul edilebilecek gelişmeler de yaşanmıştır. Örneğin, yakın geçmişte Afganistan Yüksek Mahkemesi’nin ilk kadın yargıcı Anisa Rasooli (Enise Resuli) göreve başlamıştır. Ayrıca kadınlara yönelik ayrımcılığın ve şiddetin azaltılmasına ilişkin CEDAW gibi uluslararası sözleşmelere taraf olan Afganistan’da kadın hakları konusunda gelişmeler yaşandığını söylemek mümkündür. BM Kadın Raporu’na göre, kadına şiddetin yaygın olduğu Afganistan’da 2018 yılında ilk kez kadınlara ve çocuklara yönelik taciz suçlarında hapis cezaları ve para cezaları öngörülerek kadın ve çocukların korunması hususunda bir adım atılmıştır. Ayrıca Ceza Kanununda cinayet suçlarının “namus” saikiyle işlenmesi halinde bunun ceza davalarında hafifletici bir unsur olarak değerlendirilmesi ve cezada indirimle gitme uygulaması da sonlandırılmıştır. Ayrıca yeni düzenlemelere göre şiddet mağduru

⁶⁷⁵ Mohammad Zahir Akbari, “The Inclusion of Mothers’ Names in National ID: A Big Step Towards Women Rights”, *Daily Outlook Afghanistan*, 06 September 2020, http://outlookafghanistan.net/topics.php?post_id=27390, (Erişim Tarihi: 5.10.2021)

kadınların davalarını takip eden ve adli yardımda bulunan uzman avukatlar da bulunmaktadır.⁶⁷⁶

4.2.2.3. Taliban'ın geri dönüşü

Bonn Konferansı'nın bir tür "kazananlar" arasında gerçekleştirilen paylaşım konferansı gibi görünmesinin, 2001 sonrası dönüşüm sürecinin henüz başında yapılan bir hata olduğunu iddia eden yazarlar da bulunmaktadır. Taliban'ın çatışmanın taraflarından biri olarak değerlendirilmemesi ve 2001 yılı sonundaki konferansa davet edilmemesi, sanki Taliban tamamen ortadan kaldırılmış veya meşruiyet iddialarından vazgeçerek silah bırakmış gibi davranılması, çatışma sonrası barış ve istikrar sürecinin gecikmesinin nedenlerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Dönemin Birleşmiş Milletler Başmüzakerecisi Lakhdar Brahimi'nin iddia ettiğinin aksine Taliban'ın gitmediği kısa bir süre sonra görülecektir.⁶⁷⁷ Ayrıca silahlı çatışmalar yoluyla ortadan kaldırılamayan Taliban ile barış müzakerelerinin başlatılması sırasında Taliban'ın müzakere masasında, en azından algı düzeyinde dahi olsa, 2001'deki pozisyonundan eli daha güçlü bir şekilde oturduğunu iddia etmek mümkündür. Zira ABD'nin askeri müdahalesinin ardından çok ciddi kayıplar vererek, çekilmek zorunda kalan Taliban'ın o dönem için müzakere masasında çok da iddialı olamayacağı izlenimi uyanmaktadır. 2001 yılı sonlarında büyük güç kaybına uğramış Taliban'ın 2003 yılından itibaren yavaşça toparlanması ve 2005 yılı sonrasında ülke içerisinde önemli bir güç haline gelmeye başlamasına karşın aynı süreçte demokratik rejim ve insan hakları odaklı dönüşümün oldukça yavaş gerçekleşmesi çatışmanın taraflarının tekrar karşılaşacaklarının işaretlerini vermiştir. Nitekim ABD liderliğindeki güçlerin sayıca azaltılması birlikte Taliban tarafından giderek artan bir şekilde terör saldırılarının düzenlenmesi er veya geç kurulacak olan müzakere masasının tarihini daha öne çekmiş gibi görünmektedir.

2013 yılından itibaren Katar'ın başkenti Doha'da bir politik ofis açmış bulunan Taliban, bu ofis aracılığıyla kendisiyle resmi irtibatın sağlanarak uzlaşma yoluyla çatışmanın sonlandırılmasına yönelik müzakereleri yürütebilmeyi amaçlamıştır. Ancak Hamid Karzai hükümetinin bu ofis ile irtibata geçilmesine yönelik itirazları olmuştur. Taliban ile sanki

⁶⁷⁶ Annual Report Asia and the Pasific 2017-2018, *UN Women*, June 2019, s.20. https://www2.unwomen.org/-/media/field%20office%20eseasia/docs/publications/2019/06/unw_annual-report-2018-r12.pdf?la=en&vs=1341, (Erişim Tarihi: 20.10.2021)

⁶⁷⁷ Astri Suhrke, *Lessons from Bonn: Victors' Peace?*, içinde, Anna Larson, Alexander Ramsbotham (Ed.), *Accord, Conciliation Resources*, Issue 27(June 2018), s. 21.

‘sürgündeki bir hükümetmiş’ gibi görüşülmesini doğru bulmayan Karzai, Taliban’ın söz konusu ofise Taliban bayrağını (Bakınız: Ek.1) asmasına da itiraz etmiştir. Meşru hükümet olarak eğer Taliban ile uzlaş sağlanması için diplomatik bir girişimde bulunulacaksa bunun hükümete danışarak yapılması ve hükümetin de müzakere masasında yer alması gerektiğini savunan Karzai, ABD’nin gizlice Taliban ile görüşmesi nedeniyle barış sürecinden dışlandıklarını düşünmüştür. Barış görüşmelerinin Afgan hükümetinin öncülüğünde gerçekleşmesi gerektiğini ifade eden Hamid Karzai, ABD’nin Doha’daki ofis aracılığıyla Taliban ile görüşmesinin ABD tarafından kendilerine verilen güvenlik garantileriyle çeliştiğini iddia etmiştir.⁶⁷⁸ Karzai ve Obama hükümetlerinin birbirlerine duyduğu güvenin zamanla azalması nedeniyle ABD – Afganistan ilişkilerinde gerileme meydana gelmiştir. Afgan otoriteleri ABD’nin kendi egemenlikleri aleyhine politikalar yürüttüğünü, ABD tarafından kullanılan dilin uygun olmadığını ve kendilerinin aşağılandığını hissetmeleri nedeniyle Obama yönetimine kuşkuyla yaklaşmaya başlamıştır. Cumhurbaşkanı Hamid Karzai’nin askeri operasyonlar neticesinde çok sayıda sivilin katledilmesinden dolayı yapmış olduğu eleştiriler ABD yönetiminin hoşuna gitmemiştir. ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, Hamid Karzai’nin eleştirilerine devam etmesi halinde ikili ortaklık ilişkilerinin zarar göreceğini ifade ederek Afgan yönetimini üstü kapalı şekilde tehdit etmiştir.⁶⁷⁹ Hamid Karzai’nin Taliban ile mücadele kapsamında yapılan askeri operasyonları sert bir şekilde eleştirirken Taliban’ın gerçekleştirdiği katliamlar hakkında daha ‘ılımlı’ bir dil kullanması ISAF komutanları tarafından bir tür ‘dengesizlik’ olarak değerlendirilmiştir.⁶⁸⁰ ABD basınında Hamid Karzai ile ilgili 2010 yılı ve sonrasında yapılan hemen her haber veya analizde Hamid Karzai’nin bu ‘dengesizliği’ özellikle vurgulanmış ve ABD açısından güvenilir veya kestirilebilir bir ortak olmaktan çıktığı üzerinde durulmuştur. Kısacası yüz milyarlarca dolar ve binlerce ABD askerine mal olan operasyonların kamuoyu önünde sert bir şekilde eleştirilere tabi tutulması, üstelik bunun kendisine yardım edilmeye çalışılan taraftan gelmesi hem ABD yönetimini hayal kırıklığına uğratmış hem de ABD kamuoyunu oldukça kızdırmıştır.

⁶⁷⁸ “Afghan President Karzai to Boycott Talks with the Taliban”, *BBC News*, 19 June 2013, <https://www.bbc.com/news/world-asia-22973111>, (Erişim Tarihi: 06.05.2020).

⁶⁷⁹ Ronald E. Neumann, “Failed Relations between Hamid Karzai and the United States: What Can We Learn?”, *United States Institute of Peace*, Washington D.C., Special Report 373 (May 2015), s.9. <https://www.usip.org/sites/default/files/SR373-Failed-Relations-between-Hamid-Karzai-and-the-United-States.pdf>, (Erişim Tarihi: 06.07.2019).

⁶⁸⁰ Ronald E. Neumann, a.g.e. s.10.

2009 yılında Afganistan’da gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde hile yapıldığına ilişkin iddialar ve Karzai hükümetinin 2014 sonrası süreç için ABD ile müzakere edilen SPA’yı imzalamaya yanaşmaması ABD Başkanı Obama ile Afganistan Cumhurbaşkanı Hamid Karzai arasındaki güvensizliğin derinleşmesine sebep olmuştur. Aslında Hamid Karzai’nin askeri operasyonların uygulanma şekline yönelik eleştirileri 2005 yılından itibaren başlamıştır.⁶⁸¹ Ancak kullanılan dilin zamanla sertleşmesi nedeniyle bu eleştiriler ABD-Afganistan ilişkilerine zarar vermeye başlamıştır. Hamid Karzai hükümetinin yerine geçen Eşref Gani döneminde ise ABD ile Afganistan arasında daha uyumlu bir çalışma ortamının oluştuğunu söylemek mümkündür. Gerek NATO ile olsun gerek ise ABD ile olsun ortaklık ve güvenlikle ilgili antlaşmaların kısa sürede imzalanıp onaylanmış olması iki ülke arasındaki gerilimin azalmasını da beraberinde getirmiştir.

Taliban’ın Afganistan’daki meşru hükümet aleyhine yürüttüğü propagandanın bir parçası olan, söz konusu hükümetin “ABD kuklası” olduğuna yönelik ithamlarını doğru çıkarmak istercesine ABD’nin Taliban ile görüşmelere başlarken Karzai hükümetine bilgi vermemiş olması, barış müzakerelerinin ilerleyen aşamaları için merkezi yönetimin elini zayıflatmıştır. Zira ABD’nin kendisinin ciddiye almadığı, görüşlerine değer vermediği bir yönetime Taliban’ın saygı göstermesini beklemek aşırı iyimserlik olur. Barış müzakerelerinde Afganistan’ın meşru yönetiminin ikinci plana atılması bir bakıma Taliban’ın propagandasına dolaylı yoldan destek olmak anlamına gelmektedir.

2014 yılında gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşanan sorunlara rağmen Eşref Gani Afganistan Cumhurbaşkanlığı makamına gelmiştir. Hamid Karzai’ye nazaran daha liberal bir dünya görüşüne sahip Eşref Gani, ABD ile ilişkilerin düzeltilmesine çaba harcamış ve bunda da kısmen başarılı olmuştur. Ancak Taliban ile ABD’li temsilciler arasında yapılan barış müzakerelerine Afganistan yönetiminin pek dahil edilmemesi zaman zaman sorunlara yol açmıştır. Eşref Gani hükümetinin ortağı olarak kabul edebileceğimiz Abdullah Abdullah Barış Müzakerelerinden umutlu olduklarını ancak bazı kaygılar da taşıdıklarını ifade etmiş ve Afgan halkının ‘kazanımlarının’(özellikle kadın hakları, azınlık hakları, ifade özgürlüğü ve demokrasi gibi) korunması konusunda kararlı bir duruş

⁶⁸¹ Söz konusu operasyonların Afganistan’ın Taliban ile mücadelesinde meşruiyetine zarar verdiğine ve Afganistan’ın iç egemenliği açısından da çeşitli sorunlar oluşturduğuna dair eleştiriler sivil kayıplarının artmasıyla daha sert bir şekilde dile getirilmeye başlanmıştır. Daniel Cooney, “Karzai Disputes Need for Foreign Military”, *The Seattle Times*, 21 September 2005, (Erişim Tarihi:16.08.2019), Ronald E. Neumann, a.g.e. aynı yer.

sergilenmesi gerektiğini belirtmiştir. Halkın büyük çoğunluğu tarafından desteklenen bu kazanımlardan geriye dönülmemesi gerektiğini savunmuştur.⁶⁸² Ancak müzakere masasında kendisini daha güçlü pozisyonda gören Taliban'ın ne ölçüde kendi düşüncelerinden taviz vereceği ve orta noktaya ne kadar yaklaşacağı belirsizliğini korumaktadır.

4.3. 11 Eylül Sonrası Afganistan'da Tesis Edilen Yeni İktidar

Çalışmamızın bu kısmında, 2001 sonrasında yeniden inşa sürecine giren Afganistan Devleti'nin oluşturmaya çalıştığı yeni kimliğin dış politika alanına yansması üzerinde durulacaktır. Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin 2004 yılında yürürlüğe giren Anayasası'nın 7. Maddesinde devletin Birleşmiş Milletler Sözleşmesine, Devletlerarası Antlaşmalara, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Afganistan'ın taraf olduğu uluslararası antlaşmalara uyacağı belirtilmiştir. 8. Maddede ise Afganistan'ın dış politikasının bağımsızlık, ulusal çıkarlar ve toprak bütünlüğü temeli üzerine inşa edildiği ve müdahale etmeme, iyi komşuluk, karşılıklı saygı ve eşit haklar ilkelerinin benimsendiği ifade edilmiştir. Anayasanın farklı maddelerinde gerek Afgan vatandaşlarının gerekse yabancıların uluslararası hukuka uygun olmak ve Afganistan devleti ile karşılıklı imzalanan uluslararası antlaşmalar çerçevesinde hak ve özgürlüklerinin korunacağına ilişkin güvenceler verilmiştir.⁶⁸³

Afganistan Anayasası bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ülkenin dış politikasının temel ilkelerini şu şekilde özetlemek mümkündür⁶⁸⁴;

- 1-Bölge ülkeleriyle iyi komşuluk ilişkileri kurmak.
- 2-Uluslararası toplumu ilgilendiren konulara taraf olmak ve uluslararası antlaşmalardan kaynaklanan yükümlülöklere saygı duymak.
- 3-Başka ölkelerin iç işlerine karışmamak.
- 4- İnsan haklarını korumak ve desteklemek.

⁶⁸² "A Conversation with Abdullah Abdullah", *Council on Foreign Relations*, 22 September 2020, <https://www.cfr.org/event/conversation-abdullah-abdullah-0>, (Erişim Tarihi: 20.03.2021).

⁶⁸³ Afganistan İslam Cumhuriyeti 2004 Anayasası, <https://www.afghan-web.com/government-politics/constitution/>, (Erişim Tarihi:07.07.2020).

⁶⁸⁴ Zia Danish, "Objectives, Strategy and Structure of Decision-making in Afghanistan's foreign policy; from the Perspective of the Constitution and the President Mohammad Ashraf Ghani", *Office of Chief of Staff to the President*, 16 March 2017, ocs.gov.af, (Erişim Tarihi: 12.07.2019).

5-Tüm bu ilkeler çerçevesinde hareket ederken ülkenin özgürlüğünü, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak.

Bu temel ilkeler çerçevesinde bir dış politikanın belirlenmesi ve yürütülmesi hususunda Afganistan Dış İşleri Bakanlığı'nın aktif rol oynaması beklenirken, Afganistan'da dış politika kararlarının oluşturulması daha çok Cumhurbaşkanı tarafından gerçekleştirilmektedir. Afganistan Anayasasında Cumhurbaşkanlığı makamına oldukça geniş yetkiler tanınmıştır. Bu yetkilerin bir kısmı ülkenin dış ilişkilerini de doğrudan etkileyebilecek niteliktedir: Ulusal Meclisin onayı ile savaş ve ateşkes ilan etmek (Madde 64/4), Afganistan'ın diğer ülkelerdeki ve uluslararası örgütlerdeki diplomatic misyon başkanlarının atanması (Madde 64/14), Afganistan'daki yabancı ülke diplomatik misyonlarının güven mektuplarını (itimatnamelerini) kabul etmek, Kanunlara uygun bir şekilde ikili antlaşmaları ve uluslararası antlaşmaların akdedilmesi için güven mektubu vermek (Madde 64/17), Bakanlıkların tavsiyesi üzerine yurtdışına asker gönderilmesi (Madde 64/6).⁶⁸⁵

Cumhurbaşkanlığına Anayasa'da tanınan geniş yetkiler nedeniyle Afganistan İslam Cumhuriyeti Dış Politikalarının Cumhurbaşkanı seçilen kişiler üzerinden okunması mümkündür. Ancak karar alıcıların kişisel özellikleri, düşünce yapıları, karakterleri üzerine analiz yapılabilmesi için bu kişiler ile ilgili çok detaylı bilgiye sahip olmak gereklidir. Hem Hamid Karzai hem de Eşref Gani hakkındaki bilgilerin halihazırda yalnızca birkaç kitap ve makale ile sınırlı olması nedeniyle bu tür bir analiz yapılmayacaktır. Kaldı ki kişilik analizi yapılması bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Bu nedenle Hamid Karzai ve Eşref Gani dönemlerindeki Afganistan Dış Politikası hakkında, bu kişilerin şahsi özelliklerine fazla değinilmeden, kısaca açıklama yapılacaktır.

4.3.1. Hamid Karzai Dönemi Afganistan Dış Politikası

Hamid Karzai'nin Geçici Hükümet Başkanı olarak göreve başlamasını müteakiben düzenlenen konferanslarda öncelikle Afganistan'ın yeniden inşasına ağırlık verilmiştir. Yeniden inşa sürecinde mümkün olduğunca fazla destek sağlayabilmek amacıyla Hamid Karzai hükümeti ülke içerisinde gerekli sosyo-ekonomik dönüşümün sağlanabilmesi amacıyla kanunların çıkarılmasına, düzenlemelerin yapılmasına, projelerin oluşturulmasına ve uygulanmasına ağırlık vermiştir. Bunun yanı sıra bölge ülkeleriyle mevcut ilişkilerin

⁶⁸⁵ Afganistan İslam Cumhuriyeti 2004 Anayasası, <https://www.afghan-web.com/government-politics/constitution/>, (Erişim Tarihi:07.07.2020).

düzeltilmesine, iyi komşuluk ve işbirliği antlaşmaları yoluyla ülke ekonomisine destek sağlanmasına da çalışılmıştır. Uluslararası toplumun saygın bir üyesi olmayı amaçlayan Afganistan'ın Taliban döneminde bozulan ilişkileri düzeltmesi de gerekmiştir. Zira Afganistan'da harap olan yalnızca ülkedeki devlet mekanizması, şehirler, yollar ve binalar değil, ülkenin uluslararası toplum nezdindeki imajı da oldukça zarar görmüştür. Afganistan'ın diğer uluslar nazarındaki imajının düzelmesi de vakit alacaktır. Zira uzun yıllar kamu diplomasisi yürütülerek elde edilen olumlu imajların kısa sürede parçalanabildiği bir dönem yaşanılmaktadır. Pasaportların bir bakıma saygınlığının sıralandığı *Henley Passport Index* verilerine göre Afganistan Pasaportu en zayıf pasaport olarak listenin son sırasında yer almaktadır. Listelenen 199 ülke içerisinde pasaport ile seyahat edilebilecek ülkeler baz alınarak yapılan değerlendirmelerde Afganistan Pasaportuna sahip bir vatandaşın vizesiz gidebileceği yerlerin sayısı 2021 yılı verilerine göre 26'dır.⁶⁸⁶ Bu ülkelerin hangileri olduğuna bakıldığında büyük çoğunluğunun yabancı yatırımcı çekebilmek amacıyla tüm olanaklarını kullanan küçük ada devletleri olduğu görülmektedir. 2006 yılında Afganistan pasaportu ile vizesiz gidilebilen ülke sayısı yalnızca 12 iken, bu sayının artmış olması kısmi iyileşmenin olduğunu göstermektedir. Ancak aynı dönemde tüm dünyada vizesiz seyahat edebilme özgürlüklerinin artış eğiliminde olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu artışın Afganistan'ın imajından ziyade seyahat özgürlüklerinin arttırılması eğiliminden kaynakladığını söylememiz mümkündür. Afganistan'ın mevcut olumsuz imajını olumluya dönüştürebilmesi uzun zaman alacaktır.

Afganistan'da yeniden inşa sürecinin başlamasından sonra Kabil'deki temsilciliklerin bir kısmı açılmıştır. Afganistan devletinin diğer ülkelerdeki diplomatic misyonlarının sayısında da görece artış yaşanmıştır. Ancak hem Afganistan'ın dış temsilciliklerinin sayısının hem de diğer ülkelerin Afganistan topraklarındaki temsilciliklerinin sayısı arzulanan seviyelere ulaşamamıştır. Güvenlik şartlarının tam olarak sağlanamamasının da bu durumun ortaya çıkmasında katkısı bulunmaktadır. Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin 49 elçilik ve 20 konsolosluk ve 2 daimi temsilcilik olmak üzere yurtdışında 71 diplomatik misyonu bulunurken, Afganistan'da 38 ülkeye ait 46 diplomatik misyon bulunmaktadır.⁶⁸⁷

⁶⁸⁶ Henley & Partners Passport Index, Global Ranking https://www.henleyglobal.com/storage/app/media/HENLEY_PASSPORT_INDEX_FACTSHEET_2021_Q4_211004_1.pdf?cldee=ZXJkYWxiYXlhckBnbWFpbC5jb20%3d&recipientid=lead-6f5ca568bc51ec118be70050568d9a18-ef7d2cf8de12445f8dd4c74434d132a5&esid=6e346e31-1861-4335-baea-545cce9061ff, (Erişim Tarihi: 12.07.2021).

⁶⁸⁷ List of Diplomatic Missions in Afghanistan & Afghan Diplomatic Missions Abroad, *Embassy Worldwide*, <https://www.embassy-worldwide.com/country/afghanistan/>, (Erişim Tarihi: 10.10.2021).

Başta komşu ülkelerle olmak üzere Afganistan İslami Geçiş Hükümeti tarafından imzalanan ikili veya üçlü antlaşmaların birçoğu çeşitli alanlarda işbirliği antlaşmaları niteliğinde olmuştur.⁶⁸⁸ Uluslararası transit ticaretin geliştirilmesine yönelik antlaşmalarla Afganistan'ın ticari potansiyeli arttırılmaya çalışılmıştır. Ekonomik ve Teknik İşbirliği antlaşmalarının yalnızca Asya ülkeleriyle yapılmamıştır, farklı içerik ve yoğunluklarda olmak üzere Avrupa, Amerika ve Avustralya kıtalarından ülkelerle de (Polonya, Belarus, Ukrayna, Türkiye, Avustralya, ABD gibi) çeşitli antlaşmalar ve protokoller imzalanmıştır.⁶⁸⁹

Geçiş hükümeti döneminde imzalanan onlarca antlaşmanın yalnızca Afganistan'ın ilişkilerini geliştirmek istediği ülkeler ile yapılmadığı, uluslararası toplum nazarında önem atfedilen birçok antlaşmaya taraf olunduğu görülmüştür. İnsan hakları, Kadın Hakları, Çocukların Korunması, Terörle Mücadele ve Mültecilerle İlgili Sözleşmelere taraf olunarak veya daha önce taraf olunmuş antlaşmaları onaylayarak Uluslararası Topluma daha fazla entegre olmaya çalışan Afganistan yönetimi bu sayede modern dünyaya ayak uyduran bir Afganistan imajı inşa etmeye çalışmıştır.

Modernleşme ve ekonomik kalkınma yoluyla yeni bir kimlik kazanmayı isteyen Afganistan yönetimi, ulusal çıkarların bu şekilde maksimize edilebileceğini düşündüğünden hızlı bir şekilde modernleşmeye ve ekonomik yapının dönüştürülmesine çabalamıştır. Toplumun değişim ve dönüşüme ne derece hazır olduğuna bakılmaksızın gerçekleştirilen kimi reformlardan istenilen sonuç elde edilememiştir. Yetişmiş insan kaynağı açısından bazı sorunlar yaşayan Afganistan, kabile toplum yapısının yaygın olması, nüfuz sahibi kişilerin bireysel çıkarlarını veya aile/kabile çıkarlarını ön planda tutması nedeniyle (nepotizm) liyakatin göz ardı edilmesi, yolsuzluk sorununun bir türlü çözilememesi nedeniyle gerçekleştirilen reformlardan beklenen veya arzu edilen sonuçlar alınamamıştır. Gerçekte durum tam olarak böyle olsun veya olmasın maalesef algı düzeyinde bu kötü imaj vatandaşlar arasında yaygın bir kanaate dönüşmüştür. Afganistan İslam Cumhuriyeti Gözetim ve Yolsuzlukla Mücadele Yüksek Ofisi (High Office of Oversight and Anti-Corruption of Islamic Republic of Afghanistan-HOOAC) tarafından 2012 yılında yapılan bir araştırmaya göre aile bireylerinden biri son 3 yılda kamu sektöründe işe başlayan ailelerden yaklaşık %45 (%44.6) oranındaki kesimi işe girebilmek için hem rüşvet vermiş hem de yardım almıştır, %23.3'ü ise rüşvet vermemekle birlikte işe girişte kendisine yardım

⁶⁸⁸ Afganistan'ın ticaret ve endüstri ilişkilerin geliştirilmesine yönelik imzaladığı antlaşmalara, protokollere ve mutabakat zabıtlarına ulaşmak için, bakınız: <https://moci.gov.af/en/agreements>, (Erişim Tarihi: 05.06.2020).

⁶⁸⁹ Ministry of Trade and Commerce, <https://moci.gov.af/en/agreements>, (Erişim Tarihi: 05.06.2020).

edilen kişilerdir. Yaklaşık %13'lük (%12.9) kesim ise rüşvet vermiştir ancak işe girişte kendisine ayrıca yardım edilmemiştir. Geriye kalan %19.1'lik kesim ise, işe kabul edilebilmek için ne rüşvet vermiş ne de herhangi bir destek almıştır.⁶⁹⁰ Hukuksal düzenlemeler ve denetim mekanizmaları oluşturulmuş ve kısmen gelişim sağlanmış olsa da, artık işlerin yönetilme biçimi olarak neredeyse politik bir kültür haline gelmiş olan rüşvet ve yolsuzluğun birden bire bitmesini beklemek aşırı iyimser bir tutum olacaktır. Rüşvet ve yolsuzlukla mücadele konusunda sağlanan başarının oldukça sınırlı kaldığını, ancak az da olsa bir iyileşmenin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür.

HOOAC tarafından yapılan aynı araştırma sonuçları rüşvet ve yolsuzluk oranlarının her sektörde aynı yoğunlukta yaşanmadığını göstermiştir. Okul öğretmenlerinin, Afgan Ulusal Polisi ve Sınır Polisi alımlarında %50 den fazla olan işe alımda yardım edilme oranı, Adalet Bakanlığı Görevlileri, Hukuk Görevlileri, ve Savcılarda %24-%30 arasında değişiklik göstermiştir.⁶⁹¹ Öğretmenlerin ve güvenlik güçlerinin liyakat esas alınmadan kamu sektörüne alınması hem eğitim alanında hem de güvenlik hususunda sorunların uzun bir süre daha devam edeceğini göstermiştir. Nitekim güvenlik güçlerinin sayısının artmasına karşın güven ve istikrarın sağlanması konusunda pek de başarılı olunamamasının sebeplerinden biri de yetenek ve kapasitenin ikinci plana itilmesi ve askerlik gibi bir görevin yalnızca alınan maaş üzerinden değerlendirilmesidir. Sadakat odağı olarak devletin pozisyonunun sağlamlaştırılamaması ise askeri güçlerin direncini düşürmektedir. Taliban ile mücadele ederken Afganistan ordusundan çok sayıda askerin teslim olmasının ve bazılarının Taliban saflarına katılmasında bunun da etkisinin bulunduğu düşünülmektedir.⁶⁹²

Afganistan'ın uluslararası imajına zarar vermekle kalmayan bu yapı, gerçekleştirilmeye çalışılan projelerin sıkı bir şekilde denetime ve gözleme tabi tutulmaması halinde yolsuzluklara kurban edilmesine sebep olmaktadır. Yolsuzluğun yaygın olması Afganistan'a bağış yapan ülkelerin motivasyonunun düşmesini de beraberinde getirmektedir.

⁶⁹⁰ Islamic Republic of Afghanistan High Office of Oversight and Anti-Corruption, "Corruption in Afghanistan: Recent Patterns and Trends", United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), Vienna, December 2012, s.19. https://www.unodc.org/documents/mexicoandcentralamerica/publications/Corruption/CCorruption_in_Afghanistan_FINAL.pdf, (Erişim Tarihi: 08.08.2021)

⁶⁹¹ A.g.e. s. 20

⁶⁹² Agence France-Press, "Taliban seize Afghan police base after mass surrender", *Inquirer.net*, 27 July 2015, <https://newsinfo.inquirer.net/708007/taliban-seize-afghan-police-base-after-mass-surrender>, (Erişim Tarihi: 07.06.2020)

Afganistan'daki yeni hükümetin yüzünü Batı'ya dönmüş olması, iç hukuksal düzenlemelerini ve siyasi yapısını modernize etmeye çalışması nedeniyle Batı dünyasından çok sayıda hukuk metnini iktibas etmiştir. Ancak bu düzenlemeleri bir bakıma 'Afganlaştırmış' olduğu için gerçekleştirilen düzenlemelerin beklenen etkiyi doğurmadığı görülmüştür. Zira başka bir medeniyetin ürünlerini kullananların aynı başarıyı yakalaması pek kolay değildir. Çünkü hiç bir medeniyet bu ürünlerle birlikte ürünü ortaya çıkaran zihni de vermez. Dolayısıyla zihinsel bir dönüşümün sağlanamadığı durumda reformların yerleşmesi ve verimli hale gelmesi pek mümkün değildir. Gerçekleştirilen reformların yerleşmesi için aynı zamanda istikrarlı bir şekilde uygulanabilmesi gerekmektedir. Zira kısa süreli değişikliklerin vatandaşların davranışlarında değişikliklere ve reformları içselleştirmelerine katkısı oldukça sınırlı olmaktadır. Kısacası reformların birkaç nesil boyunca uygulanması, değişikliklerin yeni 'normal' olarak toplum tarafından benimsenmesine katkı sağlayacaktır. 2001 sonrasında yönetimi ele alan yeni hükümetlerin gerçekleştirdiği reformların halk nezdinde daha kolay benimsenebilmesi için istikrarlı bir şekilde uygulanmaları, bu uygulamaların halkın hayat şartlarında ve refahında iyileşmeler sağlaması ve yeni yetişen nesillerin söz konusu reformların gerekliliğine inanmaları gerekmektedir. Afganistan'da uygulanmaya çalışılan bazı reformların ülkenin büyük bir bölümünde gerçekleştirilememesi, halkın hayat şartlarında ve refahında önemli bir artışın sağlanamaması toplumsal zihniyetin dönüşümünün sınırlı olmasını beraberinde getirmiştir. Geleneksel toplumsal ilişki ağlarının hala güçlü olmasının, nüfusun yaklaşık $\frac{3}{4}$ 'ünün kırsal alanda yaşaması, iktisadi yapının dönüştürülememesi nedeniyle bireyselliğin ön planda olduğu Batı'lı değerlerin yerleşmesini zorlaştırmıştır. Çünkü hem geleneksel toplumsal ilişki ağları, hem kırsal alanda yaşama biçimi hem de bu alanlardaki üretim şekilleri bireyselleşmekten ziyade topluluk halinde hareket etmeyi gerektirmektedir. Bu nedenle demokrasi, azınlık hakları, kadın hakları, çocuk hakları, kapitalizm gibi değerlerin Afgan toplumu tarafından hızlıca benimsenmesini beklemek çok iyimser bir bakış açısıdır.

Afganistan'da batılı değerler bütüncül bir bakış açısıyla iktibas edilmemiş, alınan düzenlemeler üzerinde ciddi değişiklikler de yapılmıştır. Gerçekleştirilen neredeyse tüm reformların Afgan halkı tarafından daha kolay benimsenmesini veya en azından tepki ile karşılanmamasını sağlamak için "*İslam Dinine uygunluk*", "*İslami değerlere ve Kuran'ın emirlerine ters düşmemek*" gibi kriterler tüm düzenlemelere yerleştirilmiştir. Zira daha önceki reform tecrübeleri göstermiştir ki, reformist yönetimlere karşı muhalefet hareketlerinin en önemli saldırı argümanı "dinsizliğin yayılması" olmuştur. Adından da

anlaşılacağı üzere yeni kurulan Afganistan ‘İslam’ Cumhuriyeti’nin yeni hükümetleri bu tür bir tepki ile karşılaşmamak için tüm düzenlemelere yukarıda bahsi geçen ibareleri koymuşlardır. İnşa edilmeye çalışılan Afgan ulusal kimliğinin en önemli parçalarından olan dini inançların, sıklıkla suistimal edilerek reform hareketlerinin bastırıldığına şahit olunmuştur.

Karzai döneminde inşa edilmeye çalışılan Afgan ulusal kimliğinin bir yansıması olarak, hem çok taraflı antlaşmalara dahil olarak uluslararası topluma entegre olmayı hem de ‘kadın hakları, çocuk hakları, azınlık hakları...’ gibi uluslararası toplum tarafından önemli görülen alanlarda Afganistan’ın sahip olduğu kötü imajdan kurtulmayı amaçlamıştır. Modern dünyaya entegre olurken, geleneksel dış politikasının bir uzantısı olarak bir super gücün kontrolü altına girmekten kaçınan Afganistan, her ne kadar ABD ve NATO ile yakın ilişkiler kurmuşsa da, yakın coğrafyasında etkinliğini arttırmakta olan Şangay İşbirliği Örgütü (Shangai Cooperation Organization-SCO) ile de ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Şangay İşbirliği Örgütü’ne gözlemci üye olarak katılan Afganistan, bölgesel güvenlik, terörle mücadele, uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele, ekonomik alanlarda işbirliği, kültürel işbirliği gibi konularda SCO ile yakın temasta bulunmak istemiştir. Zamanla bölgedeki ağırlığını arttıran SCO ile daha fazla işbirliği sağlamaya çalışan Afganistan, SCO bünyesinde kurulan Enerji Klubü’ne de katılmıştır. 2013 yılında kurulan SCO Enerji Klubü’ne yalnız SCO’nun tam üyeleri değil, gözlemci üyeler olan Afganistan, Belarus, İran ve Moğolistan’ın yanısıra diyalog partnerleri olan Türkiye ve Sri Lanka’da tam üye olarak katılmışlardır. Böylece SCO Enerji Klubü üye sayısı 14’ü bulmuştur. Adı geçen klübün üye ülkeler arasında hem enerjinin üretimi, tüketimi, taşınması gibi alanlarda ortaya çıkabilecek sorunların çözümlenebilmesi için ortak bir forum oluşturması hem de üye devletler arasında enerji işbirliğine ve yeni projelerin geliştirilmesine katkı sunması amaçlanmıştır.⁶⁹³

Orta Asya ülkeleri ve Rusya ile ilişkilerini de geliştirmek ve bölgesel güvenliğin sağlanabilmesinde destek alabilmek amacıyla Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (Collective Security Treaty Organization-CSTO) ile yakınlaşmaya başlamıştır. Afganistan yönetiminin bu kararı almasında, ABD hükümetinin açıkladığı AfPak stratejisi gereği 2014 yılı itibarıyla ABD askerlerinin çekilmeye başlamasıyla doğabilecek güvenlik açığının da etkili olduğunu söylemek mümkündür. Rusya’nın öncülüğünde oluşturulmuş bir uluslararası

⁶⁹³ Jacob Lengacher, “The Shangai Cooperation Organization Energy Club: A Collaborative Future for Nuclear Energy”, *China Hands Magazine*, 30 May 2018, <https://chinahandsmagazine.org/2018/05/30/the-shanghai-cooperation-organization-energy-club-a-collaborative-future-for-nuclear-energy/>, (Erişim Tarihi: 12.07.2020)

askeri güvenlik örgütü olan CSTO'ya 2013 yılında 'gözlemci üye' olarak kabul edilen Afganistan, güvenliğin sağlanması konusunda da birden çok seçeneğe sahip olmayı amaçlamıştır. Orta Asya ülkeleri ve Rusya açısından uyuşturucu kaçakçılığının yol açtığı sorunlar da bölgesel güvenliği tehdit etmektedir. CSTO kurumsal yapısı içerisinde Dışişleri Bakanları Konseyinin altında kurulan Afganistan Çalışma Grubu hem Afganistan ile kurulabilecek işbirliği alanlarının (askeri ekonomik işbirliği, acil durum yönetimi gibi) düzenlenmesiyle hem de Afganistan'dan kaynaklanan (uyuşturucu kaçakçılığı, yasadış göçler gibi) güvenlik sorunlarıyla mücadele yöntemlerinin belirlenmesiyle ilgilenmektedir.⁶⁹⁴

Afganistan yönetimi, Dünya ekonomik sistemine dahil olabilmek amacıyla da bir yandan kendi iç ekonomik yapısını dönüştürebilmek için altyapı yatırımlarına destek ararken, bir taraftan da uluslararası ticaret açısından daha fazla istifade edebilmek için serbest ticaret bölge antlaşmalarına taraf olmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Afganistan, 1985 yılında kurulmuş olan Güney Asya Bölgesel İşbirliği Topluluğu (South Asian Association for Regional Cooperation-SAARC) üyelerinden biri olarak, 2005 yılında ortaya konulan Güney Asya Serbest Ticaret Bölgesi Antlaşması'nı (South Asian Free Trade Area- SAFTA) da imzalamıştır.⁶⁹⁵

Kısaca özetlemek gerekirse; Hamid Karzai döneminde (2001-2014) Afganistan hem komşu ülkelerle, hem de sınırdış olmadığı bölgesel güçlerle zarar görmüş ilişkilerini onarmaya, mevcut ilişkileri iyileştirmeye ve yeniden yapılanma sürecinde mümkün olduğunca çok destek sağlayabilmeye çalışmıştır. Küresel güçlerle ilişkilerinde ilk yıllarda ABD ve NATO ile daha yakın ilişkiler kurmuşken, ilerleyen zamanlarda Çin ve Rusya ile ilişkilerin geliştirilmesine yönelik çaba harcanmıştır. Bölgesel güçler arasında da bir tür denge sağlanmaya çalışılmışsa da Afganistan-Hindistan ilişkilerinin iyileşmesi Pakistan açısından endişe ile karşılanmıştır. Pakistan ile Hindistan arasındaki devam eden anlaşmazlıklar nedeniyle Pakistan yönetimi Afganistan ve Hindistan arasında kendisini karşı işbirliğinin sağlanmasını istememiştir. Pakistan'a karşı bir denge sağlanması amacıyla Hindistan ile yakın ilişkilerin kurulmasına çalışan Afganistan yönetimi açısından Pakistan "düşman" olarak nitelendirilmesi gereken bir ülke değildir. Ancak Taliban ile Pakistan İstihbaratı arasındaki ilişkiler, Peştunistan meselesi, sınırlarda yaşanan çatışmalar gibi konularda

⁶⁹⁴ Collective Security Treaty Organization, The CSTO Structure, <https://en.odkb-csto.org/structure/>, (Erişim Tarihi: 10.08.2021).

⁶⁹⁵ Uğur Özgöker, Güney Fehat Batı, a.g.e. s.159.

Afganistan yönetiminin zaman zaman Peştun milliyetçiliğine yakın söylemleri kullandığı görülmüştür. Pakistan ile ilişkilerinde daha eşit bir pozisyonda olmayı önceleyen Karzai hükümeti, iyi ilişkiler kurmak istediklerini ancak Pakistan'ın Taliban aracılığıyla Afganistan'a müdahale etmesini veya 'ezmeye çalışmasını' kabul etmeyeceğini belirtmiştir. İç bağımsızlığına müdahale konusunda oldukça hassas olan Karzai hükümeti, zaman zaman Pakistan'ı, zaman zaman ise ABD'yi suçlamaktan geri durmamıştır. ABD'nin düzenlediği askeri operasyonlarda sivil kayıpların artması nedeniyle eleştiri dozunu yükselten Karzai, Obama yönetiminin Afganistan'dan çekilme kararı almasında etkili olmuştur. Askeri çekilme sonrasında güvenliğin sağlanması amacıyla ABD tarafından ortaya konulan BSA'yı imzalamayı reddeden Karzai hükümeti ile ABD yönetimi arasında ilişkiler gerilmiştir.

4.3.2. Eşref Gani Dönemi Afganistan

2014 yılında gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimi daha önceki seçimlerde gibi 'hile' iddialarının gündemi bir süre meşgul ettiği bir seçim olmuştur. Eşref Gani ve Abdullah Abdullah arasındaki seçim rekabeti ilk turda %50 oranını geçebilen aday çıkmayınca ikinci tura kalmıştır. ISC'nin verilerine göre ilk turda oyların %45'ini alan Abdullah Abdullah ile oyların %31,56'sını alan Eşref Gani Ahmedzay ikinci tura kalmıştır.⁶⁹⁶ Seçimin ikinci turunda ISC tarafından açıklanan nihai sonuçlara göre Abdullah Abdullah %44.73 oy alırken, Eşref Gani %55.27 oy almıştır.⁶⁹⁷ Seçim sonuçlarının ilk sayımında kabul edilen oyların sayısı itirazlar üzerine tekrar sayıldığında yaklaşık 850 bin oyun daha geçersiz sayılması (kullanılan toplam oy sayısı 7.972.727'den 7.120.585'e düşmüştür)⁶⁹⁸ seçim sonuçlarına güvenin daha da azalmasına sebep olmuştur. Seçim sonuçlarını kabul etmeyen Abdullah Abdullah taraftarları ile Eşraf Gani destekçileri arasında arabuluculuk yapılması sonucunda yukarıda da bahsedilen Ulusal birlik Hükümeti kurulmuştur. Dış Politika konusunda birbirlerinden pek de farklı görüşlere sahip olmayan Abdullah Abdullah ile Eşref Gani, özellikle ABD'nin askerlerini çekmeye başlayacağı 2014 yılından itibaren yeni durumda oluşabilecek tehlikelere karşı ABD'nin önerdiği, Karzai tarafından imzalanmaktan kaçınılan, BSA'yı imzalayacaklarını belirtmişlerdir. Hem Eşref Gani hem de Abdullah

⁶⁹⁶ Presidential Elections Final Results, *Independent Election Commission of Afghanistan*, 15 May 2014, <https://web.archive.org/web/20160130103033/http://www.iec.org.af/results/en/finalresults/presidential/1>, (Erişim Tarihi: 07.08.2020).

⁶⁹⁷ Presidential Elections Final Results, *Independent Election Commission of Afghanistan*, July 2014, http://www.iec.org.af/results_2014/pdf/FinalRunOff/en/VotesByCandidateSummary.pdf, (Erişim Tarihi: 07.08.2020).

⁶⁹⁸ Presidential Elections Final Results, *Independent Election Commission of Afghanistan*, http://www.iec.org.af/results_2014/pdf/RunOff/en/turnout.pdf, (Erişim Tarihi: 07.08.2020).

Abdullah Taliban'ın Pakistan tarafından Afganistan'ın iç işlerine karışmak için kullanıldığı düşüncesini de paylaşmışlardır.⁶⁹⁹ Eşref Gani ve Abdullah Abdullah'ın yönetimi paylaştıkları 2014 sonrası dönemin Karzai döneminden temel farklılığının ABD ile ilişkilerde yumuşamanın sağlanması olduğunu söylemek mümkündür.

Bir sonraki kısımda 2014 yılı sonrasında Afganistan yönetiminin Dış Politika anlayışına kısaca değinileceği için bu kısımda daha fazla detaylandırma yapılmayacaktır.

4.3.3. Eşref Gani ve Afganistan Dış Politikasında Beş Halka

Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani, dış politika anlayışını ülkeleri ve uluslararası kuruluşları kategorize ettiği 5 'halka' üzerinden açıklamıştır. Bu beş halkayı şu şekilde özetlemek mümkündür; 1. Halka: Afganistan'a komşu 6 ülke, 2. Halka: İslam Dünyası, 3. Halka: Kuzey Amerika, Avrupa, Japonya, Avustralya, NATO ve ISAF üyeleri, 4. Halka: Asya Ülkeleri, 5. Halka: Birleşmiş Milletler, Uluslararası Sivil Toplum, Hükümet dışı Kuruluşlar, Çok Uluslu Şirketler, Uluslararası Gelişim Örgütleri.

Afganistan Dış Politikası'nın amacı bu ülkeler, örgütler ve ağlar arasında işbirliği için uygun platformların oluşturulmasıdır.⁷⁰⁰ Afganistan Devleti kurulacak platformlar, ağlar ve ilişkiler aracılığıyla bir taraftan Uluslararası Toplum nezdinde güven tesis etmeyi amaçlarken, öte taraftan ulusal güvenliğini güçlendirmeyi ve ekonomik açıdan refahına katkı sağlayabilecek işbirliği imkanlarını bulmayı amaçlamaktadır. Afganistan'ı bir çatışma noktası olmaktan çıkarıp etkileşim ve işbirliği platformuna dönüştürmeyi amaçlayan Afganistan yönetimi böylece ülke refahını arttırmayı arttırmayı amaçlamaktadır.⁷⁰¹ İstikrar ve refahın sağlanamaması halinde ulusal çıkarların korunmasının mümkün olmadığını düşünen Eşref Gani'nin başında olduğu Ulusal Birlik Hükümeti, bu doğrultuda hareket etmeye çalışmış ve çok sayıda uluslararası örgüte ve hükümet dışı kuruluşa katılmıştır.

Eşref Gani tarafından 5 halka şeklinde kategorize edilen devletler, uluslararası örgütler ve kuruluşlar birbirinden tamamen ayrı şekilde değerlendirilmemelidir. Örneğin; Pakistan, hem

⁶⁹⁹ Sonil Haidari, "Presidential Candidates Debate Foreign Polciy", *Tolo News*, 05 March 2014, <https://web.archive.org/web/20140313212459/http://www.tolonews.com/en/election-2014/14081-afghan-presidential-candidates-debate-foreign-policy>, (Erişim Tarihi: 18.07.2020).

⁷⁰⁰ "The National Unity Government: Three Years Achievements at a Glance Summary", Office of Deputy Chief of Staff for Strategic Communication and Media-Media Directorate, February 2018, s.13

⁷⁰¹ "The National Unity Government: Three Years Achievements at a Glance Summary", Office of Deputy Chief of Staff for Strategic Communication and Media-Media Directorate, February 2018, s.13

komşu ülkeler kategorisinde hem İslam ülkeleri kategorisinde yer almakta iken, Çin hem komşu ülke hem de Asya ülkesi olarak bu gruplandırmanın farklı katmanlarında yer almaktadır. Ayrıca bir çok ülkenin uluslararası örgütlerdeki etkin rolleri ve uluslararası toplum nezdindeki ağırlıkları nedeniyle söz konusu halkalardan birkaçı içerisinde değerlendirilebilir.

Eşref Gani tarafından gruplandırılan 5 halka ile ilişkilere sırasıyla kısaca değinmekte yarar görülmektedir. Birinci halka olan komşularla ilişkilere bakıldığında Eşref Gani döneminde; daha önceki kısımlarda bahsedildiği üzere komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurmak isteyen Afganistan'ın, sınır sorunları ve Taliban'ın desteklenmesi problemleri nedeniyle Pakistan ile ilişkilerinde kimi zaman gerilimler yaşanmıştır. Karzai döneminde Afganistan hükümetinin Pakistan karşısı bazı söylemleri ve Hindistan ile stratejik ortaklık ilişkileri kurulması Pakistan yönetimini endişeye sevk etmiştir. Afganistan ve Hindistan tarafından kuşatılma korkusu, Pakistan ile Afganistan arasındaki ilişkilerin kimi zaman gerilmesine sebep olmuştur.⁷⁰² Geleneksel olarak denge politikası izleyen Afganistan'ın Karzai döneminde dengeyi Hindistan lehine az da olsa bozduğunu söylemek mümkündür. Eşref Gani hükümetinin Hindistan-Pakistan arasındaki rekabetin/düşmanlığın taraflarından biri olmak istemediğini belirtmemiz gerekmektedir. Komşusu olduğu bölgesel güçlerin kendi aralarındaki çekişmelerde taraflardan birine açık şekilde destek vermenin Afganistan'ın çıkarları açısından doğru olmayacağı düşünülmüştür. İktisadi açıdan kalkınabilmek amacıyla alabildiği uluslararası mali ve teknik desteği mümkün olduğunca arttırmaya çalışan Eşref Gani hükümeti, ekonomik gelişmeyi güvenlik konularından daha öncelikli olarak ele almıştır.⁷⁰³ Bu nedenle yukarıda birçoğuna kısaca değinilen projelere (Lapis Lazuli Güzergahı, CASA 1000, TAPI Boru Hattı...vb.) dahil olunmuştur.

İkinci Halka olarak gruplandırılan İslam Dünyası ile ilişkiler konusunda Taliban dönemine (1996-2001) nazaran iyileşmenin yaşandığını söylemek mümkündür. Taliban'ın yalnızca Pakistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan tarafından meşru yönetim olarak kabul edilmiş olması, Taliban'ın uluslararası toplum nazarında yalnızca müslüman olmayan topluluklardan değil, birçok İslam ülkesinden de tepki aldığını göstermektedir. Farklı inançlara karşı toleranssız bir yönetim sergilemiş olan Taliban'ın, müslüman olsalar dahi

⁷⁰² M.F. Moonzajer, "Five of Karzai's Mistakes Ghani Can Avoid", *Foreign Policy*, 18 February 2015, <https://foreignpolicy.com/2015/02/18/five-of-karzais-mistakes-ghani-can-avoid/>, (Erişim Tarihi: 22.09.2021).

⁷⁰³ Tamim Asey, "Ghaninomics", *Foreign Policy*, 1 October 2015, <https://foreignpolicy.com/2015/10/01/ghaninomics/>, (Erişim Tarihi: 22.09.2021).

kendisini desteklemeyen gruplar üzerinde de baskı kurduğu göz önünde bulundurulduğunda uluslararası toplum tarafından fazla destek görmemiş olması oldukça anlaşılır bir durumdur. Taliban'ın zarar verdiği Afganistan imajını düzeltmeye çalışan yeni hükümetlerin İslam dünyası ile ilişkilerinde daha yapıcı olduğunu söylemek mümkündür. İslam İşbirliği Teşkilatı üyesi ülkelerin, Afganistan'da barışın ve istikrarın sağlanmasına yönelik söylemlerine ve ateşkes çağrılarına karşın Taliban ile barış müzakerelerinin yürütüldüğü dönemde dahi kanlı saldırılar devam etmiştir.⁷⁰⁴

Eşref Gani'nin ortaya koyduğu yaklaşıma göre üçüncü halkayı oluşturan gruptaki ülkelerin, Afganistan'ın kalkınması ve istikrarın sağlanması hususunda katkıları olan ülkeler olduğunu söylemek mümkündür. Hem kaynakların aktarılması hem de güvenliğin sağlanması konularında ciddi destek sağlayan bu ülkeler ile ilişkilerde Karzai yönetiminin ilk dönemlerinde oldukça yakın işbirliği sağlanmıştır. Ancak daha sonra yaşanan sorunların ilişkileri olumsuz etkilediği görülmüştür. Özellikle Karzai hükümetinin son zamanlarında ABD ile yaşanan ve gerilimler, ilişkilerin ilerleyişini durdurmuştur. Seçim öncesinde belirttiği üzere yönetime gelir gelmez ABD ile Karşılıklı Güvenlik Antlaşmasını imzalayan Eşref Gani hükümeti ABD- Afganistan ilişkilerinin bir süre daha olumlu havada seyretmesini sağlamıştır.

Dördüncü halka olarak ifade edilen Asya ülkeleri ile ilişkilerin de genel olarak olumlu seyrettiğini söylemek mümkündür. Her ne kadar Afganistan'ın içerisinde bulunduğu şartlar nedeniyle ortaya çıkan sınır güvenliği sorunları, uyuşturucu kaçakçılığı ve yasadış göç gibi konularda ilerleme sağlanabilmesi için çeşitli platformlar aracılığıyla işbirliği sağlanmaya çalışılmışsa da, gelinen noktada adı geçen sorunların çözümü konusunda sınırlı bir ilerleme sağlanabilmiştir. Orta Asya ile Güney Asya arasındaki geçiş güzergahı üzerinde bulunmasını bir avantaj olarak kullanmaya çalışan Afganistan özellikle enerji nakli ve uluslararası taşımacılık alanlarında çok uluslu projelere dahil olmuştur.

Beşinci halkada yer alan Çok Uluslu Şirketler, Sivil Toplum Kuruluşları, Hükümetdışı Kuruluşlar, Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Kalkınma Kuruluşları (IMF, Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası gibi) Afganistan'da oldukça faal bir şekilde çalışmaktadırlar.

⁷⁰⁴ Sayed Khodaiberdi Sadat, "İİT Afganistan'da derhal ateşkes yapılmasını istiyor", *Anadolu Ajansı*, 26.12.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iit-afganistanda-derhal-ateskes-yapilmasini-istiyor/2089314>, (Erişim Tarihi: 02.03.2021).

Ülkenin kalkınmasına ve gelişmesine yönelik çok farklı projelerin planlanmasında, hazırlanmasında, finansmanında ve uygulanmasında katkı sunan bu kuruluşların Afganistan hükümetinden temel beklentileri uygulamalara destek verilmesidir. Bu konuda gerek Karzai hükümetleri gerek ise Eşref Gani hükümetleri gerçekleştirilmeye çalışılan projeleri görünüşte desteklemişlerdir. Ancak yolsuzluk ve usulsüzlüğün yaygın olmasının önüne geçilemediği için birçok proje tamamlanamamış, tamamlanan birçok proje ise yeterince iyi fizibilite yapılmadığı için atıl durumda kalmıştır. Uluslararası örgütlere katılarak uluslararası toplumu ilgilendiren meselelerde çok taraflı antlaşmalara katılarak uluslararası siyaset alanında görünürlüğünü arttırmayı amaçlayan Afganistan böylece kendisi ile ilgili olumsuz algıları değiştirmeye çabalamıştır. Uluslararası ekonomik sisteme daha fazla entegre olabilmek için Dünya Ticaret Örgütü'ne (World Trade Organization-WTO) üye olmaya çalışan Afganistan, yaklaşık 12 yıl süren müzakereler neticesinde 29 Temmuz 2016 yılında üyeliğe kabul edilmiştir.⁷⁰⁵ Afganistan bunun yanısıra farklı alanlarda faaliyet gösteren birçok uluslararası kuruluşa da üye olmuştur. Söz konusu kuruluşlardan bazıları şunlardır; Asya Altyapı Yatırım Bankası (AIIB), Dünya Gümrük Örgütü (WCO), Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı (IRENA), Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi (UNHRC), Uluslararası Su Birliği (IWA), İletişim alanında Bölgesel Topluluk (RCC), Açık Devlet Ortaklığı (OGP), Uluslararası Kriket Konseyi (ICC), Uluslararası Kayak Federasyonu (ISF).⁷⁰⁶

Görüldüğü üzere Afganistan'ın Uluslararası Toplum nazarındaki olumsuz imajının silinmesi ve saygın bir üye olarak söz konusu toplumda kendisine yer edinebilmesi için çaba gösterilmektedir. Ancak bu tür değişimlerin uzun vadede sonuçlar doğurabildiği göz önünde bulundurulmalıdır. Kısa zaman içerisinde Afganistan'ın diğer ülkeler nezdindeki imajının değişmesini beklemek aşırı iyimser bir tutum olur. Nitekim Afganistan ile ilgili olumsuz imajın kısmen düzeldiği söylenebilirse de kat edilmesi gereken mesafenin çok uzun olduğu düşünülmektedir.

Taliban'ın 2021 yılı Ağustos ayı sonunda yönetimi tekrar ele geçirmesi tüm ilerleme sürecinin geriye döndürülmesi ihtimalini doğurmuştur. Ancak Taliban'ın ikinci kez yönetimde bulunmasının doğuracağı sonuçlar hakkında yorum yapabilmek için oldukça

⁷⁰⁵ Events Marks 5 Yearsof Afghanistan's WTO Membership, *World Trade Organization*, https://www.wto.org/english/news_e/news21_e/acc_09aug21_e.htm, (Erişim Tarihi: 08.09.2021)

⁷⁰⁶ "The National Unity Government: Three Years Achievements at a Glance Summary", Office of Deputy Chief of Staff for Strategic Communication and Media-Media Directorate, February 2018, Ss.67-68.

erkendir. Bu nedenle Taliban'ın yönetimi devralmasının üzerinden geçen üç aylık dönem, bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

4.4. Bölüm Özeti

Afganistan'da ABD'nin askeri müdahalesi ile devrilen Taliban yönetiminin yerine kurulan yeni hükümetlerin, Batılı ülkelerin istek ve beklentileri doğrultusunda, Afganistan'da modern bir ulus-devlet inşa etmeye çalıştıkları görülmüştür. Modernleşmeye yönelik çabaların uzun zamandır devam ettiği Afganistan'da reform süreci ilk kez büyük ölçüde uluslararası toplum tarafından verilen yoğun destek ile yürütülmeye çalışılmıştır. Afganistan'da, 19. Yüzyıl ortalarından itibaren merkezileşmeye yönelik reformlar yapılmıştır. Ancak bu dönemde yapılan reformların bütüncül bir modernleşme projesi olmaktan ziyade günü kurtarmaya yönelik kısmi çağdaşlaşma hareketleri olarak değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Emanullah Han zamanında bağımsızlığını kazanan Afganistan'ın, yeni bir devlet ve bu devlete ait yeni bir kimlik inşa etmeye yönelik reform çabaları İngilizlerin kışkırtmalarının da etkisiyle muhafazakâr ve geleneksel toplumsal yapının nüfuz sahibi kesimleri tarafından durdurulmuştur. Haleflerinden farklı olarak daha kapsamlı bir şekilde çağdaşlaşmaya yönelik reformları hızlı bir şekilde uygulamaya çalışan Emanullah Han, toplumun söz konusu dönüşüme ne derece hazır olduğuna bakmaksızın ve arkasında kendisine sadık güçlü bir ordu bulunmaksızın giriştiği reform sürecinde başarılı olamamıştır. Herodçu bir düşünce yapısına sahip olan Emanullah Han, seyahat ettiği Batılı ülkelerdeki değerleri, yaşam ve üretim biçimini kendi ülkesine de taşımak istemiştir ancak M. Kemal Atatürk'ün tavsiyelerini kulak ardı ederek giriştiği modernleşme çabaları kendi iktidarının sonunu hazırlamıştır. Emanullah Han ile karşılaştırıldığında düşünce yapısı ve dünyaya bakış açısı tamamen zıt olan Habibullah Kalakani, reform sürecini durdurmakla kalmamış gerçekleştirilen reformları da geriye almıştır. Tacik kökenli olması nedeniyle Peştun kabilelerin birleşerek kendisini iktidardan düşürdükleri zamana kadar yalnızca dokuz ay gibi kısa bir süre iktidarda kalmasına karşın ülkeyi yıllarca geriye götüren Habibullah Han'ın devrilmesinden sonra yönetimi Nadir Şah ele almıştır.

Nadir Şah döneminde ılımlı bir reform süreci yaşanmışsa da, iktidarda kaldığı sürenin kısa olması nedeniyle Afganistan'da modernleşme yönünde çok sınırlı bir ilerleme yaşanmıştır. Nadir Şah'ın öldürülmesi sonrasında yönetimi devralan Zahir Şah, yaklaşık 40 yıllık saltanat süresinin önemli bir bölümünde yönetimi amcalarına devretmiş gibi görünmüştür. 1930'lu yılların ikinci yarısında Avrupa'da yükselen Almanya'nın ve onun savunduğu Aryan Irkçılığının Afgan aydınlar üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Afganistan'ın Aryan ırkının doğduğu bölgelerden biri olması nedeniyle bu düşüncüyü kolaylıkla benimseyen Afgan yönetimi bu dönemde Peştun milliyetçiliği üzerinden diğer etnik grupları baskı altına

almıştır. Nazi Almanya'sı ile yakınlaşmanın getirdiği mali ve teknik yardımlardan istifade eden Afganistan, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından, her ne kadar Davud Han gibi bazı siyasetçilerin Almanya ile birlikte hareket etmeyi savunmasına karşın, 'tarafsızlığını' ilan etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni dünya düzenine entegre olmaya çalışan Afganistan, birçok farklı ülke ile ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Ancak Britanya'nın bölgeden çekilmesiyle ortaya çıkan 'yeni' komşularından Pakistan ile yaşanan Peştunistan sorunu Afganistan'ın dış politika dengelerini bozmuştur. Geleneksel olarak büyük güçler arasındaki mücadelelerde taraf olmamaya özen gösteren Afganistan, Pakistan'a karşı öne sürdüğü iddialarına ABD'den destek bulamayınca Sovyetler Birliği ile yakınlaşmıştır.

1973 yılında Davud Han'ın iktidarı ele geçirmesiyle yükselen Peştun milliyetçiliği ve Peştunistan sorunu Afganistan'ın Sovyetler Birliği ile daha sıcak ilişkiler kurmasını da beraberinde getirmiştir. 1978 yılında gerçekleştirilen Komünist Darbe (Saur Devrimi) ile yeni bir kimlik kazanan Afganistan yönetimine karşı silahlı direniş hareketlerine başlayan İslamcı gruplarla mücadele etmekte zorlanan Afganistan yönetimi, Sovyetlerden askeri destek talep edince ülkede yaklaşık 10 yıl sürecek olan savaş başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da giriştiği savaşta ABD, mücahit gruplara destek vermiştir. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesi sonrasında birbirleriyle iktidar mücadelesine giren mücahit grupların yol açtığı kaotik ortam Taliban hareketi'nin zemin bulmasına ve kısa sürede etkinliğini arttırmasına sebep olmuştur. Taliban'ın ülkenin yönetimini elinde tuttuğu 1996-2001 yılları arasında sürgündeki Burhaneddin Rabbai hükümeti uluslararası toplum tarafından tanınmaya devam etmiştir. Zira Taliban'ın gerçekleştirdiği katliamlar, farklı dinlere toleranssız yaklaşımı ve kadın hakları, çocuk hakları gibi uluslararası toplum nezdinde önemli konulara duyarsızlığı uluslararası toplum nazarında meşruiyetine şüpheyile bakılmasına sebep olmuştur. Bu nedenle Taliban sonrası dönemde yeniden inşa edilen unsurlardan biri de Afganistan'ın kimliği olmuştur, zira Taliban döneminde Afganistan'ın imajı oldukça zarar görmüştür.

2001 sonrasında inşa edilmeye çalışılan modern ulus-devletin hem kurumlar açısından hem değerler açısından (demokrasi, kadın hakları, azınlık hakları vb.) hem de güvenlik açısından modern devlete biçilen rolleri yerine getirebilmesi amacıyla kapasitesi arttırılmaya çalışılmıştır. Bir taraftan ekonomik dönüşüm sağlanmaya çalışılırken, öte taraftan da hukuk ve eğitim alanları üzerinden yeni bir kimlik inşa edilmesi amaçlanmıştır. Batılı hukuk normlarının 'Afganlaştırılmış' versiyonları yürürlüğe konulmuş ve yaygın eğitim

faaliyetlerine Afganistan tarihinde ilk kez bu derece önem verilmiştir. Gerek hukuksal metinler üzerinden gerek ise eğitim yoluyla Afganistan'da inşa edilmeye çalışılan kimliğin ülkedeki farklılıkları dışlamamak ve Afganistan'ın ülkede yaşayan herkesin ortak vatani olduğunu vurgulamak gibi iki önemli bileşeni bulunmaktadır. Bu iki bileşeni de kapsayacak şekilde İslam dini değerlerinin de ulusal kimliğin önemli bir parçası olarak sunulduğu görülmüştür. Dinin, farklı etnik grupları birarada tutması ve bir tür toplumsal tutkal işlevi görmesi amaçlanmıştır. Toplumsal etkileri açısından çift taraflı bir kılıç gibi değerlendirilebilecek din faktörü, yeni oluşturulan kimlikte ayrıştırıcı değil, birleştirici olarak kullanılmak istenmiştir.

Taliban sonrası dönemde Afganistan ile ilgili olumsuz imajı düzeltme çabalarının yanı sıra, yeniden inşa edilen Afganistan'da mümkün olduğunca kalkınma konusunda destek toplanmaya çalışılmıştır. Çok sayıda uluslararası projeye dahil olan Afganistan, ticaret yolları ve enerji nakil hatları üzerindeki konumunu kendi çıkarlarına uygun şekilde kullanmak istemiştir. Kimi zaman Peştun milliyetçiliği söylemine benzer ifadeler kullanılsa da, belirli bir etnik grubun çıkarlarından ziyade tüm ülkenin çıkarları gözetilmiştir. Bu bakımdan Afganistan Dış Politikasında pragmatik bir anlayışın benimsendiğini söylemek mümkündür.

2001 sonrasında Afganistan yönetimini elinde bulunduran hükümetlerin Emanullah Han kadar olmamakla birlikte Herodçu anlayışa sahip olduklarını söylemek mümkündür. Parçası olmak istedikleri modern dünyanın gerektirdiği şekilde ülkeyi ve toplumu dönüştürmek istemişlerse de bu konuda başarıları oldukça sınırlı olmuştur. Öte taraftan Zealotçu düşünce yapısına sahip Taliban'ın zarar verdiği Afganistan imajı az da olsa düzeltilebilmiştir. Afganistan'ın modernleşme sürecinin başlangıcından bu yana karşıt iki düşünceyi temsil eden gruplar hep olagelmıştır. Günümüzde de Herodçu ve Zealotçu bakış açılarının bir yansıması olarak 2001-2021 Afganistan yönetimi ile Taliban arasındaki farklı bakış açıları örnek olarak gösterilebilir. Farklı bakış açılarına, farklı kimliklere ve farklı politika anlayışlarına sahip iki grup arasındaki mücadelenin sonucunda Afganistan'ın alacağı hali zaman gösterecektir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Batılı olmayan devletlerde yaygın bir şekilde görülen ulus devletin yukarıdan aşağıya (devlet kurumlarından halka doğru) inşa çabalarına Afganistan'da da rastlanılmaktadır. Westfalya Antlaşması (1648) sonrası kurulan yeni Avrupa düzeninde Ulusun (halkın) bir araya gelerek, demokrasi, insan hakları, ekonomik kalkınma gibi belirli talepleri doğrultusunda inşa edilen modern ulus devletler özellikle imparatorlukların büyük ölçüde yıkıma uğradığı 20. yüzyılda oldukça yaygın hale gelmeye başlamıştır. ABD, Fransa, Birleşik Krallık gibi başat güçlerin yükselişlerinde sahip oldukları devlet şeklinin de etkisinin olabileceğini düşünen çok sayıda devletin ulus devlet modelini esas alan bir dönüşüm sürecine girdikleri görülmüştür.

Batılı devletler karşısında mağlubiyet yaşayan Doğu İmparatorluklarında modern askeri teknolojilerin ve orduların mağlubiyetin birincil nedeni olduğu düşüncesiyle öncelikle ordular modernize edilmeye çalışılmıştır. Afganistan'da da benzer bir süreç yaşanmıştır. Ahmed Şah Dürrani'nin kurduğu Afgan devleti yapı olarak modern bir devletten ziyade kabile konfederasyonu şeklinde teşkilatlanmıştır. Kuruluşunu takip eden süreçte öncelikle Afganistan'da siyasi birliği sağlamaya çalışan Afganistan Emirliği önceliğini nüfuz alanını genişletmeye verdiği için yayılmacı bir politika izlemiştir. Afgan Emirliği Afganistan coğrafyasında henüz siyasal bütünlüğünü tam olarak sağlayamamışken dönemin iki süper gücü sınırlarına yaklaşmıştır. Komşu ülkelerdeki geleneksel orduların yenilgilerini gören Afgan Emirliği, sınırlarına yaklaşan güçlü orduların geleneksel yöntemlerle yenilgiye uğratılmasının zor olduğunu fark etmiştir. Batılı ordulara karşı sahada yenilgiler alan müslüman devletlerin birçoğunda olduğu gibi Afganistan'da da sorunun orduların geleneksel yapısında olduğunu düşünen Afgan Emirleri önceliklerini ordunun modernleşmesine vermişlerdir. Hukuk ve eğitim alanında reformların gerçekleştirilmesi daha geç dönemlerde olmuştur. Ticaret hukuku, Ceza Hukuku, Medeni Hukuk gibi temel hukuk altyapılarının oluşturulması bağımsızlığın kazanılmasından onlarca yıl sonrasında yürürlüğe girebilmiştir. Eğitimin ülke genelinde yaygın hale getirilmesi ve bir kamu hizmeti olarak sunulması ise daha geç dönemlerde mümkün olabilmıştır. Afganistan'da eğitimin genel olarak ihmal edildiğini söylemek mümkündür.

Orduların modern silahlar ve kıyafetlerle teçhiz edilmesinin sorunu çözmediğini gören yöneticiler daha kapsamlı bir modernleşme hareketinin gerekli olduğunu idrak etmeye

başlamışlardır. Doğu'daki imparatorlukların Batılı devletleri taklit etmeye başlamasıyla birlikte, Doğu'lu aydınlar arasında modernleşmenin neleri kapsaması gerektiği konusunda tartışmalar da başlamıştır. Topyekûn olarak Batılılaşmayı savunan aydınlar, yalnızca askerî açıdan modernleşmenin verimli olamayacağını siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda da reformların gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Doğu'lu aydınlardan bir kısmı ise modernleşmenin sosyal alanlardan ziyade askeri, sınai, teknik ve siyasi boyutlarının alınmasının yeterli olacağını iddia etmişlerdir. Modernleşme sürecine ilişkin bazı şüphelere sahip olsalar dahi genel olarak modernleşmenin faydalı olacağını düşünen bu grubun dışında modernleşmeye/batılılaşmaya prensip olarak karşı çıkan muhafazakâr bir grup da bulunmaktadır.

19. yüzyıl'da modernleşmeye başlayan Osmanlı, İran ve Afganistan devletlerinde benzer süreçler yaşanmıştır. Yukarıda sözü edilen, çağdaşlaşmaya farklı bakış açılarıyla yaklaşan grupların siyaset sahnesindeki ağırlıkları bu üç ülkede farklılık göstermiştir. Afganistan'da reformist düşünceye sahip aydınların siyaset sahnesinde ağırlıkları ancak Emanullah Han döneminde hissedilmeye başlanmıştır. Ancak Afganistan'da reformların uygulanabilmesi için elverişli şartların oluştuğunu iddia etmek güçtür. Zira Osmanlı ve İran halklarından farklı bir toplumsal yapıya sahip Afganistan'da mollaların ve kabile reislerinin nüfuz sahibi olmaları toplumsal dönüşümü oldukça zorlaştırmaktadır. Sahip oldukları güçlü toplumsal pozisyonların zarar görmesinden endişe eden bu kesimler, mümkün olduğunca mevcut toplumsal ilişkilerin ve geleneklerin devamından yana tavır almışlardır. Afganistan'da 1929 yılına gelindiğinde Emanullah Han'ın gerçekleştirmeye çalıştığı reformlar, yönetimi ele geçiren Habibullah Kalakani tarafından iptal edilmiş ve geriye döndürülmüştür. Böylece nerdeyse hiçbir değişikliğin yapılmadığı zamana dönülmeye çalışılmıştır.

Arnold Toynbee'nin Herodçu-Zealotçu ayrımını Afganistan'ın modernleşme sürecine uyguladığımızda Emanullah Han Herodçu bir anlayışın temsilcisi iken, Habibullah Kalakani ve onun bir örneğini sergilediği düşünce biçimi Zealotçu bakış açısını temsil etmektedir. Zealotçu anlayışın ülkedeki etkinliğini fark eden Nadir Şah, reform sürecini azalmış bir ivmeyle dahi olsa devam ettirmiştir. Nadir Şah'ın daha köklü reformlar için uygun zemin oluşuncaya kadar yürütmeye çalıştığı tedrici ve ılımlı reform sürecini "ılımlı Herodçu veya ılımlı Zealotçu" şeklinde okumak da mümkündür.

Nadir Şah'ın suikast sonucu öldürülmesi neticesinde tahta geçen oğlu Zahir Şah, babasının bıraktığı yerden reform sürecini devam ettirmiştir. 1930'lu yıllarda Avrupa'yı etkisine alan aşırı milliyetçi politik hareketlerden etkilenecek Almanya ile yakınlaşan Afganistan, daha öncesinde ortak inançlar üzerine kurulu olan devletin temelini 'Peştun' milliyetçiliği ve 'Aryan Irkçılığı' üzerine inşa etmeye başlamıştır. Peştunculuğun devletin temel politikası haline geldiği bu dönemde diğer etnik grupların devlet kademelerine yerleşmeleri engellenmiş, kamu hizmetlerine erişimde Peştun kökenli olanlara öncelik tanınmış ve Peştuca'nın kullanım alanının genişletilmesine çalışılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı süreçte geleneksel politikasını devam ettirerek tarafsızlığını ilan eden Afganistan, İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan yeni dünya düzeninde iki süper güç (ABD-Sovyetler Birliği) arasında bağlantısız kalmaya gayret etmiştir. Ancak 1947 yılında Britanya İmparatorluğu'nun Hindistan'dan çekilmesi üzerine yeni komşusu Pakistan ile yaşadığı sorunlar Afganistan'ı geleneksel politikasının dışına çıkmaya itmiştir. Tüm Peştun toplulukları biraraya getirmeyi amaçlayan Peştun milliyetçiliğinin en önemli davası diyebileceğimiz Peştunistan meselesi, Afganistan'daki Peştun kökenli yönetim kademelerinin dengesini bozmuştur. Özellikle aşırı milliyetçi Davud Han, Zahir Şah'ın ihtiyatlı davranmasını ve Peştunistan davasına sahip çıkmamasını kabullenememiş ve bir darbe ile yönetimi ele geçirmiştir.

1960'lı yılların ortalarından itibaren yapılan reformlara karşı oluşabilecek muhalefet hareketlerini bastırabilecek güçte bir orduya sahip olan Afganistan'da reform çabaları hız kazanmaya başlamıştır. Afganistan'da daha önce ilan edilen anayasalara nazaran daha demokratik bir anayasanın söz konusu olduğu bu dönemde yönetimin hukuksal eksiklikleri gidermek adına çabaladığı görülmüştür. Bu dönemde Peştunistan konusunda ABD'den beklediği desteği bulamayan Afganistan, hem kaynak ve uzman desteği sağlayan hem de Afganistan'ın iddialarını destekleyen Sovyetler Birliği ile daha sıcak ilişkiler kurmaya başlamıştır. Sovyetlerle kurulan sıcak ilişkilerin ve gerçekleştirilen reformların Emanullah Han dönemindeki reformlar gibi dinsizlik ile ilişkilendirilmesi neticesinde Komünist rejim yöneticilerinden bir kısmı meşruiyet zeminlerini sağlamlaştırmak amacıyla dini söylemlerden destek almışlardır. Bu dönemde muhalefet hareketleri daha çok İslamcı gençler tarafından yürütülmüştür. Silahlı mücahit gruplar Pakistan'ın da desteğiyle komünist rejim için ciddi sorunlar oluşturmaya başlayınca, Komünist rejim Sovyetlerden askeri destek talebinde bulunmuştur. Sovyet birliklerinin Afganistan'a girmesiyle başlayan ve yaklaşık 10 yıl süren savaş gerisinde harap olmuş bir Afganistan bırakmıştır.

Sovyetlerin çekilmesi sonrasında zaten oldukça yıpranmış Afganistan’da mücahit grupların önce Necibullah Hükümeti ile, hükümetin düşmesinden sonra ise birbirleriyle kanlı mücadeleleri Afganistan’ı kaotik bir ortama sürüklemiştir. Merkezi otoritenin çok zayıfladığı bu dönemde asayiş sorunlarının yaygın bir şekilde yaşanması halkın iyice bunalmasına sebep olmuştur. Taliban’ın halk nezdinde ilk intibahının olumlu olmasının sebebi söz konusu asayiş sorunlarını ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetleri ve o dönemde pek de politik olmayan tavırlarıdır. Ancak zamanla Taliban’ın iktidarı ele geçirmek amacıyla katliamlar gerçekleştirmesi ve kontrolü sağladıktan sonra rövanşist bir tavır takınarak çok sayıda insanı katletmiştir. Yapılan birçok reformu geriye çeviren ve eski düzeni tekrar tesis etmeye çalışan Taliban tipik Zealotçu mantığıyla hareket etmektedir. Batı ile yakın ilişkiler kurulmasını savunanları dahi kolaylıkla ihanet ile suçlayıp yargılamakta ve cezalandırmaktadırlar. Taliban’ın ülkede istikrarı sağladığı için kendisine tanınan kredi kısa zamanda Taliban tarafından tüketilmiştir. Farklı inançlara yönelik toleranssız yaklaşımı tüm dünyada Taliban’ın kötü bir imaja sahip olmasına yol açmıştır. Halka açık infazlar, kadınların sosyal hayattan izolasyonu, farklı inanç gruplarına yapılan baskı gibi nedenler Taliban’ın uluslararası toplum tarafından pek de tanınmamasına sebep olmuştur. Taliban terör örgütlerine ev sahipliği yapması nedeniyle BMGK yaptırım kararına maruz kalmıştır.

11 Eylül saldırıları sonrasında ABD’nin Afganistan’a düzenlediği “Kalıcı Özgürlük Operasyonu” sonucunda iktidardan düşen Taliban’ın yerine Afganistan’da yeni bir yönetim tesis edilmiştir. Yeni yönetimin modern bir ulus devlet inşa etme amacıyla olması ve Afganistan’ın uluslararası toplum nazarında saygın bir konuma ulaşma gayreti yeni bir kimliğin de inşasını zorunlu kılmıştır. Hem bir ulus hem bir devlet hem de bir kimlik inşa etmeye gayret eden Afganistan’ın yeni yönetimi bu konularda yüzünü büyük ölçüde Batı’ya dönmüş ve Batılı değerlerin önemli bir kısmını Afganistan’a taşımayı amaçlamıştır. Afganistan hükümetinin bu amaçlarını gerçekleştirebilmesi adına uluslararası toplum tarafından maddi ve manevi olarak destek sağlanmıştır.

Yaklaşık bir buçuk asırdır devam eden merkezileşme, modernleşme ve bir ulus devlet inşa etme süreci 2001 yılı sonlarından itibaren oldukça ciddi düzeyde “dış destek” sağlamışsa da henüz istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Şüphesiz bu durumun ortaya çıkışında ülkenin çok uzun süredir içerisinde bulunduğu çatışma ortamının da etkisi büyüktür.

Bir yandan modernleşmeye ve batılılaşmaya çalışan Afganistan yönetimi, toplumu da bu doğrultuda dönüştürmek istemiştir. Ancak Afgan toplumunun geleneksel yapısı bu dönüşüme karşı direnç göstermiştir ki bu da geleneksel toplum yapılarında oldukça doğaldır. Toplumu dönüştürmenin en temel iki aracı olan hukuk ve eğitimin yeterince etkin bir şekilde kullanılamaması da Afgan toplumunun dönüşümünün son derece yavaş olmasını beraberinde getirmiştir. Her ne kadar çok sayıda hukuksal düzenlemenin yapıldığı ve okullaşmada ciddi bir atılımın yaşandığı gözlemlenmişse de bu değişimin toplumu dönüştürebilmesi için istikrarlı bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Düzenlenen hukuksal metinlerin uygulanmasında yaşanan sorunlar ve eğitim alanında kaybedilen onlarca yılın telafisinin kısa zamanda gerçekleşememesi nedeniyle toplumsal dönüşüm sınırlı kalmıştır.

Yeniden inşa sürecine hızlı bir şekilde başlayan Afganistan yönetimi çok sayıda hukuksal düzenlemeyi yürürlüğe koymaya çalışmıştır. Başta ABD olmak üzere uluslararası toplumdan kalkınma planlarına destek sağlamış olan Afganistan, strateji belgeleri oluşturmuş ve planlı bir şekilde gelişme göstermeyi amaçlamıştır. Ancak oluşturulan strateji belgelerinin ve planların uygulanmasında oldukça ciddi sorunlar ile karşılaşmıştır. İzleme ve denetim mekanizmalarının geç oluşturulması ve yetersizliği nedeniyle kaynakların verimli kullanılamadığı, birçok projenin âtıl durumda olduğu ve kaynakların önemli bir kısmının israf edildiği oldukça geç farkedilebilmiştir. Oluşturulan strateji ve vizyon belgelerinin belirlediği hedeflerin uzağında kalınmasının nedenlerinden biri de bu olmuştur. Yalnızca kaynak aktarılmasının ve projelerin desteklenmesinin yeterli olmadığı, yapılanların takip edilmesinin ve denetlenmesinin gerekliliği yüz milyarlarca dolarlık kaynağın aktarılmasından sonra acı bir şekilde farkedilmiştir. Yolsuzlukla mücadele ile ilgili yasal düzenlemelerin yapılmasına karşın çok az mesafe alınabilmiş olması bağış yapan ülkelerin çekincelerini arttırmıştır. Dış yardımlara oldukça bağımlı bir ekonomiye sahip olan Afganistan'da Dünya Bankası, IMF ve Asya Kalkınma Bankası tarafından yürütülen destek projeleri ekonominin toparlanabilmesi için yeterli olamamıştır. Genç nüfusa sahip olmasına karşın oldukça yüksek oranlardaki işsizliğin, gençleri göç etmeye veya Taliban'a katılmaya ittiği de maalesef bilinen bir gerçektir. Afganistan'ın dışarıya çok göç vermesi ve Taliban, kaçak afyon üretimi, kadın hakları konusundaki zayıf karne gibi nedenlerden dolayı oluşan dünya kamuoyundaki olumsuz imajı Afganistan pasaportunun uluslararası saygınlığı oldukça düşürmüştür. Afgan hükümetinin inşa etmeye çalıştığı imaj ile dünya

kamuoyu tarafından Afganistan’a atfedilen imaj arasındaki çok ciddi farklılıklar bulunmaktadır.

2001 yılı sonrasında Afganistan’daki uluslararası aktörler tarafından meşru görülen yönetim ile sabık yönetim arasındaki mücadele, farklı dünya anlayışlarının, farklı ideallerin ve farklı kimliklerin de mücadelesi haline gelmiştir. Uluslararası toplum tarafından desteklenen Afganistan yönetimi, dünya siyaseti ile daha fazla entegre olmaya çalışan, Afganistan’ın modernleşme çabalarını ilerletmeye çalışan, büyük ölçüde Batılı değerleri benimseyen (en azından söylem düzeyinde dahi olsa) ve ülkenin sahip olduğu potansiyeli harekete geçirerek uluslararası toplum içerisinde saygın bir Afganistan inşa etmeye çalışmaktadır. Taliban ise bir yandan Peştun milliyetçiliği diğer yandan ise sahip oldukları katı islami yorum üzerine bina edilecek ve daha önce iktidarda iken uygulamaya çalıştığı bir Afganistan İslami Emirliği kurmayı amaçlamaktadır. Söz konusu İslam Emirliğinin uluslararası toplum tarafından gördüğü veya göreceği itibarla ilgilenmeyen, hemen her köktenci hareket gibi tepkisel davranan Taliban’ın, Afganistan ideali ile mevcut Afganistan hükümetlerinin idealleri arasında oldukça büyük bir fark bulunmaktadır. Yaklaşık 20 yıldır süren çatışma ortamının, tarafların başlangıçtaki pozisyonlarında kimi değişikliklere yol açtığı görülmektedir. Ancak söz konusu görüş farklılığın halihazırda çok büyük olduğunu ve tarafların daha önceki görüşlerinden çok az taviz verdiklerini, her iki tarafın da “kırmızı çizgilere” sahip olduklarını ve bu çizgileri korumakta sonuna kadar ısrarlı olduklarını belirtmek gerekmektedir. Barış müzakerelerinin sonucunu 2021 yılı başları itibariyle kestirmek oldukça güçtür. Taraflar arasında bir diyalog kanalının oluşması ve müzakere edilecek hususlar hakkında bir ajandanın oluşturulmaya çalışılması ülkede barış ve istikrarın tesisi açısından, en azından iyi niyet göstergesi olarak, küçümsenmeyecek adımlardır ancak tabii ki kat edilmesi gereken mesafenin uzunluğu da göz ardı edilmemelidir.

Afganistan’ın modernleşme çalışmalarını yürüten yönetici elitlerin benimsedikleri modernist ve reformist anlayışın toplum nezdinde kabul görebilmesi için yapılan değişikliklerin özümlemesi gerekmektedir. Yalnızca, başta Batı Dünyası olmak üzere farklı kaynaklardan elde edilen, daha doğrusu iktibas edilen ve Afganistan Devleti ve Afgan toplumu için uygun olduğu düşünülen değişikliklerin, Afganistan’ın kendi öz malı haline getirilmesi süreci değişikliklerin kalıcı olup olmamasını doğrudan etkilemektedir. Reformların özümlemesi süreci ise devlet tarafından sert tedbirler uygulanarak

kısıtılmaya çalışılabilir, ancak böylesi bir durumda reformların sağlam bir zemin üzerine inşa edildiğini söylemek mümkün değildir. Toplumun rıza gösteriyormuş gibi yaptığı bu tür durumlar devletler için oldukça tehlikeli olabilmektedir, zira başlaması muhtemel bir muhalefet hareketinin patlamaya hazır kitleleri mobilize etmesi oldukça kolaylaşmaktadır. Dolayısıyla reformların sağlam bir zemin üzerine oturtulması için daha geniş bir süreye yayılmaları daha uygulanabilir bir formül olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle geleneksel muhafazakâr toplumların değişimlere yönelik kuşkucu bakış açıları nedeniyle kimi zaman tedrici reform hareketlerinin geleneksel toplumlarda daha kolay karşılık buldukları gözlemlenmektedir. Ayrıca yönetimin reformlar sonrasında yeni oluşan durumda bir başarısının bulunması halinde, halkına daha fazla refah ve güvenlik sağlaması durumunda, değişim hareketlerine yönelik önyargıların azalmasına katkı sağlayacaktır.

Denilebilir ki yeniden inşa sürecinde Afganistan'da hükümetlerin temel amacı farklılıkları kabul etmekle beraber ulusal birliğe vurgu yaparak ortak bir kimlik inşa etmeye çalışmaktır. Zira onlarca yıldır süren iç çatışmalardan ve karışıklıklardan ziyadesiyle muzdarip olan halkın birarada durabilmesi için etnik milliyetçiliğe veya ırkçılığa dayanmayan bir yönetimin kurulması şarttır. Peştun milliyetçiliğinin yükselişte olduğu dönemlerde kendi etnik grupları, kültürleri ve dilleri üzerinde baskı hisseden Peştun olamayan topluluklar tekrar aynı kötü tecrübeleri yaşamak istememektedir. Afganistan'da yönetimi yaklaşık 270 yıldır ellerinde tutan Peştunların, başka bir etnik grubun idaresi altında yaşamayı kabul etmeyecekleri bilinmektedir. Devletin asli kurucu unsuru olarak kendilerini gören Peştunlar, diğer etnik grupları siyaset sahasından ve ekonomi sahasından silmek isterlerse bir iç savaş tehditi oldukça belirgin hale gelecektir.

Yeniden inşa edilen Afganistan'ın oldukça kapsayıcı bir şekilde tüm etnik grupları (en azından kalabalık nüfusa sahip olanları) yönetimde az veya çok pay sahibi yapma gayretinin altında, çıkması muhtemel iç çatışmaların önüne geçme niyeti yatmaktadır. Hem 2004 Anayasası'nda hem milli marşında hem okul kitaplarında hem de inşa edilen kurumların görev dağılımında farklılıklara rağmen birlikte barış içerisinde birarada yaşama vurgusu göze çarpmaktadır. Hatta bu durum, Cumhurbaşkanı Hamid Karzai'nin farklı etnik grupların yerel kıyafetlerinden çeşitli unsurları birarada kullanarak vermeye çalıştığı bütünlük mesajına bile yansımıştır. Ancak bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir husus da, başta Peştunlar olmak üzere, kendilerini ayrıcalıklı bir konumda görmeye alışık grupların bu

eşitlik veya göreceli denge halinden pek haz etmedikleridir. Taliban'a sağlanan desteğin bir kısmını bu düşüncedeki grupların temin ettiği düşünülmektedir.

Afganistan'da 2001 yılı sonrasında inşa edilmeye çalışılan 'Afgan' ve 'Afganistan' kimliklerinin tüm toplum tarafından üst kimlik olarak benimsenmesi önündeki engellerden biri olarak tarihte yaşanmış acı tecrübeler görülmüştür. Nitekim devlet okullarında okutulmak üzere hazırlanan Tarih ders kitaplarında ülkenin son 50 yılına ilişkin tarihsel gelişmelere yer verilmemesi de bu bağlamda değerlendirilmiştir. Vatanserverlik (Vatandusti) dersine ait kitaplarda adından da anlaşılabileceği üzere birliktelik vurgusu yapılmıştır. Bu ders kitaplarında yeni dönemde oluşturulmaya çalışılan yeni kimliğe uygun olarak kadın kahramanlara da yer verilmesi de ayrıca dikkat çekicidir.

2001 sonrasında inşa edilmeye çalışılan modern ulus-devlet şeklinin Batılı anlamda anlaşıldığı şekilde değil, Afgan politik aklına göre formatlanmış şekliyle kurulmaya çalışıldığı görülmüştür. Afganistan'da tarihsel olarak devletin kurumsallaşması oldukça eksik kalmıştır. Batılı anlamda modern devletin sahip olduğu özelliklerden ziyade Afganistan'da devlet kişiler veya etnik gruplardan bağımsız ve onların üzerinde bir makam olmaktan ziyade şahıslarla ve/veya şahısların mensubu oldukları etnik gruplarla ilişkilendirilmiştir. Devletin tüm kurumları ve tüzel kişiliğiyle teşekkül edemediği Afganistan'da merkezi yönetimin en güçlü olduğu durumda dahi nüfuzu ülkenin sınırları içerisinde her noktaya sirayet edememiştir, başkentten uzaklaştığı oranda devletin otoritesinde zayıflamalar da görülmüştür. İstisnai bazı kısa dönemler haricinde ülkede yönetimi elinde tutan etnik grup Peştunlardır. Afganistan devleti ise Peştunlardan bir hanedanın veya kabilenin yönetiminde söz sahibi olduğu bir tür hükümet şekli olarak algılanmıştır. Kişi veya grupların üzerinde kaim ve daim olan Devlet düşüncesinin Afgan politik kültürü içerisinde yerleşmemiş olduğu düşünülmektedir, zira kavmiyetçiliğin siyasi pozisyonların belirlenmesinde oldukça etkili olduğu görülmektedir. Kişilerin sahip olduğu yeteneklerin veya düşüncelerin onun mensubu bulunduğu etnik grubun kimliği üzerinden değerlendirilmesi Afganistan'da alışılmış bir durumdur.

Yönetimde Peştun kökenli siyasetçilerin olması Afganistan açısından olağan bir durumdur. Ancak özellikle Peştun milliyetçiliğinin ön plana çıktığı zamanlarda Peştun kimliğinin devletin kimliği ile eşleştirildiği ve devletin/milletin çıkarının da düz bir mantıkla Peştunların çıkarı olarak algılandığı görülmüştür. Kısaca formülize edecek olursak;

Afganistan Devleti = Peştunların Devleti ise ($\Rightarrow$) Devletin Çıkarı = Peştunların Çıkarı, gibi bir anlayışın zaman zaman Afganistan'da yönetimde olmuştur. Özellikle Davud Han iktidarında bu tür bir anlayışın yönetimde egemen olduğu düşünülmektedir. 2001 sonrasında yeniden inşa sürecinde belirli bir etnik gruptan ziyade Afganistan sınırları içerisindeki tüm gruplar Afgan kimliğinin bileşenleri olarak sunulmuştur. Kimliğe ilişkin vurgu belirli bir etnik grup veya kabileye değil, tüm grupların bir arada yaşadığı “vatan” olan Afganistan’a yapılmıştır. Ayrıca yüzyıllardır Afganistan coğrafyasında yaşayan nerdeyse tüm halklar açısından ortak bir kimlik unsuru olarak İslam dini de ülkedeki en önemli meşruiyet kaynaklarından biridir. Afganistan yönetimindeki hanedanların, kişilerin veya etnik grupların kim olduklarından bağımsız bir şekilde meşruiyetini sağlamak isteyen her yönetim az veya çok kendi politikalarını İslam dini ile irtibatlandırmıştır. Öyle ki komünist rejim dahi kendi politikalarına destek sağlayabilmek için kimi zaman Kuran ayetlerinden faydalanma yolunu tercih etmiştir. Yalnızca devletin anayasasında değil, siyasi partiler kanunu dahil bir çok hukusal düzenlemede “İslam dininin değerlerine/emirlerine aykırı olmama” şartı bir önkoşul olarak yer almaktadır. Yine eğitim programlarında iktidarlar değişse dahi çocuklara temel dini eğitim ilk aşamalardan başlamak üzere verilmektedir. Sosyal hayatın düzenlenmesi hususunda kabile kültürünün güçlü olduğu etnik gruplarda törelerin ve geleneklerin Şer’i uygulamalardan önce geldiği görülmüştür. Ancak kabile kültürünün baskın olmadığı etnik gruplarda sosyal ilişkilerin düzenlenmesinde Şer’i kanunlar genellikle devletin koyduğu kanunlardan daha öncelikli veya eşdeğerde kabul edilmiştir. Kısacası “Vatan” ve “İslam” Afganistan’da inşa edilmeye çalışılan yeni devletin kimliğinin önemli parçalarından ikisini oluşturmaktadır.

Afganistan’ın geleneksel dış politikası olan “ılımlı tarafsızlık” politikasının, ABD öncülüğündeki uluslararası koalisyonun yoğun desteği nedeniyle ABD lehine bozulabileceği ve Afganistan İslam Cumhuriyeti’nin ABD’nin bölgedeki bir uydusu olabileceği yönünde bazı beklentiler oluşmuşsa da geline nokta bu beklentilerin gerçekleşmediğini söylemek mümkündür. Taliban’ın da siyasi propagandasının bir parçası olarak öne sürdüğü Afganistan’da “ABD’nin kuklası” veya “Emperyalizmin uşağı” olan bir yönetimin tesis edildiği iddiasının gerçekliklere uygun olduğunu söylemek güçtür. Başarısız bir devletin yalnızca kendi imkanlarını kullanarak ve yardım almadan ayağa kalkabilmesi nerdeyse imkansızdır. Nitekim Afganistan gibi Başarısız Devletler sıralamasında uzun süre ilk sıralarda yer alan bir ülkenin dışarıdan yardım almadan içine düştüğü kötü durumdan kurtulamadığı görülmüştür. Başta ABD olmak üzere uluslararası toplumun birçok

aktöründen kaynak, teknik yardım desteği ve askeri destek sağlayan Afganistan yönetimi yalnızca ABD ile değil birçok ülke ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Zira uluslararası topluma entegre olmaya çalışan bir ülkenin hemen herkes ile iyi ilişkiler içerisinde olması ulusal çıkarının bir gereğidir. Başta komşu ülkeler olmak üzere, bölgesel ve küresel çaptaki aktörler ile de iyi ilişkiler kurmayı amaçlayan Afganistan yönetimi, kimi zaman yeterince başarılı olamasa da genel olarak değerlendirildiğinde iyi komşuluk ve dostluk ilişkileri kurarak kalkınma ve yeniden inşa sürecine daha fazla destek temin etmeye çalışan pragmatik (faydacı) bir dış politika izlemiştir. Bağış ve destekte bulunan ülkeler ile söz konusu desteklerin kullanım şekli konusunda destek veren ülkelerle kimi zaman anlaşmazlığa düşen Afganistan yönetimi, bazı uygulamaların kendi bağımsızlığına zarar verdiğini iddia etmiştir. ABD'nin drone teknolojisi kullanarak yürüttüğü bazı askeri operasyonların sonucunda çok sayıda masum sivilin hayatını kaybettiği anlaşıldığında, Afganistan'daki ABD askeri güçlerinin bu tür operasyonlar için merkezi hükümetten izin talep etmesi gerektiğini ifade eden Cumhurbaşkanı Hamid Karzai ile ABD Başkanı Obama arasındaki ilişkiler zarar görmüştür. ABD'nin Afganistan'da güvenliğin sağlanması görevini Afgan güvenlik güçlerine devretme ve Afganistan'da bulunan askeri güçlerin sayısını kademeli olarak azaltma kararı almasında Karzai'nin bu tavrı etkili olmuştur. Öte taraftan Afganistan tarihinin en büyük dış yatırımının Çin tarafından gerçekleştirilmesi de Afganistan'ın ABD'nin kontrolündeki bir hükümet tarafından yönetildiği iddialarını zayıflatmaktadır. Bir taraftan ABD ve NATO ile Güvenlik Antlaşmaları imzalayan Afganistan'ın, bir taraftan da Şanghay İşbirliği Örgütü'ne Gözlemci üye olarak katılması ve dünya ekonomisine entegre olabilmek için Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olması Afganistan yönetiminin çok boyutlu bir dış politika izlenmeye çalıştığını göstermektedir. Modernleşme yönünde adımlar atarak hem uluslararası toplumda hem de dünya ekonomisi içerisinde kendisine yer edinmeye çalışan Afganistan, bir taraftan yansızlık (tarafsızlık) politikasını sürdürürken diğer taraftan kendisine kalkınma ve yeniden inşa süreçlerinde destek olabilecek uluslararası kurumlar ve ülkelerle daha yakın ilişkiler kurmayı amaçlamıştır.

KAYNAKLAR

- Aa.com.tr (2014).“Afganistan’ın Yeni Devlet Başkanı Halka Hitap Etti”, *Anadolu Ajansı*, 22.09.2014, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afganistanin-yeni-devlet-baskani-halka-hitap-etti/117746#>, (Erişim Tarihi: 10.08.2020)
- Aa.com.tr (2017).“ “Afghanistan: UN Takes Hekmatyar off Terrorist List”, *Anadolu Agency*, 04.02.2017, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/afghanistan-un-takes-hekmatyar-off-terrorist-list/741497>, (Erişim Tarihi: 10.09.2020).
- Abdulgafur A. (2011). *Afganistan ve Camea-yi Cihani*, Vezaret-e Umur-e Hariciye-yi Cumhuri-yi İşlami-i Afganistan, Kabil.
- Abdullah, I. (1998). Bush path to destruction: the origin and character of the Revolutionary United Front/Sierra Leone. *The Journal of Modern African Studies*, 36(2), 203-235.
- Abhinandan M. (2019, 9 March). “Baloch Leaders Want India to Recognise Their Government-in-Exile”, *Sunday Guardian Live*, <https://www.sundayguardianlive.com/news/baloch-leaders-want-india-recognise-government-exile>, (Erişim Tarihi: 10.10.2021).
- Adamec, L. W. (2003). *Historical Dictionary of Afghanistan* (Third Edition), Oxford: The Scarecrow Press.
- Afganistan Adalet Bakanlığı Web Sayfası, Kayıtlı Siyasi Partiler Listesi, Web: <https://moj.gov.af/en/registered-political-parties>, (Erişim Tarihi: 10.10.2021).
- Afganistan Birleşmiş Milletler Yardım Misyonu’nun Silahlı atışmalarda Sivillerin Korunmasına ilişkin raporları, Web: <https://unama.unmissions.org/protection-of-civilians-reports> (Erişim Tarihi:12.08.2020).
- Afganistan Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi: <https://president.gov.af/en/>
- Afganistan Dışışleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi: <http://mfa.gov.af/en>
- Afganistan Hükümetine Kavuştu, *Hürriyet Gazetesi*, 21/12/2001, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/afganistan-hukumetine-kavustu-43875>, (Erişim Tarihi: 23.03.2019).
- Afganistan İşlam Cumhuriyeti 2004 Anayasası, Web: <https://president.gov.af/en/afghan-constitution-2/>
- Afganistan İşlam Cumhuriyeti İştatistik ve Enformasyon Otoritesi, *Afganistan İştatistik Yıllığı 2018-2019*, Temmuz 2019, Web: https://www.nsia.gov.af:8080/wp-content/uploads/2019/11/Afghanistan-Statistical-Yearbook-2018-19_compressed.pdf
- Afganistan Parlamentosu Resmi İnternet Sitesi: <http://www.parliament.af/>
- Afganistan Ulusal Müzesi Web Sayfası: <https://www.nationalmuseum.af/> (Erişim Tarihi: 15.07.2019).

Afganistan Vatandaşlık Yasası, 6 Kasım 1936, bakınız: <https://www.refworld.org/docid/42d63de34.html> ve bu yasanın Taliban tarafından Haziran 2000'de güncellenmiş hali için bakınız: <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?docid=404c988d4&page=search>, (Erişim Tarihi: 10.10.2020).

Afghanistan in 2019: A Survey of the Afghan People, (editors) T.Akseer, J. Rieger, *The Asia Foundation*, San Fransisco, 2019.

Afghanistan Minerals Fully Mapped”, (18 July 2012). *BBC News*, Web: <https://www.bbc.com/news/science-environment-18882996>, (Erişim Tarihi: 22.10.2020).

Afghanistan National Development Strategy 1387-1391(2008-2013) : A Strategy for Security, Governance, Economic Growth & Poverty Reduction, Islamic Republic of Afghanistan, s. 73, Web: https://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/afg_e/WTACCAFG18_CD_1.pdf (Erişim Tarihi: 12.08.2019).

Afghanistan Protection of Civilians in Armed Conflict Midyear Update: 1 January to 30 June 2021, United Nations Assistance Mission in Afghanistan, https://unama.unmissions.org/sites/default/files/unama_poc_midyear_report_2021_26_july.pdf, (Erişim Tarihi: 10.10.2021).

Afghanistan Research and Evaluation Unit (AREU) (2003). *Ending Impunity and Building Justice in Afghanistan*, Mani R., Issues Paper Series, Kabil. Web: https://www.ecoi.net/en/file/local/1315101/1329_1211896650_ending-impunity-and-building-justice-ip.pdf

Afghanistan Research and Evaluation Unit (AREU) (2004). Evans A., Nick M., Anne T., vd., *Subnational Administration in Afghanistan: Assesment and Recommendations for Action*, Kabil. Web: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/220371468740670037/pdf/29415.pdf>

Afghanistan Research and Evaluation Unit (AREU) (2009). Shah M. S., *Afghanistan National Development Strategy (ANDS) Formulation Process: Influencing Factors and Challenges*, Discussion Paper, Kabil.

Afghanistan Signs Security Agreement with the United States, *Permanent Mission of the Islamic Republic of Afghanistan to the United Nations*, 30 September 2014, <https://afghanistan-un.org/2014/09/afghanistan-signs-security-agreement-with-the-united-states/>, (Erişim Tarihi: 10.09.2020).

Afghanistan-Centered Regional Cooperation: From Planning to Implementation, *Ministry of Foreign Affairs-Islamic Republic of Afghanistan*, Kabil, November 2018, ss.4-9. <http://recca.af/wp-content/uploads/2018/11/RECCA-2018-Summary-SP.pdf>, (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

Agence France-Press, “Taliban size Afghan police base after mass surrender”, *Inquirer.net*, 27 July 2015, <https://newsinfo.inquirer.net/708007/taliban-seize-afghan-police-base-after-mass-surrender>, (Erişim Tarihi: 07.06.2020).

Agreement Between The North Atlantic Treaty Organization and The Islamic Republic of Afghanistan on the Status of NATO Forces and NATO Personnel Conducting Mutually Agreed NATO-Led Activities in Afghanistan, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_topics/20141216_140913-SOFA-en.pdf, (Erişim Tarihi: 10.08.2021)

Agreement on Provisional Arrangements in Afghanistan Pending the Re-establishment of Permanent Government Institutions, *United Nations Security Council*, S/2001/1154, Web: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/AF_011205_AgreementProvisionalArrangementsinAfghanistan%28en%29.pdf, (Erişim Tarihi: 25.03.2019).

Ahmed, E. S. (1995). *İslam ve Antropoloji*, Çev. B. Gencer, İstanbul: İnsan Yayınları.

Akşit, C. (2016). *Dinler Tarihi*, İstanbul: Kamer Yayınları.

Alekseyeva, K., Birndorf, S., ve DeMott, J. (2017). *An Introduction to the Laws of Afghanistan* (Fourth Edition), Stanford: Stanford Law School Rule of Law Program, Afghanistan Legal Education Project.

Allan, K. (2006). *Comtemporany Social and Sociological Theory: Visualizing social worlds*, California: Pine Forge Press.

Altunoğlu, M. (2009). *Kimlik'in modern inşâı, kimlik politikaları ve Türkiye'de kimlik tartışmaları*, (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2009). Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Ankara.

Amerika Birleşik Devletleri Silahlı Kuvvetleri Doktrini, DOD Dictionary of Military and Associated Terms, Haziran 2020, Web: <https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/dictionary.pdf>, (Erişim Tarihi: 23.10.2020).

Amerikan Psychological Association Dictionary of Pyschology, intersubjectivity, Web: <https://dictionary.apa.org/intersubjectivity>, (Erişim Tarihi: 16.06.2019).

Amini, M. (Aug 19, 2017). "At Stake in US Military Efforts to Stabilize Afghanistan: At least \$3 Trillion in Natural Resources", *CNBC*, Web: <https://www.cnbc.com/2017/08/18/trumps-afghanistan-strategy-may-unlock-3-trillion-in-natural-resources.html>, (Erişim Tarihi: 22.10.2020).

Amini, M. (Feb 1, 2017). "China Plans to Destroy an Ancient Buddhist City to Get the Copper Buried There", *CNBC*, Web: <https://www.cnbc.com/2017/02/01/china-to-destroy-ancient-buddhist-city-to-mine-copper.html>, (Erişim Tarihi:22.10.2020).

Anık, M. (2012). *Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi*, İstanbul: Açılım Kitap.

Annet, D. (2018). Seeing It Through: The Afghan Ring Road, *medium.com*, 25 May 2018, <https://medium.com/@annetdavid/seeing-it-through-the-afghani-ring-road-af1b61f02800>, (Erişim Tarihi: 10.10.2019)

Annual Report Asia and the Pasific 2017-2018, *UN Women*, June 2019, <https://www2.unwomen.org/->

/media/field%20office%20eseasia/docs/publications/2019/06/unw_annual-report-2018-r12.pdf?la=en&vs=1341, (Erişim Tarihi: 20.10.2021).

Arı, T. (2018). *Uluslararası İlişkiler Kuramları I*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Arı, T. (Der.), (Nisan 2012). *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1*, Bursa: MKM Yayınları.

Ariana News (2021). "National Unity Government Beyond Rule of Law", *Ariana News*, 30 December 2014, <https://ariananews.af/national-unity-government-beyond-rule-of-law/>, (Erişim Tarihi: 10.08.2020)

Aronson, E., Wilson, T. D., ve Akert, R. M. (2005). *Social Psychology* (5th Edition), New Jersey: Pearson Education International.

Arya, V. C. (2014). *Afghanistan's Political Elite and the 'Landbridge' Concept*, Doktora Tezi, Middlesex University, Londra.

Asey, T. (2015). "Ghaninomics", *Foreign Policy*, 1 October 2015, <https://foreignpolicy.com/2015/10/01/ghaninomics/>, (Erişim Tarihi: 22.09.2021).

Atayee, M. I. (1979). "A Dictionary of the Terminology of Pashtun's Tribal Customary Law and Usages", Translated by M. Shinwary, Edited by A. J. Nader, *International Centre for Pashto Studies Academy of Sciences of Afghanistan*, Kabul.

Ateş, D. (2014). *Uluslararası Politika: Dünyayı Anlamak ve Anlatmak*, Bursa: Dora Yayınları.

Audi, R. (Ed.), (1999). *The Cambridge Dictionary of Philosophy* (Second Edition), Cambridge: Cambridge University Press.

Australian Government Department of Defence, *Press Conference-IGADF Afghanistan Inquiry*, 19 November 2020, Web: <https://news.defence.gov.au/media/transcripts/press-conference-igadf-afghanistan-inquiry>, (Erişim Tarihi: 20.11.2020).

Ayesha Tanzeem, "Ghani Offers Unconditional Talks, Legitimacy to Afghan Taliban", *Voice of America News*, 28 February 2018, <https://www.voanews.com/a/ghani-afghan-taliban-unconditional-talks/4273978.html>, (Erişim Tarihi: 20.10.2021).

Azizi, W. (16.11.2018). "Afghan Mineral Wealth: A Double-Edged Sword", *The Diplomat*, Web: <https://thediplomat.com/2018/11/afghan-mineral-wealth-a-double-edged-sword/>, (Erişim Tarihi: 24.10.2020).

Bahesh, H. (18 June 2021) "How Afghan women conquered a %27 share in Parliament after decades of war", *Hast e Subh Daily*, , Web: <https://8am.af/eng/how-afghan-women-conquered-a-27-share-in-parliament-after-decades-of-war/>, (Erişim Tarihi: 10.10.2021).

Baiza, Y. (2013). *Education in Afghanistan: Developments, Influences and Legacies since 1901*, New York: Routledge.

- Balcı, A. (2016). “Afganistan: Küresel Güçlerin Oyun Alanı”, içinde, K. İnat, B. Duran, M. Ataman (Editörler), *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları* (4. Basım), Ankara: Nobel Yayınları, 379-413.
- Barfield, T. J. (2010). *Afghanistan: A Cultural and Political History*, New Jersey: Princeton University Press.
- Basic Statistics Asia and the Pacific, April 2019, Asian Development Bank, Web: <https://data.adb.org/dataset/basic-statistics-asia-and-pacific> (Erişim Tarihi: 12.08.2019).
- Baylis, J., Smith, S. (2001). *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations* (2nd Edition), New York: Oxford University Press.
- BBC News, (19 June 2013). “Afghan President Karzai to Boycott Talks with the Taliban”, <https://www.bbc.com/news/world-asia-22973111>, (Erişim Tarihi: 06.05.2020).
- BBC. (2021). “Afghanistan Signs Deal With Militant Hekmatyar”, BBC News, 22 September 2016, <https://www.bbc.com/news/world-asia-37438674>, (Erişim Tarihi: 10.09.2020).
- Berger, P. L., Luckmann, T. (1996). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, London: Penguin Books.
- Beverly J. Gibbs, “Structuration Theory”, *Encyclopedia Britannica*, Web: <https://www.britannica.com/topic/structuration-theory> (Erişim Tarihi: 26.10.2020).
- Boone, J. (18.06.2010). “Afghan President Offers Mineral Resources to Japan”, *Reuters*, Web: <https://www.rfi.fr/en/asia-pacific/20100618-afghan-president-offers-mineral-resources-japan>, (Erişim Tarihi: 25.10.2020).
- Breuning, M. (2007). *Foreign Policy Analysis: A Comparative Introduction*, New York: Palgrave Macmillan.
- Britannica (2021). “Afganistan” Maddesi, *Encyclopedia Britannica* Web: <https://www.britannica.com/place/Afghanistan> (Erişim Tarihi: 17.09.2020).
- Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "Seleucid empire". *Encyclopedia Britannica*, 1 Apr. 2019, Web: <https://www.britannica.com/place/Seleucid-Empire>, (Erişim Tarihi: 24 Mayıs 2019).
- Britannica, The Editors of Encyclopedia. “League of Nations”, *Encyclopedia Britannica*, 3 March 2020, <https://www.britannica.com/topic/League-of-Nations/Members-of-the-League-of-Nations>, (Erişim Tarihi: 10.10.2021).
- Burchill, S., Linklater, A. (Ed.). (2013). *Theories of International Relations* (5th Edition), London: Palgrave Macmillan.
- Buzan, B. (2004). *From International to World Society: English School Theory and the Social Structure of Globalisation*, Cambridge University Press.
- Büyükkara, M. A. (2016). *Çağdaş İslamî Akımlar* (6. Baskı), İstanbul: Klasik Yayınları.

- Campbell, D. (1992). *Writing Security, United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Manchester: Manchester University Press.
- Campbell, D. (2007). "Poststructuralism", in, T. Dunne, M. Kurki, S. Smith (Ed.), *International Relations Theories*, New York: Oxford University Press, 203-228.
- Canatan, K. (2009). *Mukaddime: Klasik Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul: Rasyo Yayınları.
- Carr, E. H. (1939). *The Twenty Years' Crisis (1919-1939): An Introduction to the Study of International Relations*, London: The MacMillan Press.
- Cemalcılar, Z. (Ocak 2016). *Psikoloji* (7. Baskı), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- CENTAR signs historic Afghan gold and copper mining agreements, 06.10.2018, *International Mining*, Web: <https://im-mining.com/2018/10/06/centar-signs-historic-afghan-gold-copper-mining-agreements/>, Erişim Tarihi: 24.10.2020).
- Central Asia Regional Economic Cooperation Program (2020). "CAREC Countries: Afghanistan", https://www.carecprogram.org/?page_id=3, (Erişim Tarihi: 10.10.2020).
- Cevizci, A. (2015). *Bilgi Felsefesi* (3. Baskı), İstanbul: Say Yayınları.
- Checkel, J. T. (2004). "Social constructivisms in global and european politics: a review essay", *Review of International Studies*, 30(2), Cambridge University Press, pp.229-244.
- Checkel, T. J. (Ocak 1998). "The constructivist turn in international relations theory", *World Politics*, 50(2), 324-348.
- Chris Johnson, William Maley, Alexander Thier, Ali Wardak, "Afghanistan's Political and Constitutional Development", Overseas Development Institute, London, January 2003.
- CIA Factbook, Afghanistan, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/exports/country-comparison/>, (Erişim Tarihi:10/10/2021)
- Civil Code of the Republic of the Afghanistan, Translated by Afghanistan Legal Education Project, California, 2014, Web: <https://www-cdn.law.stanford.edu/wp-content/uploads/2015/10/Civil-Code-of-Afghanistan-ALEP-Translation.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.01.2021).
- Conference on Afghanistan Population Movements, (27 Nisan 2005). Afghanistan Research and Evaluation Unit and the Ministry of Refugee Affairs, Intercontinental Hotel, Kabil. Web: <https://www.refworld.org/country,COI,AREU,,AFG,,47c3f3c5d,0.html>
- Confronting Anti-Black Racism Resource: Scientific Racism, *Harvard Library*, Web: <https://library.harvard.edu/confronting-anti-black-racism/scientific-racism> , (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2020).
- Cooney, D. (2005). "Karzai Disputes Need for Foreign Military", *The Seattle Times*, 21 September 2005, (Erişim Tarihi:16.08.2019).

- Council on Foreign Relations (22 September 2020). "A Conversation with Abdullah Abdullah", <https://www.cfr.org/event/conversation-abdullah-abdullah-0>, (Erişim Tarihi: 20.03.2021).
- Crowards, T. (2002). "Defining the category of 'small' states", *Journal of International Development*, 14, 143-179.
- Cüندیye, B. A. (2012). *Medeniyet Olgusu: Kuruluş ve Çöküş Yasaları*, İstanbul: Mana Yayınları.
- Çakmak, H. (2013). *ABD'nin Askeri Müdahaleleri: 1801'den günümüze*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Dağı D. İ., Eralp A., Keyman E. F. vd., (2010). *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar* 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Danish, Z. (2017). "Objectives, Strategy and Structure of Decision-making in Afghanistan's foreign policy; from the Perspective of the Constitution and the President Mohammad Ashraf Ghani", *Office of Chief of Staff to the President*, 16 March 2017, ocs.gov.af, (Erişim Tarihi: 12.07.2019).
- Davis, C. (2002). "A" is for Allah, "J" is for Jihad. *World Policy Journal*, 19(1), 90-94.
- Demir, Ö., Acar, M. (1997). *Sosyal Bilimler Sözlüğü* (2. Baskı), Ankara: Vadi Yayınları.
- Demircioğlu, A. (2015). *İbn Haldun'un İnsan Düşüncesi ve Medeniyet Algısı*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Dessler, D. (1989). "What's at stake in the agent-structure debate?", *International Organization*, 43(3), 441-473.
- Dictionary (2021). "APA Dictionary of Psychology", Counterattitudinal Advocacy, American Psychological Association, Web: <https://dictionary.apa.org/counterattitudinal-advocacy>, (Erişim Tarihi: 24.10.2020).
- Disarmament and Reintegration in Afghanistan, International Crisis Group, Asia Report no:65, Kabul/Brussels, 30 September 2003.
- Doing Business 2020: Comparing Business Regulation in 190 Economies, *World Bank Group*, Washington, 2020, s.4. Web: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/688761571934946384/pdf/Doing-Business-2020-Comparing-Business-Regulation-in-190-Economies.pdf> (Erişim Tarihi: 25.10.2020).
- Donuk, A. (2011). "Basmacı Hareketi", (Cilt:5), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi.
- Dorronsoro, G. (2009). *The Taliban's winning strategy in Afghanistan* (Vol. 29). Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- Dunne, T., Kurki, M. (2007). *Steve Smith, International Relations Theories: Discipline and Diversity*, New York: Oxford University Press.

Dursun, D. (2012). “Siyaset ve Siyaset Bilimi”, içinde, Davut Dursun, M. Altunoğlu (Ed.), *Siyaset Bilimi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, No:2671.

Dünya Bankası Resmi İnternet Sitesi: <https://data.worldbank.org/country/afghanistan>

Dünya Bankası Resmi Web Sayfası Afganistan Ülke Profili, <https://data.worldbank.org/country/afghanistan>, (Erişim Tarihi: 10.5.2019).

EITI International Secretariat, Second Validation of Afghanistan: Draft Assessment by The EITI International Secretariat, Rapor, Oslo, 07.08.2020, ss.5-7, https://eiti.org/files/documents/afghanistan_second_validation_2020_draft_assessment_2020.08.07.pdf, (Erişim Tarihi: 23.10.2020).

Elfenbein, J. (2012). “Brahui”, *Encyclopaedia Iranica*, 4(4), 433-443. <https://iranicaonline.org/articles/brahui>, (Erişim Tarih: 10.10.2021).

Ellicott, K., Gall, S. B. (Editors), (2003). *Junior Worldmark Encyclopedia of Physical Geography: Afganistan to Comoros (Volume 1)*, USA: The Gale Group Inc.

Elphinstone, M. (1815). *An Account of the Kingdom of Caubul, and Its Dependencies in Persia, Tartary, and India*, London.

Emiroğlu, K., Aydın, S. (2003). *Antropoloji Sözlüğü* (Kimlik Maddesi), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Emma Graham-Harrison, Afghan census dodges questions of ethnicity and language, *The Guardian*, 03/01/2013, Web: <https://www.theguardian.com/world/2013/jan/03/afghan-census-questions-of-ethnicity>

Encyclopaedia Iranica (2020). Aymaq, 3(2),136-137, <https://iranicaonline.org/articles/aymaq-turk>, (Erişim Tarihi: 10.08.2020).

Encyclopedia Britannica (2020). “Pashtun”, , britannica.com/topic/Pashtun.

Erişen, C. (2013). “Dış politika analizi ve kuramsal yaklaşımlar”, içinde, M. M. Erdoğan (Der.), *Dış Politika Analizi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 2947.

Erol, M. S., Bingöl, O. (Yaz 2012). “Afganistan’da geçiş safhası ve 2014 sonrası öngörüler”, *Gazi Akademik Bakış*, 5(10), 173-187.

Ethnic Identity and Genealogies, Naval Postgraduate School, *Program for Culture and Conflict Studies*, <https://nps.edu/web/ccs/ethnic-genealogies>, (Erişim Tarihi: 15.07.2019).

Evans, G., Newnham, J. (1998). *The Penguin Dictionary of International Relations*, London: Penguin Books.

FAOSTAT, Afghanistan, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Web: <http://www.fao.org/faostat/en/#country/2> (Erişim Tarihi: 12.08.2019).

- Farajirad A.R., Darkhor M., Sadati S. H. (2011). "The analysis of nation-state building in Afghanistan and their obstacles", *Daneshnameh*, 80, 113-134.
- Faramarz, S. (21 July 2018). "Agreement Signed to Protect Mes Aynak Relics", *Tolonews*, Web: <https://tolonews.com/afghanistan/agreement-signed-protect-mes-aynak%C2%A0relics> (Erişim Tarihi: 22.10.2020).
- February 1992. "Mineral Resources in Afghanistan, Final Report", *Nathan Berger Afghanistan Studies Project*. United States.
- Filling The Vacuum: The Bonn Conference, *Frontline*, Web: <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/campaign/withus/cbonn.html>, (Erişim Tarihi: 24.03.2019).
- Folker, J. S. (Ed.). (2006). *Making Sense of International Relations Theory*, London: Lynne Rienner Publishers.
- Foltz, R. (2019). *A History of Tajiks: Iranians of the East*, London: I.B. Tauris.
- Freedom in the World Country Ratings, *Freedom House*, Web: <https://freedomhouse.org/sites/default/files/Global%20Country%20Status%20Overview%2C%201973-2015.pdf>, (Erişim Tarihi: 17.12.2019).
- Fukuyama, F. (Ed.) (2006). *Nation Building: Beyond Afganistan and Iraq*, Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Gillespie, A., Cornish, F. (2009). "Intersubjectivity: Towards a Dialogical Analysis", *Journal for the Theory of Social Behaviour*, London, 40(1), 19-46.
- Gobar, M. G. M. (1975). *Afganistan der Mesir-i Tarih*, Kabil: Enver el Kuran Kitaphane-i Peşaver, Cilt 1.
- Greven, R. Y.(2014). *An Analysis of State Building: The Relation Between Pashtun 'Para-State' Institutions, and Political Instability in Afghansitan*, (Doktora Tezi, University of South Florida, 2014).
- Griffiths, M. (2002). *Terry O'Callaghan, International Relations: The Key Concepts*, London: Routledge.
- Griffiths, M. (Ed.). (2007). *International Relations Theory fort he Twenty-First Century: An Introduction*, London: Routledge.
- Gunn, J. (Ed.). (2004). *Encyclopedia of Caves and Karst Science*, London: Fitzroy Dearborn.
- Gülmez, B. (Ed.). (2015). *Kültür Tarihi* (5. Baskı), Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Güncel Türkçe Sözlük, (2020). "Kimlik", *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, Web: <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim: 22.11.2020).
- Gündüz, Ş. (2010). "Maniheizm", içinde, Ş. Gündüz (Ed.), *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Güneş, F. (2013). “Klasik Sosyolojide Temel Yaklaşımlar-II: Emile Durkheim”, içinde, S. Suğur (Ed.), *Klasik Sosyoloji Tarihi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayın, No:2685.
- Habibi, A. H. (Yaz 1348(1969). *Afghan and Afghanistan*, Çevriri: Habibi, K., Historical Society of Afghanistan, XXII(2). 2. Web: http://afghandata.org:8080/jspui/bitstream/azu/6318/1/azu_acku_serial_ds350_a37_a34_v22_n2_w.pdf (Erişim Tarihi:13.08.2020).
- Haidari, S. (2014). “Presidential Candidates Debate Foreign Polciy”, *Tolo News*, 05 March 2014, <https://web.archive.org/web/20140313212459/http://www.tolonews.com/en/election-2014/14081-afghan-presidential-candidates-debate-foreign-policy>, (Erişim Tarihi: 18.07.2020).
- Haldun, İ. (2017). *Mukaddime* (14. Baskı), (Haz.) S. Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1978). *Felsefe Ansiklopedisi: Kavramlar ve Akımlar*, (Özdeşlik Maddesi), İstanbul: Remzi Kitabevi, Cilt 5 (Ö-R).
- Hasan, Z. (1964). “The foreign policy of Afghanistan”, *Pakistan Horizon*, *Pakistan Institute of International Affairs*, 17(1), 48.
- Hassan, Ü. (2011). *İbn Haldun: Metodu ve Siyaset Teorisi* (5. Baskı), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Henley & Partners Passport Index, Global Ranking https://www.henleyglobal.com/storage/app/media/HENLEY_PASSPORT_INDEX_FACTSHEET_2021_Q4_211004_1.pdf?cldee=ZXJkYWxiYXlhckBnbWFpbC5jb20%3d&recipientid=lead-6f5ca568bc51ec118be70050568d9a18-ef7d2cf8de12445f8dd4c74434d132a5&esid=6e346e31-1861-4335-baea-545cce9061ff, (Erişim Tarihi: 12.07.2021).
- Heşt-i Sobh, Web: <http://8am.af/> (Erişim Tarihi: 29.11.2017).
- Hill, C. (2016). *Foreign Policy in the Twenty-First Century* (Second Edition), New York: Palgrave.
- Hippler J. (Ed.) (2005). *Nation-Building: A Key Concept for Peaceful Conflict Transformation?*, Almanca’dan İngilizceye Çev. B. Stone, Londra: Pluto Press.
- Hoffmann, S. (1997). *An American Social Science: International Relations*, *Daedalus*, 106(3), 41-60.
- Hudson, V. M., Day, B. S. (2020). *Foreign Policy Analysis: Classical and Contemporary Theory* (Third Edition), London: Rowman&Littlefield.
- Human Development Report 2020, United Nations Development Programme, New York, 20202, s.344, Web: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf> (Erişim Tarihi: 12.10.2021).

Huntington, S. (2010). *Üçüncü Dalga: Geç 20. Yüzyılda Demokratikleşme*, (Çev. Ergun Özbudun). Ankara: Kilit Yayınları.

Hürriyet Gazetesi, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ataturk-afgan-bayragini-elleriyle-direge-cekti-41855620>.

Ibrahimi, N. (2017). *The Hazaras and The Afghan State: Rebellion, Exclusion and the Struggle for Recognition*, London: Hurst&Company.

Islamic Republic of Afghanistan High Office of Oversight and Anti-Corruption, “Corruption in Afghanistan: Recent Patterns and Trends”, United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), Vienna, December 2012, s.19. https://www.unodc.org/documents/mexicoandcentralamerica/publications/Corruption/CCorruption_in_Afghanistan_FINAL.pdf, (Erişim Tarihi: 08.08.2021).

İslam Ansiklopedisi (2021). “Ahmed Şah Dürrânî” Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Web: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-sah-durrani> (Erişim Tarihi: 20.05.2019).

Independent, (23 October 2011). “Afghanistan’s Resources Could Make It The Richest Mining Region On Earth”, Web: <https://www.independent.co.uk/news/world/asia/afghanistan-s-resources-could-make-it-richest-mining-region-earth-2000507.html>, (Erişim Tarihi: 23.10.2020).

İslam Ansiklopedisi (2021). “Nâdir Şah” Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Web: <https://islamansiklopedisi.org.tr/nadir-sah--iran> (Erişim Tarihi: 20.05.2019).

İşyar, Ö. G. (2013). *Karşılaştırmalı Dış Politikalar: Yöntemler, Modeller, Örnekler ve Karşılaştırmalı Dış Politika Analizi* (İkinci Baskı), Bursa: Dora Yayınları, 91-92.

James Dobbins, Seth G. Jones, Keith Crane, Beth Cole DeGrasse, *The Beginner’s Guide to Nation-Building*, RAND Corporation, Santa Monica, 2007.

Jones-Pauly, C., Nojumi, N. (Fall 2004). “Balancing Relation Between Society and the State: Legal Steps Toward National Reconciliation and Reconstruction of Afghanistan”, *The American Journal of Comparative Law*.

Jorgensen, K. E. (2018). *International Relations Theory: A New Introduction* (2nd Edition), London: Palgrave.

Kakar, M. H. (2006). *A Political and Diplomatic History of Afghanistan 1863-1901*, Boston: Brill Leiden.

Kakar, P. L., Schiwal, J. (March 2021). “Lessons from the 1931 Constitution of Nadir Khan: Religious Inclusion and Reform”, *United States Intitute of Peace, Afghan Peace Process Issues Paper*, p.5, Web: https://www.usip.org/sites/default/files/Afghanistan-Peace-Process_Religious-Inclusion-and-Reform.pdf, (Erişim Tarihi: 04.11.2021).

Kalın, İ. (2018). *Barbar, Modern, Medeni: Medeniyet Üzerine Notlar* (2. Baskı), İstanbul: İnsan Yayınları.

- Karabulut, B. (2011). *Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek*, Ankara: Barış Kitabevi.
- Karadeli, C. (2009). ““Failed State Concept and the Sub-Saharan African Experience”, *Cankaya University Journal Science and Engineering*, 12(2), 111-126.
- Kardaş, T., Erdağ, R. (2019). “Postyapısalcılık ve uluslararası ilişkiler”, içinde, R. Gözen (Der.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (İkinci Basım), İstanbul: İletişim Yayınları, 415-440.
- Katawazai, A. S. (01.02.2020). “Afghanistan’s Mineral Resources Are a Lost Opportunity and a Threat”, *The Diplomat*, Web: <https://thediplomat.com/2020/02/afghanistans-mineral-resources-are-a-lost-opportunity-and-a-threat/> (Erişim Tarihi: 25.10.2020).
- Katzenstein, P. J., Keohane, R. O., Krasner, S. D. (Autumn, 1998). “International organization and the study of world politics”, *International Organization*, 52(4), 645-685.
- Kaya, S. (2013). “Sosyal İnşacılık (Konstrüktivizm)”, içinde T. Arı, E. Toprak (Der.), *Uluslararası İlişkiler Kuramları II*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını no:2954, 70-90.
- Kerim Behlül Berki, Dünya ve Türkiye petrol durumu, *TMMOB Maden Mühendisleri Odası, Bilimsel Madencilik Dergisi*, 3(10), 677.
- Khan, H. M. (March 2015). *Islamic Law, Customary Law, and Afghan Informal Justice*, Washington D.C.: United States Institute of Peace, Special Report 363.
- Kleingeld, P. (Ed.), (2006). “Toward Perpetual Peace and other Writings on Politics, Peace, and History”, (Trans.) David L. Colclasure, New York: Yale University Press.
- Kolasi, K. (2018). “Uluslararası ilişkilerde sosyal ontoloji kavrayışının meta-teorik eleştirisi”, *Uluslararası İlişkiler*, 13(59), 3-18.
- Krasner, S. D. (Ed.) (1983). *International Regimes*, London: Cornell University Press.
- Kratochwil, F. (Jan 1, 2000). “Constructing a new orthodoxy? Wendt’s ‘social theory of international politics’ and the constructivist challenge”, *Millenium-Journal of International Studies*, 29(1), 73-101.
- Krieger, L. (1986). *The Society and Its Environment, Afghanistan: A Country Study* (5th edition), (Editors: Nyrop, R. F., Seekins, D. M.), Washington: United States Department of Army.
- Kumar, R. (12 December 2001). “A Roadmap for Afghanistan”, *Council on Foreign Relations*, Web: <https://www.cfr.org/report/roadmap-afghanistan>, Erişim Tarihi: (08.10.2020).
- Kurian, G. T. (Ed.), (2007). *The World’s Nations and Cultures*, New York: Infobase Publishing.

- Küçük, M. (2019). “Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık”, içinde Ramazan Gözen (Der.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (2. Basım), İstanbul: İletişim Yayınları, 363-413.
- Lamb, P., Roberston-Snape, F. (2017). *Historical Dictionary of International Relations*, London: Rowman & Littlefield.
- Landinfo (2011). “Report Afghanistan: Marriage”, ss.11-13. https://landinfo.no/asset/1852/1/1852_1.pdf, (Erişim Tarihi: 10.10.2020)
- Lapid, Y. (September 1989), “The third debate: on the prospects of international theory in a post-positivist era”, *International Studies Quarterly*, 33(3), 235-254.
- Latifi, A. M. (15.09.2013). “Afghan Mines Among World’s Most Dangerous”, *Al Jazeera*, Web: <https://www.aljazeera.com/features/2013/9/15/afghan-mines-among-worlds-most-dangerous>, (Erişim Tarihi: 25.10.2020).
- Lawrence, J. P. (02.12.2019). “Kabul Terminates Contract for US-based Firm’s Gold and Copper Mine Project”, *Stars and Stripes*, Web: <https://www.stripes.com/news/kabul-terminates-contract-for-us-based-firm-s-gold-and-copper-mine-project-1.609493#:~:text=The%20Afghan%20government%20has%20canceled,northeastern%20Afghanistan%2C%20officials%20said%20Monday.&text=But%20Centar%20then%20failed%20to,a%20security%20guarantee%2C%20Mutfi%20said>, (Erişim Tarihi: 25.10.2020).
- Lee, J. L (2018). *Afghanistan: A History from 1260 to the Present*, London: Reaktion Books.
- Lengacher, J. (2018). “The Shangai Cooperation Organization Energy Club: A Collaborative Future for Nuclear Energy”, *China Hands Magazine*, 30 May 2018, <https://chinahandsmagazine.org/2018/05/30/the-shanghai-cooperation-organization-energy-club-a-collaborative-future-for-nuclear-energy/>, (Erişim Tarihi: 12.07.2020).
- List of Diplomatic Missions in Afghanistan & Afghan Diplomatic Missons Abroad, *Embassy Worldwide*, <https://www.embassy-worldwide.com/country/afghanistan/>, (Erişim Tarihi: 10.10.2021).
- Manija, S. (2010). *Reinforcing the Sovereign State-A requisitefor Empire?: Interrogating the Geopolitics of US/NATO intervention in Afghanistan*, Doktora Tezi, University of California, Los Angeles.
- Marry Ann Stone, “Western Baloch in Afghanistan”, *Joshua Project*, https://joshuaproject.net/people_groups/15356/AF, (Erişim Tarihi: 10.08.2020).
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev.) O. Akınhay, D. Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat.
- Martinez, L. (14 June 2010). “U.S. Geologists Discover \$1 Trillion in Mineral Deposits in Afghanistan”, *ABC News*, Web: <https://abcnews.go.com/Politics/Afghanistan/us-geologists-discover-wealth-mineral-deposits-afghanistan/story?id=10909407>, (Erişim Tarihi: 25.10.2020).
- Miller, R. L., Brewer, J. D. (Ed.). (2003). *The A-Z of Social Research: A Dictionary of Key Social Science Research Concepts*, London: Sage Publications.

- Minahan, J. B. (2016). *Encyclopedia of Stateless Nations: Ethnic and Groups around the World* (Second Edition), ABC-CLIO, Greenwood.
- Ministry of Borders & Tribal Affairs, Resmi Web Sayfası, mobta.gov.af/en/borders-durand-line, (Erişim Tarihi: 22.10.2020).
- Ministry of Trade and Commerce, <https://moci.gov.af/en/agreements>, (Erişim Tarihi: 05.06.2020).
- Minority Rights Group International, Nuristanis, <https://minorityrights.org/minorities/nuristanis/>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).
- Misdaq, N. (2006). *Afghanistan: Political Frailty and External Interference*, New York: Routledge.
- Mohammad Zahir Akbari, “The Inclusion of Mothers’ Names in National ID: A Big Step Towards Women Rights”, *Daily Outlook Afghanistan*, 06 September 2020, http://outlookafghanistan.net/topics.php?post_id=27390, (Erişim Tarihi: 5.10.2021).
- Moonzajer, M.F. (2015). “Five of Karzai’s Mistakes Ghani Can Avoid”, *Foreign Policy*, 18 February 2015, <https://foreignpolicy.com/2015/02/18/five-of-karzais-mistakes-ghani-can-avoid/>, (Erişim Tarihi: 22.09.2021).
- Moorhead, J. (Avril-Juin 2006). “The Word “modernus””, *Latomus*, , T.65, Fasc. 2, 425-433.
- Mousavi, S. A. (1998). *The Hazaras Of Afghanistan: An Historical, Cultural, Economic and Political Study*, London: Curzon Press.
- Mukherjee, A. (June 16, 2010). “Afghanistan Invites Firms to Develop Mines”, *Wall Street Journal*, Web: <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748704009804575309830952527148>, (Erişim Tarihi: 25.10.2020).
- Mukhopadhyay, D. (2009). Warlords as bureaucrats: The Afghan experience carnegie papers. *Middle East Program*, 1(101), 9-10.
- Mustafa Fayda, “Bedevî” Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Web: <https://islamansiklopedisi.org.tr/bedevi>, (Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2020).
- National Anthem, Embassy of The Islamic Republic of Afghanistan, Canberra-Australia, Web: <https://www.canberra.mfa.af/about-afghanistan/national-anthem.html>, (Erişim Tarihi: 14 Mayıs 2020).
- Neumann, R. E. (2015). *Failed Relations Between Hamid Karzai and the United States*.: United States Institute of Peace. Washington D.C., Special Report 373.
- Nijhowne, D., & Oates, L. (2008). *Living with violence: a National Report on domestic abuse in Afghanistan*. Global Rights.

- Nixon H. (Nisan 2007). *Aiding the State? International Assistance and the Statebuilding Paradox in Afghanistan*, Afghanistan Research and Evaluation Unit (AREU), Briefing Paper Series, Kabil.
- Nye, J. S. (2008). "International Relations: The Relevance of Theory to Practice", C. Reus-Smit, D. Snidal (Ed.), *The Oxford Handbook of International Relations*, New York: Oxford University Press, 648-660.
- Ocak 2020, "Corruption Perceptions Index 2019", *Transparency International*, rapor, s.3. Web: <https://www.transparency.org/en/publications/corruption-perceptions-index-2019>, (Erişim Tarihi: 24.10.2020).
- Okur, M. A., Ongur, H. Ö. (2019). "Uluslararası ilişkilerde eleştirel teori", içinde R. Gözen (Der.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (İkinci Basım), İstanbul: İletişim Yayınları, 327-359.
- Online Etymology Dictionary (2020). "Identity", Web: <https://www.etymonline.com/search?q=identity> (Erişim Tarihi: 22.11.2020).
- Özdemir, E. (2013). Kimlik, içinde, (Hazırlayanlar: Gökhan Atılğan, E. Atilla Aytekin), *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* (3. Basım), İstanbul: Yordam Kitap.
- Özgöker, U., Batı, G.F. (2017). *Uluslararası Siyasi, Askeri, Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Örgütler*. İstanbul, Der Yayınları.
- Pajhwok Afgan News, Web: <https://www.pajhwok.com/> (Erişim Tarihi: 29.11.2017).
- Peter R. B. (Ed.). (2001). *Afghanistan: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, Web: <http://countrystudies.us/afghanistan/> (Erişim Tarihi: 29.11.2017).
- Pikulicka-Wilczewska, A. (28 May 2019). Why is Afghanistan Unable to Extract Its Vast Mineral Wealth?, *Aljazeera*, Web: <https://www.aljazeera.com/features/2019/5/28/why-is-afghanistan-unable-to-extract-its-vast-mineral-wealth>, (Erişim Tarihi: 23.10.2020).
- Plano, J. C., Olton, R. (1988). *The international relations dictionary* (Fourth Edition), Oxford: ABC-CLIO.
- Political Parties in Afghanistan, *International Crisis Group*, Policy Briefing, No:39, Kabul/Brussels, 2 June 2005. Web: <http://data.un.org/en/iso/af.html>
- Poole, N., Echavez, C., Rowland. D. (2018). "Are agriculture and nutrition policies and practice coherent? Stakeholder evidence from Afghanistan" *Food Security*, 10, ss.1577-1601. Web: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s12571-018-0851-y.pdf> (Erişim Tarihi: 21.08.2019).
- Poole, N., Echavez, C., ve Rowland, D. (2018). "Are agriculture and nutrition policies and practice coherent? Stakeholder evidence from Afghanistan". *Food Security*, 10(6), 1577-1601.

- Presidential Elections Final Results, *Independent Election Commission of Afghanistan*, 15 May 2014, <https://web.archive.org/web/20160130103033/http://www.iec.org.af/results/en/finalresults/presidential/1>, (Erişim Tarihi: 07.08.2020).
- Presidential Elections Final Results, *Independent Election Commission of Afghanistan*, http://www.iec.org.af/results_2014/pdf/RunOff/en/turnout.pdf, (Erişim Tarihi: 07.08.2020).
- Presidential Elections Final Results, *Independent Election Commission of Afghanistan*, July 2014, http://www.iec.org.af/results_2014/pdf/FinalRunOff/en/VotesByCandidateSummary.pdf, (Erişim Tarihi: 07.08.2020).
- Ragin, R. R. (2013). *The Fight to Stabilize Afghanistan: What, When and How Much to Change*, Doktora Tezi, Walden University, Minneapolis.
- Rasanayagam, A. (2003). *Afghanistan: A Modern History*, London: I.B. Tauris.
- Rashid, A. (March/April 2011). "How Obama Lost Karzai", *Foreign Policy*, No: 185, 71-76.
- Rasuly-Paleczek, G. (2004). "Afganistan'da Devlet Kurma M¼cadelesi: Merkezileşme, Milliyetçilik ve Huzursuzluklar", içinde '*Orta Asya ve İşlam D¼nyasında Kimlik Politikaları: 20. Y¼zyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek*', Der. W. V. Schendel, E. J. Zürcher, Çeviri: S. Somuncuoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ratbil S. Afganistan Saldırının şokunu Atlatamadı, Çeviren: Çelik Akpınar, Deutsche Welle, Web: <https://www.dw.com/tr/afghanistan-sald%C4%B1r%C4%B1n%C4%B1n-%C5%9Fokunu-atlatamad%C4%B1-a-15805805>, (Erişim Tarihi: 12.08.2020).
- Ray, J. (23 September 2019). "Inside Afghanistan: Nearly Half of Afghan Women Want to Leave", *GALLUP*, ss.2-4. Web: <https://news.gallup.com/poll/266897/inside-afghanistan-nearly-half-afghan-women-leave.aspx>, (Erişim Tarihi: 10.08.2021).
- RECCA (2020). "Lapis Lazuli Transit, Trade & Transport Route (Lapis Lazuli Corridor)", *Regional Economic Cooperation Conference on Afghanistan-RECCA*, https://recca.af/?page_id=2080, (Erişim Tarihi: 12.11.2020).
- Resolution 1267 (1999), United Nations Security Council, <http://unscr.com/files/1999/01267.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.10.2020).
- Reynolds A., Jones L., Wilder A. (2005). *A Guide to Parlimentary Elections in Afghanistan*, *Afghanistan Research and Evaluation Unit (AREU)*, Kabil.
- Rija Habib (2021). 'T' is for 'Topak': How the Taliban are Winning the Propaganda War. <https://inspireaus.org/2020/02/09/t-is-for-topak-how-the-taliban-are-winning-the-propaganda-war/>
- Riphenburg, C. J. (Winter 2005). "Ethnicity and civil society in contemporary Afghanistan", *Middle East Journal*, 59(1), 31-51.

- Robertson, D. (2004). *The Routledge Dictionary of Politics* (Third Edition), London: Routledge.
- Rubin, B. R. (2020). *Afghanistan: What Everyone Needs to Know*, New York: Oxford University Press.
- Ruggie, J. G. (1998). *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization*, London: Routledge.
- Ruggie, J. G. (Autumn, 1998). "What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge", *International Organization at Fifty: Exploration and Contestation in the Study of World Politics*, , pp.855-885. <https://www.jstor.org/stable/2601360>, (Erişim Tarihi: 13 Mart 2019).
- Runion, M. L. (2007). *The History of Afghanistan*, London: Greenwood Press.
- Saikal, A. (2004). *Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival*, New York: I.B. Tauris.
- Samady, S. R. (November 2001). *Education and Afghan Society in the Twentieth Century*, Paris. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- Saray, M., TDV İşlam Ansiklopedisi, "Afganistan" Maddesi, Web: <https://islamansiklopedisi.org.tr/afganistan> (Erişim tarihi: 15.07.2019).
- Sardarnia K., Hoesini S. M. (2014), "Social Challenges of Modern State-Building in Afghanistan", *World Politics*, 3(3), 37-63.
- Sarvarzade, S., Wotipka, C. M. (20 Jul 2017). "The Rise, Removal, and Return of Women: Gender representations in primary-level textbooks in Afghanistan, 1980-2010", *Comparative Education*, 53(4), 578-599.
- Saxer, M. (2009). "Performance matters: Challenge for the democratic model and democracy promotion", *Internationale Politik und Gesellschaft*, 3. 81-99.
- Schendel, W. V., Zürcher, E. J. (Der.). (2004). *Orta Asya ve İşlam Dünyasında Kimlik Politikaları: 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek*, (Çeviri: Selda Somuncuoğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Schetter, C. (2003). Ethnicity and Political Reconstruction in Afghanistan, (State reconstruction and international engagement in Afghanistan, orijinal başlıklı haliyle 30 Mayıs-1 Haziran 2003 tarihleri arasında sunulan konferans sunumu), *London School of Economics and Political Science*, LSE Research Online, Web: [https://eprints.lse.ac.uk/28376/1/Schetter LSERO version.pdf](https://eprints.lse.ac.uk/28376/1/Schetter_LSERO_version.pdf)
- Sepfonds, D. (2009). "Pashto", içinde K. Brown, S. Ogilvie (Ed.), *Concise Encyclopedia of Languages of the World*, Oxford: Elsevier.
- Shafiee N., Eqbal A. (2010). "The puzzle of democracy in Afghanistan", *Political and International Scientific and Research Quarterly*, 2(3), 197-222.

- Shalizi, H. (2018). Who is an Afghan? Row Over ID Cards Fuel Ethnic Tension. *Reuters*, February. <https://www.reuters.com/article/us-afghanistan-politics-idUSKBN1FS1Y0>, (Erişim Tarihi: 15.10.2021).
- Sharan T. (2013). *The Network Politics of International Statebuilding: Intervention and Statehood in Post-2001 Afghanistan*, Doktora Tezi, Exeter University Exeter.
- Sharifi, M. O. (2018). "Language, Poetry and Identity in Afghanistan: Poetic, Texts, Changing Contexts", içinde, M. N. Shahrani (Ed.), *Modern Afghanistan: The Impact of 40 Years Of War*, Indiana: Indiana University Press.
- Shortland, N., Sari, H., Nader, E. (2017). "Recounting the Dead: An Analysis of ISAF Caused Civilian Casualties in Afghanistan", *Armed Force & Society*, 45(I), 122-139.
- Shukla, A. (2015). The Pashtun Tribal Identity and Codes: At Odds with Pakistan's Post-9/11 Policies. *THAAP Journal Culture, Art & Architecture of the Marginalized & the Poor*, 1, 45-61.
- Siddique, A. (2014). *The Pashtun Question: The Unresolved Key to the Future of Pakistan and Afghanistan*, London: Hurst&Company, 11-12.
- Sirat, Abdul Satar Prof. Dr. Sattar, Afghan Biographies Database, Web: http://www.afghan-bios.info/index.php?option=com_afghanbios&id=1728&task=view&total=7&start=5&Itemid=2, (Erişim Tarihi: 24.03.2019).
- Sivrioğlu, T., Türkoğlu, A. J. (2017). *Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi*, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Smith, S., Booth, K., Zalewski, M. (Editors). (1996). *International Theory: Positivism & Beyond*, New York: Cambridge University Press.
- Sopko, J. F. (April 2018). Private Sector Development and Economic Growth: Lessons From the U.S. Experience in Afghanistan, *Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction (SIGAR)*, Arlington Virginia, s. IX, Web: <https://www.sigar.mil/pdf/lessonslearned/SIGAR-18-38-LL.pdf>
- Sørensen, G. (1993). *Democracy and Democratization: Processes and Prospects in a Changing World*, Boulder: Westview Press.
- Sørensen, G. (1998). "IR Theory After the Cold War", içinde, T. Dunne, M. Cox, K. Booth (Ed.), *The Eighty Years's Crisis: International Relations 1919-1999*, Cambridge: Cambridge University Press, , 84-100.
- Sönmezoğlu, F. (1995). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi* (İkinci Baskı), İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Sönmezoğlu, F. (Derleyen). (2000). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul: Der Yayınları.
- Spooner, B. (1988). Geography, History and Ethnography, *Encyclopaedia Iranica*, III(6),598-632.

- Stephens, J., Ottaway, D. B. (2002). The ABCs of jihad in Afghanistan. *The Washington Post*, 23.
- Sterling-Folker, J. (2006). "Constructivist Approaches: Constructivism", içinde Jennifer Sterling Folker(ed.), *Making Sense of International Relations Theory*, London: Lynne Rienner Publishers, 115-122.
- Stewart P. and Ali, I. (31 August 2021). "Last U.S. Troops Depart Afghanistan after Massive Airlift ending America's longest War", *Reuters*, Web: <https://www.reuters.com/world/last-us-forces-leave-afghanistan-after-nearly-20-years-2021-08-30/>, (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2021).
- Stockton N. (Ağustos 2002). *Strategic Coordination in Afghanistan, Afghanistan Reseach and Evaluation Unit (AREU)*, Issues Paper Series, Kabil.
- Stryker, S. (January 2001). "Traditional Symbolic Interactionism, Role Theory, and Structural Symbolic Interactionism: The Road to Identity Theory", J.H. Turner, (Ed.), *Handbook of Sociological Theory*, 227-228.
- Study on Security Cooperation in the Heart of Asia Region, Asia Foundation, Web: https://www.hoa.gov.af/images/PDF/Heart_of_Asia_Regional_Security_Cooperatc_ompressed.pdf?type=file, (Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2020).
- Suganami, H. (October, 1978). "A Note on the Origin of the Word 'International'", *British Journal of International Studies*, 4(39), 226-232.
- Suhrke, A. (2018). "Lessons from Bonn: Victors' Peace. *Accord, Conciliation Resources*, 27, 20-24.
- Suls, J., "Leon Festinger" Maddesi, *Encyclopædia Britannica*, Web: <https://www.britannica.com/biography/Leon-Festinger>, (Erişim Tarihi: 18.07.2020).
- Sungur, Z. T. (2020). "*What Education Builds as Nation in Afghanistan: A Case of Nation-Building*", Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Surosh, E. (14 Ocak 2018). *Afganistan'ın Etnik Gruplar arasındaki Çatışmaların Temel Nedenlerinin Analizi*, Web: <https://kafkassam.com/afganistanin-etnik-gruplar-arasindaki-catismalarin-temel-nedenlerinin-analiz.html> (Erişim Tarihi:15.07.2019).
- Süleyman Uludağ, "İbn Haldûn" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Web: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-haldun>, (Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2020).
- Şimşir, B. Ş. (2019). *Atatürk ve Afganistan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şulul, K. (2017). *İbn Haldun'a Göre İslam Medeniyeti*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Tarih Sınıf-e Devazdehom, Riyaset-i İrtibat ve Agahi-i Ammei Vezaret-i Maarif, Kabil, 1394 (2020).
- Tavory, I. (2016). *Interactionism: Meaning and Self as Process*, içinde, Seth Abrutyn (Ed.), *Handbook of Contemporary Sociological Theory*, Switzerland: Springer International Publishing, 85-98.

- Tavukcu, S. (31 Mart 2021). “Asyan’ın Kalbi-İstanbul Sürecinden Afgan Barış Görüşmelerine...”, *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, Web: <https://www.sde.org.tr/sinan-tavukcu/genel/asyanin-kalbi-istanbul-surecinden-afgan-baris-gorusmelerine-kose-yazisi-21663>, (Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2021).
- Tayfur, M. F. (2005). “Dış Politika”, içinde, A. Eralp (Der.), *Devlet ve Ötesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 73-105.
- The Asia Foundation, Afghanistan in 2017: A Survey of the Afghan People, Web: https://asiafoundation.org/wp-content/uploads/2017/11/2017_AfghanSurvey_report.pdf (Erişim Tarihi: 29.11.2017).
- The Group of 77 at the United Nations, website, g77.org/doc/Joint%20Declaration.html, (Erişim Tarihi: 22.11.2020).
- The New York Times (2018).“Mujib Mashal, Afghanistan Signs Major Mining Deals Despite Legal Concerns”, , 06.10.2018, Web: <https://www.nytimes.com/2018/10/06/world/asia/afghanistan-signs-mining-deals.html#:~:text=KABUL%2C%20Afghanistan%20%E2%80%94%20The%20Afghan%20government,by%20tapping%20its%20mineral%20wealth>. (Erişim Tarihi: 25.10.2020)
- The World Bank, Unemployment, total (% of total labour force) (modeled ILO estimate)-Afghanistan, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=AF>, (Erişim Tarihi: 10/10/2021).
- The World Factbook, Web: <https://www.cia.gov/-library/publications/the-world-factbook/geos/af.html> (Erişim Tarihi: 15.07.2019).
- Tolo News, (20 November 2021,). “Afghanistan-Turkmenistan Joint Projects Discussed”, <https://tolonews.com/index.php/afghanistan/tapi-pipeline-project-175543>, (Erişim Tarihi: 20.11.2021).
- Tolo News, (2021). Taliban Recruit Children Into Their Ranks: HRW. <https://tolonews.com/afghanistan/taliban-recruit-children-their-ranks-hrw>
- Tolo News, (26 May 2016). “Salma Dam Renamed Afghan-India Friendship Dam”, <https://tolonews.com/salma-dam-project/21105-salma-dam-renamed-afghan-india-friendship-dam>, (Erişim Tarihi: 12.10.2021).
- Toynbee, A. J. (1948). *Civilization on Trial*, New York: Oxford University Press.
- Transparency International Index 2019, Transparency International, Rapor, Ocak 2020, s.3. Web: <https://www.transparency.org/en/publications/corruption-perceptions-index-2019>, (Erişim Tarihi: 24.10.2020).
- Tür, Ö., Salık, N. (2017). “Uluslararası İlişkilerde “Küçük Devletler”: Gelişimi, Tanımı, Dış Politika ve İttifak Davranışları”, *Uluslararası İlişkiler*, 14(53), 5-6.

- U.S. Relations with Afghanistan, U.S. Department of State, 20 January 2021, <https://www.state.gov/u-s-relations-with-afghanistan/>, (Erişim Tarihi: 08.09.2021)
- UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), Paris, (2021), “The Right to Education: What’s at stake in Afghanistan? A 20 year review”, Web: https://en.unesco.org/sites/default/files/afghanistan_v11.pdf, (Erişim Tarihi: 12.10.2021).
- United Nations Office on Drugs and Crime, *World Drug Report 2021*, (June 2021). “Global Overview: Drug Demand Drug Supply”, Vienna.
- United States Agency for International Development, Afghanistan-Infrastructure, *USAID*, <https://www.usaid.gov/afghanistan/infrastructure>, (Erişim Tarihi: 10.10.2020).
- UNODC Reports Major and Growing Drug Abuse in Afghanistan, Press Release, 21 June 2010, Vienna, <https://www.unodc.org/unodc/en/press/releases/2010/June/unodc-reports-major-and-growing-drug-abuse-in-afghanistan.html>, (Erişim Tarihi: 06.09.2020).
- Vezaret-i Maarif-i Cumhuri-yi İslam-i Afganistan, Kitab-i Vatandusti Sınıf-e Heftom, Riyaset-i İrtibat ve Agahi-i Ammei Vezaret-i Maarif, Kabil, 1398 (2020). s.29. <https://moe.gov.af/sites/default/files/2020-03/G7-Dr-Watandosti.pdf>, (Erişim Tarihi: 05. 08.2021).
- Viotti, P. R., Kauppi, M. V. (2012). *International Relations Theory* (5th. Edition), Boston: Longman Pearson Education.
- Visa Gazetesi, Web: <http://www.dailyweesa.com/> (Erişim Tarihi: 29.11.2017).
- Vogt, H. (2010). Afghan army struggles with ethnic divisions. *ABC News*. <https://www.nbcnews.com/id/wbna38432732>, (Erişim Tarihi: 07.09.2020).
- Voice fo America News, (05.10.2018). “British Mining Venture Signs Exploration Deal in Afghanistan”, Web: <https://www.voanews.com/south-central-asia/british-mining-venture-signs-exploration-deal-afghanistan>, (Erişim Tarihi: 25.10.2020).
- Volkan, V. D. (1993). *Politik Psikoloji*, (Çeviri ve Derleme) A. Çevik, B. Ceyhun, Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
- Wahab, S., Youngerman, B. (2007). *A brief history of Afghanistan*. New York: Infobase Publishing.
- Wakefield S., Bauer B., (2005). *A Place at the Table: Afghan Women, Men and Decision-Making Authority*, *Afghanistan Reseach and Evaluation Unit (AREU)*, Briefing Paper, Kabil.
- Wardak, A. (2003). “Jirga: A Traditional Mechanism of Conflict Resolution in Afghanistan”, *Centre for Criminology, University of Glamorgan*.
- Warren, Z. (December 1, 2015). *First I am My Tribe: An Investigation of Ethnic Identity in A National Sample of Afgans*, Phd. Dissertation (Doktora Tezi), Washington: Georgetown University.

- Watson Institute for International and Public Affairs, U.S. Costs to Date for the War in Afghanistan, <https://watson.brown.edu/costsofwar/figures/2021/human-and-budgetary-costs-date-us-war-afghanistan-2001-2022>, (Erişim Tarihi: 10.10.2021).
- Weber, R. N., “Military-Industrial Complex” Maddesi, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/military-industrial-complex> (Erişim Tarihi: 15.08.2020).
- Weinbaum, M. G., “Afghanistan” Maddesi, Tarih bölümü, *Encyclopedia Britannica*, Web: <https://www.britannica.com/place/Afghanistan/The-arts-and-cultural-institutions#ref129450> (Erişim Tarihi: 13.08.2018).
- Wendt, A. (1992). “Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics”, *International Organization*, 46(2), 391-425.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Wendt, A. (2012). *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, Çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer İhlamur Öner, İstanbul: Küre Yayınları.
- Wendt, A. E. (Summer, 1987). “The Agent-Structure Problem in International Relations Theory”, *International Organization*, 41(3), 335-370.
- What We Need To Learn: Lessons From Twenty Years Of Afghanistan Reconstruction”, *Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction*, August 2021, s.31, <https://www.sigar.mil/pdf/lessonslearned/SIGAR-21-46-LL.pdf>, (Erişim Tarihi: 10/10/2021)
- Wight, G., Porter, B. (Ed.). (1992). *International Theory: The Three Traditions*, New York: Holmes&Meier Publishers.
- Wilder, A. (Temmuz 2007). *Cops or Robbers? :The Struggle to Reform the Afghan National Police*, *Afghanistan Research and Evaluation Unit (AREU)*, Issues Paper Series, Kabil.
- Williams, C. J. (June 16, 2002). “The Glue That Holds Afghanistan”, *Los Angeles Times*, Web: <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2002-jun-16-fg-unity16-story.html> (Erişim Tarihi: 22.10.2020).
- World Integrated Trade Solution, Afghanistan Trade Balance, Exports and Imports by Country 2019, <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/AFG/Year/2019/TradeFlow/EXPIMP/Partner/by-country>, (Erişim Tarihi: 10/10/2021)
- Worstell, T. (Jul 27, 2017). “Dear President Trump, Afghanistan’s Mineral Are’nt Very Valuable, They’re Really Not”, *Forbes*, Web: <https://www.forbes.com/sites/timworstell/2017/07/27/dear-president-trump-afghanistans-minerals-arent-very-valuable-theyre-really-not/?sh=6d5c3f742615>, (Erişim Tarihi: 22.10.2020).

- Yegin, A. (2015). Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*.
- Yıldırım, T. (Mayıs-Ağustos 2011). “Malik Bin Nebi’de sömürülebilirlik olgusu”, *Milel ve Nihal*, 8(2), 33-52.
- Yılmaz N. (2009). *ABD’nin AF-PAK Stratejisi Ekseninde Afganistan Seçimleri*, SETA Analiz, 11.
- Young G. R. (2014). *An Analysis of State Building: The Relationship Between Pashtun ‘Para-State’ Institutions and Political Instability in Afghanistan*, Doktora Tezi, University Of South Florida, Florida.
- Yusufzada, S., Xia, Z., & Xia, Z. (2019). “Public administration in afghanistan: challenges and way forward”. *Open Journal of Social Sciences*, 7(06), 142.
- Yücel, E., Çizel, B. (2018). "Bilişsel uyumsuzluk teorisi üzerine kavramsal bir inceleme: satın alma perspektifi". *Journal of Yaşar University*, 13(50), 150-163.
- Zahra Rahimi, “54 Ethnic Options on Afghan ID Cards Spark Debate”, *Tolo News*, 14 March 2021, <https://tolonews.com/afghanistan-170682>, (Erişim Tarihi: 8.8.2021).

Ek 1. Afganistan Bayrakları

Kaynak: Jovan Kurbalija, How Changed 30 Flags in 102 years, 19 August 20121, <https://www.diplomacy.edu/blog/how-afghanistan-changed-30-flags-in-102-years/>, (Erişim Tarihi: 14/10/2021) Alia Chughtai, Hashmat Moslih, “Infographic: Afghanistan’s Flags Over the Years”, Aljazeera, 19 August 2021, <https://www.aljazeera.com/news/2021/8/19/infographic-what-afghanistans-new-flag-looks-like-interactive>, (Erişim Tarihi: 14/10/2021)

Dürrani İmparatorluğu (1747-1842) Afganistan Emirliği (1880-1901)

1842-1880 yılları arasında Afganistan Emirliği yöneten Barakzay Hanedanı bayrak veya resmi bir sembol kullanmamıştır.

Afganistan Emirliği (1901-1919)

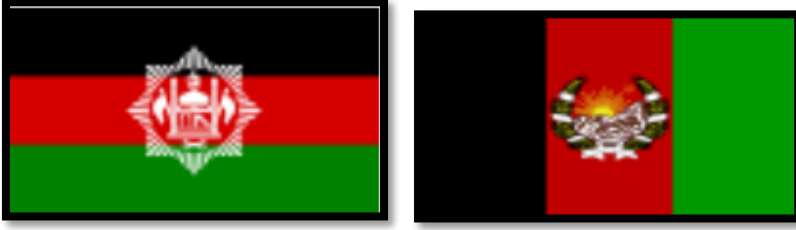
Afganistan Emirliği (1919-1926)

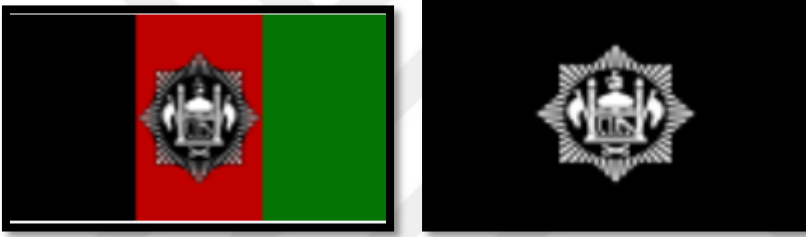
Afganistan Krallığı (1926-1928)

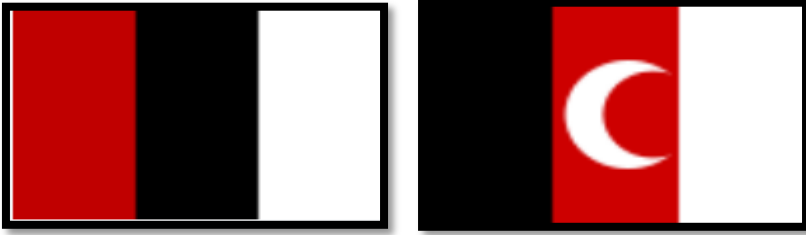
Afganistan Krallığı (1928)

Afganistan Krallığı (1929)

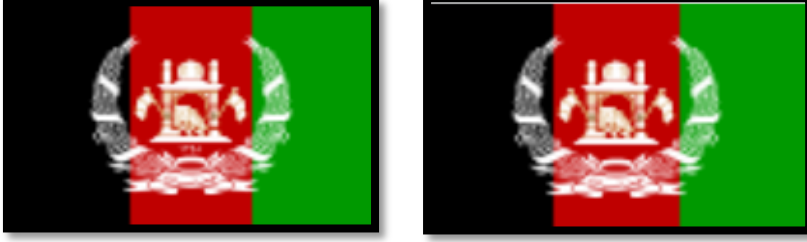
Afganistan Krallığı (1929) (Habibullah Kalakani Dönemi)

Afganistan Krallığı (1929-1930)

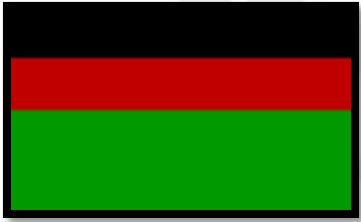
Afganistan Krallığı (1930-1973) Afganistan Cumhuriyeti (1973-1974)

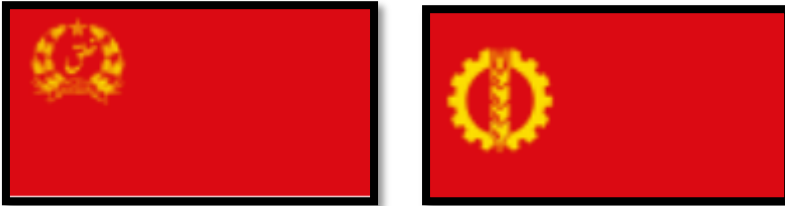
Afganistan Cumhuriyeti (1974-1978)

Afganistan Demokratik Cumhuriyeti (1978)

Afganistan Demokratik Cumhuriyeti (1978-1980)

Afganistan Demokratik Cumhuriyeti (1980-1987)

Afganistan Cumhuriyeti (1987-1992) Afganistan İslam Cumhuriyeti (1992-1996)

Afganistan İslam Emirliği (1997-2001) Afganistan İslam Devleti (2001-2002)

Geçiş Yönetimi (2002) Geçiş Yönetimi (2002-2004)

Afganistan İslam Cumhuriyeti (2004-2013) Afganistan İslam Cumhuriyeti (2013-2015)

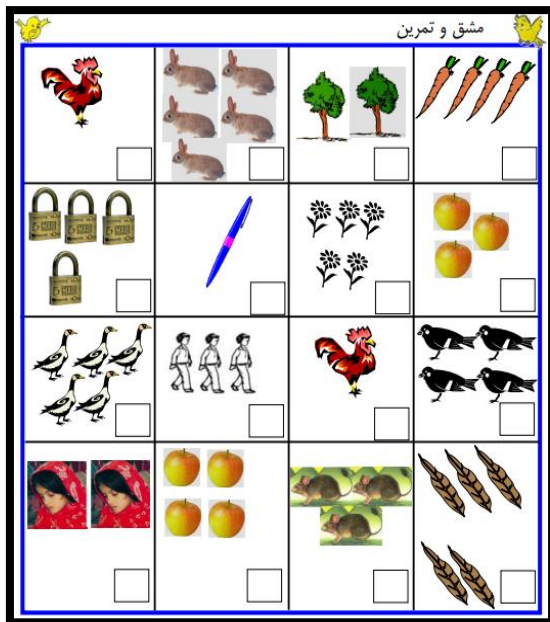

Afganistan İslam Cumhuriyeti (2015-2021) Afganistan İslam Emirliği (2021-)

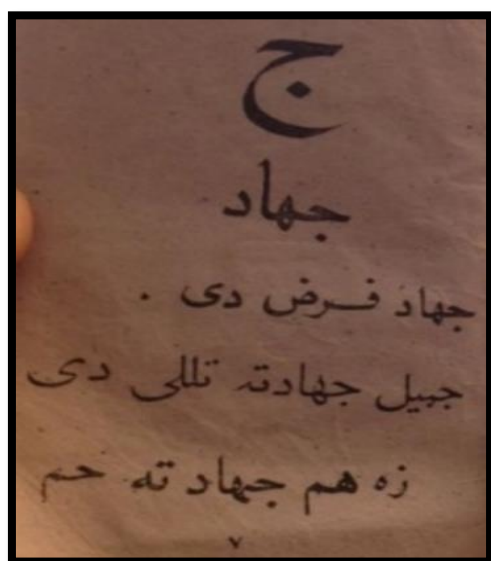
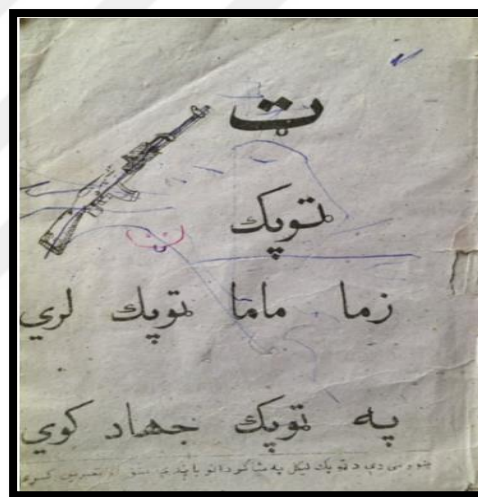
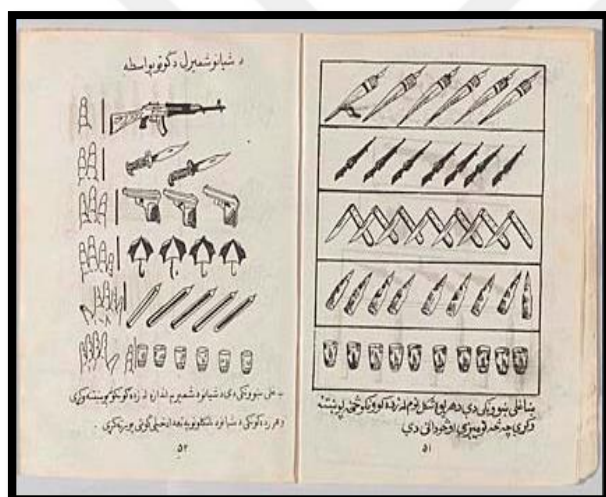

Ek 2. Afganistan'da Ders Kitaplarından Örnekler (Taliban Dönemi-2001 Sonrası Dönem Karşılaştırma)

Afganistan Eğitim Bakanlığı 1. Sınıf Öğrencileri İçin Ders Kitabı (Darice)

Taliban Dönemi Çocuklar için Ders Kitaplarından Örnekler

Taliban'ın Çocuk Askerleri

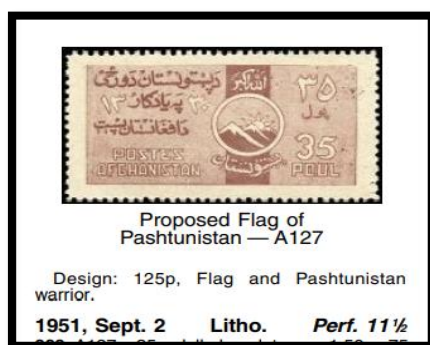
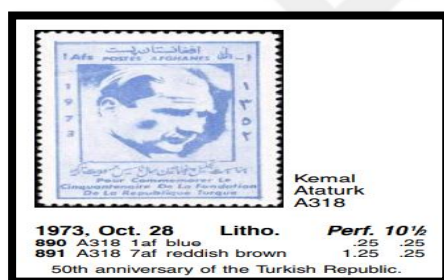
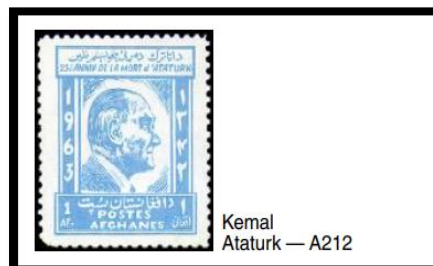
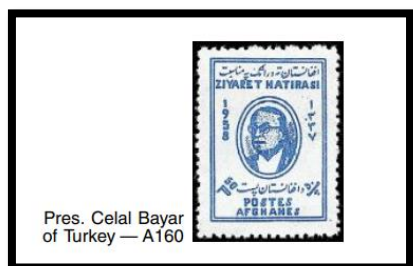

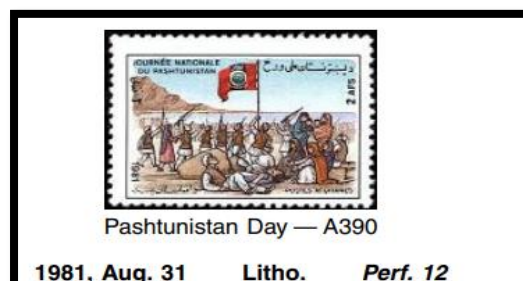
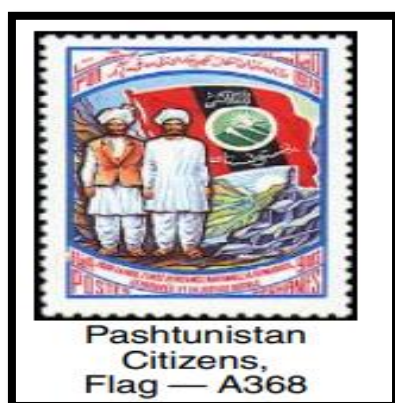
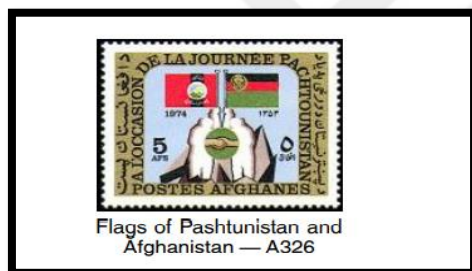
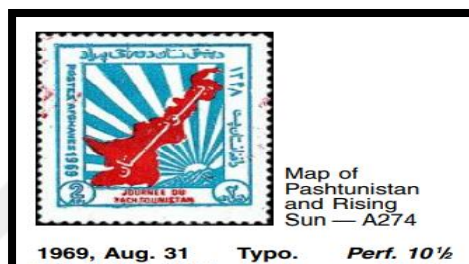
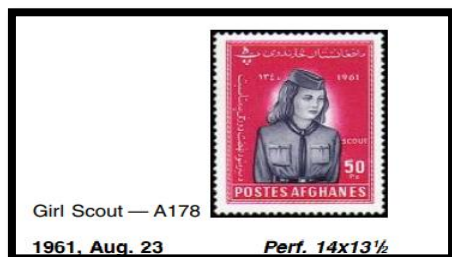
Kaynak: “Taliban Recruit Children Into Their Ranks: HRW”, *Tolo News*, 18 February 2016, <https://tolonews.com/afghanistan/taliban-recruit-children-their-ranks-hrw>, (Erişim Tarihi: 10.10.2020).

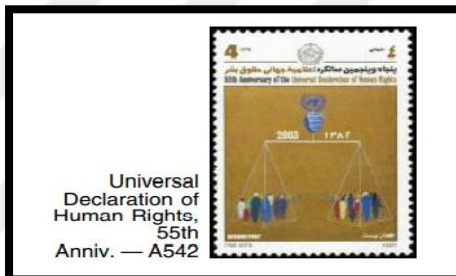
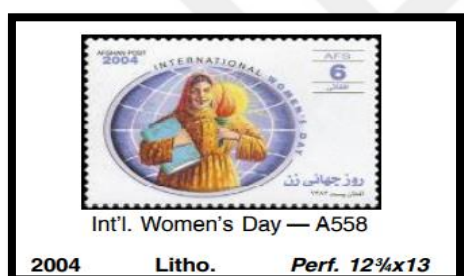
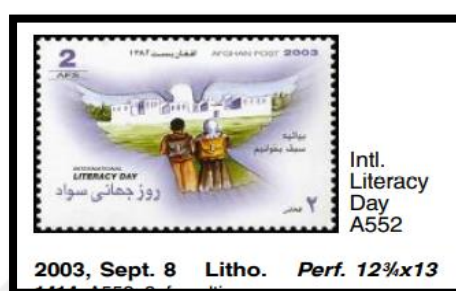
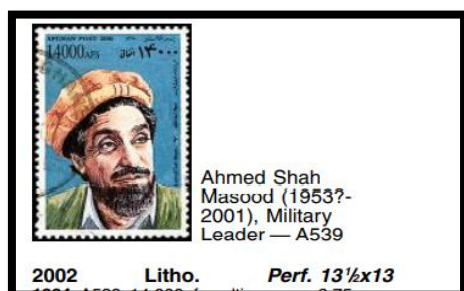
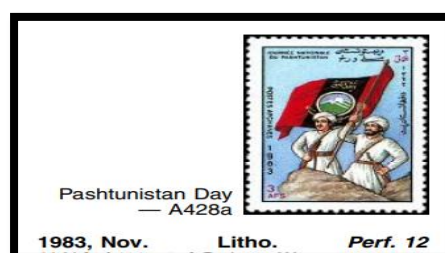
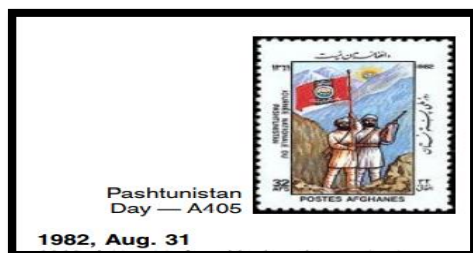
Sara Spowart, Ahmad Waheed, “Child Soldiers: a tool to sustain power in the Afghan War”, *The Khaama Press News Agency*, 14 Nov. 2015, <https://www.khaama.com/child-soldiers-a-tool-to-sustain-power-in-the-afghan-war-1689/>, (Erişim Tarihi: 10.10.2020)

Ek 3. Afganistan'da Posta Pulları

Kaynak: James E. Kloetzel (Ed.), *Scott Standard Postage Stamp Catalogue Vol. 1 United States and Affiliated Territories United Nation Countries of the World A-B*, Scott Publishing Co., April 2008, Sidney, ss.251-281

Ek 4. Afganistan Milli Marşları (Türkçe Çevirileri)

Kaynak: National Anthems, nationalanthems.info

<http://nationalanthems.info/af-73.htm>

<http://nationalanthems.info/af-78.htm>

<http://nationalanthems.info/af-92.htm>

<http://nationalanthems.info/af-06.htm>

<http://nationalanthems.info/af-tal.htm>

<http://nationalanthems.info/af.htm>

Afganistan Krallığı (1926-1943) Milli Marşı

Afganistan Krallığı'nın ilk marşı 1926 yılından itibaren kullanılmışsa da bu dönemde kabul edilen milli marşın sözleri bulunmayıp, enstrümantal olarak kalmıştır.

Afganistan Krallığı (1943-1973) Milli Marşı

Cesur ve sevgili Kralımız,

Biz sizin sadık takipçileriniziz.

Biz sizin oğullarınızız!

Size kurban vermeye hazırız.

Ey, Kralımız!

Ey, Kralımız!

Ey, Kralımız ve halkın dostu!

Afganistan Cumhuriyeti (1973-1978) Milli Marşı

Yer ve gök var oldukça;

Dünya var oldukça;

Dünyada yaşam olduğu sürece;

Yeter ki bir Afgan nefes alsın;

Bu Afganistan olacak.

Afgan milleti çok yaşa.

Yaşasın Cumhuriyet.

Daima milli birliğimiz olsun;

Afgan milleti ve cumhuriyeti sonsuza kadar var olsun.

Sonsuza kadar Afgan milleti, Cumhuriyet ve Ulusal Birlik - Ulusal Birlik.

Afganistan Demokratik Cumhuriyeti (1978-1992) Milli Marşı

Sıcak ol, daha sıcak ol,
Sen, kutsal güneş.
Ey özgürlük güneşi,
Ey bahtın güneşi.

Fırtınanın içinden geçiyoruz
Yolun sonuna gelindi.
Karanlığın yollarından da geçtik,
Ayrıca ışık yolu.
Zaferin kırmızı yolu,
Kardeşliğin saf yolu.

Devrimci vatanımız
Artık işçilerin elinde.
Aslanların mirası
Şimdi köylülere ait.
Tiranlık çağı geçti,
Emekçilerin sırası geldi.

Barış ve kardeşlik istiyoruz
Dünya halkları arasında.
Daha fazla özgürlük talep ediyoruz
Emek veren herkes için.
Onlar için ekmek istiyoruz,
Ev ve kıyafet istiyoruz.

Afganistan İslam Cumhuriyeti (1992-2006 (1996-2001 arası sürgünde)) Milli Marşı

Asya'nın kalbi İslam Kalesi,
Sonsuza dek özgür, Aryanların toprağı,

Büyük kahramanların doğum yeri

Allah adamlarının savaşçıların yol arkadaşı,

Allah büyüktür (ekber)! Allah büyüktür (ekber)! Allah büyüktür (ekber)!

Cihad arenasına O'nun inancının oku,

Baskı prangalarını kaldırdı,

Özgürlük ulusu, Afganistan,

Dünyada mazlumların zincirlerini kırdı.

Allah büyüktür (ekber)! Allah büyüktür (ekber)! Allah büyüktür (ekber)!

Kuran'ın satırları düzenimiz olsun,

İman sancağı çatımızda olsun,

Yankılar ve sesler bir aradayken,

Uğruna çabaladığımız şey milli birlik olsun,

Allah büyüktür (ekber)! Allah büyüktür (ekber)! Allah büyüktür (ekber)!

Ey vatan, Allah'ın kanununun ışığında,

Mutlu yaşa, özgür yaşa, ilelebet yaşa,

Özgürlük meşalesini yükseğe kaldır,

Mazlumların önderi ol,

Allah büyüktür (ekber)! Allah büyüktür (ekber)! Allah büyüktür (ekber)!

Taliban Yönetimi (1996-2001 (2001-2021 arası sürgünde) Milli Marşı

Kanımızla savunuyoruz burasirası şehitlerin yurdu!

Burası cesurların evi, burası cesurların evi!

Tüm taşlarımız ve çalılarımız bize yakut gibi görünüyor!

Üzerlerine kan dökülmüş, hepsi gül gibi kıpkırmızı!

Sizce fethedilebilir mi? Aslanların evi burası!

Burası cesurların evi, burası cesurların evi!

Hayatımız devam ettiği sürece özgürlüğünü koruyacağız!

Hayatımız olduğu sürece senin tarihini hatırlayacağız!

Kartallar senin içinde yaşayacak, burası kartalların evi!

Burası cesurların evi, burası cesurların evi!

Ah canım memleketim, senin uğrunda canımı adadım!

Ah benim güzel çimim, senin uğrunda canımı adadım!

İngilizlerden kurtulduğumuzda, Ruslara mezar olduk!

Burası cesurların evi, burası cesurların evi!

Şu tepelere ve doruklara bakın, Ruslar onları terk etmiş!

Her düşman başarısız oldu, tüm umutları paramparça oldu!

Şimdi herkes için aşıkâr, burası Afganların evi!

Burası cesurların evi, burası cesurların evi!

***Afganistan İslam Cumhuriyeti (2006-2021 (2021- Ağustos ayından itibaren sürgünde)
Milli Marşı***

Bu topraklar Afganistan

Her Afgan'ın gururu

Barış diyarı, kılıç diyarı

Oğullarının hepsi cesur

Bu, her kabilenin ülkesidir.

Beluçlar ve Özbekler Ülkesi

Peştunlar ve Hazaralar

Türkmen ve Tacikler

Onlarla Araplar ve Göçerler

Pamiri, Nuristani

Brohi ve Kızılbaş

Ayrıca Aımak ve Paşai

Bu Ülke sonsuza kadar parlayacak

Mavi gökyüzündeki güneş gibi

Asya'nın göğsünde

Sonsuza kadar kalp olarak kalacak

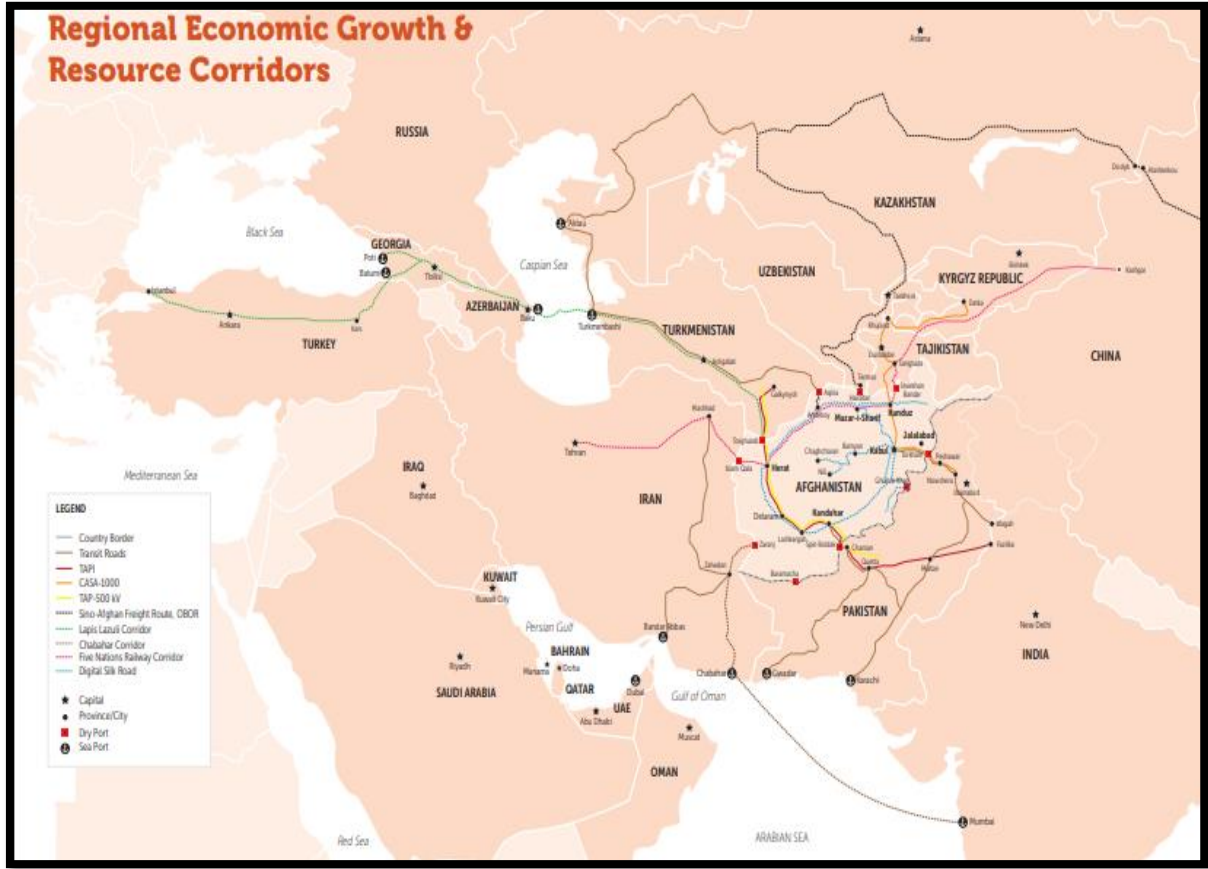
Tek olan Allah'ın peşinden gideceğiz

Hepimiz Allah büyüktür diyoruz.

Hepimiz Allah büyüktür diyoruz.

Hepimiz diyoruz ki Allah büyüktür.

Ek 5. Bölgesel Ekonomik Kaynak Güzergahı Projeleri

Kaynak: Afghanistan-Centered Regional Cooperation: From Planning to Implementation, Ministry of Foreign Affairs-Islamic Republic of Afghanistan, Kabil, November 2018.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Bayar, Erdal.
Uyuğu : Türkiye Cumhuriyeti

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans		
Lisans		
Lise		

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
.....		

Yabancı Dil

.....

Yayınlar

.....

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR...

